

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Svazek 4

5. vydání

2017

**EUROPEAN POLITICAL
AND LAW DISCOURSE**

Volume 4

Issue 5

2017

Přístup redakce

Evropský politický a právní diskurz – mezinárodní časopis věnovaný mezinárodnímu právu, vnitřním právním předpisům evropských zemí, politologie, mezinárodním vztahům. Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech vědy.

V časopisu se uplatňuje systém anonymního recenzování pro ověření kvality vědeckých článků.

Evropský politický a právní diskurz má velký zájem zejména o interdisciplinární výzkumy v oblasti politologie a právní vědy, jsou to srovnávací analýzy nebo prozkoumání jednotlivých jevů. Zároveň vítáme jakékoliv výzkumy týkající se politických a právních problémů různých národních a mezinárodních institucí. *Evropský politický a právní diskurz* přijímá k publikaci jenom původní materiály a nebere v úvahu možnost zveřejňovat dříve tištěné články.

Redakční kolégie:

Boris Babin, doktor práva, Mezinárodní humanitární Univerzita (*Ukrajina*)

Olena Grynenko, doktor práva, Instituce mezinárodních vztahů při Kyjevské Národní univerzitě Tarase Ševčenko (*Ukrajina*)

Borys Kormich, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Kuzmenko, doktor práva, profesor, Nacionalní Universita státní daňové služby (*Ukrajina*)

Tamara Latkovska, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Lysyk, Ph.D., docent, Lvovská národní Frankova univerzita (*Ukrajina*)

Bertrand Matieu, doktor práva, profesor Univerzity Pantheon Sorbonne Paris-I, Prezident Francouzské asociace ústavního práva, člen Vyšší Rady spravedlnosti Francie

Olexandr Merezhko, doktor práva, profesor, Krakovská Akademia jm. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Anna Pišč, dr hab, profesorkyně, Katedra veřejného obchodního práva, Právnická fakulta, Univerzita v Białostoku (Polsko)

Petra Joanna Pipková, PhD., JUDr., Centrum právní komparistiky, Právnická fakulta, Univerzita Karlova (Česká republika)

Andreas Pottakis, Právní zástupce (doktorský titul, Oxfordská univerzita), člen Vědecké rady ECCLE, zástupce ředitele Akademie evropského veřejného práva.

Julian Roberts, doktor práva, profesor, Oxfordská univerzita

Sergey Sayapin, doktor práva, KIMEP univerzita, Almaty, (*Kazachstán*)

Ksenija Smirnova, doktor právnických věd, profesorkyně, Kyjivská Nacionální univerzita jm. Tarase Ševčenko (*Ukrajina*)

Olena Ivanova, PhD. v oboru sociálních komunikací, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Tatiana Kuzněcova, PhD. v oboru sociálních komunikací, profesorkyně, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Dariusz Gura-Šopiński, dr hab, profesor Univerzita kardinála Stefana Wyszyńskiego ve Varšavě (Polsko)

Pavol Hrivik, PhD v oboru evropských a globálních studií, Trenčínska univerzita Alexandra Dubčeka (*Slovensko*)

Galina Kuz, doktor politických věd, profesor, Kharkivská Národní pedagogická univerzita G.S. Skovorody (*Ukrajina*)

Tetiana Krasnopol'ska, Ph.D, docent, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Daniela La Foresta, profesorkyně, Univerzita jm. Federico II ve m. Napoli (Itálie)

Mykola Lazarovych, doktor politických věd, profesor, Ternopilská Národní ekonomická universita (*Ukrajina*)

Arkadiusz Modrzejewski, dr hab, profesor profesor katedry věd politických, Gdań'ská Univerzita (Polsko)

Tetiana Nagorniak, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylija Stusa (*Ukrajina*)

Marina Nakchum, PhD v oboru antropologie, Londýnská ekonomická škola (London School of Economics)

Mykola Poliovyi, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylija Stusa (*Ukrajina*)

Marek Rewizorski, dr hab, Gdań'ská Univerzita (Polsko)

Eugene Tsokur, doktor politických věd, profesor, Zaporožská Národní univerzita (*Ukrajina*)

Tetiana Kamenská, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Natalie Kovalisko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Lvivská Národní univerzita jm. Ivana Franko (*Ukrajina*)

Olena Lisejenko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Jižně-ukrajinská Národní pedagogická univerzita jm. K.D. Ušinského (*Ukrajina*)

Vitalij Oniščuk, Doktor společenských věd, profesor, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Valentyna Podšyvalkina, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Administrativní redaktory:

Dilara Gadzhyieva, PhD v politických věd (*Ukrajina*)

Alina Polukhina, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Jana Chernopischuk, PhD v oboru ústavního a městského práva (*Ukrajina*)

Editorial Policy

The *European Political and Law Discourse* – international Journal of International Law, domestic Law of European countries, Political Science, Social Communications, International Relations, Sociology is a peer reviewed journal with blind referee system, which aims at publishing high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contributions to the fields.

The *European Political and Law Discourse* has a particular interest in interdisciplinary approaches to law, political science, social communications and sociology, whether through comparative or single case-study analysis, but by no means restricts its interests to these spaces, welcoming any relevant contribution from and about different parts of the World.

The *European Political and Law Discourse* accepts original articles which are not under consideration elsewhere at the time of submission.

Editorial Committee:

Borys Babin, Doctor of Laws, International Humanitarian University

Olena Grynenko, Doctor of Laws, Institute of International Relations, Kyiv National Taras Shevchenko University

Borys Kormych, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Volodymyr Kuzmenko, Doctor of Laws, Professor, National University of State Tax Service

Tamara Latkovska, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Volodymyr Lysyk, PhD in Law, associate professor, Ivan Franko National University of Lviv

Bertrand Mathieu, Doctor of Laws, Professor at the Université Panthéon, Sorbonne, Paris I, President of the French Association of Constitutional Law, member of the High Council for the Judiciary of France

Oleksandr Merezhko, Doctor of Laws, Professor, Andrzej Frycz Modrzewski Cracow Academy

Anna Piszcz, dr hab, Professor UwB, Faculty of Law, University of Bialystok (Poland)

Petra Joanna Pipková, PhD, JUDr, Charles University Prague (Czech Republic)

Andreas Pottakis, Attorney at Law (D.Phil, Oxon), Member of Scientific Council at ECCLE, Deputy Director at Academy of European Public Law

Julian Roberts, Doctor of Laws, Professor of Criminology, University of Oxford, a member of the Sentencing Council of England and Wales

Sergey Sayapin, Doctor of Laws, Assistant Professor, School of Law, KIMEP University (Almaty, Kazakhstan)

Kseniia Smirnova, Doctor of Laws, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Olena Ivanova, Doctor of Social communications, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Tetiana Kuznietsova, Doctor of Social communications, Professor, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Dariusz Góra-Szopiński, dr hab, Professor UKSW, Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw (Poland)

Pavol Hrivák, PhD in European and Global Studies, Alexander Dubcek Trencin University

Galina Kuts, D.Sc. in Political Science, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Tetyana Krasnopolska, PhD in Political Science, National University "Odessa Law Academy"

Daniela La Foresta, Professor, Naples Federico II University (Italy)

Mykola Lazarovych, D.Sc. in Political Science, Professor, Ternopil National Economic University

Arkadiusz Modrzejewski, dr hab, Professor UG, professor at the Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Tetyana Nagornyak, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University

Marina Nahum, PhD in Anthropology, London School of Economics

Mykola Polovyi, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University

Marek Rewizorski, dr hab, University of Gdansk (Poland)

Evgen Tsokur, D.Sc. in Political Science, Professor, Zaporozhye National University

Tetiana Kamenska, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University

Nataliia Kovalisko, ScD in Sociology, Professor, Ivan Franko National University of Lviv

Olena Liseienko, ScD in Sociology, Professor, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushynskyi

Vitalii Onyschuk, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University

Valentyna Podshyvalkina, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University

Administrative Editors:

Dilara Gadzhyieva, PhD in political science

Alina Polukhina, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy"

Iana Chernopyschuk, PhD in constitutional and municipal law

The Journal is indexing by Index Copernicus:

<http://journals.indexcopernicus.com/Evropsky+politicky+a+pravni+diskurz,p24782461,3.html>

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Evidenční číslo: MK ČR E 22311

Vydavatel: BEROŠTAV DRUŽSTVO

Adresa: Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Table of contents**INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS**

Vasyl Ostapiak, PARADIGM FORMATION OF UKRAINE'S STRATEGIC PARTNERSHIP	6
Bogdan Pryimak, TRANSFORMATION OF UKRAINIAN-GERMAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN EFFORTS TOWARDS EUROPEAN INTEGRATION AND THE CONFLICT IN DONBASS	11
Yaroslav Mykolayenko, CRIMEAN ANNEXATION: HISTORICAL AND LEGAL REASONS AND ANALYSIS OF PEACEFUL MEANS OF SOLVING THE INTERNATIONAL CONFLICT	17
Anna Ermakova, LEGAL ACTS OF THE POPE AND REFLECTION OF INTEGRATION PROCESSES IN THE EU IN THEM	23

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Yuriy Simon, ON THE ISSUE ABOUT FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF MODERN LEGAL PHILOSOPHY: CRISIS OR PRE-PARADIGMATICALITY	29
Iryna Voronina, AXIOLOGICAL MODEL OF RULE-MAKING ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS A SYSTEM OF PRINCIPLES AND NORMS OF REGULATION OF NORMATIVE ACTIVITY	36
Natalia Yefremova, THE RIGHT OF WOMEN TO THE HIGHER LEGAL EDUCATION IN UKRAINE OF THE END XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENTURIES. ON THE MATERIALS OF THE STATE ARCHIVES OF KYIV AND ODESA	43
Olena Balatska, TRANSFORMATION OF THE STATE'S ROLE IN THE CONTEXT OF THE USE OF ARMED VIOLENCE IN THE MODERN WORLD	52
Karina Havryliuk, THE ESSENCE AND SPECIFICS OF POLITICAL COMPREHENSION OF CRISIS SOLUTION IN MODERN UKRAINE	58
Anastasiia Morhun, SCIENTIFIC COMPREHENSION OF WAYS OF RESEARCHING POLITICAL REGIME IN UKRAINE: MODERN TENDENCIES	68

POLITICAL INSTITUTIONS AND SOCIO-POLITICAL PROCESSES

Hadi Dolatabadi, RIGHT/LEFT DUALISM IN POLITICS: A FRENCH INVENTION	76
Kostiantyn Ishcheikin, LEGITIMATION OF PUBLIC DECISIONS IN PARTICIPATORY BUDGETING	84
Yaroslav Yarosh, INTERACTION OF YOUTH ORGANIZATIONS WITH POLITICAL PARTIES IN UKRAINE	89

Evgeny Trofimov, RELIGIOUS ASSOCIATIONS IN THE POLITICAL SYSTEM OF RUSSIA: POLITICAL ESSAY	94
Iryna Polishchuk, ORGANIZATIONAL MECHANISM OF PROFESSIONAL POTENTIAL DEVELOPMENT: LEADERSHIP APPROACH	101
Ihor Kushnarev, MANIFESTATIONS OF POLITICAL CORRUPTION AND METHODS OF ITS PREVENTION IN GREAT BRITAIN	106
Yuliya Dziubenko, DEMOCRATIC AND AUTHORITARIAN TRENDS IN THE ASIA-OCEANIA	112
Olena Chaltseva, ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF PUBLIC POLICY	118

MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL AND LAW DISCOURSE

Anatolii Kodynets, THE RIGHT TO INFORMATION: SOME PROVISIONS OF CIVIL LEGAL REGULATION	126
Iryna Matsyshyna, FLEXIBLE TIME AND NEW FORMS OF CONTROL	131
Maryna Edeliava, DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF THE STATE INFORMATION POLICY DURING MODERNIZATION OF THE POLITICAL SYSTEM	137

SOCIOLOGICAL DISCOURSE

Solomiia Bubniak, THE CONCEPT OF «SOCIAL WELL-BEING» IN SOCIAL SCIENCE	144
Yevheniia Moroz, Mariia Koval, Alina Khelashvili, THE PROBLEM OF RETENTION OF NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF CIVILIZATIONAL TRANSFORMATION IN SOCIOLOGICAL HERITAGE OF ALEXANDER POTEBNYA	156
Iryna Nestaiko, YOUTH TRAINING FOR LIFE IN A FAMILY – IMPORTANT ASPECT OF SOCIALIZATION OF PERSONALITY (POLISH EXPERIENCE)	161
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech)	168
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English)	171

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Vasyl Ostapiak, PhD in Political Science

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

PARADIGM FORMATION OF UKRAINE'S STRATEGIC PARTNERSHIP

This study makes an attempt to characterize the system of origination and formation of Ukraine's strategic partnership. It is noted that the strategic partnership study is a rather complex and multifaceted process that requires consideration of this phenomenon in all aspects of the system of international relations. In particular, the article examines the degree of the strategic partnership formation with the account of the political will of the countries in the system of international relations. It considers the genesis of the strategic partnership formation as a significant process that can provide a high level of overcoming of the conflictogenity in the global environment. The paper also analyzes the stages of implementation of the paradigm of Ukraine's strategic partnership. The author notes that it is expedient to consider the whole range of problems of building effective partnership relations, which certainly change in time depending on the system transformations of international relations.

Keywords: strategic partnership, political process, globalization, transformation, Ukraine.

Statement of scientific problem and its meaning. The study of the formation processes of Ukraine's strategic partnership is quite a complex and differentiated process, which must be coordinated and interrelated with all aspects of the state's foreign policy priorities. The essence of strategic partnership consists in the combination of strategy and tactics for implementation of the political will of the country in the international space, however, in the dimensions of Ukrainian reality, the very formation of the strategic partnership paradigm and its genesis has largely influenced not only the political dimension of the country's life, but also the formation of the ideological component of this process.

Research objective and tasks. The purpose of the scientific research is to study the formation processes of Ukraine's strategic partnership, which has changed under the influence of the neighboring states' policies leading to emergence of political, economic, and cultural problems within the state.

Main materials and grounding of the obtained results. Analyzing the stages of implementation of Ukraine's strategic partnership paradigm, we think it is important to consider the whole range of problems of building effective partnership relations, which certainly change in time depending on the system transformations of international relations. Moreover, the study of strategic partnership through the prism of emergence of regional and global threats will help to clarify the prospects for transition from declarative to practical strategic partnership since the sustainable political, economic, military, and socio-cultural development of Ukraine depends on the effectiveness of its construction. Taking this into account, the paradigm of the strategic partnership of the Ukrainian state can be revealed through clarification of the essence of the foreign policy, economic, energy, military, and cultural dimensions of interaction with various international actors.

Let us note that the foreign policy dimension of Ukraine's strategic partnership manifests itself through the ability to provide and realize a qualitative level of interstate communications due to the usage of official and unofficial levers of influence at the personal level and at the level of intergovernmental and non-governmental international organizations. It is also useful to establish strategic partnership at the state's general political level through intensification of political and public communication, maintaining of ties with the media, strengthening of a constructive dialog with official strategic partners, which, in our opinion, requires a state reconsideration in order to make the transition to effective international cooperation.

The implementation of the economic dimension of Ukraine's strategic partnership is also a significant factor in establishment of communication between partners since the economic, financial, and bank sectors determine the possibilities for deepening intersectoral cooperation. Let us emphasize that

the economic impact exerted on the processes of the state's strategic partnership implementation is considered to be quite significant since this interaction stimulates the development of the social and demographic sphere, which positively influences renewal of the country's image both at the level of the world and internal community.

The energy dimension of Ukraine's strategic partnership manifests itself in the establishment of equal energy relations with the partner countries through the update of domestic legislation, conclusion of new international contracts in the energy sphere, and search for alternative energy sources. An independent energy foreign policy will allow the state to build up renewed strategic ties and form qualitative models of bilateral and multilateral cooperation.

Let us add that the study of the strategic partnership military dimension is the main focus in the works of many foreign and domestic scientists since the military and security factor has now a decisive influence on the formation of foreign policy priorities of international actors. Moreover, we can observe the transformation of officially fixed military alliances, which leads to destructive influence exerted on the global political and economic processes. In our opinion, military cooperation can be regarded as an important component for strategic partnership establishment, which can neutralize crisis factors of influence on the international system.

The study of the cultural dimension of Ukraine's strategic partnership also allows deepening international cooperation, as cultural, linguistic, and religious peculiarities influence the structure of the state's political life, and form its ideological component and national idea, which are directly interrelated with the processes of strategic partnership implementation. Thus, the strategic partnership in conditions of geopolitical changes can provide an acceptable level of security in the political, military, and economic spheres, which helps partner countries to develop constructively and reduce the impact of destructive factors.

As the specialists of the Razumkov Center note, Ukraine's relations with individual countries have the level of strategic partnership, which is formalized in the provisions of bilateral agreements. However, the Ukrainian politicum does not always use the strategic partnership tool in a wise manner. In particular, the result of Ukraine's unilateral declarations was the list of strategic partners, in which there were about 20 states¹, with the majority of which strategic relations are declarative in nature.

We believe that the stages of formation of the paradigm of Ukraine's strategic partnership can be considered to be the formation of the idea of neutrality and non-alignment under L. Kravchuk's presidency; observance of the variable multi-vector policy under L. Kuchma's presidency; proclamation of European integration foreign policy priorities under V. Yushchenko's presidency; balancing through improved relations with the Russian Federation under V. Yanukovich's presidency; and establishment of the Euro-integration and Euro-Atlantic foreign policy course under P. Poroshenko's presidency.

Let us note that Ukraine has received a number of external advantages from the permanent state of internal political conflictogenity, because the Ukrainian society managed to realize the imperatives of civil society and was able not only to resist crises, but also to correct the processes of revolutionary changes. This is primarily about domestic political resistance, which became the catalysts of such processes as the Revolution on Granite, the Orange Revolution, and the Revolution of Dignity, which cyclically influenced the Ukrainian civil society formation and transformed Ukraine's foreign policy priorities. Let us add that in the first years of independence, Ukrainian politicum mainly implemented strengthening of relations with the Russian Federation, which led to deepening of internal political instability in Ukraine and uncertainty of the state's foreign policy aspirations. Taking into account the fact that the use of the term "strategic partnership" was an attempt to emphasize the importance of bilateral interaction development, rather than evidence of practical implementation of strategic relations.

Some domestic scientists emphasize that this practice led to misunderstanding among foreign partners of Ukraine and casted some doubt on the consistency of the state's foreign policy course. Moreover, the strategic partners declared by Ukraine remained recorded primarily in official documents², which can be assessed only as a declaration of intent that was not backed by practical tools and did not find mutual support both at the level of political elites and the public of participating states.

The foreign policy practice of Ukraine's cooperation in building of the system of strategic relations with various states is influenced by the peculiarities of cooperation with the United States of America,

¹ Стратегічні партнери України: декларації і реальність (2000). *Національна безпека і оборона*, 12, 80.

² Стратегічні партнери України: декларації і реальність (2000). *Національна безпека і оборона*, 12, 80.

European Union, and Russian Federation. It has been established that the strengthening of Ukraine's politico-economic and energy dependence on the Russian Federation disbalanced the paradigm of strategic partnership. In addition to economic and energy dependence, the Russian Federation also distributed the value system of the "Russian world", which contributed to deepening of the conflict in the Ukrainian society. Thus, the paradigm of strategic partnership has been implemented for a long time with the account of the Russian Federation interests in relation to Ukraine. This was also facilitated by the geopolitical position of the Ukrainian state at the crossroads of two civilizational value and cultural models – Western and post-Byzantine Orthodox world. Thus, defending its own foreign policy interests, the Russian Federation tried to strengthen the influence of the ideology of the "Russian world" not only within the framework of the post-Soviet countries, but also at the level of the Balkans.

It should be noted that foreign policy priorities of the Ukrainian state, as well as the system of strategic relations continue to develop within the framework of Ukraine's interaction with the EU, the USA and the RF, in particular, the EU implements the European Neighborhood Policy, which is designed to contribute to political, economic, and security stabilization in the neighboring countries. Similarly, we can assess the Ukraine's acquisition of its associated membership in the integration formation, however, we should add that for a long time European politicum lacked a clear vision of the Ukraine's role in the foreign policy interests of the association. The USA continue to view Ukraine as a space for spreading of their own political preferences, which also affects the regional positioning of the state and determines its Euro-Atlantic aspirations, and the Russian Federation, while promoting its own national interests, tried to involve Ukraine in Russia's integration projects in the post-Soviet space. Taking into account that Ukrainian foreign policy strategy was constantly transformed, A. Zelenko assumes that it has gone through several stages – neutrality and non-alignment, multi-vector, European and Euro-Atlantic integration, Eurasianism and equal approach¹. Such a change in foreign policy principles of interaction with various international actors determined the conditions for the formation of the Ukraine's strategic partnership paradigm.

Therefore, the principles of neutrality and non-alignment were enshrined in the Declaration on State Sovereignty (1990), which proclaimed the intention "... to become in the future a permanently neutral state that does not participate in military blocs and adheres to three non-nuclear principles: not to take, not to produce? and not to acquire nuclear weapons"². We should add that in the resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the main directions of Ukraine's foreign policy" (1993) it was revealed that "... every border state is a strategic partner of Ukraine". In addition, the document stated that "... the keynote of bilateral relations with the border states is Ukrainian-Russian relations. For Ukraine, these are relations of the special partnership, since the destiny of the progressive democratic development of both Ukraine and the Russian Federation, stability in Europe and throughout the world are largely depend on their nature. Counteracting any territorial claims or attempts to interfere in its internal affairs, Ukraine will take all measures to transfer relations with Russia into the channel of good-neighborliness, mutual respect and partnership..."³.

At the same time, interaction with the EU member states and NATO was defined by Ukraine as "... the relationship of political and military partnership, mutually beneficial economic cooperation, broad cultural, scientific, and humanitarian ties". The document also identified the need to expand the Ukraine's participation in NATO's governing bodies and the long-term goal of membership in the European Communities through signing of the Partnership and Cooperation Agreement "...implementation of which will be the first stage of progress towards associate and subsequently complete membership in the organization"⁴.

Concerning the cooperation with the USA, they were viewed as "... a country whose policies significantly influence the development of international events." It was separately noted that geo-strategic and geo-economic interests of Ukraine require the maintenance of close relations with India, China, Egypt

¹ Зленко, А. (2007). Формування та реалізація концептуальних засад зовнішньої політики України. *Київ. Україна дипломатична*, 8, 608–623.

² *Декларація про державний суверенітет України 1990 р.* (Верховна Рада України). <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12>> (2017, August, 15)

³ *Постанова про основні напрями зовнішньої політики України 1993* (Верховна Рада України). <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3360-12/conv>> (2017, August, 10)

⁴ *Постанова про основні напрями зовнішньої політики України 1993* (Верховна Рада України). <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3360-12/conv>> (2017, August, 10)

and Israel¹. Thus, the Russian Federation became one of the first countries with which Ukrainian politicum declared the relationship of strategic partnership. While the cooperation with the EU and NATO, as well as the USA, was considered at the level of political and military partnership, moreover, cooperation with several Asian-African states with which Ukraine could develop economic and military relations was highlighted.

It was determined that at the initial stage of the formation of Ukraine's foreign policy practice, in the conditions of neutrality and non-alignment, the paradigm of strategic partnership was formed through the interaction with the Russian Federation as the strategic partner, and the EU, the USA, and NATO as promising partners with which it is necessary to deepen the intersectoral interaction. The perspectives of expanding of economic partnership with other states in the world were also considered. However, the lack of institutionally envisaged mechanism for the cooperation of Ukraine with international actors that were declared as strategic partners was the result of this interaction.

The Ukraine's multi-vector policy, which developed in the second part of the 90s of the 20th century, was based on the determination of certain international environment of the state, which would correspond to the national economic interests of the country, and would be determined as the main foreign policy priority². Scientists also add that the multi-vectorality was justified by historical realities that practically excluded Ukraine's orientation toward a single strategic foreign policy direction, assigning it the role of the link among Western and Eastern partners³. So, during this period Ukraine's strategic partnership was multidirectional and depended on regional political conjuncture.

In the early 2000s Ukrainian politicum abandoned the multi-vector policy and defined the European and Euro-Atlantic direction as the main foreign policy priority, however, the strategic partnership with the RF was enshrined in the law on the fundamentals of national security (2003). In particular, it was recognized at the state level that maintenance of neutrality is unpromising for Ukraine, given that it was intended to develop a strategy for joining NATO. In the Law of Ukraine "On the Fundamentals of National Security of Ukraine" adopted in 2003, among the foreign policy directions was emphasized "... the full participation of Ukraine in the European and regional collective security systems, acquisition of membership in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization, while maintaining good-neighborly relations and strategic partnership with the Russian Federation, other CIS countries, as well as with other states"⁴. Consequently, the essence of the strategic partnership of Ukraine in the early 2000s is revealed through the prolongation of balancing between European/Euro-Atlantic aspirations and Russian vector. Scientists also note that political and economic concessions to Ukraine led to the asymmetry in Ukrainian-Russian relations and to the shift in their development from the level of partnership to dependency relations. Ukraine appeared to be under the influence of Russia, as an object of political, economic, cultural and information expanse⁵.

In our scientific research we address the issues of establishing and implementation of strategic partnership, because the formation of the whole partnership of state-building conception of modern Ukraine depends on the formation of the partnership strategies. It is clear that formation and modernization of partnership strategies is constantly changing, therefore, it requires further detailed and comprehensive analysis.

So we will continue considering the formation of partnership concepts, taking into account all factors that influence the genesis of modern Ukraine.

¹ *Постанова про основні напрями зовнішньої політики України 1993* (Верховна Рада України).

<<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3360-12/conv>> (2017, August, 10)

² Зленко, А. (2007). *Формування та реалізація концептуальних засад зовнішньої політики України*. Київ: *Україна дипломатична*, 8, 608–623.

³ Микола Алексієвець, Ярослав Секо. *Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності. Україна–Європа–Світ: міжнародний збірник наукових праць: 25-й річниці Незалежності України присвячено*. <<http://dspace.tnpu.edu.ua>>.

⁴ *Закон про основи національної безпеки України 2003* (Верховна Рада України).

<<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15/ed20060114/conv>> (2017, September, 10)

⁵ Микола Алексієвець, Ярослав Секо. *Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності. Україна–Європа–Світ: міжнародний збірник наукових праць присвячено: 25-й річниці Незалежності України*. <<http://dspace.tnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/6936/1/Aleksieyevets.pdf>> (2017, September, 10)

References:

1. Stratehichni partnery Ukrainy: deklaratsii i realii [Strategic partners of Ukraine: declarations and realities] (2000). *Natsionalna bezpeka i oborona* [National Security and Defense], no. 12, 80. [in Ukrainian].
2. Zlenko, A. (2007). Formuvannia ta realizatsiia kontseptualnykh zasad zovnishnoi polityky Ukrainy [Formation and implementation of conceptual foundations of Ukraine's foreign policy]. Kyiv: *Ukraina dyplomatychna* [Kyiv: Ukraine diplomatic], no. 8, 608–623. [in Ukrainian].
3. *Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy 1990* [Declaration on State Sovereignty of Ukraine 1990]. <<http://zakon2.rada.gov.ua>. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12>> (2017, August, 15) [in Ukrainian].
4. *Postanova pro osnovni napriamy zovnishnoi polityky Ukrainy 1993* [The Resolution on the main directions of foreign policy of Ukraine 1993]. (The Verkhovna Rada of Ukraine). <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3360-12/conv>> (2017, serpnia, 10) [in Ukrainian].
5. Mykola Aleksiievets, Yaroslav Seko. Zovnishnia polityka Ukrainy: vid bahatovektornosti do bezalternatyvnosti [The Foreign policy of Ukraine: from multi-vector to non-alternative]. *Ukraina–Yevropa–Svit: mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats: 25-ii richnytsi Nezalezhnosti Ukrainy prysviacheno* [Ukraine-Europe-World: International Collection of Scientific Works: to the 25th Anniversary of Ukraine's Independence is devoted]. <<http://dspace.tnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/6936/1/Aleksieyevets.pdf>> (2017, September, 10) [in Ukrainian].
6. *Zakon pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy 2003* [The Law on the Fundamentals of the National Security of Ukraine 2003]. (The Verkhovna Rada of Ukraine). <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15/ed20060114/conv>> (2017, September, 10) [in Ukrainian].

Bogdan Pryimak

Kiewer Nationalen Taras-Schewtschenko-Universität, Ukraine

TRANSFORMATION DER UKRAINISCH-DEUTSCHEN BEZIEHUNGEN IM ZUSAMMENHANG MIT DEN BESTREBUNGEN DER UKRAINE ZUR EURO- INTEGRATION UND DEM DONBASS-KONFLIKT

Bogdan Pryimak

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

TRANSFORMATION OF UKRAINIAN-GERMAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN EFFORTS TOWARDS EUROPEAN INTEGRATION AND THE CONFLICT IN DONBASS

The analysis of Ukrainian-German relations since their establishment can clearly show a certain dynamism in cooperation between the two countries. The active transformation of Ukrainian-German relations began during Merkel's administration. Russia's armed aggression and the annexation of Crimea as well as the military conflict in the Eastern Ukraine were the starting point of the transformation in Ukrainian-German relations. In crisis management in Ukraine, Germany has succeeded to demonstrate its power and to increase its international political influence. Angela Merkel convinced the German public and the EU partners to support sanctions against Russia. In the Ukraine crisis, Germany has managed to build a cease-fire (Minsk II). Russian aggression against Ukraine has intensified the efforts of Germany to look over Ukrainian role in NATO and the EU.

Keywords: transformation of relations, Ukrainian-German relations, European Union, NATO, European integration, Ukraine, Germany, conflict in the Eastern Ukraine.

Die Unabhängigkeit der Ukraine sowie die Wiedervereinigung von Deutschland, waren ein Teil eines globalen Veränderungsprozesses, der den europäischen Kontinent in den späten 1980er Jahren umfasst hat. Die Ukraine und Deutschland sollten die bilateralen zwischenstaatlichen Beziehungen tatsächlich von Anfang an aufbauen. Trotz der Tatsache, dass die Bundesrepublik Deutschland in den Sowjetunionzeiten keine theoretischen Konzepte und praktische Schritte für die Entwicklung der politischen und wirtschaftlicheren Beziehungen mit der Ukraine durchgeführt hatte und der ukrainische sozialistische Sowjetrepublik im allgemeinen allen ausländischen Funktionen beraubt wurde.

Wenn Deutschland jedoch ein grundsätzliches Umdenken ihres neu entwickelten außenpolitischen Konzept hatte, sollte die Ukraine in der Tat von Grund auf neu beginnen, und zwar mit der Selbstbestätigung als Subjekt der internationalen Beziehungen. Trotz der Schwierigkeiten im Zusammenhang mit der Positionierung des jungen ukrainischen Staates in der internationalen Arena und Definierung eigener außenpolitischen Prioritäten, spielten westeuropäische Länder und vor allem Deutschland in der Außenpolitik der Ukraine immer eine wichtige Rolle. Obwohl es in den ukrainischen nationalen rechtlichen Dokumenten über die Priorität der Beziehungen mit Deutschland nicht geschrieben steht, ist es aber offensichtlich auf Grund der Bestrebungen unseres Landes ein Vollmitglied der Europäischen Union zu werden, deren einflussreichstes Mitglied genau Deutschland ist.

Die Analyse der ukrainisch-deutschen Beziehungen seit Beginn ihrer Einrichtung, und der Entstehung der internationalen Beziehungen sowie innenpolitischen Besonderheiten der europäischen Region kann man eine gewisse Dynamik in der Zusammenarbeit beider Länder deutlich beobachten.

Einige ukrainische Politikwissenschaftler bezeichnen drei Hauptphasen der Entwicklung der ukrainisch-deutschen Beziehungen (Starostenko)¹. Die erste Phase beginnt mit der offiziellen Anerkennung der Unabhängigkeit der Ukraine durch Deutschland und dauerte bis 1994. Dieser Zeitraum wird durch die

¹ Старостенко, Г.В. (2004). *Українсько-німецькі відносини: політичний та безпековий вимір співробітництва*. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 21.

formelle Anerkennung der Ukraine als unabhängigen Staat und den Versuch die institutionellen Rahmen der gegenseitigen Zusammenarbeit festzustellen sowie das Fehlen von Konzepten theoretischer Begründung sowohl in der ukrainischen als auch deutschen Diplomatie und rechtliches Vertragsverhältnis in den Beziehungen beider Länder gekennzeichnet. Mit der Vereinbarung über den nichtnuklearen Status der Ukraine im Jahr 1994 wurden die notwendigen Voraussetzungen für die Befüllung ukrainisch-deutscher Zusammenarbeit mit dem konzeptionellen Inhalt geschaffen. Mit diesem Ereignis verbindet man den Beginn der zweiten Phase der Entwicklung zwischenstaatlicher Beziehungen, die bis 1998 dauerte. Diese Periode zeichnete sich durch Entwicklung und Umsetzung der Vertragsdokumente in der Zusammenarbeit in allen Bereichen des öffentlichen Lebens aus.

Die dritte Phase wurde durch pragmatische Zusammenarbeit, die Erweiterung der bilateralen politischen Beziehungen und die Schaffung von wirksamen institutionellen Mechanismus für die politische Zusammenarbeit zu den Fragen der Euro-Integration und bilateralen Entwicklung gekennzeichnet.

Aus unserer Sicht ist es noch nützlich die vierte Phase in der ukrainisch-deutschen Beziehungen seit 2005 auszuzeichnen, als Angela Merkel zur deutschen Kanzlerin gewählt wurde.

In diesem Abschnitt betrachten wir Ukraine-Deutschland Beziehungen in der vierten Neuzeit während der Angela Merkel Regierung im Rahmen der europäischen Integration und der euro-atlantischen Bestrebungen der Ukraine.

Am 21. November 2005 wurde Angela Merkel, die Vorsitzende der „großen Koalition“ von CDU / CSU und SPD, zur ersten und mit 51 Jahren jüngsten Bundeskanzlerin in der Geschichte Deutschlands. Darüber hinaus ist sie die erste Vertreterin der neuen Bundesländer im Amt und die erste Kanzlerin, die Naturwissenschaften studiert hat¹. In ihrer ersten Rede im Bundestag wies die Bundeskanzlerin Merkel auf die Notwendigkeit einer strategischen Partnerschaft zwischen Deutschland und Russland hin, betonte, dass Russland nicht nur ein wichtiger Wirtschaftspartner, sondern auch ein Verbündete im Kampf gegen den internationalen Terrorismus sowie ein wichtiges Land für die Gewährleistung der politischen Stabilität in Europa ist. Angela Merkel hat versprochen, ein besonderes Interesse Deutschlands an der erfolgreichen Modernisierung Russlands zu demonstrieren².

Nach der „Orangen Revolution“ waren die Beziehungen zwischen der deutschen Bundeskanzlerin und der ukrainischen Regierung vorsichtig. Obwohl im außenpolitischen Teil der Koalitionsvereinbarung zwischen CDU / CSU und SPD erwähnt wurde³, dass Deutschland die europäischen Bestrebungen der Ukraine unterstützen wird, hatten die Versuche des ukrainischen Präsidenten Viktor Juschtschenko kein Erfolg, als er Deutschland als Ausgleich zur russischen Herrschaft in Osteuropa wollte. Allerdings wollte Angela Merkel die Beziehungen mit den USA verbessern und zeigen, dass Deutschland keinen „neuen Vertrag von Rapallo“ mit Russland möchte.

2006 machte Bundeskanzlerin Merkel die Erklärung zur Europapolitik: „In naher Zukunft werden wir niemandem die Aussichten der Mitgliedschaft versprechen“⁴. Als Gründe wurden genannt: Reduktion der „Handhabung“ der EU; Schwächung des Führungsstandems Deutschland-Frankreich als Folge des Beitritts neuer Mitglieder; eine mögliche Verletzung des Gleichgewichts durch den Beitritt weiteren Mitglieder (vor allem von der Ukraine und der Türkei), was die Position von Deutschland schwächen kann und s.w.

Geringe Unterstützung gegenüber der NATO in der Ukraine galt als ein bedeutendes Hindernis für eine erfolgreiche Integration. Die einzige wirkliche Chance für die Annäherung zum Beitritt der Ukraine in die NATO gab es im Jahr 2008, als während des Gipfels in Bukarest die Frage der Bereitstellung eines Aktionsplans für die Ukraine zur Mitgliedschaft in der NATO (MAP) betrachtet wurde. Bedeutende Rolle in Lobbying des ukrainischen Antrags auf Aktionsplan haben die Vereinigten Staaten gespielt, die eindeutig den ukrainischen Wunsch bei der NATO beizutreten unterstützt haben. Den größten Widerstand dem ukrainischen Wunsch des NATO-Beitritts zeigte Russland, das die NATO-Osterweiterung als eine Bedrohung seiner nationalen Sicherheit angesehen hat. Die Position Russlands beeinflusste auch den

¹ Шпилев, Д.А. (2012). *Системная трансформация в интерпретации политического руководства Германии*. Нижний Новгород: Издательство НИСОЦ, 131.

² Merkel, A. (2005). Regierungserklärung von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel vor dem Deutschen Bundestag am 30. November 2005 in Berlin. *Bulletin der Bundesregierung*, Nr. 93-1. 30, 36.

³ *Gemeinsam für Deutschland – mit Mut und Menschlichkeit* (2005). Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD 11.11. 2005. Berlin, 190.

⁴ *Regierungserklärung durch die Bundeskanzlerin Angela Merkel zur Europapolitik* (2006). Stenografischer Bericht / Deutscher Bundestag, 35. Sitzung. Berlin.

wichtigsten europäischen Gegner der Gewährung des Aktionsplans für NATO-Mitgliedschaft der Ukraine – Deutschland¹.

Es ist bezeichnend, dass am 26. Mai 2008 auf dem NATO-Gipfel in Bukarest Angela Merkel gegen der Gewährung der Aussichten für die NATO-Mitgliedschaft von der Ukraine und Georgien war. Ein paar Monate später, am 21. Juli 2008, stattete Angela Merkel einen Arbeitsbesuch in die Ukraine ab. In Gesprächen mit dem damaligen ukrainischen Präsidenten Viktor Juschtschenko und Premierministerin Julia Timoschenko bestätigte die Kanzlerin ihre Position gegenüber der Aussichten der Integration der Ukraine in die EU und NATO. Es sei darauf hingewiesen, dass die Mitglieder der NATO die innere Einheit von Behörden und Menschen in der Ukraine betreffend NATO-Mitgliedschaft sehen wollten. In ukrainischer Geschichtsschreibung wird die Position Deutschlands durch den russischen Einfluss erklärt. Er kam sicher, aber nach Telegrammen von Wikileaks war dies nicht der einzige Faktor in der deutschen Vision. Deutsche Beamten behaupteten, dass ihr Unwille die Ukraine MAP zu gewähren zum Teil aus der Angst stammt, dass, sobald die MAP gewährt wird, fordern die USA sofortige Mitgliedschaft. Außerdem glaubte Merkel, dass in der Ukraine Demokratie und öffentliche Unterstützung für die NATO-Mitgliedschaft fehlt². Das Büro des Kanzlers und das Außenministeriums waren besorgt, dass eine zu schnelle Erweiterung des MAP ohne internen Konsens zur Destabilisierung und Teilung des Landes zwischen pro-russischem Osten und einem pro-europäischen Westen führen könnte.

Eine der wichtigsten Prioritäten der Außenpolitik Deutschlands war eine besondere Beziehung zu Russland, die einen direkten Einfluss auf die Position Deutschlands zur Ukraine hatte. Im Koalitionsvertrag CDU / CSU mit der FDP wurde Russland viel Aufmerksamkeit geschenkt, insbesondere im Rahmen seinen Beziehungen mit der NATO und der intensiven Nutzung gemeinsamer Sicherheitsfragen und in Fragen von gemeinsamer Sicherheit der NATO.

Die Regierung von Deutschland sah auch Russland als „einen wichtigen Partner in Bewältigung von regionalen und globalen Herausforderungen“. Dazu zählte die deutsche Koalition die Konflikte im Afghanistan und im Nahen Osten, die Lösung die Situation mit dem iranischen Atomprogramm, das Problem des internationalen Terrorismus, Umweltschutz und so weiter³.

Trotz der Abkehr von der „Freundschaft“ zur strategischen Partnerschaft zwischen Russland und Deutschland in Zeiten von Gerhard Schröder führte Frau Merkel den Kurs der engen Zusammenarbeit mit Russland des früheren Kanzlers weiter, vor allem im wirtschaftlichen Bereich⁴.

Während des Besuchs im Jahr 2008 sagte Merkel auch, dass „künftige erweiterte EU-Ukraine Vereinbarung kann als das Assoziierungsabkommen beschrieben werden, das ein sehr wichtiger Schritt ist.“ Nur nicht verwechseln mit den Aussichten auf eine EU-Mitgliedschaft. „Wir sprechen über Integration, einschließlich der wirtschaftlichen, aber keine Mitgliedschaft -, sagte sie. – Deutschland muss auch in der Zukunft die treibende Kraft hinter dem Integrationsprozess bleiben “.

Die größten Hindernisse auf dem Weg der europäischen Integration der Ukraine aus der Ansicht der deutschen Elite waren eine politische und wirtschaftliche Instabilität, die für ein europäisches Land nicht akzeptabel ist. Deutschland nahm eine ausgewogene realistische Position in Bezug auf die europäischen Bestrebungen der Ukraine ein und half die engste Form der Zusammenarbeit zwischen der EU aufzubauen⁵.

Das Hauptinstrument für die Intensivierung der Zusammenarbeit zwischen der Ukraine und der EU war aus der Sicht von Berlin die Östliche Partnerschaft, die als abgeschlossenes mittelfristiges Programm angesehen wird und mit der Perspektive der Mitgliedschaft nichts zu tun hat. Im Rahmen der Östlichen Partnerschaft wurde der Ukraine eine zentrale Rolle als größtes Land in der Region gegeben⁶.

¹ Беззуб І. Україна – НАТО: стан та перспективи взаємовідносин. <http://www.nbuvip.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2751:ukrajina-nato-stan-ta-perspektivi-vzajemovidosin&catid=8&Itemid=350>

² *Getting Germany On Board For MAP For Georgia And Ukraine*. 2008 June 5. <https://wikileaks.org/plusd/cables/08BERLIN744_a.html>

³ *Wachstum. Bildung. Zusammenhalt: Der Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und FDP* <<http://www.cdu.de/portal2009/29145.htm>>

⁴ Гуцал, С.А. (2011). Відносини України та Німеччини: пріоритети, проблеми, перспективи. *Стратегічні пріоритети*, 4(21), 148–155.

⁵ Шостак, Т. (2015). Співпраця України та Федеративної Республіки Німеччина в контексті євроінтеграційних прагнень України. <<http://naub.ua.edu.ua/2015/>>

⁶ Перепелиці, Г.М. (2009). *Зовнішня політика України – 2009: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети* <<http://fri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/%D0%97%D0%9E%D0%92%D0%9D%D0%86%D0%A8%D0%9D%D0%AF-%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%90-%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%98-20091.pdf>>

Ein wichtiger Faktor, der Einfluss auf die ukrainisch-deutschen Beziehungen hatte, ist die Russische Föderation. Stärkung der russischen Reintegrationsprojekte wurde als eine echte Herausforderung im Osten für die deutsche Politik wahrgenommen. Die Integrationsprojekte Russlands sah man in erster Linie als Versuche, den russischen Einfluss in Osteuropa zu monopolisieren. Dies verursachte die Notwendigkeit der Stärkung der EU-Positionen im östlichen Teil des Kontinents, und erhöhte damit die Priorität der „Östlichen Partnerschaft“ nicht nur für die EU, sondern für die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland im Besonderen.

Bei der Vorbereitung des Assoziierungsabkommens hat Deutschland eine wichtige Rolle gespielt. Deutschland war dagegen, dass in das Abkommen die Bestimmungen über die Aussicht der Mitgliedschaft der Ukraine in die Europäische Union aufgenommen wird.

Mit dem Aufkommen von Viktor Janukowitsch in der Ukraine an der Macht in März 2010 wurde das Thema der europäischen Integration der Ukraine wieder mehr und mehr diskutiert. Während des Gipfeltreffens „Ukraine – EU“ am 22. November 2010 wurde der Aktionsplan für die Absetzung des Kurzaufenthaltsvisas in der EU für die Bürger der Ukraine abgeschaffen, aber sogleich die genaue Einhaltung des Planes die automatische Visafreiheit nicht garantieren konnte. Die beiden Seiten unterzeichneten auch auf dem Gipfel ein Protokoll zur Partnerschafts- und Zusammenarbeit zu den grundlegenden Prinzipien der Teilnahme an EU-Programmen. Der Präsident der Europäischen Kommission Jose Manuel Barroso sagte, er hoffe, das Assoziierungsabkommen bis Mitte 2011 zu unterzeichnen. Aber die Verhaftung der ukrainischen Oppositionsführerin Julia Timoschenko im August 2011 hat die Aussichten dieser Vereinbarung in Frage gestellt.

Die Sonderstellung bezüglich des Assoziierungsabkommens zwischen der Ukraine und der EU hatte Deutschland. Da Deutschland in der Europäischen Union ein wichtiger und zuverlässiger Partner für die Ukraine und einflussreicher Akteur auf der internationalen Bühne ist. Die Position dieses Landes beeinflusst deutlich die Unterzeichnung des Assoziationsabkommen zwischen anderen EU-Ländern.

Im November 2013 hat dann Präsident Viktor Janukowitsch die Verhandlungen mit der EU über ein Assoziierungsabkommen gestoppt und erklärte die Bereitschaft der Ukraine die eurasische, von Russland angeführte, Zollunion beizutreten. Das Assoziierungsabkommen mit der Ukraine hat eine starke Opposition von Präsident Putin hervorgerufen, der den Präsident Janukowitsch unter Druck gezwungen hat, dieses Abkommen zu Gunsten der Zollunion abzulehnen¹. Dies hat zu einer starken Unzufriedenheit der Öffentlichkeit und zu großen Demonstrationen, dem sogenannten „Revolutzia Hidnosti“ (Revolution der Würde in der Ukraine), in Kiew geführt. Als Folge floh Janukowitsch nach Russland. Diese Ereignisse führten wiederum zur Annexion der Krim durch Russland und der aktiven Unterstützung Russlands für separatistische Bewegungen in der Ost-Ukraine. Trotz der Tatsache, dass die Eskalation der Destabilisierung Prozesse deutlich gezielte Schritte der russischen Führung zeigte, ist die Krise erst nach Juli 2014 in eine neue Phase getreten, als pro russische Kämpfer mit der aus Russland gelieferten Waffe das Flugzeug MH17 abgeschossen haben. Im Februar 2015 wurden zwischen Russland, der Ukraine, Deutschland und Frankreich der Waffenstillstandsplan vereinbart und das Minsk Abkommen unterzeichnet. Trotz des unstabilen Waffenstillstandes wurde die Position des Westens bezüglich Russland immer noch härter.

Die Krise in der Ukraine wurde ein Problem und schwieriges Dilemma für Deutschland. Die Kanzlerin Merkel war immer eine Befürworterin des Assoziierungsabkommens mit der EU und Deutschland ist ein starker Befürworter der Rechtsstaatlichkeit.

Deutschland hatte eine strategische Partnerschaft mit Russland auf der Grundlage, dass die gemeinsame Zusammenarbeit zur Modernisierung Russlands beitragen wird. Deutschland profitierte vom Handel mit Russland und war von russischer Energie abhängig. Die deutsche Elite und Öffentlichkeit wollten diese Beziehungen natürlich nicht brechen. Das Dilemma bestand darin wie die richtigen Lösungen in dieser Position zu finden.

Solche Unsicherheiten waren in vielen EU-Partnern Deutschlands sichtbar. Jedoch konnte nicht getan werden, weil einige ihrer Mitglieder wie Polen harte Maßnahmen gefordert haben. Präsident Obama machte klar, dass er hofft, dass Deutschland die Krise löst. Das Krisenmanagement wurde von Kanzlerin Merkel in drei Sinne von innen geführt. Sie war das Zentrum der europäischen und nationalen Anstrengungen zur Koordination. Sie schaffte es ihre inländische Öffentlichkeit und EU-Partner davon zu überzeugen, Sanktionen gegen Russland zu unterstützen.

¹ Wolfgang, Seibel (2015). Arduous Learning or New Uncertainties. *The Emergence of German Diplomacy in the Ukrainian Crisis*. In: Global Policy. 6(Suppl. S1). 56-72.

Die Aufgabe von Kanzlerin Merkel bestand in der Harmonie diese konkurrierenden Prioritäten zu halten. Maßgeblich half ihr der Abschuss von MH17 die innere und europäische Meinung zugunsten des deutschen Bundeskanzlers zu verändern. Im Krisenmanagement in der Ukraine hat Deutschland mit Meisterschaft sein Vermögen genutzt, um seine Verpflichtungen gegenüber der nationalen und internationalen Gemeinschaft zu verringern, und seinen internationalen politischen Einfluss zu erhöhen.

Russland setzte fort, die Separatisten in der Ost-Ukraine zu unterstützen und es blieb eine sehr gefährliche Tatsache, über die Deutschland sehr geringe Kontrolle hatte. In jeder Krise hängt viel von der Taktik des Feindes. Darum gaben die Zerstörung MH17 durch eine russische Rakete, das Verbot der Rebellen den Ort des Absturzes zu betreten und die Trümmer des Flugzeuges zu sammeln sowie die Weigerung Putins die Verantwortung zu übernehmen, die Initiative an Merkel über. Es bleibt die Frage über den Einfluss des Präsidenten Putins auf pro-russischen Separatisten in der Ost-Ukraine. Diese Unsicherheit ist eine ständige Bedrohung für das Minsk Abkommen.

In der ukrainischen Krise hat Deutschland es geschafft, einen Waffenstillstand (Minsk II) aufzubauen und innen- und außenpolitische Unterstützung westlicher Sanktionen gegen Russland zu bekommen. Diese wurden durch die Unterdrückung eigener wirtschaftlichen Interessen erreicht. Russland verließ die Krim nicht und versucht einen erheblichen Einfluss auf die Zukunft der Ost-Ukraine und außenpolitischen Kurs der Ukraine zu behalten¹.

Fazit

Die aktive Transformation der ukrainisch-deutschen Beziehungen begann während der Regierungszeit von Angela Merkel. Von Anfang an der Regierung von Angela Merkel betrachtete Deutschland die Auflösung der europäischen Probleme und die Beziehungen mit der Ukraine nur im Rahmen der Beziehungen mit Russland und förderte die pragmatische Entwicklung der deutsch-russischen Handels- und Wirtschaftsbeziehungen.

Lange Zeit versuchte Merkel die Position, eine neue Form der Beziehungen zwischen der EU und der Ukraine zu finden. Es konnte „enge Zusammenarbeit“ als Zwischenphase zwischen der europäischen Nachbarschaftspolitik (ENP) und der Vollmitgliedschaft in der EU sein. Dabei wurde immer behauptet, dass die ukrainische Führung in diesem Stadium keine bestimmten Versprechen oder europäische Perspektive der Ukraine bekommen sollte. Eine solche Zwischenphase war die EU-Initiative „Östliche Partnerschaft“. Die „Östliche Partnerschaft“ gab jedoch keine echten Chancen für den Beitritt der Ukraine zur EU.

Die wichtigsten Hindernisse auf dem Weg zur europäischen Integration der Ukraine war aus der Sicht der deutschen Elite eine politische und wirtschaftliche Instabilität, die für ein europäisches Land nicht akzeptabel ist. Die Schaffung eines wirksamen institutionellen Mechanismus für die politischen Zusammenarbeit im Bereich der europäischen Integration und der bilateralen Entwicklung bedeuteten einen Übergang zu einer neuen qualitativen Etappe der ukrainisch-deutschen Beziehungen.

Die bewaffnete Aggression Russlands und Krim-Annexion sowie der militärische Konflikt in der Ost-Ukraine waren der Ausgangspunkt der Transformation in den Beziehungen zwischen der Ukraine und Deutschland. Die Beziehungen zwischen Russland und Deutschland verschlechterten sich deutlich nach der russischen Annexion der Krim und der Unterstützung der pro-russischen Separatisten in dem Donbass. Im Krisenmanagement in der Ukraine hat Deutschland es mit Meisterschaft geschafft sein Vermögen zu benutzen und seinen internationalen politischen Einfluss zu erhöhen. Harte Einwände Deutschlands bezüglich des Vorschlages der USA tödliche Verteidigungswaffen für die Ukraine zu geben, verhinderte eine gefährliche Eskalation in den ersten Tagen der Krise.

Von Anfang an der ukrainisch-russischen Konfrontation nahm Merkel eine prinzipielle Position hinsichtlich der Aggression Russlands gegen die Ukraine. Deutschland drohte der Kreml regelmäßig Wirtschaftssanktionen in der dritten Ebene. Angela Merkel schaffte es ihre inländische Öffentlichkeit und EU-Partner davon zu überzeugen, Sanktionen gegen Russland zu unterstützen. In der ukrainischen Krise hat Deutschland es geschafft, einen Waffenstillstand (Minsk II) aufzubauen.

Russische Aggression gegen die Ukraine hat die Anstrengungen Deutschlands verschärft die Rolle der Ukraine in der NATO und der EU zu überdenken. Am 26. Juni 2015 hat Deutschland als 15. EU-Land Assoziierungsabkommen Ukraine mit der Europäischen Union ratifiziert.

Trotz der Tatsache, dass die Europäische Union die Mitgliedschaft für die Ukraine in naher Zukunft garantiert, unterstützt Deutschland ohnehin die Ukraine zur europäischen Integration.

¹ Desmond, Dinan, Neill, Nugent, William E. Paterson (2017). *The European Union in crisis*, 222.

Neben der aktiven Teilnahme an den Verhandlungen stellt Deutschland finanzielle Unterstützung für die Ukraine und Entwicklung der Zusammenarbeit im politischen, wirtschaftlichen, sozialen, humanitären sowie Bildungs- und Kulturbereichen. Angela Merkel ist heute einer der einzigen leistungsstarken Spieler, der ständig und konsequent die Ukraine in der EU verteidigt.

References:

1. Starostenko, H.V. (2004). *Ukrainsko-nimetski vidnosyny: politychnyi ta bezpekovyi vymir spivrobitnytstva* [Ukrainian-German relations: a political and security dimension of cooperation] Avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.04 [the thesis for PhD degree in Political Science: 23.00.04]. Kyiv, 21. [in Ukrainian].
2. Shpilev, D.A. (2012). *Systemnaia transformatsiya v ynterpretatsiy polytycheskoho rukovodstva Hermanyy* [The System transformation in the interpretation of the political leadership of Germany]. N. Novgorod: Izdatelstvo NYSOTs, 131. [in Russian].
3. Merkel, A. (2005). Regierungserklärung von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel vor dem Deutschen Bundestag am 30. November 2005 in Berlin [Declaration of Federal Chancellor Dr. Angela Merkel before the German Bundestag on 30 November 2005 in Berlin]. *Bulletin der Bundesregierung*, Nr. 93-1. 30. November 2005, 36. [in German].
4. Gemeinsam für Deutschland – mit Mut und Menschlichkeit (2005) [Together for Germany – with courage and humanity]. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD 11.11. 2005. Berlin. 190. [in German].
5. Regierungserklärung durch die Bundeskanzlerin Angela Merkel zur Europapolitik (2006) [Federal Chancellor Angela Merkel on European politics]. *Stenografischer Bericht / Deutscher Bundestag*, 35. Sitzung. Berlin, 11. Mai 2006. [in German].
6. Bezzub, I. Ukraina – NATO: stan ta perspektyvy vzaiemovidnosyn [Ukraine-NATO: Condition and Prospects of the Relationship]. <http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2751:ukrajina-nato-stan-ta-perspektivi-vzaemovidnosin&catid=8&Itemid=350> [in Ukrainian].
7. Getting Germany On Board For MAP For Georgia And Ukraine. 2008 June 5. <https://wikileaks.org/plusd/cables/08BERLIN744_a.html> [in English].
8. Wachstum. Bildung [Growth. Education]. Zusammenhalt: Der Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und FDP. <<http://www.cdu.de/portal2009/29145.htm>> [in German].
9. Hutsal, S.A. (2011). Vidnosyny Ukrainy ta Nimechchyny: priorityty, problemy, perspektyvy [Ukraine-Germany Relations: Priorities, Problems, Perspectives]. *Stratehichni priorityty* [The strategic priorities], no. 4(21), 148–155. [in Ukrainian].
10. Shostak, T. (2015). Spivpratsia Ukrainy ta Federatyvnoi Respubliky Nimechchyna v konteksti yevrointehratsiinykh prahnen Ukrainy [Cooperation between Ukraine and the Federal Republic of Germany in the context of Ukraine's European integration aspirations]. <<http://naub.ua.edu.ua/2015/>>
11. Perepelytsi, H.M. (2009). Zovnishnia polityka Ukrainy – 2009: stratehichni otsinky, prohnozy ta priorityty [Foreign Policy of Ukraine – 2009: Strategic Assessments, Forecasts and Priorities]. <<http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/%D0%97%D0%9E%D0%92%D0%9D%D0%86%D0%A8%D0%9D%D0%AF-%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%90-%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%98-20091.pdf>>
12. Wolfgang Seibel (2015). Arduous Learning or New Uncertainties. The Emergence of German Diplomacy in the Ukrainian Crisis. In: *Global Policy*. 6(Suppl. S1), 56-72. [in English].
13. Desmond Dinan, Neill Nugent, William E. Paterson (2017). *The European Union in crisis. The European Union Series*. Palgrave, 222. [in English].

Ярослав Миколаєнко

Київський національний торгово-економічний університет, Україна

АНЕКСІЯ КРИМУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПРИЧИНИ ТА АНАЛІЗ МИРНИХ ЗАСОБІВ ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО КОНФЛІКТУ

Yaroslav Mykolayenko

Kyiv National University of Trade and Economics, Ukraine

CRIMEAN ANNEXATION: HISTORICAL AND LEGAL REASONS AND ANALYSIS OF PEACEFUL MEANS OF SOLVING THE INTERNATIONAL CONFLICT

In the article the author analyzes the historical and legal causes of the conflict, reveals the reaction of the world to a gross violation of the norms of international law by Russia, analyzes the means of peaceful resolution of the international conflict, forecasts variants of peaceful means of resolving the conflict.

Crimean annexation is a violation of the territorial integrity of Ukraine and a threat to the whole world. This is a tragedy for the people of Ukraine, including for Crimean Tatars who returned to their Homeland after the deportation and again suffering deprivation.

Crimean annexation is a large-scale, rapid, well-planned military-political operation of Russia against the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, which took place only in three weeks – from March 1 (since the Russian Federation Council gave the Russian President an agreement to use the Russian Armed Forces on the territory of Ukraine) to March 21, 2014.

From the point of view of International Law, the Crimean peninsula remains under the sovereignty of Ukraine without any legal uncertainty as to its legal status, which was confirmed by the Resolution of the General Assembly of the United Nations of 68/262 of 27.03.2014.

Ukraine is ready to resolve the issue in the UN International Court of Justice on the territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine) for this Ukraine appealed to the RF with a proposal to recognize the jurisdiction of the International Court and to consider the issue of Crimea within the International Court of the UN, but did not receive any response to its appeal (according to a statement by the Foreign Ministry's Deputy Foreign Minister Olena Zerkal at a briefing, <https://www.unian.ua>). After all, it is known throughout the world that Ukraine is a friendly, peaceful state that adheres to requirements of the international legislation.

Keywords: peaceful means, annexation, occupation, deoccupation, aggression, terrorism, international conflict, UN General Assembly, UN International Court of Justice.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Мета статті. Вирішення проблеми анексії Криму повинно стати першочерговим завданням не тільки України, гарантів Будапештського меморандуму, ООН а й всіх науковців міжнародників. Дослідження цього питання повинно стояти на першому плані міжнародної спільноти для пошуку мирних шляхів виходу з конфлікту та з метою формування превентивних заходів на майбутнє. Автор на основі історичних фактів поставив за мету: провести аналіз причин появи міжнародного конфлікту, мирних засобів його вирішення та прогноз можливих мирних засобів повернення Криму.

Виклад основного матеріалу. Анексія (лат. *annexio* – приєднання) – це насильницьке приєднання державою всієї або частини території іншої держави в односторонньому порядку. Анексію Криму варто кваліфікувати, як дії агресора відповідно до статті 2 пункту 2 чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року («випадки часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір»).

Оскільки набуття державної території шляхом анексії частини території іноземної держави суперечить імперативним нормам загального міжнародного права (*jus cogens*) та не створює інших правових наслідків, крім відповідальності агресора¹. Визначення агресії відсутнє в Статуті ООН і було надано у 1974 році Резолюцією ГА ООН та визначено, як: вторгнення, напад, військова окупація чи анексія збройними силами держави на територію іншої держави. За міжнародним правом анексія – один з видів агресії і спричиняє міжнародно – правову відповідальність.

З точки зору міжнародного права, будь – яка територія, яка стала об'єктом анексії, вважається окупованою територією, на якій однозначно зберігається окупаційний режим з усіма гарантіями, наданими міжнародним гуманітарним правом населенню цієї території, що підтверджується ст. 47 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р.: «особи, що перебувають під захистом, які знаходяться на окупованій території, не будуть у жодному разі та жодним чином позбавлені переваг цієї Конвенції у зв'язку з будь – якими змінами, запровадженими стосовно керівних установ чи управління цією територією внаслідок її окупації, або у зв'язку з будь – якою угодою, укладеною між властями окупованої території та властями окупаційної держави, або у зв'язку з анексією окупаційною державою всієї або частини окупованої території»².

Аналізуючи історію дотримання правових вимог передачі Криму до складу УРСР 19 лютого 1954 року, констатуємо, що передача відбулася з додержанням усіх передбачених на той час конституційних процедур. Президія Верховної Ради СРСР ухвалила Указ «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР у склад УРСР», по причині тісних господарських та культурних зв'язків, спільності економіки та територіальної близькості, Крим є немовби природним продовженням південних степів України.

Треба враховувати, що водночас суміжні з РРФСР східні райони на яких за переписом 1926 року проживало 2 млн. українців відійшли до РРФСР.

На той час, за словами очевидців, Крим був бідним засушливим занедбаним краєм. Отож, у 1954 році на прохання Кремля Україна взялася рятувати зруйнований війною і украй занедбаний Російською РФСР Крим – із розваленою економікою і депортованим населенням. І як відомо, вже в перше десятиліття після передачі Криму Україні відбулося швидке економічне піднесення всіх галузей виробництва, що є найвагоміший доказ вирішального внеску українського народу в післявоєнне відродження півострова. У складі України, завдяки зусиллям українського народу, Крим, за висловом відомого чилійського поета і політичного діяча Пабло Неруди, став орденом «на грудях планети Земля».

Український народ 1 грудня 1991 року на референдумі підтримав Акт проголошення незалежності України. Поважаючи волю населення Криму, висловлену на референдумі, Верховна Рада УРСР ухвалила в лютому 1991 року постанову про відновлення Кримської АРСР (після 24 серпня 1991 року – Автономної Республіки Крим, АРК). У травні 1992 року Верховна Рада РФ зробила офіційну заяву про те, що акти передачі Кримської області Україні не мають юридичної сили з моменту їх прийняття. Поважаючи міжнародні угоди про непорушність кордонів, які склалися в Європі після Другої світової війни, а також досягнуті при ліквідації СРСР домовленості про перетворення адміністративних кордонів союзних республік на державні, Б. Єльцин не підтримав територіальних претензій російських законодавців до України. Разом із тим він переніс вістря кримського питання на проблему Чорноморського флоту. Президент РФ не прагнув швидкого її розв'язання, щоб мати привід для втручання у кримські справи на законних підставах. Адже існування військового флоту об'єктивно пов'язане з береговою інфраструктурою.

На зустрічах у червні й у вересні 1992 року Л.Кравчук і Б.Єльцин досягли домовленості про встановлення подвійного контролю над Чорноморським флотом на п'ятирічний період. Домовленість не розв'язала проблеми, але зменшила напруженість між двома країнами і, як вважають деякі політичні діячі, цей компроміс в подальшому полегшив виконання спецоперації із відторгнення Криму. Періодично російських законодавців продовжувала турбувати кримська проблема, хоча в Україні Крим не розглядався як об'єкт українсько – російських відносин. На жаль, цей час Україна не використала для розробки запобіжних мирних засобів а свято вірила в дружбу і мир між двома країнами³.

¹ Репецький, В. М., Лисик, М. М. (2012). *Міжнародне публічне право* Київ: Знання.

² *Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, IV 1949* (International Committee of the Red Cross) <<https://goo.gl/R7wuxk>>

³ Бруз, В.С. (1995). *ООН і врегулювання міжнародних конфліктів*. Київ: Либідь.

В активну фазу спецоперація з відторгнення Криму перейшла після початку Революції Гідності. Коли ж Майдан переміг і Янукович 21 лютого втік з Межигір'я, агенти Кремля почали воювати на повну.

Одразу ж 21 лютого під стінами Верховної Ради Криму партії «Русское единство», «Русский блок», а також громада козаків зганяють своїх прихильників та на мітингу оголошують безстрокову акцію з вимогою від'єднати Крим від України.

А вже 23 лютого в Севастополі агенти Москви організовують ще більший мітинг з тими ж вимогами – референдум і вихід зі складу України. Учасники акції висловлюють недовіру адміністрації Севастополя і з порушенням усіх можливих юридичних процедур, обирають нового мера – громадянина Росії Олексія Чалого. Добившись незаконно контролю над Севастополем, у ніч на 27 лютого Верховну Раду в Сімферополі захопили люди у військовій формі без розпізнавальних нашивок. Як з'ясувалося пізніше це був спецназ головного розвідувального управління Росії. В той же час озброєні загони зайняли блокпости на Перекопському перешийку і півострові Чонгар, що заблокувало півостров і виникла можливість реалізувати фактично будь – який сценарій. Під дулами автоматів депутати Верховної Ради Криму відправили у відставку уряд Анатолія Могильова, призначили новим прем'єром лідера партії «Русское единство» Сергія Аксьонова і оголосили, що 25 травня відбудеться референдум, метою якого є вдосконалення статусу півострова, а фактично його від'єднання. Аксьонов після призначення миттєво перепідпорядкував собі силовиків і звернувся по допомогу до Путіна. Президент Росії 1 березня вніс в Раду Федерації запит на використання збройних сил в Україні, і Рада миттєво дозволила Путіну воювати. Дату «псевдо референдуму» Верховна Рада Криму переносила декілька раз спочатку на 30 березня а потім на 16 березня. Крім того уже не йшлося ні про яке вдосконалення статусу Криму, виборців запитують чи хочуть вони, щоб Крим увійшов до складу Росії на правах суб'єкта федерації.

Почалася активна підготовка до псевдореферендуму. 7 березня спікер кримського парламенту Константинов на зустрічі в Москві урочисто отримав інструкції як діяти далі. 9 березня в Севастополі, Сімферополі, Євпаторії, Керчі відбулися проросійські мітинги. 9 березня на території півострова припинили мовлення усі українські канали, натомість почали транслюватися російські пропагандистські.

11 березня Верховна Рада Криму і міська рада Севастополя ухвалили декларацію про незалежність, згідно з якою, якщо референдум переможе, Крим, як суверенна республіка, увійде до складу Росії, хоч відомо росіяни в Криму взагалі не мають права на «самовизначення», оскільки це положення ООН стосується лише корінних народів, що не мають своєї країни, а саме кримських татар.

16 березня в умовах окупації нелегітимний референдум таки відбувся і переміг з майже стовідсотковим результатом. Наступного ж дня Верховна Рада Криму, вже розпущена постановою Верховної Ради України згідно Постанови від 15 березня 2014 року №4461 «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим», все одно проголосила Крим незалежною державою. Путін незалежність визнав і на знак вдячності кинув півострову 15 мільярдів рублів допомоги. На жаль, 15 березня 2014 року – Під час голосування резолюції на засіданні Ради Безпеки ООН щодо референдуму в Криму Росія скористалася своїм правом вето та проголосувала проти, тож резолюцію прийнято не було. Так відбувається завжди коли в конфлікті бере участь постійний член Ради Безпеки ООН або конфлікт зачіпає сферу його інтересів.

18 березня в Кремлі відбулась урочиста анексія Криму. Путін і тріо кишенькових сепаратистів Константинов – Аксьонов – Чалий підписали договір про входження Криму до складу Росії.

20 – 21 березня договір про Крим ратифікували Держдума й Рада Федерації відповідно. Росія розпочала протиправну асиміляцію півострова. Російська Федерація, порушила Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, який враховував факт розпаду СРСР і після довгого опрацювання у квітні 1999 року був запроваджений в дію та ратифікований обома сторонами.

В статті 2 Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією сказано:

«Високі Договірні Сторони відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язань по Заключному акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів».

Але, Росія порушила Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією.

Згідно Стаття 41 Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією Договір підлягає реєстрації в Секретаріаті Організації Об'єднаних Націй відповідно до статті 102 Статуту ООН а значить на цей договір можна посилається при зверненні до всіх органів ООН.

Відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН щодо територіальної цілісності України від 27.03.2014 року п. 5 підкреслює, що референдум, проведений в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі 16 березня 2014, не маючи законної сили, не може бути основою для будь – якої зміни статусу Автономної Республіки Крим або міста Севастополя; Згідно з нормами сучасного міжнародного права, Анексія незаконна. Статут ООН (Організація Об'єднаних Націй) забороняє всяку загрозу силоміць або її вживання проти територіальній недоторканості або політичній незалежності будь – якої держави (Розділ . 1, ст. 1, 2 і ін.). На жаль, пройшло більше трьох років але Крим залишається анексованим Росією і ніхто не береться прогнозувати дату повернення Криму. Росія продовжує порушувати Європейську конвенції з прав людини, тому Україна подала п'ять міждержавних скарг до Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ) , дві з яких стосуються порушення прав людини в Криму. Україна визнала, але поки не ратифікувала юрисдикцію Римського Статуту, який розслідує особливо тяжкі злочини, як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини. 14 листопада 2016 року Прокурор Міжнародного кримінального суду Фату Бенсуда оприлюднила щорічний звіт попередньої оцінки подій, в якому прирівняла анексію Криму до міжнародного збройного конфлікту. В результаті 16 листопада президент РФ Володимир Путін підписав розпорядження, згідно з яким РФ виходить з угоди про Римський статут.

З точки зору міжнародного права, Кримський півострів залишається під суверенітетом України без жодної правової невизначеності щодо його правового статусу, що було підтверджено Резолюцією Генеральної асамблеї ООН 68/262 від 27.03.2014 р. ¹. На думку автора, деокупація Криму мирним шляхом приведе до швидкої деокупації Східної України, так як Росія не визнає присутності своїх військ на Донбасі а це говорить про те, що збройна агресія на тепер зруйнованому Сході України проводиться з метою відволікти увагу від анексованого Криму, де присутність Росії очевидна та планувалася багато років., і судячи з будівництва мосту через Керченську протоку, та хоче мати плани на майбутнє. Як може відбутися деокупація Криму? Автор проаналізував три «магістральні напрямки» в питанні деокупації Криму про які розповідав історик Українського інституту національної пам'яті Сергій Громенко в ефірі «Крим. Реалії».

А саме перший: умовно хорватський сценарій, коли зміцніла держава з боєм відбирає у знесиленого свою територію, Другий варіант – це умовно кувейтський варіант, коли західні союзники збираються з силами і виносять агресора і третій варіант, який умовно можна назвати синайським – тиск дипломатичний і економічний на агресора. По аналогії, коли Єгипет отримав свій Синай без бою, хоча спроба до цього забрати його збройним шляхом провалилася». І дійсно, «Синайський варіант» – один з найбільш підходящих для деокупації Криму, але на превеликий жаль цей варіант довготривалий і поки що не привів до деокупації. Складним, відповідальним, необхідним є варіант при якому, на думку автора, держава Україна, член ООН, подає заяву яка є односторонньою за своїм характером проти держави Росії по причині порушення територіальної цілісності України, а саме анексії Криму, яка є міжнародним злочином за міжнародним законодавством ООН. Адже, згідно ст.94 п.1 Розділ XIV Статуту ООН «Кожен Член Організації зобов'язується виконати рішення Міжнародного Суду по тій справі, в якій він є стороною. Хоч для цього кроку потрібно провести реорганізацію ООН та внести відповідні зміни до Статуту МС ООН, в частині, що стосується розгляду територіальних претензій пов'язаних з анексією. Процес реорганізації ООН, як нам відомо, ініціював президент США Дональд Трамп та був підтриманий 128 країнами на засіданні Високого рівня присвяченого реформуванню ООН.

Зараз Україна має підтримку міжнародної спільноти, яка виражена в рішеннях двох резолюцій Генеральної Асамблеї ООН по Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна), а саме:

- Резолюція Генеральна асамблея ООН про територіальну цілісність України № 68/262 від 27 березня 2014 року²;
- Резолюція Генеральна асамблея ООН від 19 грудня 2016 року «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)».

¹ *Territorial integrity of Ukraine. United Nations General Assembly Resolution* (2014). <<http://goo.gl/O0HGwR>>

² *Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду.*
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010>

Зі слів Глава МЗС Павла Клімкіна завдяки прийняттю Генасамблеєю ООН резолюції про порушення прав людини в Криму, визначення «тимчасова окупація української АРК і міста Севастополя» буде офіційно вживатися у всіх документах ООН аж до деокупації Криму.

Процесу деокупації і покращенню ситуації українського народу, який проживає на тимчасово окупованій території Справа «Україна проти Російської Федерації» (Міжнародний Суд) 16 січня 2017 року Україна подала позов до Міжнародного суду ООН з метою притягнення Російської Федерації до відповідальності за вчинення актів тероризму і дискримінації протягом її незаконної агресії проти України. Чому тільки через три роки подано позов до Міжнародного суду ООН. На це питання вичерпну відповідь надає Міністр юстиції Павло Петренко говорячи про те, що Україна прийняла до уваги негативний досвід Грузії в МСООН і пройшла необхідний досудовий процес врегулювання спору через відповідні консультації і зустрічі делегацій і використала всі спроби знайти механізм досудового врегулювання спору згідно вимог Конвенцій і регламенту суду. «І зараз ми маємо всі шанси розгляду справи по суті і маємо всі шанси виграти ці справи.» Крім цього у Міністерстві закордонних справ України, зі слів заступника міністра закордонних справ Олени Зеркаль, пояснили, що Україна не подає позов до міжнародного суду ООН стосовно повернення Криму, тому що існує всього 8 міжнародних документів, де Росія і Україна визнали обов'язковість юрисдикції судових або арбітражних інституцій, в їх числі конвенції про заборону расової дискримінації та конвенція про заборону фінансування тероризму. Заступник міністра зазначила, що Україна зверталася до РФ з пропозицією визнати юрисдикцію міжнародного суду і розглянути питання щодо Криму в рамках міжнародного суду ООН, але не отримала жодної відповіді на своє звернення, міжнародний суд ООН не може розглядати питання, якщо немає згоди іншої сторони. *В своїх коментарях стосовно перспективи позову* (за матеріалами <https://hromadske.ua/posts/sud-nad-ahresorom>) професор міжнародного права Інституту Міжнародних відносин Університету ім. Т. Шевченка Микола Гнатівський зазначає, що найголовніша проблема полягає в тому, що РФ відносно України порушила насамперед не ці конвенції. Порушено основоположні засади міжнародного права. Порушено принцип заборони застосування сили або погрози силою, який є основою світового міжнародного порядку, закладений в статуті ООН. По суті, порушено фундаментальні речі, а ці конвенції, їхнє порушення, є просто наслідком більш масштабної агресивної політики РФ. Але Міжнародний суд буде розглядати справи за цими конвенціями, оскільки саме ці конвенції мають положення, які передбачають процедуру судового врегулювання спорів між сторонами, тоді як інші питання, на жаль, винести туди не можна.

Відповідно до основних принципів міжнародного права, а також, принципів діяльності ООН, виражених, зокрема, в ст.2 Статуту ООН, держави зобов'язані поважати такі принципи, як: принципи суверенної рівності держав, утримання від застосування сили в міжнародних відносинах, територіальної цілісності, недоторканості державних кордонів, невтручання у внутрішні справи держав¹. Розділ I, III, IV Гельсінського Заключного акту також визначає обов'язок держав – учасниць поважати суверенну рівність один одного, непорушність кордонів, а також повагу до територіальної цілісності кожної держави. Відповідно до Будапештського меморандуму 1994 року Російська Федерація підтвердила Україні своє зобов'язання згідно з принципами Гельсінського Заключного акту поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України.

Висновки. Відповідно до Конституції Україна є суверенною і незалежною державою. Суверенітет України поширюється на всю її територію, яка в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною. Всі держави повинні дотримуватися основних принципів міжнародного права, а також, принципів діяльності ООН, виражених, зокрема, в ст.2 Статуту ООН, зобов'язані поважати такі принципи, як: принципи суверенної рівності держав, утримання від застосування сили в міжнародних відносинах, територіальної цілісності, недоторканості державних кордонів, невтручання у внутрішні справи держав

Згідно міжнародного права : Росія порушує територіальну цілісність України, Статут ООН, Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі, Декларацію про створення СНД, Будапештський меморандум, двосторонні російсько – українські договори, Кримінальний кодекс РФ і її дії повністю підпадають під визначення агресії. Міжнародні організації визнали окупацію і анексію Криму незаконними і засудили дії Росії, країни Заходу ввели економічні санкції. Світ підтримує Україну в її прагненні до миру, стабільності, територіальної цілісності.

¹ Ковтун, О. (2011). *Співдружність Незалежних Держав. Політична енциклопедія*. Київ: Парламентське видавництво, 683.

На думку автора, потрібно розглядати деокупацію Криму тільки мирними засобами, що можливо: в разі демократичних перемін в Російській Федерації – за самостійним рішенням Росії; під тиском міжнародної спільноти за участі гарантів Будапештського Меморандуму; на основі рішення Міжнародного Суду ООН.

Український народ вірить, що анексія Криму – це тимчасове явище, що тисячі кримчан, які покинули окуповану територію повернуться додому, кримські татари зможуть спокійно жити на рідній землі.

References:

1. Repetskyi, V.M., Lysyk, V.M., Mykievych M.M. (2012). *Mizhnarodne publichne pravo* [International Public Law]. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].
2. Bruz, V.S. (1995). *OON i vrehuliuvannia mizhnarodnykh konfliktiv* [UNO and Settlement of International Conflicts]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
3. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine] 1996 (Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoi Rady* [Records of the Verkhovna Rada], 30, 141.
4. Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, IV (1949). <<https://goo.gl/R7wuxk>>
5. *Territorial integrity of Ukraine. United Nations General Assembly Resolution* (2014). <<http://goo.gl/O0HGwR>>
6. Kovtun, O. (2011). *Spivdruzhnist Nezalezhnykh Derzhav. Politychna entsyklopediia* [United Nations Organization]. Kyiv: Parliament's Publishing House, 683. [in Ukrainian].
7. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii ta Statut Mizhnarodnoho Sudu [Charter of the United Nations Organization and Charter of the International Court]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010>. [in Ukrainian].

Ганна Єрмакова, к. філос. н.

Міжрегіональна академія управління персоналом, Україна

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ПАПИ РИМСЬКОГО І ВІДОБРАЖЕННЯ В НИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЄС

Anna Ermakova, PhD in Philosophy

Interregional Academy of Personnel Management, Ukraine

LEGAL ACTS OF THE POPE AND REFLECTION OF INTEGRATION PROCESSES IN THE EU IN THEM

It is established that the political activity of the Catholic Church in the process of EU integration became possible due to the ensuring of the human and citizen's right to freedom of outlook and religion. The political activity of the church is personified in the encyclicals of Popes. An analysis of those that have had an impact on the processes of European integration and the formation of a single legal framework for the EU is given in the article. The nature of rulemaking, the Pope as the head of the Church and the Vatican, has been studied separately. It is established that in its legal nature the encyclical is the main document issued by the Pope as the head of the Vatican state and which is addressed to all hierarchs of the Church without exception. The content and mechanism of the influence on European integration processes of the encyclical of Pope Pius XII and Pope John XXIII have been separately studied. The mechanism for realizing the influence of the church on the socio-political and economic problems of the EU related to the integration process through the means of the Vatican's normative legal acts is disclosed.

Keywords: Pope, the encyclical, European integration, the religious factor, canon law.

Актуальність теми дослідження. Процеси євроінтеграції є настільки загальноосязними для європейського континенту, що не залишають осторонь себе жодних суспільних та політичних інституцій, жодні публічні та політичні діячі не оминають своєю увагою ці процеси та проблеми, що ними викликані. Не є винятком і Папство, окремі представники якого надзвичайно потужно впливали на процеси об'єднання європейського суспільства на засадах якомога ближчих до цінностей, що їх пропагує католицьке віровчення.

Суто формально Папа є главою держави Ватикан, яка існує у формі теократії та при цьому є і главою всієї католицької церкви, розповсюдження якої має надзвичайні масштаби як в Європі, так і в країнах обох Америк. З точки зору суспільно-політичних процесів Папа фігура поза політична, натомість надзвичайно публічна та приймає активну участь у багатьох суспільних заходах що несуть переважно гуманітарний або релігійний характер. Однак протягом XX ст. роль Папства поступово змінювалася, перетворюючи найвищу духовну посаду у фактичного лідера християнських вірян, зокрема в Європі. Міжвоєнні та повоєнні часи ознаменувалися активною позицією Пап як провадирів миру та поборників справедливого існування європейських націй, а католицька церква поступово стала поширювати свій вплив на суспільні процеси в Європі в такий спосіб намагаючись укорінити власну систему морально-етичних цінностей в якості загальноєвропейських цивілізаційних цінностей.

Ступінь наукової розробки теми. Проблематика впливу Папства як цілого суспільно-релігійного інституту на процеси євроінтеграції посідала провідне місце в роботах таких вчених як Жосул Е. В., Митрохін Л. М., Мудров С. А., Сироїд Т. М., Сюкияйнен Л. Р., Четверикова О. М., Елбакян Є. С., Яроцький П. О. та ін.

Мета статті. Метою статті є аналіз механізмів впливу релігійного фактору на процес формування правосвідомості в контексті європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про нормотворчість Папства та вплив цих норм на процеси євроінтеграції, зрозуміло що слід мати на увазі не пряму дію тих актів що видає Папа на регулювання суспільних процесів, але мати на увазі, що їх зміст суттєво впливає на аксіологічний

вимір загальноєвропейського цивілізаційного сприйняття правової реальності. Папа, як глава теократії Ватикан та Церкви безумовно наділений верховенством правотворчості, але юридична сила цих актів обмежується відносинами в середині цих двох утвореннях. Натомість вплив актів, що видає Папа має суттєве значення для багатьох інших суспільних процесів і навіть публічно-політичного характеру, які відбуваються в ЄС, оскільки окреслюють позицію Церкви і Папи в тому чи іншому конкретному питанні.

Цікавим і важливим для подальшого розуміння впливу релігійного фактору на інтеграцію в рамках ЄС є аналіз механізму трансформації релігійних норм в загальноприйнятні норми права. Зауважимо на тому, що ми не кажемо в загальнодержавні, адже процес трансформації почався ще тоді, коли держава як суспільний інститут ще тільки по формувалася, а влада була настільки абсолютизованою, що систему норма та приписів визначала одна людина виходячи із суб'єктивного сприйняття дійсності. В цьому контексті саме церква екстраполювала власні норми та власне бачення на регулювання суспільних відносин на все суспільство, іноді навіть не зважаючи на формальні межі приналежності окремих представників цього суспільства до різних держав. Церква уніфікувала та детермінувала порядок. Фактично саме церква і визначила що є порядком, на яких принципах він ґрунтується і яким чином досягається. Тут можна побачити і загальнообов'язковість (страх перед енциклами Папи Римського та віра в гріховність); і загальносприйнятність (всеосяжність впливу церкви через спільноти та церковно-приходські ланки); і примус (у формі інквізиції).

У світлі зазначеного, доцільно навести декілька прикладів із чинного законодавства ЄС. Так, у преамбулі багатьох Основних Законів країн-членів ЄС зазначається, що держава усвідомлює відповідальність перед попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями, (а в деяких випадках перед Богом, та навіть перед совістю і мораллю) приймає конституції країни та сприяє консолідації нації. Крім того у ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права і ст. 9 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини зазначається, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність¹.

Загалом, говорячи про нормотворчість Папи в контексті євроінтеграційних процесів доцільно навести низку енциклік, що спричинили вагомий вплив як на процеси інтеграції, загалом, так і на окремі аспекти правового регулювання деяких суспільних відносин (табл. 1).

За своєю правовою природою енцикліка – є основним документом, що видає Папа як голова Католицької Церкви та як глава держави Ватикан та який адресується всім без виключення ієрархам Церкви і є необхідний до виконання або слідування.

Так, наприклад, енцикліки Папи Пія XII «*Communium interpretes dolorum*», «*Auspicia quaedam*» та «*Datis nuperrime*» яскраво демонструють негативне відношення католицької церкви до військових конфліктів і до вирішення суперечностей між державами в спосіб збройного протистояння. Крім того, дані енцикліки яскраво виражають позицію церкви щодо недопустимості застосування збройних конфліктів як засобів дипломатії на Європейському континенті². А остання з наведених енциклік «*Datis nuperrime*» має ще й яскраве антикомуністичне забарвлення та демонструє неприпустимість атеїзму як шляху до виродження суспільних цінностей, пропагуючи при цьому об'єднуючи місію католицької церкви.

Разом з тим на особливу увагу звертає інша енцикліка Папи Пія XII «*Mystici corporis*», яка заклала підвалини процесу активізації політичної ролі католицької церкви як «Тіла Божого на землі», а роль Папства та кліру визначила в якості проводирів Європи на шляху пошуку пріоритетів цивілізаційного розвитку³.

Безумовно найбільшої уваги заслуговує енцикліка Папи Іоанна XXIII 1963 р «*Pacem in Terris*» («Мир на землі»), яку прийнято називати Декларацією про встановлення миру в правді, справедливості, милосердя і свободу. У цьому документі підкреслюється, що мир на землі може утвердитися лише при дотриманні встановленого Божою волею порядку. Перш за все, мова йде

¹ Яроцький, П.Л. (1996). Об'єднані єдиною долею українського народу (українське православ'я і грекокатолицизм). *Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні*, 19–24.

² Монтеस्कьє, Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Електронная библиотека bookZ.ru*. <http://bookz.ru/authors/montesk_e-barl_lui/montes01/1-montes01.html>

³ Папа Пий XII *Енциклика Mystici Corporis*. <http://ihtys.narod.ru/mystici_corporis.pdf> (2017, лютий, 12).

Таблиця 1

**Енцикліки Пап, що мали вплив на процеси європейської інтеграції
та формування єдиного правового поля ЄС***

Папа Римський	Назва енцикліки	Рік видання	Короткий зміст
Пій XII	«Mystici corporis»	1943	про Церкву як єдине містичне тіло Христове
	«Communium interpretes dolorum»	1945	про заклик до молитви за мир
	«Auspicia quaedam»	1948	про молитви за мир і вирішення палестинського конфлікту
	«Datis nuperrime»	1956	про засудження трагічних подій в Угорщині та застосування сили.
Іоан XXIII Святий	Ad Petri Cathedram	1959	приділяється увага з поміж іншого оновленню Кодексу Канонічного Права та доктринальній єдності Католицької Церкви
	Aeterna Dei Sapientia	1961	розглядає в різних аспектах екуменізм
	Pacem in Terris	1963	приділяє увагу соціальному питанню, стверджуючи, що слідування держави Богу є шляхом вирішенням протиріч між капіталізмом і соціалізмом.
Павло VI	Populorum Progressio	1967	про активну роль церкви у відродженні та розвитку країн третього світу
Іван Павло II Святий	Redemptoris Missio	1990	про місіонерський характер Церкви в Європі
	Veritatis Splendor	1993	про моральний фундамент вчення Римо-Католицької церкви та його вплив на регулювання суспільних відносин
	Ut Unum Sint	1995	присвячена питанням об'єднання церков та народів
Бенедикт XVI	Caritas In Veritate	2009	про проблеми глобального розвитку і прогресу на шляху досягнення загального блага

*узагальнено на підставі аналізу^{1,2,3}

про той порядок, який повинен визначати відносини між людьми. Кожну людину Бог наділив свідомістю і свободою волі. Отже, людина має права і обтяжена обов'язками. Першим серед всіх прав людини енцикліка називає право на життя, а, отже, і на все, що сприяє його реалізації. Також перераховуються і інші права людини: на повагу, добре ім'я, отримання інформації та вибір роду занять, а також свободу слова і висловлення думки, освіту і користування досягненнями культури тощо. Особлива увага приділяється праву людини на вільне сповідання віри у відповідності зі своїми переконаннями. Слід зазначити, що в ній підкреслюється те, що на практиці реалізації прав людини пріоритет повинен належати їх духовному змісту і націленості на утвердження духовних цінностей. Всі права і свободи мають сенс лише як засіб осягнення Божественної правди і побудови більш гуманного світу. Особлива увага приділяється принципу субсидіарності який безпосередньо пов'язаний з католицьким розумінням природи публічної людської влади. Така влада не є безмежною, оскільки її рамки знову-таки встановлені Богом. У реалізації своїх повноважень владним земним інститутам слід керуватися совістю і загальним благом⁴.

Слід також зауважити, що пильна увага Католицької Церкви до соціально-політичних і економічних проблем, пов'язаних з інтеграційним процесом в країнах Європи, показує, що Ватикан не тільки володіє інформацією про те, що відбувається, але і, усвідомлюючи необхідність власного

¹ Папа Пій XII Енцикліка *Mystici Corporis*. <http://ihtys.narod.ru/mystici_corporis.pdf> (2017, лютий, 12)

² Сюкияйнен, Л.Р. (2012). Современные религиозные концепции прав человека: сопоставление теологического и юридического подходов. *Право*, 3, 178-201.

³ Элбакян, Е.С. (2012). Изучение религии в научной парадигме: общее и особенное. *Евразия: духовные традиции народов*, 1, 62.

⁴ Сюкияйнен, Л.Р. (2012). Современные религиозные концепции прав человека: сопоставление теологического и юридического подходов. *Право*, 3, 178-201

оновлення, в багатьох випадках передбачає і задає вектори суспільно-політичної активності християнсько-демократичних партій. Так, II Ватиканський собор (1962-1965), ініціювавши процес «Aggiornamento», що буквально означає «Приведення у відповідність із сьогоденням», одночасно запустив процес еволюції соціальної доктрини католицизму¹.

Основне призначення влади – сприяти реалізації спільного блага і вдосконаленню людини в єдності її матеріальних і духовних потреб і інтересів. При цьому загальне благо досягається найкращим чином, якщо в мирському житті людини гарантуються її права і свободи. Досягнення такої мети вимагає координації зусиль влади, церкви і громадян, а також поєднання законодавчого закріплення прав людини з наповненням їх моральним змістом з гарантіями свободи. При цьому права, свободи і обов'язки людини розглядаються як засновані на природному праві. За католицьким вченням, вони в принципі не потребують визнання державою в законодавчій формі та, в кінцевому рахунку, впливають з головного права – права на життя. Прийняте державою законодавство повинно бути підпорядковане совісті, а сформульовані правові норми не можуть суперечити природному праву².

Активна публічна діяльність іншого Папи – Іоанна Павла II – стала запорукою відродження впливу Ватикану на політичні процеси в Європі. Зокрема звертає на себе увагу дві енцикліки: «Redemptoris Missio», «Ut Unum Sint» – які заклали можливості для об'єднання різних конфесій та церков, виводячи дану необхідність із загального шляху розвитку для Європи як для форпосту цивілізаційних цінностей. Більше того, Папа Іоанн Павло II обґрунтував необхідність об'єднання Європи через об'єднання церкви, оскільки лише в такий спосіб буде досягнуто такого рівня можливостей розвитку людини, за яких її духовний світ отримає максимальне втілення в світському житті. Подібна теза демонструє роль церкви і як мірила системи цінностей, і як захисника прав людини.

Показовим в контексті впливу церкви і зокрема кліру, папства та вищого духовенства на процес нормотворчості в ЄС є процеси прийняття Хартії основних прав Європейського союзу та створення і ратифікації Лісабонського договору. Зокрема Є.В. Жосул, вбачає в ситуації, що склалася навколо участі європейських Церков у виробленні проекту Хартії основних прав ЄС типовий для їх подальшої участі в політиці Євросоюзу характер спроби впливу на політичні процеси. Це був перший досвід практичного діалогу Церков з євроінститутами, запрошення релігійних організацій до участі у формуванні європейської політики. Більше того, той факт, що Римо-католицька церква і Конференція європейських Церков представляли на розгляд до Єврокомісії власні рекомендації, варіанти статей Хартії, які так чи інакше стосувалися питання релігії і моральних цінностей і взагалі продемонстрував здатність певного впливу на політику Європейського Союзу в локальних питаннях, при тому, що в цілому роль релігійних організацій виявилася припущеною в порівнянні з їх очікуваннями. Проте, сам факт прийняття Хартії, при застереженнях про недосконалість деяких її статей, викликав схвалення Церков – як факт розвитку процесу формування спільного «європейського дому», фундамент якого складають християнські цінності³.

Загальні позиції християнських церков, виражені в період між травнем і вереснем 2002 року, стали орієнтиром для тих політиків, громадських і державних діячів, які з повагою ставилися до думки релігійних організацій, або навіть мали схожі переконання і систему цінностей. Участь церков була найбільш помітною на першому етапі реформ (робота Конвенту), коли готувався текст Конституційного договору. В ході тривалих дебатів і непростих переговорів церквам і їхнім представникам вдалося домогтися включення в Преамбулу Конституції посилання на «релігійну спадщину» Європи. У текст Договору були також внесені гарантії статусу церков і вказівка на необхідність регулярного діалогу між церквами і ЄС. Посилання на Бога і християнство залишилися за рамками основного документа єдиної Європи. Другий етап (міжурядова конференція) був відзначений зниженням залученості церков в процес переговорів і прийняття рішень. Частково їх інтереси представляли деякі політики і державні діячі. В остаточному варіанті Конституційного Договору, підписаному главами держав Євросоюзу, положення, пов'язані

¹ Элбакян, Е.С. (2012). Изучение религии в научной парадигме: общее и особенное. *Евразия: духовные традиции народов*, 1, 62.

² Яроцький, П.Л. (1996). Об'єднані єдиною долею українського народу (українське православ'я і грекокатолицизм). *Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні*, 19–24.

³ Жосул, Е.В. (2008). *Религиозный фактор в процессах политической интеграции и дезинтеграции в Европе*. Москва: Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова.

з релігією, майже не відрізнялися від пропозицій Конвенту, представлених в червні 2003 року. Зміни носили несуттєвий характер. Культурна, релігійна і гуманістична спадщина Європи залишалася в преамбулі, крім того було виразно вказано на релігійну спадщину, як на одне з джерел, з якого розвинулися загальні цінності непорушних і невід'ємних прав людини, свобода, демократія, рівність і принцип верховенства права¹.

При цьому слід акцентувати увагу на тому, що в цей же час – середина XX ст. – відбувається екуменістичний рух самих церков та підписання Екуменістичної хартії. Тобто церква не лише приймає участь у процесі створення єдиної Європи, вона сама, через власну кооперацію та намагання об'єднатися створює передумови для подальшої інтеграції на рівні держав. Подібний факт яскраво демонструє загальні зміни в свідомості та світосприйнятті кліру. Папа Римський починаючи з Пія XII і всі його послідовники – робить акцент на спрямовуючій діяльності церкви, її терпимості до загальносуспільних тенденцій, однак її прагненні бути визначальною в питаннях етики та моралі. Показовим в цьому є позиція Папи Франциска I, який не лише намагається об'єднати Європу, він перетворюється в активного політичного діяча, проповідника ідеї подальшого зближення європейських держав. Його активна дипломатична діяльність демонструє наближеність церкви до світської влади, по суті партнерські відносин, готовність до діалогу та обговорення наріжних проблем суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку сучасної західної цивілізації. До того ж активна позиція Папи Іонна Павла II, а згодом і Франциска I на зближення між католицьким світом і православним відіграє важливу роль в уніфікації релігійного та соціального простору Європи, особливо враховуючи релігійну спрямованість країн-членів ЄС Східної Європи.

Європейські Церкви як і раніше зацікавлені у відстоюванні історичного права християнства займати особливе місце в системі європейських цінностей. Найбільшою мірою на цьому наполягає Римо-католицька церква, що виразилося, наприклад, у виданні Папою Іоанном Павлом II постсінодального звернення «Церква в Європі» через тиждень після прийняття Євроконституції на Брюссельському саміті ЄС в червні 2004 року, і виражалася також в постійних висловлюваннях папи Бенедикта XVI про важливість врахування християнських традицій Європи для її майбутнього розвитку. З позицією Ватикану в цьому питанні висловлюють солідарність представники протестантських і православних Церков Європи. Однак вже зараз можна з упевненістю говорити про те, що виклики, що постають сьогодні перед традиційним європейським християнством в процесі затвердження свого авторитету в умовах сучасного ЄС, будуть тільки зростати. Загостренню цивілізаційних викликів сприятимуть головним чином дві, зустрічні тенденції: динамічне збільшення чисельності ісламського населення континенту, в основному за рахунок триваючих, незважаючи на обмежувальні заходи, міграційних потоків з Близького Сходу; секуляризація суспільного життя і втрата інтересу до Церкви серед самих європейців. Від здатності Церков відповісти на ці виклики залежатиме їх власне місце в майбутньому європейському цивілізаційному діалозі².

Об'єднання Європи під егідою церкви завжди було ключовою програмою Ватикану, і основи інтеграції закладалися при його ідейній участі. Після Другої світової війни, прагнучи створити противагу соціалістичним країнам і забезпечити своє духовне лідерство в Західній Європі, він активно сприяв європейській інтеграції. З приходом до влади в 2005 році Бенедикта XVI концентрація зусиль на Європейському континенті стає пріоритетним напрямом політики Ватикану, а основною темою при цьому є релігійно – етичне обґрунтування будівництва Єдиної Європи та консолідація європейських правлячих еліт на єдиній ідейній основі. Справа в тому, що спроби обґрунтувати необхідність європейської єдності чисто світською ідеєю ідентичності зайшли в глухий кут. У цих умовах можливість надати цьому проекту сакральну-релігійний характер стала набувати особливого значення, і для Ватикану, який опинився перед обличчям глибокої духовної кризи західного суспільства, це стало єдиною можливістю зміцнити свої позиції як ідейного лідера. У підсумку склалася міцна основа для немислимого ще недавно відкритого єднання римської «церкви» з верхами європейського суспільства, які заговорили мовою євангелічних проповідників. Оскільки ж проект Єдиної Європи розглядався Ватиканом завжди в загальній глобальній

¹ Мудров, С.А. (2010). Христианское осмысление европейской интеграции: православный и католический взгляд. *Вестник Брестского университета*, 1, 134-142.

² Жосул, Е.В. (2008). *Религиозный фактор в процессах политической интеграции и дезинтеграции в Европе*. Москва: Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова.

перспективі, він так само бере активну участь у релігійному обґрунтуванні нового світового порядку. Особливо показовою в цьому відношенні стала енцикліка папи «Caritas In Veritate», в якій йдеться про необхідність термінового встановлення справжньої «світової політичної влади», яка б користувалася реальними повноваженнями. Що ж до «європейського будівництва», то з набуттям чинності в грудні 2009 року Лісабонського договору керівництво ЄС стало надавати релігії підкреслену увагу, тим більше, що 17-та стаття документа визнає «специфічний внесок» релігій в життя суспільства, і регулярний діалог з церквами стає законодавчо обов'язковим для ЄС^{1,2,3}.

Висновки. Підводячи підсумки слід зазначити, що не дивлячись на приналежність всіх нормативних актів, що видаються Папою до джерел так званого канонічного права і їх юридична сила не поширюється на світські процеси в державі, разом з тим саме в своїх актах – енцикліках – Папа визначає напрями і тенденції розвитку не лише католицької церкви, але і суспільних та публічно-політичних процесів в цілому. Активна суспільна діяльність Пап, а особливо в XX та XXI ст., стала реакцією на глобальні загрози та виклики, що стоять перед людством. Глобальні політичні тенденції, економічна інтеграція – все це стало предметом активної уваги Пап, і як наслідок відобразилося політиці всієї католицької церкви, в напрямку розвитку місіонерської активності.

Разом з тим, самі по собі енцикліки як і інші джерела канонічного права маючи юридичну силу для всього духовенства та внутрішньоцерковних процесів сприяло суттєвому піднесенню активності різних представників церкви майже в усіх країнах. Це в свою чергу дало змогу провадити активну екуменістичну діяльність, формуючи образ церкви як інституції здатної реагувати на потреби суспільства, але при цьому встановлюючи систем цінностей загальноприйнятних для всього європейського суспільства.

References:

1. Zhosul, E.V. (2008). *Religioznyj faktor v processah politicheskoy integracii i dezintegracii v Evrope* [Religious Factor in the Processes of Political Integration and Disintegration in Europe]. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow, Mosk. gos. un-t im. M.V. Lomonosova [in Russian].
2. Mitrohin, L.N. (2009). Hristianskie cennosti na rubezhe III tysjacheletija [Christian Values at the Turn of the Third Millennium]. *Voprosy religii i religiovedeniya* [The issues of religion and religious studies], iss. 1, 355 [in Russian].
3. Mudrov, S.A. (2010). Hristianskoe osmyslenie evropejskoj integracii: pravoslavnyj i katolicheskij vzgljad [Christian Understanding of European Integration: Orthodox and Catholic View]. *Vesnik Brestskogo universiteta* [The Bulletin of Brest University], no. 1, 134-142 [in Russian].
4. Encyclical of Pope Pius XII *Mystici Corporis*. <http://ihtys.narod.ru/mystici_corporis.pdf>
5. Sjukijajnen, L.R. (2012). Sovremennye religioznye koncepcii prav cheloveka: сопоставление теологического и юридического подходов [Modern Religious Concepts of Human Rights: Comparison of Theological and Legal Approaches]. *Pravo* [Law], no. 3, 178-201 [in Russian].
6. Chetverykova, O.M. (2013). Yaka rol Vatykanu u formuvanni Yevropeyskoho Soyuzu [What is Vatican's Role in the formation of the European Union?]. <http://pravoslavnews.com.ua/articles/vatykan_formuvannia_ue/> [in Ukrainian].
7. Jelbakjan, E.S. (2012). Izuchenie religii v nauchnoj paradigme: obshhee i osobennoe [Study of Religion in the Scientific Paradigm: General and Special Features]. *Evracija: duhovnye tradicii narodov* [Eurasia: traditions of people], no. 1, 62.
8. Yarotsky, P.L. (1996). Obyednani yedynoyu doleyu ukrajinskoho narodu (ukrayinske pravoslavlya i hreko katolytsyzm) [United by One Destiny of the Ukrainian people (Ukrainian Orthodoxy and Greek Catholicism)]. *Svoboda virovyznannya. Tserkva i derzhava v Ukraini: Materialy mizhnar. nauk. konferentsiyi* (Kyiv, 28-30 veresnya 1994) [Freedom of religion. Church and State in Ukraine: the materials of the international scientific conference (Kyiv, the 28-30 of September 1994)], 19-24. [in Ukrainian].
9. *Human Law Cannot Contradict Natural Law* <<http://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm>>
10. O'Mahony, A. (2009). The Vatican and Europe: Political Theology and Ecclesiology in Papal Statements from Pius XII to Benedict XVI. *International Journal for the Study of the Christian Church*, iss. 9, 177 – 194.

¹ Четверикова, О.М. (2013). Яка роль Ватикану у формуванні Європейського Союзу? <http://pravoslavnews.com.ua/articles/vatykan_formuvannia_ue/>.

² Human Law Cannot Contradict Natural Law. <<http://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm>> (2017, липень, 15)

³ O'Mahony, A. (2009). The Vatican and Europe: Political Theology and Ecclesiology in Papal Statements from Pius XII to Benedict XVI. *International Journal for the Study of the Christian Church*, iss. 9, 177 – 194.

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Юрій Симон, к. філос. н.

Національна академія внутрішніх справ, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА: КРИЗА ЧИ ДОПАРАДИГМАЛЬНІСТЬ

Yuriy Simon, PhD in Philosophy

National Academy of Internal Affairs, Ukraine

ON THE ISSUE ABOUT FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF MODERN LEGAL PHILOSOPHY: CRISIS OR PRE-PARADIGMATICALITY

In this article the problem of crisis in modern philosophy of law is analysed and its methodological character is established. Concluded that the reasons of different symptoms of crisis in philosophy of law are in the narrow understanding of its object, that prevents realization of integrative processes, which philosophy of law needs at the beginning of the XXI century. It is shown that the new understanding of philosophy of law is needed in order to be «the key» to overcoming the crisis, because it is a necessary condition to develop the content methodology of philosophy of law, directed, particularly, on integration of philosophical-legal knowledge. The questions of the methodology of legal science, which have been covered in the article, have a way to improve the categorical apparatus of the philosophy of law, the use of the principle of additionality during the research on law and state, which allowed the use of a wide range of methodological principles and methods from classical methodology to postmodern methodology. The article establishes that in the domestic scientific legal literature a lot of attention is paid to separate methods. However, the general methodological problems of the legal sciences are poorly researched and developed on a theoretical level. The philosophy of law at the turn of the third millennium should create an integrative methodology.

Keywords: crisis in legal philosophy, methodology of legal philosophy, subject of legal philosophy, category of legal philosophy, legal traditions and innovations.

Чимало представників наукового співтовариства хвилює питання: що являє собою філософія права як наука, що вступила в ХХІ століття, знаходиться вона в кризі або, навпаки, з упевненістю дивиться в майбутнє. Звичайно, філософія права не така монолітна, щоб можливо було сформулювати однозначні відповіді на поставлені питання, тим паче, що ряд перспективних тенденцій в ній давно вже існують і активно розробляються (хоча і не стали пануючими). В той же час, багато що в сучасній філософії права, по суті, вже належить минулому. Так як, філософія права, згідно вчення Т.Куна, знаходиться поки що в допарадигмальному періоді, в якому наука представляє собою еклектичне поєднання різних альтернативних і конкуруючих наукових співтовариств, кожне з яких, відштовхуючись від певних фактів, створює свої моделі без особливої апеляції до яких-небудь зовнішніх і спільних для всіх авторитетів¹.

Існуюча думка про кризу сучасної філософії права зустрічає заперечення: стверджується, що вона інтенсивно розвивається як академічна наука, про що свідчать тисячі томів монографій,

¹ Кун, Т. (2003). *Структура научных революций*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 122.

наукові журнали, численні конференції, симпозіуми і конгреси і тому подібне. Водночас, як практично орієнтована галузь міждисциплінарного знання філософія права затребувана соціумом. Таким чином, є продукція і затребуваність, тому слід уточнити: коли філософи права свідчать про наявність кризи – йдеться саме про суперечності методології.

Як і будь-яка наука, покликана адекватно осмислити і пояснити свій предмет, філософія права претендує на створення стрункої наукової теорії. Водночас, будучи чесною перед собою, вона визнає: моделі, які вона продукує, поки дуже далекі від того, щоб дати несуперечливу картину найзагальніших підстав права, особливостей правового життя людини в усій її повноті і цілісності. Якщо виявляється, що наука її спрощує, піддає редукції, зводить до якихось окремих проявів, то саме ця обставина і примушує говорити про наявність кризи в філософії права.

У цьому сенсі не підлягає сумніву криза сучасної філософії права, навіть враховуючи досягнення і напрацювання в усіх її підрозділах і галузях. Крім того, фіксація кризи є додатковим стимулом, що коригує напрям розвитку філософії права як науки. Сучасна філософія права страждає (про це в першу чергу свідчить криза) від взаємного нерозуміння філософів права, що належать різним напрямам і школам, а також від відсутності змістовної конструктивної комунікації, що передбачає наявність спільної інтегративної методології.

У періоди криз, як це добре відомо, виявляються найбільш затребуваними методологічні знання, оскільки тільки оснований на них аналіз дозволяє зрозуміти глибинні найзагальніші причини ситуації, що склалася, і позначити спрямування виходу з неї. Квінтесенція в тому, щоб криза стала плідною.

Ступінь розробленості проблеми складають праці вітчизняних і зарубіжних учених із різних сфер філософії й методології науки. Відзначимо, що в епоху постмодерну загальнотеоретичні дослідження права й держави навряд чи будуть ефективні без залучення праць фахівців з історії, філософії, етики, культурології, політології й інших сфер соціального знання. Серед найбільш значимих для теми дослідження виділимо праці М. М. Алексєєва, З. Баумана, М. О. Бердяєва, Л. М. Гумільова, М. Я. Данилевського, Ж. Деррида, М. Ейзенштадта, І. О. Ільїна, П. Козловські, П. І. Новгородцева, П. Рикьора, В. С. Соловйова, А. Дж. Тойнбі, О. Шпенглера та ін.

Безпосередньою підставою для філософських узагальнень були дослідження сучасних філософів права П. П. Баранова, В. А. Бачинина, О.І. Гвоздіка, А. А. Козловського, М. В. Костицького, С. І. Максимова, В. П. Малахова, О. В. Мартишина, В. С. Нерсисянца, Н. Рулана, А. П. Семитка, Ю. В. Тихонравова та ін.

Глибина проникнення у специфіку власної правової системи і правової культури забезпечена залученням досліджень компаративістів Л. А. Андрєєвої, Е. Аннерса, Г. Дж. Бермана, І. А. Василенко, Р. Давида, В. К. Забигаїла, Х. Кетца, М. М. Марченка, І. Б. Орлової, Х. Осакве, О. Д. Тихомирова, К. Цвайгерта та ін.

Особливе значення для здійснення дослідження склали розробки вітчизняних і зарубіжних юристів С. С. Алексєєва, В. К. Бабаєва, В. Д. Бабкіна, В. М. Баранова, Ж.-Л. Бержеля, М. І. Козюбри, В. В. Копейчикова, М. В. Костицького, Р. З. Лівшиця, А. В. Малька, М. І. Матузова, Н. Неновські, М. П. Орзіха, П. М. Рабіновича, В. М. Селиванова, О. Ф. Скакун, Є. О. Харитонova, М. В. Цвіка, І. Л. Честнова, В. Є. Чиркіна, В. Г. Швекова та ін.

Емпіричною базою є Конституція й чинне законодавство України, нормативно-правові акти з історії України, законодавчі акти інших держав, міжнародно-правові документи, правові акти Європейського Союзу.

Метою дослідження є комплексний аналіз суперечностей та новацій становлення та функціонування філософії права як наукової системи на сучасному етапі інтеграції і диференціації наукового знання.

Нинішня криза в філософії права у кінці другого тисячоліття глобальна, об'ємна, інтернаціональна і багаторівнева. У країнах пострадянського простору вона переживається гостріше в силу особливостей нашої соціокультурної ситуації. Його прояви можна углядіти в самих різних площинах. Які ж основні, найбільш суттєві прояви кризи? Їх можна визначити в першу чергу як глибоку дисоціацію (буквально: «роз'єднання», «розділення», термін, широко використовуваний нині в різних школах психіатрії і психотерапії, філософії науки).

Криза виявляється, по-перше, в традиційній для філософії права кризовій симптоматиці, коли відсутній єдиний підхід: немає основи, об'єднуючої субстанції, – «філософії права багато, немає філософії права». Йде боротьба між філософією права натурфілософською і діалектичною,

природно правовою і позитивістською, матеріалістичною і ідеалістичною, герменевтичною і феноменологічною і так далі. Якщо ж піти в глиб історії, то виявиться, що дати виникнення кризи співпадають з часом самого становлення філософії права як науки.

По-друге, розрив між теорією і практикою в філософії права, що існував завжди нині поглибився і перетворився на глибоку прірву.

По-третє, необхідність і актуальність «нового погляду» на предмет філософії права, так як визначення предмета філософії права здійснює ряд важливих функцій. З однієї сторони, воно повинне виконувати роль «операційного столу», який би дозволяв реально співвідносити результати досліджень, що проводяться у рамках різних підходів і наукових шкіл, а з іншої, предметне поле не має бути «штучно» сконструйованим, а існувати реально і вказувати на предмет науки в справжньому значенні слова. Передусім, предмет філософії права має бути змістовно досить складним, щоб містити в собі сутнісне тобто таке, що дозволяє виявляти власні закони існування і розвитку; таке визначення по суті не зводить внутрішньо «просте» правове до чогось особливого, роблячи неминучою його редукцію. Звідси слідує необхідність теоретичних досліджень в області предмета філософії права, тобто йдеться про змістовне наповнення методології філософсько-правової науки¹.

По-четверте, розуміння філософсько-правової методології повинно сприяти розробці та побудові науки згідно власною логікою, не зводячи розгортання змісту права до чужої для філософії права логіки спеціалістичного та загальнонаукового знання.

Можна продовжувати, оскільки будуть і «по-п'яте», і «по-шосте». В цілому на початку ХХІ століття розуміння предмета і методології, яке склалося в сучасній науковій філософії права, є багатоступінчастим, що не дозволяє скільки-небудь задовільно вирішити завдання, що стоять перед наукою. Важливо і інше: «закриваючи» цю проблему (як часто це і відбувається), ми втрачаємо надію на встановлення якого-небудь взаєморозуміння в філософії права.

Сучасна філософія права невдало визначає свій предмет. Корені такого положення можна углядати в історії виділення філософії права в самостійну наукову дисципліну, але не лише в цьому суперечливому процесі, а перш за все, в особливостях соціокультурної обумовленості наукового пізнання.

Так, аналізуючи історію науки, Т. Кун обґрунтовує можливість виділення наступних стадій її розвитку: допарадигмальна наука, нормальна наука (парадигмальна), екстраординарна наука (позапарадигмальна, наукова революція). У допарадигмальний період наука являє собою еклектичне поєднання різних альтернативних гіпотез і конкуруючих наукових співтовариств, кожне з яких, відштовхуючись від певних фактів, створює свої моделі без особливої апеляції до яких-небудь зовнішніх і спільних для всіх авторитетів. Однак згодом відбувається висування на перший план якоїсь однієї теорії, що починає інтерпретуватися як зразок вирішення проблем і утворює теоретичну і методологічну основу нової парадигмальної науки.

Кунівська інтерпретація наукового прогресу передбачає виокремлення парадигми (дисциплінарної матриці), яка виступає як сукупність знань, методів і цінностей, що беззастережно визнають члени наукового співтовариства. Парадигма обумовлює спектр значимих наукових проблем і можливі способи їх розв'язання, одночасно ігноруючи ті факти і теорії, що з нею не узгоджуються. У рамках нормальної стадії науки прогрес здійснюється за допомогою кумулятивного накопичення знань, теоретичного й експериментального удосконалення вихідних програмних установок. Разом з тим у рамках прийнятої парадигми вчені зіштовхуються з «аномальними» (тобто не артикульованими адекватно в рамках прийнятої парадигми) фактами, котрі після численних невдалих спроб експлікувати їх прийнятим способом, приводять до наукових криз, пов'язаних з екстраординарною наукою. Ця ситуація багато в чому відтворює допарадигмальний стан наукового знання, оскільки поряд зі старою парадигмою активно розвивається безліч альтернативних гіпотез, що дають різну інтерпретацію науковим аномаліям. Пізніше з набору конкуруючих теорій вибирається та, котра, на думку професійного співтовариства вчених, пропонує найбільш вдалий варіант розв'язання наукових головоломок. При цьому пріоритет тієї чи тієї наукової теорії аж ніяк не забезпечується автоматично її когнітивними перевагами, але залежить також від цілого ряду позанаукових факторів (психологічних, політичних, культурних). Досягнення конвенції в питанні вибору зразкової теорії означає формування нової парадигми

¹ Баскаков, А.Я., Туленков, Н.В. (2004). *Методология научного исследования*. Киев, АСПЕКТ.

і знаменує собою початок наступної нормальної стадії науки, що характеризується наявністю чіткої програми діяльності і штучною селекцією альтернативних і аномальних смислів.

Процес прийняття нової парадигми, на думку Куна, являє собою своєрідне переключення гештальта на принципово іншу систему світобачення, зі своїми образами, принципами, мовою, оригінальними і непорівнянними з іншими змістовними моделями і мовами. Удосконалення і приріст знання відрізняє тільки стадії нормальної науки, кожний з яких формує унікальне розуміння світу, що володіє особливими перевагами в порівнянні з іншими¹.

Вітчизняна історія переконливо свідчить, що нашому національному характеру важливо сформулювати «вічні» питання: «Хто винен?», «Що робити?» і «З чого розпочати?». Правда, історія не менш переконлива і в наступному: отримати відповіді на ці питання для нас чомусь куди менш важливо, чим їх задати. Зробимо це і обговоримо можливі варіанти відповідей.

На перше питання можлива точна і однозначна відповідь в «загальному вигляді»: винна та логіка, яку використали для становлення і первинного розвитку філософії права як наукової теорії. Філософія права, як добре відомо, стала виділятися з філософії значно пізніше за інші наукові дисципліни. При її становленні були випробувані шляхи, якими йшли інші науки. В той же час представляється, що в становленні конкретного вигляду наукової філософії права дещо недооцінений вплив І. Канта².

Нарешті, на питання «З чого розпочати?» відповідь буде наступною: з розробки нового підходу до предмету філософії права, зі знаходження в історії філософії права зразків такого його розуміння, які більшою мірою відповідатимуть завданням сьогодення.

На початку ХХІ століття стало очевидно, що сучасній філософії права належить виконати «операцію осмислення і розуміння», обернену на свій предмет. Як справедливо вказує В. В. Знаков, «проблема розуміння виявляється як би на стику двох напрямів в науці: аналізу гносеологічного відношення вченого до об'єкту пізнання і вивчення методологічних принципів окремих наук, що визначають своєрідність властивих кожній з них способів розуміння предмета дослідження»³.

Другий напрям має сьогодні для філософії права як науки першочергову значущість. Не можна не погодитися також з тим, що розуміння є необхідною умовою комунікації учених⁴. Звернувши увагу на проблему предмета, можна здійснити наступний крок: розробку нової методології філософії права, яка була б орієнтована не лише на пізнання, але і на комунікацію, і на практику (про пізнавальну, комунікативну і практичну методологію див. детальніше⁵).

Вище вже згадувалося, що розуміння предмета філософії права, що склалося, звичайно, самодостатнє для продовження досліджень у рамках підходів, що традиційно склалися, шкіль і наукових напрямів, але воно принципове недостатньо для виходу за їх «межі». Особливо варто підкреслити, що таке звичне, загальноповживане розуміння практично робить неможливим здійснення інтеграції.

Основні характеристики нового розуміння предмета «негативно» задані, оскільки вони витікають з сформульованих вище недоліків традиційного розуміння. Але на питання, яким воно має бути дозволяє відповісти історія філософсько-правової думки, де можна побачити декілька підходів, які наблизилися до парадигмальної стадії розуміння. При осмисленні основних проблем права філософи так чи інакше розглядали їх через призму відношення «людина – світ права». Не випадково Йоган Фіхте, представник німецької класичної філософії, вважав, що розвиток філософії може відбуватися двома основними шляхами – «від речі до ідеї» (Фіхте називав такий підхід «догматизмом») і «від ідеї до речі» (Фіхте називав такий підхід «ідеалізмом»).

Філософське осмислення праворозуміння справило відчутний вплив як на окремі філософсько-правові підходи і концепції, так і на юридичну науку загалом. З іншого боку, юриспруденція, юридичні теоретичні положення про право, проблеми його становлення, удосконалення і розвитку визначають вектори філософських досліджень правової тематики. Подібним взаємовпливом і взаємодією філософії та юриспруденції відзначаються майже всі сучасні підходи до права незалежно від системи, до якої вони належать, – юридичної науки чи філософії.

¹ Кун, Т. (2003). *Структура научных революций*. Москва: ООО «Издательство АСТ».

² Кант, И. (1964). *Сочинения в 6 т.* Москва: Мысль, Т. 3; Кант, И. (1966). *Сочинения в 6 т.* Москва: Мысль, Т. 6.

³ Знаков, В.В. (1994). *Понимание в познании и общении*. Москва: ИП РАН, 35-36.

⁴ Знаков, В.В. (1994). *Понимание в познании и общении*. Москва: ИП РАН, 35.

⁵ Mazilov, V.A. (1997). About Methodology of Russian Psychology of Today. *Psychological Pulse of modern Russia*. Moscow: IAPS, 126-135.

Оскільки філософсько-правові концепції XX-XXI ст. розвиваються зусиллями філософів і юристів, це зумовлює певну розбіжність між ними щодо розуміння предмета, цілей і завдань філософії права.

Так, французький професор права Г. Шварц-Ліберман фон Валендорф вбачає сенс філософії права в аксіологічному підході до позитивного права, оскільки філософія, на його думку, за своєю суттю є встановленням ієрархічної системи цінностей щодо навколишнього світу. Водночас, серед загальних проблем теорії права німецького правознавця А. Кауфмана перебувають такі питання, як людина у праві, право як міра влади, співвідношення природного права і правового позитивізму, права і моралі, подолання правового релятивізму, онтологічна структура права.

Австрійський дослідник Г. Луф як основні проблеми філософії права виокремлює: поняття і сутність права, джерела права, дію права, співвідношення права і моралі, природне право, справедливість тощо. Іспанські правознавці П. Бельда і Х.-Ф. Лорка-Наваретт, вказуючи на важливість дослідження сутності права, особливу увагу звертають на необхідність аналізу принципів природного права, що зумовлені природою людини, та на з'ясування зв'язку природного права з позитивним.

У філософсько-правовій концепції німецького мислителя К. Роде філософія права, за своєю суттю, постає як історія філософії права, в якій він виокремлює три основні етапи: філософію права античності, християнську філософію права і філософію права Нового часу – від Макіавеллі до сучасних авторів.

У контексті екзистенційного підходу до права (В. Майхофер, Е. Фехнер, К. Коссіо) основне завдання філософії права полягає в розумінні й тлумаченні права як екзистенційного явища, в його розрізненні й співвідношенні з офіційним законом (позитивним правом). У цьому аспекті екзистенційне право постає як справжнє (автентичне) право (як вияв «справжнього існування», екзистенції), а закон (позитивне право) – як щось несправжнє, відчужене від людини, а отже, як таке, що суперечить його екзистенційній сутності, як знеособлена об'єктивована форма вияву «недійсного існування».

У неопозитивістській концепції (О. Вайнбергер, П. Колер, П. Штрассер та ін.) філософія права охоплює аналіз структурних проблем права, загальні юридичні поняття й основні теоретичні проблеми правової науки, теорію справедливості та юридичне вчення про методи.

З точки зору представників неотомізму (Ж. Маритен, Ж. Дабен, Й. Месснер) філософія права має вивчати природне право, яке онтологічно притаманне людині з часів її творення Богом, тобто яке походить від вічного закону, що є джерелом усіх інших законів і загальним законом світобуття. Природне право розглядається ними як ідеальний порядок людських дій, а тому з ним мусить узгоджуватись позитивне право і його застосування на практиці.

Отже, предметну сферу сучасної філософії права визначають проблеми обґрунтування найзагальніших підстав і сутності права, його специфіка та особливості, співвідношення права з іншими соціальними нормами, питання сенсу, місця і значення права в системі філософського вчення про світ, людину, форми і норми соціального життя, про методи пізнання, систему цінностей тощо. Буття права передбачає й охоплює правову визначеність й упорядкованість світу людського буття, праворозуміння і правовий підхід до основних відносин, форм, інститутів і установ у суспільному житті людей. Тому предметна сфера філософії права традиційно охоплює й проблеми філософії держави. Держава, як відомо, встановлює, підтримує і втілює в життя норми права, забезпечує їх загально обов'язковість можливістю застосування відповідного державного примусу. Щоправда, сфера філософсько-правового аналізу не обмежується лише законодавчою, правозахисною діяльністю держави. До філософсько-правового інтересу належать такі проблеми, як право і держава, людина – суспільство – держава, правові форми реалізації функцій держави, держава як правовий інститут, нація – право – держава, правова держава як реалізація ідей домінування права.

Звернення до аналізу складних правових феноменів, вимагає зміни і методів дослідження. Філософсько-правова теорія швидше інструмент аналізу, чим формалізована система (іншими словами, в цьому випадку можливе досягнення єдності теорії і методу). Метод дисциплінує пошук істини, дає змогу зекономити сили і час, рухатися до мети найкоротшим шляхом, регулюючи пізнавальну та інші форми діяльності людини. Проте не варто впадати в крайнощі: 1) відкидати роль методологічних проблем («методологічний негативізм»); 2) перебільшувати (абсолютизувати) значення методу, перетворивши його на «універсальну відмичку» до всього («методологічна ейфорія»). У сучасних методологічних концепціях намагаються, як правило, не допускати цих

крайнощів, хоча вони й зустрічаються. Цікавою й досить популярною серед науковців є концепція «методологічного епістемологічного анархізму» П. Фейерабенд¹. Існує думка (Р. Фейман, лауреат Нобелівської премії, фізик), що метод «живого» дослідження такий же індивідуальний, особливий і неповторний, як і його предмет, особа дослідника. Таке розуміння пізнавальної діяльності призводить до методологічного релятивізму, оскільки методи, прийоми, що застосовуються в одному випадку (при вирішенні певної проблеми), зовсім не придатні в іншому, при вирішенні іншої. Це означає, що неможливо створити загального методу пізнання й, отже, жодної методології. Необхідно щоразу шукати новий шлях дослідження, оскільки методи, якими ми користувалися раніше, не дають позитивних результатів і не визначають пізнавальний процес. Кожне нове відкриття потребує застосування нових методів і нової методології дослідження. Зрозуміло, така позиція має як свої позитиви, так і негативи. Відомо, що розвиток і ускладнення процесу пізнання потребують дедалі новіших, більш досконалих методів дослідження. Проте світ права, кожен об'єкт зокрема є діалектичною єдністю індивідуального (неповторного) та загального (типового, повторюваного). Ефективність, сила кожного методу обумовлена змістовністю, глибиною, фундаментальністю теорії, яка «співіснує з методом».

Звичайно, справа не в тому, щоб «замінити» традиційне уявлення про методологію і предмет філософії права, що сформувалося в академічній науці, новою парадигмою. Ці положення приведені лише для того, щоб показати принципову можливість іншого розуміння предмета філософсько-правової науки, необхідність розробляти її методологію та створювати теорію найзагальніших підстав права в сучасній філософії права. Такий підхід стане основою для ствердження інтегративної методології філософії права: змістовної, на історичній основі, що допускає плюралізм, дискурс деідеологізації, орієнтований не лише на дослідження, але і на практику. Принципово важливо, що в філософії права виникне можливість відмовитися, нарешті, від відтворення або природноправових, або діалектичних логічних схем і піти по власному шляху (відповідно до реальної складності власного предмета).

У класифікації наук О. Конта філософії права, як відомо, місця не знайшлося. Родоначальник позитивізму вважав, що філософія права не стала ще позитивною наукою, а знаходиться (згідно із законом трьох стадій) на метафізичному рівні. Для першої половини XIX століття ця констатація була в цілому справедливою. Відтоді багато що змінилося: філософія права виділилася в самостійну науку.

Класифікації наук в двадцятому столітті склалися неодноразово. При цьому майже усі автори недвозначно вказували на особливе, центральне положення філософії права серед юридичних наук. Багато відомих юристів висловлювали думки про те, що філософія права в майбутньому займе провідне місце в структурі людського знання, що філософсько-правова система категорій повинна стати підвалинами для наук про право і тому подібне.

Сьогодні, коли ми вступили в XXI століття, доводиться констатувати, що ці прогнози і надії в цілому не виправдалися: статус філософії права зовсім не такий високий, а її вплив на юридичні науки не такий потужний та відчутний, як це витікає з визначення філософії права як науки, що має особливе положення серед інших.

Таким чином, питання методології юридичної науки, які одержали висвітлення в статті, мають вихід на удосконалення категоріального апарату філософії права, використання принципу додатковості під час здійснення досліджень права й держави, що дозволило застосувати широкий спектр методологічних принципів і методів від класичної методології до постмодернної методології.

Міркування про суперечності та новації в методології філософії права, що містяться в роботі, націлюють вітчизняних юристів (вчених і практиків), котрі складають ядро нашої правової культури, на активну позицію щодо необхідності виходу на новий, парадигмальний рівень предмету та системи методологічного забезпечення філософії права. Для юридичної еліти має бути очевидною необхідність збереження правових традицій і необхідність інтеграції методології юриспруденції в умовах діалогу правових культур.

У вітчизняній науковій юридичній літературі приділяється багато уваги окремим методам. Однак, загальні методологічні проблеми юридичних наук є малодослідженими та розробленими на теоретичному рівні.

¹ Фейерабенд, П. (1986). *Избранные труды по методологии науки*. Москва: Прогресс.

Філософія права на рубежі третього тисячоліття повинна створити інтегративну методологію. Ймовірно, тоді збудуться пророцтва, що висловлюються не лише визначними філософами права, але і представниками інших наук, згідно з поглядами яких філософія права повинна здобути особливу роль як логіку, теорію і загально філософську методологію юриспруденції.

References:

1. Kun, T. (2003). *Struktura nauchnyh revoljucij* [The structure of scientific revolutions]. Moscow: OOO «Izdatel'stvo AST». [in Russian].
2. Brentano, F. (1996). *Izbrannye raboty* [The Selected works]. Moscow: Dom intellektual'noj knigi, 176. [in Russian].
3. Znakov, V.V. (1994). *Ponimanie v poznanii i obshhenii* [Understanding in the cognition and communication]. Moscow: IP RAN. [in Russian].
4. Kant, I. (1964). *Sochinenija v 6 t.* [Works in 6 volumes]. Moscow: Mysl', Vol. 3. [in Russian].
5. Kant, I. (1966). *Sochinenija v 6 t.* [Works in 6 volumes]. Moscow: Mysl', Vol. 6. [in Russian].
6. Mazilov, V.A. (1998). *Teorija i metod v psihologii* [Theory and method in psychology]. Yaroslavl: MAPN. [in Russian].
7. Kupcova, V.I. (1996). *Filosofija i metodologija nauki* [Philosophy and methodology of science]. Moscow: Aspekt-Press. [in Russian].
8. Fejerabend, P. (1986). *Izbrannye trudy po metodologii nauki* [Selected works on the methodology of science]. Moscow: Progress. [in Russian].
9. Mazilov, V.A. (1997). About Methodology of Russian Psychology of Today. *Psychological Pulse of modern Russia*. Moscow: IAPS, 126-135. [in English].
10. Baskakov, A.Ja., Tulenkov, N.V. (2004). *Metodologija nauchnogo issledovanija* [Methodology of scientific research]. Kyiv, ASPEKT. [in Russian].

Ірина Вороніна

Національної академії внутрішніх справ, Україна

АКСІОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ НОРМОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ І НОРМ РЕГУЛЮВАННЯ НОРМОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Iryna Voronina

National Academy of Internal Affairs, Ukraine

AXIOLOGICAL MODEL OF RULE-MAKING ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS A SYSTEM OF PRINCIPLES AND NORMS OF REGULATION OF NORMATIVE ACTIVITY

The article is based on the philosophical and legal analysis of the system of principles and norms governing the normative activity of executive authorities in general, and the National Police of Ukraine in particular. The importance of applying the axiological approach to optimizing the management of state institutions is shown. The study proposes an axiological model of rule-making activity of the National Police of Ukraine as a system of principles and norms for regulation of normative activity. It is generalized that rule-making is one of the most difficult areas of legal activity, which requires comprehensive and detailed regulation in order to achieve optimal results of legal regulation of social relations. The study of the system of principles and norms of regulation of normative activity is an important element of the axiological model of rule-making activity, since it ensures the perfect functioning of the mechanism of rule-making activity in general. Principles are a prerequisite for effective rule-making activity, which is a definite benchmark for all of its participants, creating on their basis timely, necessary and qualitatively functioning and stably functioning normative acts.

Keywords: legal axiology, value model, norm-setting activity, principles and norms of activity, normative activity of the National Police of Ukraine.

Нормотворчість – це цілеспрямована юридична вольова процедурно-процесуальна діяльність або процес втілення волі та законних інтересів суб'єктів нормотворчості, уповноважених створювати, змінювати чи скасовувати правові акти у межах і порядку, визначених Конституцією та законами України¹.

Нормотворчість є одним із найскладніших напрямків правової діяльності, який вимагає всебічної та детальної регламентації з метою досягнення оптимальних результатів правового регулювання суспільних відносин. Правова основа нормотворчої роботи повинна бути гнучкою, щоб не обмежувати ініціативу та надавати їй розумний простір. Отже, бажані однаковість і оптимальність даного процесу можуть бути досягнуті за рахунок належного методичного забезпечення.

В енциклопедичному словнику зазначається, що модель (від лат. *Modulus* – «міра, аналог, зразок») – відтворення чи відображення об'єкту, задуму (конструкції), опису чи розрахунків, що відображає, імітує, відтворює принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості, ознаки чи (та) характеристики об'єкта дослідження чи відтворення (оригіналу)². На нашу думку, дослідження система принципів і норм регулювання нормотворчої діяльності є важливим елементом аксіологічної моделі нормотворчої діяльності, оскільки саме вони забезпечують досконале функціонування механізму нормотворчої діяльності в цілому.

¹ Ковальський, В.С. (2005). *Правотворчість: теоретичні та логічні засади*. Київ: Юрінком Інтер, 52.

² Шемшученко, Ю.С. (2012). *Великий енциклопедичний юридичний словник*. Київ: Юридична думка, 408.

В основу будь-якої людської діяльності повинна бути закладена ідея. Нормотворчість – не виняток, і для того, щоб її результат був предметним, цілеспрямованим та результативним, суб'єкти нормотворчої діяльності використовують певні принципи. Обов'язкові вимоги нормотворчості є основними засадами, керівними ідеями, вихідними положеннями, на яких будується нормотворчий процес. Принципи виступають необхідною умовою ефективної нормотворчої діяльності, є певним орієнтиром для всіх його учасників, на їх основі створюються своєчасно необхідні, якісно діючі і стабільно функціонуючі нормативні акти.

Визнані засади нормотворчості мають об'єктивний характер, вони відображають справжню реальність, пов'язану з прийняттям, скасуванням або заміною правових норм. У той же час вони суб'єктивні оскільки обумовлені практичною діяльністю і на рівні правової політики набувають форми офіційних державно-правових ідей, отримують загальне визнання та стають ефективним регулятором лише тоді, коли отримують достатнє юридичне закріплення. Тому цілком виправдано, що в документах, які регламентують відносини нормотворчості, є спеціальні статті, що визначають принципи організації цього процесу. Вони поширюють свій вплив як на початковому етапі в порядку виявлення потреби у правовій реакції на зміни в житті, так і на завершальній стадії, коли відбувається видання нормативного акта.

Крім цього, важливо підкреслити, що принципи нормотворчості не існують самі по собі, а перебувають у тісній взаємодії один із одним. Тому існує узгоджена система принципів, яку можна конкретизувати, спираючись на потреби розвитку суспільства і закономірності нормотворчого процесу, що підтверджені на практиці, тому дослідження принципів нормотворчості з використанням методології аксіологічного та системного підходу, визначення їх впливу на результативність нормотворчості.

Принципи нормотворчості є об'єктом наукових досліджень не лише представників загальної теорії права, галузевих наук, міжнародного права, а також філософії права. Тому в основі нашого дослідження принципів права буде *спроба аналізу і узгодження наукових здобутків представників різних наукових шкіл та галузей права через призму ціннісного підходу до проблеми.*

У науковій літературі не існує загальновизнаного, чіткого визначення принципів нормотворчої діяльності, це зумовлено об'єктивними та суб'єктивними причинами. До об'єктивних належить складність явища та його пізнання, багатоманітність форм і видів нормотворчості, факторів що на неї впливають. Суб'єктивні причини пов'язані, насамперед, з індивідуальними смаками тих чи інших науковців. Разом з цим, сучасний стан нормотворчої діяльності потребує розробки єдиних підходів як до проблем нормотворчості в цілому так і принципів, що лежать в основі цієї діяльності.

Дашковською О. обґрунтовано, що принципи виступають необхідною умовою ефективної нормотворчої діяльності, певним орієнтиром для всіх його учасників, на їх основі створюються своєчасно необхідні, якісно діючі і стабільно функціонуючі нормативні акти. Науковцем визначено основні принципи нормотворчості, серед яких виділено принципи об'єктивності, демократизму, законності, професіоналізму, науковості, системності¹. Дашковська О. також наголошує на необхідності залучення до моніторингу чинного законодавства громадськість, вчених, фахівців. Вказане дослідження *принципів нормотворчості спирається на використання методології системного підходу, визначення їх впливу на результативність нормотворчості.*

На думку Петришина О., принципи нормотворчості, являють собою найбільш важливі вимоги, які ставляться до цієї діяльності та її результатів. Дослідник виділяє свою *класифікацію принципів нормотворчості*, серед яких: 1) принципи, що характеризують діяльність державного апарату, в тому числі у сфері нормотворчості; 2) принципи нормотворчості, що ґрунтуються на основоположних і загальних принципах; 3) спеціальні принципи нормотворчості².

Як бачимо, кожний науковець має своє особисте бачення сутності та переліку принципів нормотворчості. Важливо, що принципам притаманна певна динамічність, тобто вони змінюються залежно від рівня правового, культурного, соціального розвитку держави та її суспільства.

Щодо *відомчої нормотворчості органів виконавчої влади*, то саме принципи як вихідні засади правової діяльності, дозволяють дотримуватися не тільки єдиної та послідовної правової позиції, але

¹ Дашковська, О.Р. (2015). Принципи нормотворчої діяльності: загальна характеристика. *Науковий Вісник Ужгородського національного університету*, 35, 29-32.

² Петришина, М.О. (2011). Особливості організації нормотворчого процесу в органах місцевого самоврядування: зарубіжний досвід. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*, 22, 150-158.

й засад правового регулювання, характерних для типу правової системи, рівня розвитку країни та, відповідно, розвитку правової культури суспільства. Принципи відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері не існують самостійно, окремо, вони знаходяться у співвідношенні з принципами права, тобто є їх складовим елементом. Принципи права визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин.

Принципи права, як і будь-яке правове явище, має свої різновиди, які можна визначити за допомогою різних критеріїв. Зупиняючись на тих принципах права, які закріплені в нормативних актах, можна визначити і наступний критерій поділу принципів права на види. Так, залежно від форми акта, в якому закріплені правові принципи, принципи права можна поділити на ті, які закріплені в міжнародних актах; принципи права, які закріплені в законах; принципи права, які закріплені в підзаконних актах.

Однак, існують й інші критерії поділу принципів права на види. Так, за функціональним призначенням та об'єктом відображення принципів права, виділяють дві групи принципів права: соціально-правові (загально соціальні) та¹, спеціально-соціальних (юридичні)².

Соціально-правовими або загальносоціальними принципами права є ті, які відображають систему цінностей, властивих суспільству і мають або повинні мати форму вираження й забезпечення. *Спеціально-соціальні принципи права (юридичні)*, в свою чергу, відображають засади формування і функціонування права як специфічного соціального регулятора і, залежно від сфери дії, поділяються на загальноправові, міжгалузеві, галузеві та принципи правових інститутів³. Якщо загальносоціальні принципи права є основними ідеями права, які розкривають його сутність як соціального явища, то спеціально-соціальні є відображенням внутрішньої організації права, тобто системи права.

Загальноправові принципи відображають сутність та зміст права в цілому. Дані принципи є основними положеннями, ідеями правової системи, а тому є спільними для всіх його галузей та інститутів. Хропанюк В.Н., зазначає, що загальноправові принципи є основними початками, які визначають найбільш суттєві риси права в цілому, його зміст та особливості, як регулятора всієї сукупності суспільних відносин⁴. До загальноправових принципів права належать такі принципи: законність, справедливість, демократизм, гуманізм, рівність громадян перед законом, взаємна відповідальність держави та особи і т. д.

Міжгалузеві принципи, в свою чергу, є загальними для декількох галузей права. Причому, Осауленко О.І. акцентує увагу на тому, що міжгалузеві принципи стосуються споріднених галузей права⁵.

Галузеві принципи є основоположними ідеями певної галузі права. На думку Цвіка М.В. та Ткаченка В.Д., галузеві принципи підкреслюють особливості конкретної галузі права і нарівні з предметом і методом сприяють індивідуалізації галузі як самостійної в загальній системі права⁶.

Відомча нормотворчість у правоохоронній сфері є правовим інститутом, оскільки регулює суспільні відносини на відомчому рівні нормотворчості. Однак, система принципів базується на їх стійкому взаємозв'язку, оскільки, реалізуючи ту чи іншу правову норму, необхідно враховувати принципи всієї правової системи, а також принципи конкретної галузі чи інституту права. У зв'язку з цим, можна прийти до висновку, що відомча нормотворчість, з одного боку, базується на загальноправових принципах права, а з іншого – має власні принципи, які характеризують її, як самостійний правовий інститут.

Деталізація принципів (відомчої) нормотворчої діяльності допоможе системному вивченню даних правових категорій, правильному обранні перспективних напрямків розвитку, та надасть змогу зробити необхідні акценти у дослідженні нормотворення в сфері здійснення виконавчої влади та особливо у відомчій нормотворчості у правоохоронній сфері.

На нашу думку, головним принципом нормотворення органів виконавчої влади є *принцип законності*, який в доктрині права є багатогранним й багатогалузевим юридичним поняттям.

¹ Ведерніков, Ю.А. (2005). *Адміністративне право України*. Київ: Центр навчальної літератури, 79.

² Лисенков, С.Л. (2006). *Загальна теорія держави та права*. Київ: Юрисконсульт, 174.

³ Лисенков, С.Л. (2006). *Загальна теорія держави та права*. Київ: Юрисконсульт, 166.

⁴ Марчук, М. (2003). *Аксіологічний потенціал наукового знання: поняття, структура, спосіб актуалізації*. Київ: Юрінком Інтер.

⁵ Осауленко, О.І. (2007). *Загальна теорія держави та права*. Київ: Істина, 120.

⁶ Цвік, В.М. (2002). *Загальна теорія держави та права*. Харків: Право, 199.

Як правова категорія це поняття часто розуміється в якості: суворого та неухильного дотримання всіма суб'єктами правовідносин усіх існуючих у державі законів та заснованих на них підзаконних нормативно-правових актів; верховенства закону щодо інших нормативно-правових актів¹. Відтак, саме за допомогою законності норми права набувають свого значення та переходять у площину реалізації прав й обов'язків. Тому слід погодитись із Соловйовим В.М., який вважає, що законність поширюється на різноманітну управлінську діяльність, забезпечує однакове розуміння та застосування правових норм як суб'єктом, так і об'єктом управління. Вона є об'єктивною умовою ефективного управління².

Принцип *законності* полягає в тому, що нормативно-правові акти органів виконавчої влади мають підзаконний характер. Підзаконність – важливий чинник реалізації принципу законності в державному управлінні, у відповідності з яким уся управлінська діяльність повинна здійснюватись у виключній відповідності з законом. Даний принцип виявляє себе у тому, що юридична сила акта передається йому законом або нормативним актом органів виконавчої влади вищого рівня. Владний характер правового акта не означає, що орган, який його видає, діє на свій розсуд, поза будь-якими межами. Видаючи такий акт, орган виконавчої влади зобов'язаний діяти відповідно до вимог закону. *Підзаконність* також означає, що акт повинен точно і повністю відповідати меті, приписам, вимогам законодавчого акта, на виконання якого його видано та іншим актам вищестоящих органів як за змістом, так і за процедурою видання та введення його у дію. Нормативно-правові акти приймаються органами виконавчої влади у розвиток законодавчих актів, доповнюють і конкретизують їх, та пов'язані з досягненням часткового результату, його адресати конкретно визначені, як і окремі юридичні приписи, що містяться у ньому, внаслідок чого нормативно-правовий акт має підзаконний характер – у ньому не може бути виявлена державна влада у тій повноті, як це може мати місце в законі³. Акт органу виконавчої влади не може змінювати чи скасовувати закон, тоді як норма права, встановлена цим актом, може бути скасована або змінена законодавчим актом.

Необхідно відмітити важливе місце *принципу демократизму*, який ефективно виявляє погляди і бажання громадян країни, що може бути здійснено шляхом вивчення громадської думки, пропозицій окремих громадян та організацій. Названий принцип дозволяє брати участь безпосередньо чи опосередковано у правотворчому процесі представників громадськості та надає змогу останнім висловлювати суспільні настрої щодо певних пріоритетів нашої держави. Принцип *демократизму* передбачає: по-перше, офіційне визнання влади більшості при збереження прав меншості, що в контексті відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері слід розглядати, як врахування суб'єктами відомчої нормотворчості прав, інтересів та волі більшості населення та різних соціальних груп при розробці проектів відомчих нормативно-правових актів; по-друге, принцип демократизму слід розглядати як участь народу в розробці відомчих актів, що полягає у обговоренні проектів актів суспільством через засоби масової інформації, круглі столи, конференції.

Важливим принципом відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері є принцип *гуманізму*, який в перекладі з латині означає «людяність»⁴, а тому принцип гуманізму в контексті правотворчості слід розуміти, як забезпечення прав, свобод та інтересів людини нормами права, як найвищої соціальної цінності. При цьому нормативні акти в цілому та відомчі нормативно-правові акти зокрема повинні не тільки забезпечувати невід'ємні права та свободи людини, а й створювати умови і механізми їх втілення в життя. Згідно зі ст. 3 Конституції України, найвищою соціальною цінністю в Україні визнається людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека⁵. Відповідно до цього, завданням нормотворчого процесу є забезпечення пріоритетності прав індивіда у системі інших соціальних цінностей. Правові норми мають закріплювати і охороняти соціальні умови, необхідні для здійснення та захисту основних прав людини, прав народу (нації), прав людства, а суб'єктам відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері забороняється при прийнятті нових нормативно-правових актів звужувати зміст та обсяг існуючих прав і свобод людини.

¹ Байтин, М.И. (2004). *Теория государства и права*. Москва: Юрист, 408-410.

² Соловйов, В.М. (2009). Законність як елемент моніторингу ефективності законодавства. *Актуальні проблеми державного управління*, 2, 342.

³ Коваль, Л.В. (1998). *Адміністративне право*. Київ: Вентурі, 88.

⁴ Глухарчук, К.Е. (1994). *Современный словарь иностранных слов*. Санкт-Петербург: Дуэт, 177.

⁵ Конституція України, ст. 141, гл. 15 (1996) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (1996, червень, 28).

Принцип прозорості (гласності) нормотворчого процесу полягає в тому, щоб розробка та прийняття нормативно-правових актів проходили з дотриманням певної процедури, не виходячи за межі компетенції органів, що їх приймають. Порушення меж законодавче визначеного правового регулювання, перевищення повноважень робить акт органу виконавчої влади чи посадової особи незаконним, а отже, недійсним. У значній мірі зазначений принцип стосується проектного етапу нормотворчості, під час якого має проводитись своєрідний моніторинг процесу адміністративної нормотворчості з метою унеможливлення порушень з боку посадових осіб органів виконавчої влади. У разі потреби, на думку деяких вчених¹, можливе використання при розробці нормативного акта вже відомого позитивного досвіду інших держав. Однак, на погляд автора цієї роботи, нововведення, невідомі юридичній науці і практиці України, можуть бути непридатними до її економічних умов і несприятливо відображатися на суспільному житті країни.

Нормотворець повинен постійно відслідковувати зміни, що відбуваються у суспільстві, орієнтуватися на практику застосування вже діючих актів, своєчасно заповнювати прогалини в праві, що знаходить свій прояв у *принципі зв'язку з практикою*.

Наступним принципом, що характеризує нормотворчість, є *принцип поєднання інтересів суспільства та особи*, що означає визнання державою найвищою соціальною цінністю людину. Відповідно до цього в основу закріплення державної волі у нормативних актах повинно бути покладено сформовані на демократичних засадах потреби та інтереси суспільства, а не особисті потреби незначної кількості людей, які мають владні повноваження. Якщо ж ця вимога буде проігнорована, то подальша реалізація таких норм буде тягнути за собою низку важливих негативних наслідків, приведе до суттєвих протиріч між громадянським суспільством та владними органами.

Принцип науковості повинен враховувати наукову оцінку дійсності, яка базується на аналізі політичних, соціальних, економічних та ідеологічних факторів; вироблення науково обґрунтованих поглядів та концепцій майбутнього правового регулювання певних суспільних відносин. Названий принцип є результатом наукових пошуків та тривалої практичної перевірки напрямків удосконалення організації і здійснення нормотворчої діяльності уповноваженими державними органами. У загальному вигляді принцип науковості передбачає організацію нормотворчої діяльності у відповідності з об'єктивними законами функціонування держави, та дозволяє забезпечити найоптимальніший варіант державного управління.

Використання *принципу відповідальності за порушення правил нормотворчого процесу* зводиться до урахування правомочними органами дотримання нормотворцем прийомів, способів та правил юридичної техніки під час формування змісту адміністративно-правових норм та у більшості випадків характеризується тривалою апробацією в ході правозастосування. Результатом нехтування правилами нормотворення є унеможливлення повного, всебічного та своєчасного нормативного закріплення сформованих потреб, а також затягування підготовки проектів нормативних актів, створення нестабільних нормативних актів. Запровадження цього принципу дозволить підвищити рівень якості нормотворення.

Поряд з загальноправовими принципами, відомчій нормотворчості у правоохоронній сфері притаманні *спеціальні принципи*, які більш повно та глибоко розкривають сутність даного процесу.

Одним з основних принципів відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері є принцип *професіоналізму*. Даний принцип передбачає, що суб'єктами відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері можуть бути лише фахівці, які мають необхідні та достатні знання, вміння та навички в тій сфері суспільних відносин, регулювання якої входить до їх компетенції; володіють засобами, прийомами, способами юридичної техніки відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері та використовують їх при створенні відомчих нормативно-правових актів. Клименко А.В. та Руминіна В.В. зазначають, що принцип професіоналізму полягає також у професійній підготовці суб'єктів². Професійна підготовка фахівців з юридичною освітою є обов'язковою передумовою професійності суб'єктів відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері, але в українському законодавстві відсутня норма щодо обов'язкової підготовки не тільки суб'єктів відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері, а й суб'єктів правотворчості в цілому. У зв'язку з цим, відсутні і вимоги до суб'єктів нормотворчості у правоохоронній сфері, а тому не передбачена і відповідальність суб'єктів в разі вчинення ними порушень у сфері підготовки нормативних актів

¹ Корельський, В.М. (1997). *Теория государства и права*. Москва: ИнфраМ-Норма, 296.

² Клименко, А.В. (2004). *Теория государства и права*. Москва: Академия», 113.

в цілому та відомчих актів зокрема. З метою подолання вказаної прогалини як в законодавстві, так і в сфері професійної підготовки суб'єктів як правотворчості, так і відомчої нормотворчості слід звернутися до позитивного зарубіжного досвіду країн, які готують фахівців для правотворчої діяльності держави.

Важливим принципом відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері є принцип *оперативності*, який буквально означає здатність швидко та своєчасно змінити чи направити хід справ¹. Принцип оперативності у відомій нормотворчості у правоохоронній сфері можна розглядати в двох аспектах: 1) як постійне оновлення правового матеріалу, швидке реагування на нові тенденції в суспільстві, забезпечує своєчасне скасування нормативних актів, що застаріли, суперечать чинному законодавству, створюють юридичні колізії. У зв'язку з цим, завданням суб'єкта відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері є виявлення прогалин в законодавстві та швидкого їх вирішення, шляхом внесення змін та доповнень до діючих актів або їх скасування. 2) відомчі акти як різновид підзаконних нормативно-правових актів видаються на підставі закону, відповідно до нього, для конкретизації та виконання законодавчих приписів та підзаконних актів вищої юридичної сили. Дотримання принципу оперативності забезпечує відповідність тих суспільних відносин, які врегульовані відомчими актами з тими, які фактично існують.

Наступним принципом відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері є принцип *планування*. Так, Дідич Т.О. зазначає, що принцип планування слід тлумачити як комплекс організаційних заходів, змістом яких є чіткий перелік проектів нормативно-правових актів, що мають бути підготовлені й направлені на розгляд до правотворчого органу, строків такої розробки, а також перелік суб'єктів, яким доручається нормопроєктна робота². Таке розуміння даного принципу повністю відображає його сутність, адже метою планування нормотворчої діяльності є визначення актів, які мають бути розроблені уповноваженими суб'єктами в певний проміжок часу.

З принципом планування тісно пов'язаний принцип *прогнозування*. Даний принцип є одним з найважливіших принципів відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері, оскільки визначає два основні напрями. По-перше, принцип прогнозування слід розглядати, як передбачення розвитку суспільних відносин в різних сферах суспільного життя, а, по-друге, визначення можливих наслідків введених в дію нових відомчих актів або внесення в них змін, доповнень, їх скасування, що пояснює доцільність здійснення нормотворчих функцій суб'єктами відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері.

Даний принцип *техніко-юридичної досконалості* передбачає дотримання правил юридичної техніки відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері, які включають правила нормопроєктування відомчих актів, правила внесення змін та доповнень до відомчих актів, правила скасування відомчих актів, правила обліку відомчих актів, правила систематизації відомчих актів уповноваженими суб'єктами з метою створення якісних за формою та досконалих за структурою відомчих актів, їх скасування та, в разі необхідності, подальшого упорядкування.

Важливими принципом відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері, на думку Арзамасова Ю.Г. є принципи єдиноначальності та галузевості³. Принцип *єдиноначальності* означає, що центральні органи виконавчої влади, які здійснюють нормотворчість на відомчому рівні, очолюються керівниками, які керують певним центральні органи виконавчої влади, несуть персональну відповідальність перед Кабінетом Міністрів України за розроблення та реалізацію державної політики у тій сфері суспільних відносин, яка обслуговується відповідним центральні органи виконавчої влади та за виконання відповідним центральні органи виконавчої влади своїх завдань та функцій.

Принцип *галузевості* означає, що компетенція суб'єктів відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері поширена на регулювання певної сфери суспільних відносин. Вказаний принцип також означає необхідність конкретизації меж предмету правового регулювання та неможливість виходу за ці межі.

Отже, принципи права є одним із базових та необхідних компонентів відомчої нормотворчості, які, з одного боку, розкривають зміст, сутність, призначення права, як регулятора суспільних відносин, а з іншого – є стрижнем, опорною конструкцією системи права, яка полягає

¹ Глухарчук, К.Е. (1994). *Современный словарь иностранных слов*. Санкт-Петербург: Дуэт, 425.

² Дідич, Т.О. (2005). Планування та прогнозування нормопроєктної діяльності (теоретико-правовий аспект). *Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції*. Київ: ПравоІнфо, 84-87.

³ Арзамасов, Ю.Г. (2004). *Ведомственный нормотворческий процесс в Российской Федерации*. Москва: ИнфраМ-Норма, 116.

в диференціації юридичних норм за галузями, підгалузями та інститутами. Принципи відомчої нормотворчості співвідносяться з принципами права, як частина з цілим, що обумовлено двома аспектами. По-перше, відомча нормотворчість у правоохоронній сфері базується на загальноправових принципах права, які в контексті відомчої нормотворчості тлумачаться з врахуванням особливостей зазначеного інституту права. По-друге, відомча нормотворчість у правоохоронній сфері базується на спеціальних принципах, тобто тих принципах права, які хоч і належать до загальноправових принципів, однак визначають особливості зазначеного інституту права. Використання вказаних принципів є важливою умовою створення якісних відомчих нормативно-правових актів. Принципи відомчої нормотворчості будуть ефективними лише при їх комплексному застосуванні, що обумовлено їх взаємодоповнюючим характером. Дотримання зазначених у дослідженні принципів суб'єктами відомчої нормотворчості дозволить досягти ефективності, цілісності, єдності відомчої нормотворчості у правоохоронній сфері. Практичне слідування в ході нормотворчості зазначеним принципам – це гарантія якості прийнятих правових рішень. А особливість нормативних правових актів, поряд із належним правозастосуванням, як відомо, є гарантією якості суспільного буття як в цілому, так і в різних його галузях.

References:

1. Kovalskyj, V.S. (2005). *Pravotvorchist: teoretychni ta logichni zasady* [Law-making: Theoretical and logical principles]. Kyiv: Yurinkom Inter, 52. [in Ukrainian].
2. Shemshuchenko, Yu.S. (2012). *Velykyj encyklopedychnyj yurydychnyj slovnyk* [The Great encyclopedic legal dictionary]. Kyiv: Yurydychna dumka, 408. [in Ukrainian].
3. Dashkovska, O.R. (2015). *Pryncypy normotvorchoyi diyalnosti: zagalna charakterystyka* [Principles of normative activity: general characteristics]. *Naukovyj Visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogo universytetu* [The Scientific Bulletin of Uzhgorod National University], no. 35, 29-32. [in Ukrainian].
4. Petryshyna, M.O. (2011). *Osoblyvosti organizaciyi normotvorchogo procesu v organax misceвого samovryaduvannya: zarubizhnyj dosvid* [The peculiarities of organization of rule-making process in local self-government bodies: foreign experience]. *Derzhavne budivnytstvo ta misceve samovryaduvannya* [Public construction and local government], no. 22, 150-158. [in Ukrainian].
5. Vedyernikov, Yu.A. (2005). *Administrativne pravo Ukrainy* [Administrative Law of Ukraine]. Kyiv: Centr navchalnoyi literatury, 79. [in Ukrainian].
6. Lysenkov, S.L. (2006). *Zagalna teoriya derzhavy ta prava* [General theory of state and law]. Kyiv: Yuryskonsult, 174. [in Ukrainian].
7. Marchuk, M. (2003). *Aksiologichnyj potencial naukovoogo znannya: ponyattya, struktura, sposib aktualizaciyi* [Axiological potential of scientific knowledge: concept, structure, way of actualization]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
8. Osaulenko, O.I. (2007). *Zagalna teoriya derzhavy ta prava* [General theory of state and law]. Kyiv: Istyna, 120. [in Ukrainian].
9. Czik, V.D. (2002). *Zagalna teoriya derzhavy ta prava* [General theory of state and law]. Kharkiv: Pravo, 199. [in Ukrainian].
10. Bajtin, M.I. (2004). *Teoriya gosudarstva i prava* [General theory of state and law]. Moscow: Jurist, 408-410. [in Russian].
11. Solovjov, V.M. (2009). *Zakonnist yak element monitoryngu efektyvnosti zakonodavstva* [Legitimacy as an element of monitoring the effectiveness of legislation]. *Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnya* [Actual problems of public administration], no. 2, 342. [in Ukrainian].
12. Koval, L.V. (1998). *Administrativne pravo* [The Administrative Law]. Kyiv: Venturi, 88. [in Ukrainian].
13. Gluharchuk, K.E. (1994). *Sovremennyy slovar' inostrannyh slov* [Modern dictionary of foreign words]. Saint-Petersburg: Dujet, 177. [in Russian].
14. *Konstituciya Ukrainy* [The Constitution of Ukraine] 1996 (The Verkhovna Rada of Ukraine). Oficijnyj sajт Verxovnoyi Rady Ukrainy [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (1996, June, 28). [in Ukrainian].
15. Korel's'kij, V.M. (1997). *Teoriya gosudarstva i prava* [The Theory of State and Law]. Moscow: InfraM-Norma, 296. [in Russian].
16. Klimenko, A.V. (2004). *Teoriya gosudarstva i prava* [The Theory of State and Law]. Moscow: Akademija, 113. [in Russian].
17. Didych, T.O. (2005). *Planuvannya ta prognozuvannya normoproektnoyi diyalnosti (teoretyko-pravovyj aspekt)*. [Planning and forecasting of norm project activity (theoretical and legal aspect)]. *Zbirnyk materialiv mizhnarodnoyi naukovoji konferenciyi* [Collection of materials of the international scientific conference]. Kyiv: PravoInfo, 84-87. [in Ukrainian].
18. Arzamasov, Ju.G. (2004). *Vedomstvennyj normotvorcheskij process v Rossijskoj Federacii* [Departmental norm-setting process in the Russian Federation]. Moscow: InfraM-Norma, 116. [in Russian].

Наталя Єфремова, к. ю. н.

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ПРАВО ЖІНОК НА ВИЩУ ЮРИДИЧНУ ОСВІТУ В УКРАЇНІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. НА МАТЕРІАЛАХ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ КИЄВА ТА ОДЕСИ

Natalia Yefremova, PhD in Law

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

THE RIGHT OF WOMEN TO THE HIGHER LEGAL EDUCATION IN UKRAINE OF THE END XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENTURIES. ON THE MATERIALS OF THE STATE ARCHIVES OF KYIV AND ODESA

In the Middle of the 19th century achievement for the right of high education was the central question of women's movement in the Russian Empire. In Ukraine it was also an important condition for many women for future work for national and social rights. Creation of the courses in Kyiv in 1878 was the result of private initiative of women and a part of the professors of St. Volodymyr University. The Russian government saw the organisation of the courses as a temporary concession, because it was afraid of spreading of radical social opinions or ideas of emancipation and concerning to Ukraine also the national ideas among the listeners of the courses. There common efforts were the reason of successful activity of the courses. Short and difficult period of activity of the single in Ukraine Kyiv High women's courses and Odesa high women's courses had brightly demonstrated there's necessity: almost 90 per cent of listeners were girls and women from Ukraine and the biggest part of them showed good knowledge.

Keywords: Kyiv high women's courses, women's education, Odesa high women's courses, women's education gender aspect, department of people's education.

Постановка проблеми. Сьогодні дедалі більш людей розуміють актуальність та значущість процесу розбудови громадянського суспільства та правової держави в Україні. Але цей процес, насамперед, передбачає необхідність формування нового, вищого рівня правової свідомості та правової культури громадян. Отже, великого значення набуває правова освіта, адже без глибоких знань прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, а також відповідно і обов'язків держави перед людиною, еволюційний планомірний та ефективний функціональний розвиток кожного суспільства стає неможливим.

Підвищення рівня правових знань у населення України можливе лише за умови системного та повсякденного, професійно організованого правового виховання, що здійснюється з використанням усіх його форм, у тому числі й вищої освіти.

До того ж особливої актуальності юридична освіта набуває з огляду на складний процес втілення реформ в державі та низку інших важливих обставин. Таким чином, реалізація програми державного реформування в Україні передбачає високий рівень правових знань, умінь та навичок. Підтримка високого рівня професійності юристів завжди була непростою справою, але останнім часом, юридична освіта в Україні стає все менш досяжною для її громадян. Причин цьому є багато, включаючи насамперед причини економічного та якісно-освітнього характеру, тому вивчення вітчизняного досвіду з історії розвитку юридичної освіти є важливим для уникнення важких порохунків.

У статті визначаються основні причини та проблеми розвитку вищої юридичної освіти для жінок на Півдні Російської імперії в період з кінця ХІХ ст. до першої чверті ХХ ст. Враховуючи, що в Наддніпрянській Україні таким навчальним закладом стали Вищі жіночі курси, авторка висвітлює питання особливостей процесу створення та розвитку таких закладів в Києві та Одесі. Особливу

увагу в дослідженні приділено питанню перетворення курсів на справжній жіночий університет, де викладачами активно впроваджувались кращі традиції університету Св. Володимира та Імператорського Новоросійського університету, які було штучно перервано більшовицькою владою шляхом псевдо реформування вищої школи в УСРР.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення проблеми доступу жінок до вищої освіти в Російській імперії та історії відкриття вищих жіночих курсів в Російській імперії було започатковано ще до 1917 р. Певну увагу до цієї проблематики приділяли в своїх працях різні вчені, серед яких доцільно назвати праці: Зинченко, Н. (1901). *Женское образование в России. Исторический очерк*. Санкт-Петербург; Овцын, В. (1887). *Развитие женского образования (Исторический очерк)*. Санкт-Петербург; Деревницкий, А. (1902). *Женское образование в России и за границей. Исторические справки и практические указания*. Одесса; Ковалевский, М.М. (1908). Можно ли закрыть женщинам доступ в университет. *Русские ведомости*, 133; Ковалевский, М.М. (1911). Высшее женское образование. *Вестник Европы*, 6, 406-411; Кечеджи-Шаповалов, М.В. (1902). *Женское образование в России и за границей*. Санкт-Петербург; Теплов, В. (1910). Пятидесятилетие высшего женского образования в России. *Вестник воспитания*, 9, 126; Шохоль, К. Р. (1910). *Высшее женское образование в России. (Ист.-юрид. очерк)*. Санкт-Петербург; Шохоль, К.Р. (1913). К вопросу о развитии высшего женского образования. *Журнал Министерства народного просвещения*, 3; Трачевский, А.С. (1879). Высшие женские курсы. Одесса, *вып.1.* – та ін.

Автори цих робіт висловлювали різні точки зору з питання поширення в державі такого явища як жіноча освіта, і це було не випадковим явищем. Питання місця і ролі жінки в християнському суспільстві почало активно переосмислюватись з XIX ст., але в більшості консервативних держав Європи, в тому числі й в Російській імперії, суспільство не було готовим до таких по суті революційних новацій.

Під новим кутом зору до питання освіти жінок, як і до оцінки організації та діяльності Вищих жіночих курсів (далі: ВЖК) почали висловлюватись в 20-х роках XX ст., коли в УСРР розгорнулась жвава дискусія навколо питання освітньої реформи. Так, наприклад, у 1927 р. своє дослідження ВЖК в Києві періоду 1878-1889 років видав їх колишній викладач О. Назаревський¹, яке з часом стане досить цікавим матеріалом для подальших досліджень.

Також, певна активізація у вивченні історії вищої освіти для жінок відбулась в 1960-х – на початку 1980-х років, в зв'язку зі 100-ю річницею започаткування цієї освіти. Тоді було здійснено низку публікацій з історії вищої освіти жінок в Російській імперії: Филиппова, Л.Д. (1963). Из истории женского образования в России. *Вопросы истории*, 2, 209-218; Иванов, А.Е. (1973). За право быть студенткой. *Вопросы истории*, 1, 206-210; Титова, О.М. (1971). До питання про вищу жіночу освіту на Україні. *Український історичний журнал*, 10, 85-91; Федотова, Т.Н. (1981). О высшем женском образовании в Одессе. *Праці Одеського державного ун-ту ім. І.І. Мечникова. Серія Філологічні науки*, вип. 11, 184-191 та ін.

Значним внеском до вивчення історії ВЖК слід назвати дисертаційне дослідження Малинко, І. (1984). *Высшее женское образование на Украине (вторая половина XIX – начало XX века)*: Дис...канд. ист. наук. Харьков. Досягненням автора є відтворення та системний аналіз загальної системи вищої освіти жінок в Україні на прикладі діяльності ВЖК в Києві, Харкові та Одесі.

Важливим внеском до вивчення історії ВЖК в Україні стала дисертаційна робота Кобченко, К.А. Київські вищі жіночі курси в контексті боротьби за освіту жінок в Україні (1878-1920), що була захищена в 2004 р. у Києві. Проте більша частина сучасних досліджень торкається суто історичних аспектів функціонування ВЖК в Україні. Однак досить нечасто можна зустріти сучасне дослідження матеріалів щодо вивчення створення та діяльності юридичних факультетів при ВЖК початку XX ст.

Отже, **метою цієї статті** є дослідження на підставі аналізу архівних та інших джерел ключових аспектів історії створення та діяльності юридичних факультетів при Вищих жіночих курсах в Києві та Одесі на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Історія розвитку вищої школи в Російській імперії багата в чому була схожою з історією більшості Північноєвропейських держав. Як відомо, ще з часів раннього Середньовіччя вища освіта для жінок там була явищем не тільки унікальним, але й носила суто приватний характер. Освіта для панянок з найзаможніших аристократичних родин надавалась вдома, з волі батьків дівчат. Навіть в часи Ренесансу, наприклад у Франції, в суспільстві

¹ Назаревський, О. (1927 р., квітень). До історії Вищої жіночої освіти на Україні (З життя Київських жіночих курсів 70-80 рр.). *Життя й революція, Том II*, 111-118.

не припускали можливості офіційного навчання жінок в університетах нарівні з чоловіками. Тож згідно застарілих традицій жінки у кращому випадку могли розраховувати на початкову освіту в закритих пансіонах.

На початку XIX ст. у Російській імперії сформувалася власна система освіти з чіткою ієрархією навчальних закладів, яку очолювали університети, далі йшли губернські гімназії, а потім – повітові та парафіяльні училища. Їх діяльність регламентували затверджені 24 січня 1803 року «Попередні правила народної освіти»¹. В той же час були засновані кілька закладів, які, вочевидь, виходили за рамки цієї чіткої системи. Унікальними та водночас суперечливими для освітньої системи Російської імперії стали ліцеї, гімназії, вищі училища та благородні університетські пансіони (інститути), які об'єднували навчальні курси університетів та гімназій і займали проміжний щабель між ними².

Початком світської жіночої освіти в межах Російської імперії слід вважати 1764 рік, коли за проектом Білецького І. І. в Петербурзі було засновано «Виховне товариство шляхетних дівчат» закритого типу при Смольному монастирі. Тоді ж було наказано відкрити учбові заклади для дівчат в губернських містах – Інститути шляхетних дівчат. По мірі розвитку культурних стосунків з Західною Європою, дворянство почало дбати про освіту своїх доньок. Так, у Наддніпрянській Україні на початку XIX століття з'явилися перші інститути шляхетних дівчат³. Високий для того часу рівень викладання різноманітних дисциплін (навіть основ права. – Н.Є.) давало можливість здобути його ученицям гарну освіту, але отримати там професію для дівчат було неможливою справою.

Визначаючи передумови подальшого розвитку освіти для жінок в Європі, доцільно нагадати, що жіночий рух, як соціальне явище виникає в середині XIX ст., в період швидкого розвитку капіталізму та масового застосування жіночої праці. В той же час твердження французьких феміністок початку XIX ст. «Я існую» набрало нового звучання «Я працюю, отже існую і я можу бути незалежною». Це твердження стало підґрунтям для легітимації фемінізму XIX ст., який розвивався, відстоюючи нові ідеологічні та політичні форми, ідеї та гасла.

Необхідність середніх жіночих закладів та домагання громадськості змусили уряд розпочати в середині XIX ст. реформу жіночої освіти. 30 травня 1858 р. було видане «Положення про жіночі училища Міністерства народної освіти», за яким училища розподілялися, по відношенню до навчального курсу, на два розряди: шестикласні I розряду (згодом гімназії) та чотирьохкласні II розряду (пізніше прогімназії). Обидва розряди відрізнялися лише в обсязі освітніх програм і мали дати ученицям релігійну, моральну і загальну освіту лише в тому обсязі, який потрібний майбутній матері та дружині.

І хоча сама ідея про відкриття безстанових жіночих шкіл в середині XIX ст. не була в Російській імперії новою, вона потребувала «височайшої» підтримки. Так, під опікою імператриці Марії, 22 березня 1858 року був виданий наказ ради навчальних закладів про заснування Маріїнських жіночих училищ, які продовжили справу розвитку початкової освіти для жінок.

Але частина освіченого жіноцтва імперії прагнула здобути вищу освіту. Вторгнення жінок у суто чоловічу сферу – університет стало в дійсності революційною акцією. В умовах панування застарілих патріархальних настанов та суджень про роль і місце жінки в суспільстві вони активно атакували уряд проханнями про дозвіл прослухати курс лекцій в університетах.

Так, вже в 1860 році група жінок Києва заявила про бажання слухати важливі для них заняття в університеті та звернулася до Ради професорів університету Св. Володимира. Зрозуміло, що прослуховування тих, чи інших лекцій, навіть регулярне, не наближало жінок до отримання систематичної вищої освіти. Вибір лекцій залежав від різних обставин, але перш за все, від рівня підготовки жінок, який, як правило, був дуже низький та від того, хто з професорів допускав на свої лекції осіб жіночої статі⁴.

¹ Предварительные правила народного просвещения (1830). Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое (1649-1825). В 45 т. Том XXVII. (1802-1803). Санкт-Петербург: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 20597, 437–442.

² Міхневич, Л.В. (2013). Рішельєвський ліцей – витоки вищої юридичної освіти в Одесі. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України Серія: Право: зб. наук. пр.* Київ, вип. 182, ч. 3, 18.

³ Смоляр, Л.О. (1998). *Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії.* Одеса: Астропринт, 68.

⁴ Смоляр, Л.О. (1998). *Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії.* Одеса: Астропринт, 83.

В другій половині XIX ст. в Російській імперії поширювались та вдосконалювались буржуазні відносини і держава почала відчувати гострий брак не тільки робочих рук, а і фахівців ледве не в усіх сферах життя. Відчувався він і у галузі юриспруденції. В перше на цю проблему звернув увагу ще у 20-х роках XIX ст. М. Сперанський, але в умовах впровадження цілої низки буржуазно-демократичних реформ, брак юристів ставав очевидною проблемою.

В XIX ст. юридичну освіту здобували виключно чоловіки на юридичних факультетах імператорських чи іноземних університетів, але жінок туди офіційно не приймали. Перші спроби вирішення цієї проблеми з'явилися в Російській імперії саме в 60-х роках XIX ст., коли в окремих випадках жінкам дозволялось відвідувати деякі лекції в університетах в якості вільних слухачок (курсисток). В імператорських університетах Харкова, Києва та Одеси їх іноді можна було побачити на історико-філологічному факультеті. Однак такі новації викликали жваві дискусії, і досить часто з відвертою негативною критикою. Тож восени 1861 р. Міністерство народної освіти звернулося до Рад університетів із запитом про те, чи можуть жінки відвідувати університетські лекції нарівні з чоловіками і на яких умовах, а також чи можна допустити їх до набуття вчених ступенів та які права надати жінкам у разі їх набуття¹.

Викладачі історико-філологічного, фізико-математичного та медичного факультетів Київського університету висловились за допущення жінок в університет як студенток «на загальних засадах» з чоловіками та надання їм без обмежень можливості набувати вчені ступені з відповідними правами подальшої наукової і викладацької діяльності². Професори ж юридичного факультету університету Св. Володимира, надаючи жінкам право відвідувати лекції, визнали набуття ними вчених ступенів недоцільним, «бо майже всі права, котрі може надати вчений юридичний ступінь, за даних умов є недоступними для жінок»³. Ради інших університетів на території України виявились більш консервативними і незабаром, жінкам було заборонено відвідувати лекції в університетах.

Але, таку позицію уряд не зумів відстоювати досить довго з об'єктивних причин – у зв'язку із значним відтоком дівчат на навчання за кордон. Тому, врешті-решт було знайдено «зручний» варіант. Під впливом іноземного досвіду, а також через впровадження низки буржуазно-демократичних реформ в Російській імперії в 70-ті роки XIX ст. виникли вищі жіночі курси. Таких закладів було створено чотири: в Петербурзі, Москві, Казані, Києві та в Одесі.

Заняття на Київських ВЖК розпочалися восени 1878 р. Вони, як і решта курсів, були приватним закладом, що позбавляло їх урядової підтримки та надавало невизначеного статусу. Згідно з Положеннями про курси 1878-го та 1881-го років, Київські ВЖК знаходились у безпосередньому підпорядкуванні та найближчому спостереженні Попечителя Київського учбового округу⁴. Кількість бажаючих отримати там освіту виявилась не малою, але суспільство виявилось морально не готовим до їхнього функціонування, що призвело до безпідставної критики курсисток і самих учбових закладів.

Спираючись на досвід Київських ВЖК, у 1879 році перші Вищі жіночі курси відкрилися і в Одесі. Ініціатива їх організації в місті належала професору історії Новоросійського університету А. С. Трачевському. Його проект знайшов підтримку серед громадськості, яка стала вносити пожертви до фонду курсів, а одеська преса дала можливість вченому популяризувати ідею курсів. Відповідно до статуту Вищих жіночих курсів, який розробив А. С. Трачевський, курси повинні були працювати в складі двох факультетів: історико-філологічного та фізико-математичного⁵.

Згідно загальних правил, встановлених для Вищих жіночих курсів, для доступу на них вимагався атестат про закінчення середнього жіночого закладу. Хто не мав його – складав іспити. Звільнялися від цього тільки особи із званням домашньої вчительки чи наставниці, оскільки враховувалися уже складені ними відповідні іспити⁶.

Того ж року, в імперії були прийняті єдині для всіх ВЖК «Правила для слухачок». Однак, умови вступу на ВЖК після цього було ускладнено, зокрема значно обмежено прийом вільно слухачок, нібито задля уникнення вступу на курси «неблагонадійних осіб»⁷. Незалежно від цього,

¹ Державний архів міста Києва (далі – ДАМК), ф. 16, оп. 469, спр. 426, арк. 1.

² ДАМК, ф. 16, оп. 300, спр. 176, арк. 4-7.

³ ДАМК, ф. 16, оп. 300, спр. 176, арк. 3.

⁴ Положение о Высших женских курсах в Киеве (1878). Киев, 1.

⁵ Женские курсы в Одессе (1878). Правда, 28 ноября.

⁶ ЦДІА України, ф. 442, оп. 828, спр. 146, арк. 21-23; Положение о Высших женских курсах и Правила для слушательниц и вольнослушательниц Высших женских курсов в Киеве (1881). Киев, 44.

⁷ Правила для слушательниц и вольнослушательниц высших женских курсов (1879). Киев, 2.

на ВЖК в Одесі записалися 215 дівчат, але через постійну необґрунтовану критику в суспільстві та брак коштів у приватного організатора курсів – професора А. С. Трачевського, заклад проіснував дуже недовго¹.

Не враховуючи популярність ВЖК, уряд на початку 1880-х років обрав курс на закриття усіх подібних закладів в імперії. Лише через численні клопотання в 1889 році, ВЖК були знову дозволені в Петербурзі, але обмежувати як раніше право на освіту жінкам в імперії не вийшло. Під тиском революційних подій 1905 р. та з огляду на реальний брак професійних кадрів влада пішла на поступки.

Так, в Одесі, оминаючи «гострі кути» спочатку відкрили педагогічні жіночі курси (21 вересня 1903 р.), після чого, 27 травня 1906 р., за клопотанням Ради Одеських педагогічних курсів їх було перетворено в Одеські вищі жіночі курси (ОВЖК)². Їх офіційне відкриття було оголошене 26 серпня 1906 р. До кінця 1907 р. загальна кількість курсисток і вільних слухачок ще більше зросла – до 960 осіб.

В Києві теж святкували перемогу. 11 квітня 1906 р. Міністерство народної освіти дало згоду на відкриття в місті ВЖК. Окрім двох факультетів що існували раніше, з 1907-1908 навчального року при КВЖК були організовані юридичне та медичне відділення³. Така організація курсів значно зблизила їх з університетом, де в той час функціонували чотири аналогічні факультети. Особливістю КВЖК було й те, що з 1909 р. при юридичному факультеті було відкрито економічно-комерційне відділення, викладання на якому відповідало курсу комерційного інституту. Вивчення предметів економічно-комерційного відділення проводилося не окремо, а додатково до юридичних дисциплін⁴. Цей приклад став важливим поштовхом для організації подібного факультету при ОВЖК.

У 1908 р. рада ОВЖК обрала директором професора Е. Р. фон Штерна, з діяльністю якого пов'язана організація юридичного факультету закладу⁵. Його організація стала можливою через збільшення фінансових можливостей ОВЖК та позитивний приклад київських колег.

Формування структурних підрозділів юридичного факультету, вироблення навчальних планів та програм, комплектування викладацького складу відбувалося поступово. Зауважимо, що початком вивчення юридичних наук на ОВЖК стали предмети державного права та історії російського права запроваджені ще з 1906 р. на історико-філологічному факультеті.

Доцільно відзначити, що попит на юридичну освіту серед жінок в Одесі був досить великим, про що свідчить статистика кількості учениць курсів. На юридичному факультеті у 1909 р. навчалось 72 особи, а у 1910 р. – вже 102⁶.

Організаційною особливістю перших років функціонування юридичного факультету ОВЖК було те, що факультет працював без керівника. Однак, на відміну від Новоросійського імператорського університету, де на початковому етапі становлення юридичного факультету була схожа ситуація, у ОВЖК декана юридичного факультету не квапились призначати через брак коштів, а не фахівців. Всі управлінські рішення приймалися на засіданні юридичної комісії, колегіального органу. Лише 18 квітня 1912 р. в протоколі юридичного факультету ОВЖК з'явився запис про затвердження попечителем Одеського навчального округу О. Я. Шпакова на посаді декана юридичного факультету.

Цей талановитий вчений та громадський діяч народився 30 травня 1868 р. у селі Великі Бобиляки Глухівського повіту Чернігівської губернії (сьогодні – село Бобилівка Глухівського району Сумської області) у родині колишнього кріпака. У 1889-1893 роках він навчався на юридичному факультеті Київського університету Св. Володимира, спеціалізуючись на кафедрі історії російського права⁷.

¹ Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 334, оп. 3, спр. 7528 «Работы профессора В. Лазурского», арк. 1.

² ДАОО, ф. 334, оп. 3, спр. 7528 «Работы профессора В. Лазурского», арк. 6.

³ Кобченко, К.А. (2002). Київські вищі жіночі курси: становлення жіночого університету. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*, Т. 20: Спеціальний випуск: у 2 частинах, ч. 1., 193.

⁴ *Временное положение о Высших женских курсах в Киеве* (1911). Киев, 6.

⁵ ДАОО, ф. 334, оп. 3, спр. 7528 «Работы профессора В. Лазурского», арк. 10.

⁶ ДАОО, ф. 334, оп. 3, спр. 7528 «Работы профессора В. Лазурского», арк. 10-17.

⁷ Музичко, О.Є. (2011). *Засновник Одеського Інституту народного господарства, професор Олексій Якович Шпаков (1868-1927): біографічний нарис*. Одеса: Видавництво Атлант, 19.

У лютому та травні 1899 р. О. Я. Шпаков склав магістерські іспити з історії державного та міжнародного права. Після успішного проходження цих випробувань він повернувся до університету, на цей раз на посаду приват-доцента¹. 29 грудня 1903 р. О. Я. Шпаков був прийнятий на посаду приват-доцента на кафедрі історії російського права Новоросійського університету в Одесі. У липні 1904 р. він був обраний екстраординарним професором².

Через три роки після переїзду до Одеси О. Я. Шпаков занурився у нову для себе сферу вищої жіночої освіти. І хоча одесити не відразу виявилися готовими до відкриття «жіночого університету», справа організації Вищих жіночих курсів в місті неухильно розвивалась. Від вересня 1906 р. майбутній декан читав там лекції з державного права та історії російського права слухачкам 3-4 курсів. У 1911 р. він читав курс міжнародного права. Курси історії російського права та державного права читались як на історичному, так і на юридичному відділеннях³. Результати своєї праці О. Я. Шпаков підсумував у докторській дисертації, що вийшла друком у 1912 р. в Одесі⁴.

Серед слухачів О. Я. Шпакова на Одеських вищих жіночих курсах найбільшої відомості досягла талановитий історик-краєзнавець Доротея Генриховна Атлас (1874 – після 1930), яка навчалась на юридичному факультеті Одеських вищих жіночих курсів у 1909-1912 роках⁵. У 1917 р. юридичний факультет закінчила М. М. Гарт. У 1917-1919 роках вона працювала помічником присяжного повіреного, у 1919-1921 роках – юрисконсульт Губернського відділу юстиції та виконкому, викладала право у школі радянського будівництва та кримінальне право у Комуністичному університеті імені Свердлова⁶, та багато інших.

Стан джерел не дозволяє скласти детальну картину педагогічної та адміністративної роботи О. Я. Шпакова в Новоросійському університеті та на Одеських вищих жіночих курсах впродовж 1917-1920 років. У вересні 1917 р. його кандидатуру навіть розглядали як одного з претендентів на посаду ректора Новоросійського університету. На жаль, 7 липня 1927 р. професор помер.

Строк навчання на ОВЖК становив 4 роки, а навчальний рік поділявся на два семестри. Однак, на відміну від КВЖК, в Одесі було збережено курсову систему навчання, притаманну всім педагогічним закладам імперії⁷. Навчальний план із переліком пропонованих до вивчення дисциплін для кожного курсу встановлювався радою факультету. На жаль, з 1911 р. в ОВЖК розпочинається скорочення числа слухачок приблизно до 915 осіб. Головною причиною зменшення числа курсисток була відсутність у закладу університетського статусу. З числа згаданих 915 слухачок ОВЖК на юридичному факультеті у 1911 р. навчалось 99 осіб, а в 1912 р. – 95⁸.

З вересня 1911 до 1913 р. новим директором курсів був обраний заслужений професор О. П. Казанський, затверджений на цій посаді Міністерством народної освіти⁹. В 1912 р. із запізненням, у зв'язку із тим, що ще не було вичитано всі заплановані дисципліни, на юридичному факультеті ОВЖК відбувся випуск.

При розробці навчальних планів юридичного факультету керівництво курсів перш за все орієнтувалося на програми Новоросійського університету та інших державних навчальних закладів. Предмети, які пропонувалися до вивчення, оголошувалися щоразу для нового курсу, а іноді навіть семестру. Введення нових дисциплін часто залежало від можливості залучити до роботи професора відповідної спеціалізації. Досить часто слухачки кількох курсів спільно вивчали одну дисципліну.

У 1913 р. Міністерство народної освіти, розглянувши навчальні плани ОВЖК, затвердило порядок застосування до них Закону Російської імперії від 19 грудня 1911 р. «Об испытании лиц женского пола в знании курса высших учебных заведений и о порядке приобретения ими учёных степеней и званий учительницы средних учебных заведений»¹⁰. В законі зазначалось, що навчальні

¹ Державний архів міста Києва, ф. 16, оп. 465, спр. 1429, арк. 41.

² Музичко, О.Є. (2011). *Засновник Одеського Інституту народного господарства, професор Олексій Якович Шпаков (1868-1927): біографічний нарис*. Одеса: Видавництво Атлант, 61.

³ ДАОО, ф. 334, оп. 5, спр. 8 «Список преподавателей ОВЖК».

⁴ Шпаков, А.Я. (1912). *Государство и церковь в их взаимных отношениях в Московском государстве. Царствование Федора Ивановича. Учреждение патриаршества в России*. Одесса.

⁵ Музичко, О. (2007). Історик Одеси Д.Г. Атлас: нові риси до незавершеного історіографічного портрету. Одеса: *Лукомор'я: науковий журнал*, Вип. 1, 294-302.

⁶ ЦДАВОУ, ф. 166, оп. 6, спр. 404, арк. 12.

⁷ Міхневич, Л. (2016). Юридичний факультет Одеських вищих жіночих курсів (1908-1920 рр.): історія створення та діяльності. *Юридична Україна*, 1-2, 115.

⁸ ДАОО, ф. 334, оп. 3, спр. 7528 «Работы профессора В. Лазурского», арк. 13-14, 15, 17.

⁹ ДАОО, ф. 334, оп. 3, спр. 7528 «Работы профессора В. Лазурского», арк. 16-17; 20.

¹⁰ ДАОО, ф. 334, оп. 3, спр. 7528 «Работы профессора В. Лазурского», арк. 18.

плани ОВЖК мають бути повністю погоджені з університетськими програмами. Це означало, що ОВЖК поступово набули статусу, наближеного до університетського.

Також доцільно зазначити, що викладацький склад юридичного факультету ОВЖК фактично складався з викладачів Новоросійського університету¹, серед яких ми зустрічаємо імена професорів О. Я. Шпакова, Є. В. Васьковського, К. М. Смирнова, приват-доцентів Е. Я. Немировського, П. О. Михайлова, О. С. Мулюкіна та ін. Викладацький склад юридичного факультету не був постійним, але значна його частина складалась із «сумісників», викладачів, які працювали на юридичному факультеті Новоросійського імператорського університету.

Передбачалось, що за весь період навчання дівчата мали опанувати 16 основних предметів університетського рівня: енциклопедію права; історію російського права; історію філософії права; політичну економію; статистику; державне право; церковне право; поліцейське право; фінансове право; міжнародне право; римське право (історію та догму); цивільне право та судочинство; торгове право; кримінальне право та кримінальне судочинство. Окрім того, обов'язковими для вивчення були богослов'я, латинська, німецька або французька мови.

Основною формою навчальних занять були лекції та практичні заняття. Слухачки юридичного факультету вивчали першоджерела, готували реферати на запропоновані професорами теми, розв'язували казуси тощо. Були здійснені й спроби запровадити спеціальні заняття у гуртках. Зокрема, вдалося відшукати списки 81 учасниці юридичного (цивілістичного) гуртка – це слухачки III (66 осіб) та IV (15 осіб) курсів².

Аналіз архівних матеріалів свідчить, що станом на 1 січня 1913 р. було видано 13 випускних свідоцтв про закінчення юридичного факультету ОВЖК³, до травня було видано ще 3⁴, а до кінця 1913 р. – ще 8⁵. У 1915 р. факультет закінчили 22 курсистки, а в 1916 р. – ще 10⁶. Однак випускне свідоцтво Одеських вищих жіночих курсів не давало прав займатися професійною діяльністю. Після складення курсових іспитів слухачки юридичного факультету ОВЖК з 1914 р. складали іспит у державній юридичній комісії при Новоросійському університеті. За його результатами дві слухачки отримали дипломи 1 ступеня, а у 1916 р. дипломи юридичного факультету Новоросійського університету отримали ще 6 випускниць курсів⁷. Здобутки досить скромні на перший погляд, але в умовах дійсності Російської імперії тих часів це було значним досягненням у світі юриспруденції.

В той же час, важливо відзначити, що у 1913 р. фактично завершився процес офіційного визнання КВЖК університетським закладом освіти. Це сталося внаслідок розгляду навчальних програм КВЖК в Міністерстві народної освіти, після чого їх випускниці були допущені до складання державних іспитів на тих же підставах, що й випускники університетів, без будь-яких додаткових умов. Ці заходи відкрили шлях до наукової кар'єри здібним випускницям курсів. Довершенням рівнозначності «жіночого» та «чоловічого» університетів в Києві мала стати важлива подія перейменування КВЖК на «Жіночий університет Святої рівноапостольної Ольги». Проте подія не набула юридичного затвердження та залишилася неофіційною.

Однак з приходом влади більшовиків радикальні зміни торкнулись долі всіх ВЖК. Ідеологічні зміни стали відчутними вже 1919 р. із заборони більшовиками використання в діловодстві, наприклад, таких словосполучень, як «до Різдва Христового» для позначення часового відрізка, титулів, наукових звань тощо. Під тиском нової влади 19 березня 1920 р. на юридичному факультеті ОВЖК було проведено засідання ради факультету про перевибори декана і секретаря на «більш благонадійних більшовицькій справі». Новим деканом було обрано П. С. Кравцова, а секретарем А. С. Мулюкіна, але приступити до реальної роботи вони не встигли. Відсутність фінансування освіти разом з руйнацією старої системи права, голод та багато інших чинників впливали тоді на занепад юридичної освіти в УСРР. Тож не дивно, що 1920 р. долю Новоросійського імператорського університету, ОВЖК, та інших ВЖК було остаточно визначено шляхом їх закриття.

Остаточна ліквідація ВЖК в УСРР була здійснена в рамках освітньої реформи радянської влади, якою було розпочато будівництво нової робітничо-селянської вищої школи на засадах

¹ ДАОО, ф. 334, оп. 5, спр. 8 «Список преподавателей ОВЖК».

² ДАОО, ф. 334, оп. 3, спр. 7675, арк. 16.

³ ДАОО, ф. 334, оп. 3, спр. 7656, арк. 31.

⁴ ДАОО, ф. 334, оп. 3, спр. 7654, арк. 41-а.

⁵ ДАОО, ф. 334, оп. 3, спр. 7654, арк. 41-а.

⁶ ДАОО, ф. 334, оп. 3, спр. 7657, арк. 3, 80.

⁷ ДАОО, ф. 334, оп. 3, спр. 7657, арк. 3, 132.

спільного навчання чоловіків та жінок. Це позбавляло окремих жіночий університет сенсу існування, тож приміщення та навчальна база усіх ВЖК було передано іншим навчальним закладам.

Отже, підбиваючи підсумки до наведеного, зазначимо, що поява ВЖК в Російській імперії в другій половині XIX ст. була не випадковою. У 60-х рр. XIX ст. кардинально почала змінюватися соціально-економічна ситуація в країні. В умовах еволюції капіталістичних відносин в Росії праця чоловіка, як годувальника сім'ї, не завжди могла бути єдиним джерелом матеріального забезпечення родини. Крім того, соціально-політична незахищеність незаможного жіноцтва в імперії потребувала на суттєві зміни. Тож питання працевлаштування жінок дедалі ставало актуальним. Ця обставина змушувала жінок робити спроби отримати професійні знання і вимагати допуску до роботи в державних та громадських установах.

Доцільно відзначити, що питання жіночої освіти було тісно пов'язано з проведенням освітньої реформи в державі, де кількість жінок в окремих регіонах була більшою ніж чоловіків. Тож для забезпечення ринку праці, а також для задоволення вимог ліберальних політичних кіл в державі, впровадження змін до освітньої системи стало не тільки об'єктивною, а й очевидною потребою.

Однак впровадження змін по цьому напрямку виявилось складним завданням і не тільки через бюрократичні перепони. В окремих випадках власно суспільство досить часто вороже ставилось до освітніх новацій. Тому держава не прискорювала цього процесу.

Головна заслуга у виникненні та розвитку вищих жіночих курсів в Російській імперії загалом та в Україні зокрема, належала громадській ініціативі – прогресивно налаштованій інтелігенції та жіноцтву. Курси існували за рахунок плати за навчання, приватних пожертвувань та зборів з різних заходів меценатів.

На першому етапі існування ВЖК протягом 1878-1889 рр. зміст і характер навчання лише орієнтувався на університетську систему організації освіти, і лише після відновлення їхньої діяльності на початку XX ст. було досягнуто повноцінної рівності в освітньому розвитку з імператорськими університетами. Ціною великих зусиль та наполегливої праці ВЖК в Україні, протягом 1908-1913 рр. зрівнялися у своїх правах з університетом. Таким чином, їх диплом був визнаний рівнозначним диплому університету. Отже, створення вищих жіночих курсів та інших вищих навчальних закладів для жінок в умовах відсутності доступу жінок до університетів дозволило частково вирішити проблему реалізації права жінки на вищу освіту до 1917 р.

У цілому ж, освіта, в тому числі – жіноча, розглядалася царизмом як засіб проведення єдиної політики в галузі освіти. Організуючи освіту для жінок уряд прагнув послабити небезпечний для царизму революційний рух та відтік значної частини освічених жінок за кордон. Формування на Україні загальної системи жіночої освіти відбувалося за зразком російських шкіл, з російською мовою викладання, із побудовою всього навчально-виховного процесу на принципах самодержавства, в дусі поваги до престолу. Разом з тим, до ВЖК приймали дівчат різних національностей, віросповідання та з різних соціальних прошарків.

В умовах національної революції в Україні ВЖК продовжували працювати, незважаючи на важкі умови праці, економічну розруху, калейдоскопічну зміну урядів та відсутність будь-якої державної допомоги, керівництво ВЖК докладало всіх зусиль для збереження своєї юридичної самостійності та намагалося на належному рівні підтримувати навчальний процес. Дирекція курсів з ентузіазмом підтримувала заплановану в 1918 р. українізацію навчального процесу. Планувалося відкриття українознавчих кафедр. Але прихід до влади більшовиків кардинально змінив їхню долю. Остаточна ліквідація ВЖК в УСРР була здійснена в рамках освітньої реформи радянської влади, якою було розпочато будівництво нової робітничо-селянської вищої школи на засадах спільного навчання чоловіків та жінок.

References:

1. *Vremennoe polozhenie o Vysshih zhenskih kursah v Kieve* (1911) [The temporary resolution on the Higher Women's Courses in Kyiv (1911)]. Kiev, 6. [in Russian].
2. DAMK, f. 16, op. 300, spr. 176, ark. 3 [The state archive of Kyiv f. 16, des. 300, case 176, page 3]. [in Ukrainian].
3. DAMK, f. 16, op. 300, spr. 176, ark. 4-7 [The state archive of Kyiv, f. 16, des. 300, case 176, page 4-7]. [in Ukrainian].
4. DAOO, f. 334, op. 3, spr. 7654, ark. 41-a [The state archive of Odesa region, f. 334, des. 3, case 7554, page 41-a]. [in Ukrainian].
5. DAOO, f. 334, op. 3, spr. 7656, ark. 31 [The state archive of Odesa region, f. 334, des. 3, case 7656, page 31]. [in Ukrainian].

6. DAOO, *f. 334, op. 3, spr. 7657*, ark. 3, 132 [The state archive of Odesa region, f. 334, des. 3, case 7657, page 3, 132]. [in Ukrainian].
7. DAOO, *f. 334, op. 3, spr. 7657*, ark. 3, 80 [The state archive of Odesa region, f. 334, des. 3, case 7657, page 3, 80]. [in Ukrainian].
8. DAOO, *f. 334, op. 3, spr. 7675*, ark. 16 [The state archive of Odesa region, f. 334, des. 3, case 7675, page 16]. [in Ukrainian].
9. DAOO, *f. 334, op. 5, spr. 8 «Spysok prepodavatelei OVZhK»* [The state archive of Odesa region, f. 334, des. 5, case 8 «The list of the teachers of OVZhK»]. [in Russian].
10. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva, *f. 16, op. 465, spr. 1429*, ark. 41 [The state archive of Kyiv f.16, des. 465, case 1429, page 41] [in Ukrainian].
11. DAOO, *f. 334, op. 3, spr. 7528 «Raboty professora V. Lazurskogo»* [The state archive of the Odessa region, f. 334, des. 3, case 7528 «The works of professor V. Lazurskiy»]. [in Russian].
12. Zhenskie kursy v Odesse [The women courses in Odesa] (1878). *Pravda*, 28 nojabrja [The truth, the 28 of November]. [in Russian].
13. Kobchenko, K.A. (2002). Kyivski vyshchi zhinochi kursy: stanovlennia zhinochoho universytetu [Kyiv Higher Women's Courses: establishing of the Women's University]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Kyievo-Mohylianska akademiia"*, T. 20: *Spetsialnyi vypusk: u 2 chastynakh, ch. 1*. [The Scientific notes of the National University "Kyiv-Mohyla Academy", V. 20: Special release: in 2 parts, part 1], 193. [in Ukrainian].
14. Mikhnevych, L. (2016). Yurydychnyi fakultet Odeskykh vyshchykh zhinochykh kursiv (1908-1920 rr.): istoriia stvorennia ta diialnosti [Faculty of Law of Odesa higher women's courses (1908-1920): history of creation and activity]. *Yurydychna Ukraina* [The Legal Ukraine], no. 1-2, 115. [in Ukrainian].
15. Mikhnevych, L.V. (2013). Rishelievskiy litsei – vytohy vyshchoi yurydychnoi osvity v Odesi [Richelieu Lyceum – the origin of higher legal education in Odesa]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy Seriya: Pravo: zb. nauk. pr.* [The Scientific bulletin of the National University of Bioresources and Nature using of Ukraine. Series: Law. The collection of scientific works]. Kyiv, vol. 182, p. 3, 18. [in Ukrainian].
16. Muzychko, O. (2007). Istoryk Odesy D.H. Atlas: novi rysy do nezavershenoho istoriohrafichnoho portretu [The Historian of Odesa D.G. Atlas: new features to the incomplete historiographical portrait]. Odesa: *Lukomoria: naukovyi zhurnal* [Lukomoria: a scientific journal], Vol. 1, 294-302. [in Ukrainian].
17. Muzychko, O.Ie. (2011). *Zasnovnyk Odeskoho Instytutu narodnoho hospodarstva, profesor Oleksii Yakovych Shpakov (1868-1927): biohrafichni narys* [The founder of the Odesa Institute of National Economy, professor Oleksei Yakovych Shpakov (1868-1927): the biographical essay]. Odesa: Vydavnytstvo Atlant, 19. [in Ukrainian].
18. Nazarevskiy, O. (1927 r., kviten). Do istorii Vyshchoi zhinochoi osvity na Ukraini (Z zhyttia Kyivskykh zhinochykh kursiv 70-80 rr.) [To the History of Higher Women's Education in Ukraine (From the Life of Kyiv Women's Courses 70-80 years)]. *Zhyttia i revoliutsiia, Tom II* [Life and Revolution, Volume II], 111-118. [in Ukrainian].
19. *Polozhenie o Vysshih zhenskih kursah v Kieve* [The Regulation on Higher Women's Courses in Kyiv] (1878). Kyiv, 1. [in Russian].
20. *Pravila dlja slushatel'nic i vol'noslushatel'nic vysshih zhenskih kursov* [Rules for students auditors of higher women's courses] (1879). Kyiv, 2. [in Russian].
21. *Predvaritel'nye pravila narodnogo prosveshchenija* [Preliminary rules of public education] (1830). *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii. Sobranie Pervoe (1649-1825). V 45 t. Tom XXVII. (1802-1803)* [The complete collection of laws of the Russian Empire. The First collection (1649-1825). In 45 volumes. Volume XXVII. (1802-1803)]. Saint-Petersburg: Tip. II Otdelenija Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva Kanceljarii, 20597, 437-442. [in Russian].
22. Smoliar, L.O. (1998). *Mynule zarady maibutnoho. Zhinochy i rukh Naddniprianskoi Ukrainy II pol. XIX – poch. XX st. Storinky istorii* [The past for the future. Women's Movement of the Dnieper Ukraine of the II half of XIX – beginning of the XX century. History pages]. Odesa: Astroprynt, 68. [in Ukrainian].
23. CDAVOU, *f. 166, op. 6, spr. 404*, ark. 12 [The central state archive of higher authorities and administration f. 166, des. 6, case 404, page 12]. [in Ukrainian].
24. CDIA Ukraini, *f. 442, op. 828, spr. 146*, ark. 21-23 [The central state historical archive of Ukraine, f. 442, des. 828, case 146, page 21-23]. [in Ukrainian].
25. *Polozhenie o Vysshih zhenskih kursah i Pravila dlja slushatel'nic i vol'noslushatel'nicah Vysshih zhenskih kursov v Kieve* [The Regulation on Higher Women's Courses and Rules for students and auditors the Higher Women's Courses in Kyiv] (1881). Kyiv, 44. [in Russian].
26. Shpakov, A.Ja. (1912). *Gosudarstvo i cerkov' v ih vzaimnyh otnoshenijah v Moskovskom gosudarstve. Carstvovanie Fedora Ivanovicha. Uchrezhdenie patriarshestva v Rossii* [The state and the church in their mutual relations in the Moscow state. The reign of Fedor Ivanovich. Establishment of the Patriarchate in Russia]. Odesa. [in Russian].

Олена Балацька, к. політ. н., докторант

*ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(м. Старобільськ), Україна*

ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЛІ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ЗБРОЙНОГО НАСИЛЛЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Olena Balatska, PhD in Political Science, ScD candidate

SE «Luhansk Taras Shevchenko National University» (Starobilsk), Ukraine

TRANSFORMATION OF THE STATE'S ROLE IN THE CONTEXT OF THE USE OF ARMED VIOLENCE IN THE MODERN WORLD

One of the menacing modern trends is the increase in the level of armed political violence. Some forms of military-political conflicts are becoming widespread – internal and non-state conflicts. At the same time, the number of interstate conflicts is significantly reduced. Against the background of these processes, the role of the state as a subject of armed violence is transformed. The state is increasingly becoming a participant in asymmetric conflicts, engaged in armed confrontation with irregular groups. Activization of specific forms of armed political violence causes prolonged conflicts, the spread of zones of instability, which weakens the legitimacy of states. And the increase of cases of non-state political violence shows the growing inability of state institutions to effectively perform the function of guarantor of security and stability.

Key words: political violence, armed violence, military-political conflict, interstate conflict, internal conflicts, asymmetric conflict, irregular forces, non-state conflict, legitimacy crisis, secessionism.

Фундаментальні зміни, що відбуваються в сучасному світі, охоплюють усі сфери суспільного життя. Надзвичайне загострення глобальних проблем людства, масштабні трансформації геополітичної архітектури формують нові виклики і загрози на національному, регіональному та глобальному рівнях. Одним із негативних наслідків зазначених процесів є значне зростання рівня політичного насилля та зміни у характері його здійснення. Втрачають актуальність одні і поширюються інші його форми. Разом з цим змінюється роль держави як головного суб'єкту воєнно-політичних конфліктів, що потребує цілісного та усебічного вивчення.

Дослідженню ролі держави як суб'єкта сучасного політичного насилля присвячують свої праці як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Серед перших необхідно виокремити Р. Арзуманяна, П. Валленштайна, М. Вашакмадзе, С. Віте, Р. Гайса, Л. Деріглазову, Я. Ентоні, А. Паулюса. Вивченням сучасних тенденцій та особливостей воєнно-політичних конфліктів займаються українські вчені – О. Батрименко, В. Богданович, О. Гуржій, А. Дацюк, Г. Луцишин, В. Мандрагеля, В. Огнєв, Г. Перепелиця, В. Радецький, С. Сірий, М. Требін, О. Феденко та інші.

Мета статті полягає у вивченні сучасних тенденцій трансформації ролі держави в процесі здійснення збройного політичного насилля.

У сучасному світі окреслюються декілька загрозливих тенденцій, пов'язаних із розповсюдженням політичного насилля. Насамперед, це загальна інтенсифікація та поширення насильницьких конфліктів. Зокрема, на це вказують дослідження фахівців Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру. Так, у щорічному звіті СІПРІ за 2015 рік зазначається, що «позитивна тенденція менш насильницького та більш ефективного врегулювання конфліктів, засвідчена в попередні 10 років, зійшла нанівець»¹. В останні роки пріоритетними засобом

¹ Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру (2016). *Щорічник СІПРІ 2015: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Київ: Заповіт, 11.

вирішення конфліктів стають силові методи, збройне насилля, а не мирний шлях посередництва. Зусилля спрямовуються на локалізацію, а не вирішення конфліктів. Результатом такого підходу є те, що, починаючи з 2009 року, жоден конфлікт не завершився мирним врегулюванням.

Аналогічні процеси засвідчують і дослідники Гейдельберзького інституту з вивчення міжнародних конфліктів. Хоча у порівнянні з попередніми роками в 2016 році спостерігалось незначне зниження кількості політичних конфліктів, однак у довгостроковій ретроспективі тенденція зростання рівня політичного насилля є очевидною. Так, у 2016 році в світі відбувалося 402 політичних конфлікти, що майже в півтора рази більше, ніж у 2006 році, й у 3,5 рази більше, ніж у 1996 році. Ще інтенсивнішою виглядає динаміка зростання кількості насильницьких конфліктів. Якщо в 1996 році мали місце 28 конфліктів, під час яких застосовувалося насилля, у 2006 році – 118, а у 2016 році таких конфліктів було 226^{1,2,3}.

Іншою тенденцією є трансформація ролі держави в контексті здійснення збройного політичного насилля. Цей процес виражається в декількох аспектах. Насамперед, зменшується кількість міждержавних (міжнародних) конфліктів, при одночасному поширенні внутрішньодержавного насилля. Дослідники зазначають, що міжнародні конфлікти переважали до середини 1970-х років, тоді як в наступний період, і особливо з кінця XX століття, домінуючою формою збройного насилля стають внутрішні конфлікти⁴. Це підтверджується статистичними дослідженнями динаміки політичних конфліктів. Так, у межах Уппсальської програми збору даних про конфлікти (УПДК), за період з 2004 по 2013 роки було зареєстровано 74 активних державних конфлікти (33 – у 2013 році), тобто таких, в яких хоча б одна зі сторін є урядом держави. Більшість державних конфліктів мали місце в Азії та Африці – по 29 конфліктів (39,1%), вісім (11%) – на Близькому Сході, по чотири (5,4%) – в країнах Європи та Америки⁵.

Згідно з методологією УПДК, серед державних конфліктів виокремлюються міждержавні, внутрішньодержавні, а також внутрішні інтернаціоналізовані конфлікти. За статистичними даними в сучасному світі найменшу частку складають міждержавні конфлікти, тобто ті, суб'єктами яких виступають виключно уряди держав. Сьогодні такі конфлікти є порівняно рідким явищем. Наприклад, з 2004 по 2013 роки їх було зареєстровано лише три – два в Африці (у 2008 році між Джибуті та Еритреєю та в 2012 році між Суданом і Південним Суданом), та один у Південно-Східній Азії (у 2011 році між Камбоджею і Таїландом)⁶.

Водночас саме такі конфлікти можуть досягати найбільших масштабів та інтенсивності і спричиняти найбільшу кількість жертв. Наприклад, найінтенсивнішим конфліктом сьогодення є громадянська війна в Сирії, під час якої, згідно з підрахунками Сирійського центру з моніторингу за дотриманням прав людини, за період з 2011 року по середину липня 2017 року загинуло 331 765 осіб, у тому числі – 99 617 мирних жителів (з яких 18 243 – це діти), 116 774 військовослужбовця урядових сил, 57 тис. повстанців, 58 тис. джихадистів⁷.

Найпоширенішими сьогодні є внутрішні конфлікти, в процесі яких державі протистоять недержавні суб'єкти, наприклад, іррегулярні угруповання. Згідно з УПДК, частка таких конфліктів, як правило, складає понад 80% серед усіх типів конфліктів, і ніколи – менше 70%. Значного поширення набули також внутрішні інтернаціоналізовані конфлікти, під час яких суб'єкти внутрішнього конфлікту отримують допомогу від іншої держави. У 2012 – 2013 роках таких конфліктів відбувалося більше за інші – по дев'ять на рік. А в середньому сьогодні

¹ Heidelberg Institute for International Conflict Research (2016). *Conflict Barometer*, no. 25, 13.

<http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2016.pdf> (2017, вересень, 12).

² Heidelberg Institute for International Conflict Research (2006). *Conflict Barometer*, no. 15, 1.

<http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2006.pdf> (2017, вересень, 12).

³ Heidelberger Instituts für Internationale Konfliktforschung (1996). *Konfliktbarometer*, e. 5, 1.

<http://hiik.de/de/konfliktbarometer/pdf/Konfliktbarometer_1996.pdf> (2017, вересень, 12).

⁴ Дериглазова, Л. В. (2009). *Асимметричные конфликты: уравнение со многими неизвестными*. Томск: Издательство Томского университета, 16.

⁵ Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру (2016). *Щорічник СІПРІ 2015: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Київ: Заповіт, 111-113.

⁶ Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру (2016). *Щорічник СІПРІ 2015: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Київ: Заповіт, 112-113.

⁷ Жуков, Е. (2017). Правозащитники: Число погибших в Сирии уже превысило 330 тысяч. *Deutsche Welle*. <<http://www.dw.com/ru/правозащитники-число-погибших-в-сирии-уже-превысило-330-тысяч/a-39713444>> (2017, вересень, 12).

інтернаціоналізуються 27 – 28% державних конфліктів¹.

Ще однією категорією збройного насилля, яка набуває все більшого розповсюдження в сучасному світі, є недержавні конфлікти. В якості суб'єктів недержавного насилля найчастіше виступають релігійні або етнічні групи (53%), рідше – формально організовані групи повстанців (45%), іноді – неформальні групи прихильників політичних партій (3%). Починаючи з 2010 року спостерігається стає і значне поширення недержавних конфліктів, кількість яких зросла з 29 у 2004 році до 48 у 2013 році. А загалом з 2004 по 2013 роки було зафіксовано 238 таких конфліктів. Разом з цим має місце зростання кількості жертв недержавного насилля – з 3800 осіб у 2004 році до 4200 осіб у 2013 році².

Щодо одностороннього насилля, здійснюваного державними чи недержавними суб'єктами проти неорганізованих цивільних осіб, то кількість випадків його застосування має тенденцію до зменшення. Так, за десятирічний період кількість його учасників зменшилася з 44 у 2004 році до 25 у 2013 році. Водночас спостерігається зворотна тенденція збільшення жертв одностороннього насилля в останні роки. Наприклад, у 2013 році кількість жертв зросла на 130%, головним чином, через дії сирійського уряду щодо цивільних громадян, а також завдяки спалаху насилля в ЦАР. Найчастіше суб'єктами одностороннього насилля виступають недержавні суб'єкти. Проте організоване насилля з боку урядів здатне спричинити надзвичайно руйнівні наслідки і велику кількість жертв. Так, у період з 2004 по 2013 роки найбільша кількість цивільних осіб загинула в результаті державного одностороннього насилля – в Сирії під час громадянської війни та Судані в ході дарфурського конфлікту. Тоді як найсмертоносна терористична організація сьогодення «Ісламська держава» за кількістю жертв проти мирних громадян перебуває на третьому місці³.

Статистика УПКД за 2016 рік та порівняння даних майже за 30-річний період підтверджують окреслені тенденції. Так, якщо в 1989 році було зафіксовано 40 державних, 19 недержавних конфліктів і 27 випадків одностороннього насилля, то в 2016 році в світі відбувалося 50 державних, 60 недержавних конфліктів та 21 інцидент одностороннього насилля⁴.

Подібні тенденції визначають і фахівці Гейдельберзького інституту з вивчення міжнародних конфліктів. Згідно з їхніми дослідженнями, внутрішньодержавні конфлікти протягом тривалого періоду залишаються найбільш розповсюдженими. У 2016 році в світі було зафіксовано 265 внутрішньодержавних конфліктів між державами і недержавними акторами, 69 міждержавних конфліктів, в яких суб'єктами виступають міжнародно визнані держави, 54 конфлікти на субнаціональному рівні, що відбуваються між недержавними акторами, і 13 транснаціональних конфліктів, які мають місце між державними і недержавними акторами на позадержавному рівні⁵.

Внутрішнім конфліктам властивий високий рівень насилля. Так, у 2016 році 171 внутрішньодержавний конфлікт (майже 65%) мав насильницький характер, з них 11 характеризувалися найвищим рівнем інтенсивності (повномасштабні війни), 14 мали статус обмежених війн, 148 були насильницькими кризами. Серед порівняно невеликої кількості зареєстрованих субнаціональних конфліктів, насильницькими були 33 (61%), у тому числі – три війни, чотири обмежені війни і 26 насильницьких криз⁶.

Щодо міждержавних і транснаціональних конфліктів, то вони є більш рідким явищем у сучасному світі. У 2016 році відбувалося по десять насильницьких конфліктів обох типів. Міждержавним конфліктам був властивий нижчий рівень насилля, адже лише 14,5% з них були насильницькими (дев'ять насильницьких криз і одна обмежена війна). Водночас, незважаючи на невелику кількість транснаціональних конфліктів, саме серед цієї категорії мала місце найвища

¹ Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру (2016). *Щорічник СІПРІ 2015: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Київ: Заповіт, 113.

² Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру (2016). *Щорічник СІПРІ 2015: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Київ: Заповіт, 120-122.

³ Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру (2016). *Щорічник СІПРІ 2015: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Київ: Заповіт, 126, 128.

⁴ Number of Conflicts 1975 – 2016. *Uppsala Conflict Data Program*. <<http://ucdp.uu.se/#/encyclopedia>> (2017, вересень, 12).

⁵ Heidelberg Institute for International Conflict Research (2016). *Conflict Barometer*, no. 25, 15. <http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2016.pdf> (2017, вересень, 12).

⁶ Heidelberg Institute for International Conflict Research (2016). *Conflict Barometer*, no. 25, 16. <http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2016.pdf> (2017, вересень, 12).

інтенсивність насилля: загальна частка насильницьких конфліктів склала 77%, з яких чотири досягли рівня повномасштабних війн й один – обмеженої війни¹.

Таким чином, конфлікти, в яких однією зі сторін виступають недержавні суб'єкти, стають все більш розповсюдженим явищем. Крім того, їм у цілому властивий вищий рівень насилля. Однією з причин цього є відсутність ефективних механізмів врегулювання подібних конфліктів на міжнародному рівні. Зростання кількості конфліктів, де принаймні одним із суб'єктів є недержавний актор, указує на актуалізацію феномену асиметричного насилля. Держава поступово втрачає «монополію» на політичне насилля, а іррегулярні угруповання все частіше стають повноцінними суб'єктами збройної боротьби.

Феномен асиметрії в збройному насиллі може проявлятися в декількох аспектах. Зокрема, російська дослідниця Лариса Деріглазова визначає такі критерії асиметричності конфліктів як: нерівність правових статусів сторін; істотна невідповідність сил і ресурсів сторін; застосування асиметричних стратегій і тактик; поразка сильнішої сторони, яку вона отримала від значно слабшого супротивника². Разом з цим, вихідним критерієм визначення асиметричності є статусна нерівність сторін. Найбільш розповсюдженими збройними конфліктами в післявоєнний період стали конфлікти статусної асиметрії, адже за різними даними їх доля серед загальної кількості збройних конфліктів складає 80 – 90%. Досить поширеними є й асиметричні стратегії, що застосовуються в 57 – 62% конфліктів. Крім того, саме недержавні актори виступають ініціаторами і безпосередніми учасниками переважної кількості сучасних конфліктів³.

Європейські науковці Андреас Паулюс і Міндіа Вашакмадзе підкреслюють, що асиметрія в контексті міжнародного гуманітарного права становить серйозну проблему, «якщо вона не просто стосується фактичної різниці у воєнному потенціалі, – яка може існувати в будь-якому збройному конфлікті, – але якщо сторони в збройному конфлікті не є рівними і по-різному структуровані в правовому сенсі; іншими словами, якщо держава бореться з утворенням, що не є державою... і складається зі збройних банд, що не мають будь-якої командної ієрархії, і абсолютно ігнорує як національне право, так і МГП»⁴.

Важливою тенденцією, пов'язаною з загальною інтенсифікацією політичного насилля в світі та поширенням внутрішньодержавних та асиметричних конфліктів, є послаблення легітимності держав – феномен, який британський дослідник, директор Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру доктор Ян Ентоні назвав «ерозією легітимності держав». Він зазначив, що «вже більше двох десятиліть у центрі уваги перебувають ризики втрати влади, колапсу інститутів, появи некерованих територій у ряді місць», що «створює проблеми, відмінні від проблем, спричинених міждержавними конфліктами»⁵.

Останнім часом можна говорити про тенденцію колапсу державних інституцій у регіональному контексті, наприклад, на Середньому Сході, де в Афганістані, Іраку, Лівії, Сирії, Ємені фактично спостерігається значне послаблення або розпад політичних систем. Ряд осередків крайньої нестабільності існують в Африці – в Нігерії, Південному Судані, а в Сомалі має місце повна руйнація держави. Крім очевидних наслідків щодо поширення зон нестабільності та хаосу, дані процеси спричиняють також іншу негативну тенденцію – активізацію альтернативних державним інституціям організацій, що прагнуть поширити свій вплив на певні території. Зокрема, це стосується транснаціональних терористичних організацій мережевого типу, таких як «Ісламська держава», що досі контролює великі райони в Сирії та Іраку, або регіональних терористичних угруповань, таких як «Боко Харам», яка поширила свій вплив на значні території Нігерії.

Однак проблема кризи легітимності як наслідку політичного насилля виходить за межі окремих регіонів. Як зазначає Я. Ентоні, «у світлі мережевої діяльності салафітського руху та інших

¹ Heidelberg Institute for International Conflict Research (2016). *Conflict Barometer*, no. 25, 16.

<http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2016.pdf> (2017, вересень, 12).

² Деріглазова, Л. В. (2009). *Асимметричные конфликты: уравнение со многими неизвестными*. Томск: Издательство Томского университета, 70-82.

³ Деріглазова, Л. В. (2009). *Асимметричные конфликты: уравнение со многими неизвестными*. Томск: Издательство Томского университета, 85-86.

⁴ Паулюс, А., Вашакмадзе, М. (2009). Асимметричная война и понятие вооруженного конфликта – попытка разработать концептуальную модель. *Международный журнал Красного Креста*, Т. 91, № 873, 146-147.

<<https://www.icrc.org/ru/international-review/tipologiya-vooruzhennykh-konfliktov>> (2017, вересень, 12).

⁵ Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру (2016). *Щорічник СІПІ 2015: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Київ: Заповіт, 3.

екстремістських груп, що пропагують насильство, існує занепокоєння, що деякі форми банкрутства державних інститутів можуть зруйнувати держави, які не є сусідами або навіть розташовані в іншому регіоні»¹. Адже сьогодні мережеві зв'язки і діяльність недержавних збройних угруповань розповсюджується на країни Північної та Західної Африки, Центральної і Східної Азії, Європи і Близького Сходу.

Послаблення легітимності держав у контексті збройного насилля часто пов'язано з конфліктами низької інтенсивності, транскордонними та інтернаціоналізованими конфліктами. Німецький дослідник Робін Гайс підкреслює взаємозв'язок, що існує між цими явищами. Адже, з одного боку, «відсутність ефективного урядового контролю і нездатність уряду виконувати основні державні функції створюють сприятливе підґрунтя для заворушень, злочинності і, нарешті, виникнення збройного конфлікту», а з іншого боку, «внутрішнє насилля і збройний конфлікт є причинами нестабільності і потенційним каталізатором розпаду державності»². Типовим прикладом повної втрати державою дієздатності на фоні затяжного збройного конфлікту є Федеративна Республіка Сомалі, яка внаслідок потужних сепаратистських рухів на даний момент фактично припинила своє існування як суверенна держава.

Таким чином, падіння легітимності і втрата державою дієздатності часто супроводжуються низькоінтенсивним, «тілючим», затяжним збройним конфліктом. Крім того, довготривалі внутрішні конфлікти в ряді випадків трансформуються в транскордонні та інтернаціоналізовані. Адже, по-перше, іррегулярним угрупованням, які є основними суб'єктами конфліктів низької інтенсивності, «часто властива транскордонна діяльність» через те, що «лінії територіального розмежування і міжнародні кордони не мають великого значення для збройних груп, які прагнуть отримати економічну вигоду, а не змінити існуючий режим чи отримати контроль над урядом»³. Як наслідок, відбувається перетікання збройного насилля на території інших держав, у результаті чого конфлікт набуває транскордонного характеру. По-друге, вкрай нестабільна держава, в якій має місце внутрішній або транскордонний конфлікт, становить загрозу для регіональної і міжнародної безпеки, що в ряді випадків зумовлює втручання третьої сторони з метою підтримання правопорядку і мінімізації загроз, в результаті чого конфлікт стає інтернаціоналізованим.

Отже, зростання рівня політичного насилля протягом останніх десятиліть набуло характеру сталої тенденції. На фоні цього процесу відбувається трансформація ролі держави як суб'єкта політичного насилля. Це виражається в поширенні статусної асиметрії в політичних конфліктах, завдяки чому внутрішньодержавні конфлікти стають домінуючою формою збройного насилля. Також збільшується кількість недержавних конфліктів. Разом з цим міждержавні конфлікти, при збереженні високої інтенсивності насилля, стають все більш рідким явищем. Специфічні форми політичного насилля, що поширюються в сучасному світі, вкрай негативно впливають на легітимність держав, стабільність політичних систем, рівень національної та регіональної безпеки. Держави все частіше втягуються в асиметричне протистояння з іррегулярними угрупованнями. А розповсюдження недержавного збройного насилля свідчить про зростаючу неспроможність державних інституцій ефективно виконувати функцію гаранта безпеки та стабільності.

References:

1. Stokholmskyi mizhnarodnyi instytut doslidzhennia myru [Stockholm International Peace Research Institute] (2016). *Shchorichnyk SIPRI 2015: Ozbroyennia, rozzbroiennia ta mizhnarodna bezpeka* [SIPRI Yearbook 2015: Armaments, disarmament and international security]. Kiev: Zapovit [in Ukrainian].
2. Heidelberg Institute for International Conflict Research (2016). *Conflict Barometer*, no. 25. <http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2016.pdf> [in English].

¹ Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру (2016). *Щорічник СІПРІ 2015: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Київ: Заповіт, 3.

² Гайс, Р. (2009). Вооруженное насилие в нестабильных государствах: конфликты низкой интенсивности, конфликты, перетекающие через границу, и спорадические операции по поддержанию правопорядка, осуществляемые третьими сторонами. *Международный журнал Красного Креста*, Т. 91, № 873, 172. <<https://www.icrc.org/ru/international-review/tipologiya-vooruzhennykh-konfliktov>> (2017, вересень, 12).

³ Гайс, Р. (2009). Вооруженное насилие в нестабильных государствах: конфликты низкой интенсивности, конфликты, перетекающие через границу, и спорадические операции по поддержанию правопорядка, осуществляемые третьими сторонами. *Международный журнал Красного Креста*, Т. 91, № 873, 187. <<https://www.icrc.org/ru/international-review/tipologiya-vooruzhennykh-konfliktov>> (2017, вересень, 12).

3. Heidelberg Institute for International Conflict Research (2006). *Conflict Barometer*, no. 15. <http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2006.pdf> [in English].
4. Heidelberger Instituts für Internationale Konfliktforschung (1996) [Heidelberg Institute for International Conflict Research]. *Konfliktbarometer*, e. 5. <http://hiik.de/de/konfliktbarometer/pdf/Konfliktbarometer_1996.pdf> [in German].
5. Deriglazova, L. V. (2009). *Asimmetrichnye konflikty: uravnenie so mnogimi neizvestnymi* [Asymmetric conflicts: An equation with many unknowns]. Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo universiteta [in Russian].
6. Zhukov, E. (2017). Pravezashhitniki: Chislo pogibshih v Sirii uzhe prevysilo 330 tysyach [Human rights defenders: The number of perished in Syria has already exceeded 330 thousand]. *Deutsche Welle*. <<http://www.dw.com/ru/правозащитники-число-погибших-в-сирии-уже-превысило-330-тысяч/a-39713444>> [in Russian].
7. Number of Conflicts 1975 – 2016. *Uppsala Conflict Data Program*. <<http://ucdp.uu.se/#/encyclopedia>> [in English].
8. Paulus, A., Vashakmadze, M. (2009). Assimetrichnaja vojna i ponjatie vooruzhennogo konflikta – popytka razrabotat' konceptual'nuju model' [Asymmetrical war and the notion of armed conflict – a tentative to develop the conceptualization model]. *Mezhdunarodnyj zhurnal Krasnogo Kresta* [International Review of the Red Cross], vol. 91, issue 873, 127-170. <<https://www.icrc.org/ru/international-review/tipologiya-vooruzhennyh-konfliktov>> [in Russian].
9. *Dodatkovyi protokol do Zhenevskikh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv zbroinykh konfliktiv nemizhnarodnoho kharakteru (Protokol II) (8 chervnia 1977 roku)* [The additional protocol to the Geneva Conventions from the 12 August 1949, and relating to the protection of victims of non-international armed conflicts (Protocol II), (8 June 1977)] (OON) [UN]. *Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_200> [in Ukrainian].
10. Geiß, R. (2009). Vooruzhennoe nasilie v nestabil'nyh gosudarstvah: konflikty nizkoj intensivnosti, konflikty, peretekajushhie cherez granicu, i sporadicheskie operacii po podderzhaniju pravoporjadka, osushhestvljaemye tret'imi stranami [Armed violence in fragile states: Low-intensity conflicts, spillover conflicts, and sporadic law enforcement operations by third parties]. *Mezhdunarodnyj zhurnal Krasnogo Kresta* [International Review of the Red Cross], vol. 91, issue 873, 171-193. <<https://www.icrc.org/ru/international-review/tipologiya-vooruzhennyh-konfliktov>> [in Russian].

Каріна Гаврилюк

*Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф.Кураса НАН України*

СУТНІСТЬ ТА СПЕЦИФІКА ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Karina Havryliuk

Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine

THE ESSENCE AND SPECIFICS OF POLITICAL COMPREHENSION OF CRISIS SOLUTION IN MODERN UKRAINE

The article is devoted to the key achievements of national and foreign science research toward the political crisis in modern Ukraine and ways of its overcoming. There is an analysis of the current condition of Ukrainian society and of the necessity for further study of the essence and nature of political crisis for their prevention, resolution, and elimination of negative consequences.

The author analyzes the key issues to which the studies are addressed and the areas in which the problem of political crisis is considered. The views of scientists on the essence of the political crisis, the conditions of its occurrence, development and transformation, ways of avoiding, tools and necessary measures for overcoming it are systematized. The impact and possible consequences of political crises for the functioning of the state and state authorities were also identified. It is concluded that the current political situation in the country requires the development of an effective model of reaction of representatives of state authorities to crisis situations.

Keywords: political crisis, political conflict, political situation, modern Ukraine.

Політична криза в сучасній Україні сьогодні обумовлена багатьма причинами, серед яких основними є неефективна соціально-економічна олігархічна модель управління, зіткнення двох цивілізацій: Європейської та Євразійської, глибокий внутрішній розкол суспільства і тиск потужних геополітичних гравців ззовні, таких як США, ЄС і Росія, недостатня інформованість народу про наміри влади, з одного боку та несвоєчасність та необ'єктивність моніторингу громадської думки, з іншого. Безвідповідальне відношення вищих посадових осіб до виконання своїх обов'язків, політичний волюнтаризм правлячого класу і, як наслідок, втручання іншої держави у внутрішні справи України, втрата територіальної цілісності та людські жертви. Події останніх років – Євромайдан, Революція Гідності, анексія Криму та війна на Сході країни засвідчують безумовну актуальність наукового дослідження феномену політичних криз.

Україна, пройшовши складний шлях становлення, свій розвиток бачить на шляху євроінтеграції і мирного співіснування, звільнення від синдрому керованої ззовні країни. Головним завданням її інститутів є пов'язування в гармонійну систему матеріально-технологічного, природного, національно-демографічного і культурно-релігійного компонентів суспільства. Форми організації політики, економіки, культурно-духовного життя в Україні поки недосконалі, однак вони не виходять за рамки загальноцивілізаційних норм розвитку.

Український народ дав чітко зрозуміти, що не хоче бути продовжувачем традицій Російської та радянської імперії, натомість прагне бути рівним серед країн Євросоюзу¹.

¹ Михальченко, Н. (2013). *Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее*. Монография. Киев: ИПиЭНИ имени И.Ф. Кураса НАН Украины, 114.

Потребу наукового пошуку виходу з політичної кризи останнього п'ятиріччя ще більше актуалізує низка негативних тенденцій, які посилюють кризу в державі:

- Адміністративний тиск держави. Існуюча податкова система змушує бізнес порушувати законодавство, влада досі робить все, аби уможливити лише пов'язаний з нею бізнес і на цьому ґрунті зростає корупція.

- Зростання масштабів бідності і соціальної нерівності. Загострення ситуації одним з найвищих в світі показників економічної нерівності в Україні. Доходи незаможної та багатой частин населення країни відрізняється в 40 разів, що збільшує недовіру до держави, яка слугує корисливим «корпоративним» інтересам заможної меншості¹.

- Тиск на суди. Перетворення судової системи на одну із найбільш корумпованих.

- Падіння ВВП є найбільшим в Європі². Якщо в 2014 р. ВВП України скоротився на 7%, то в 2015-му спад поглибився ще на 11%, а в 2016 році, за даними експертів, економіка України впала ще на 4,2%³.

Падіння рівня інвестицій, галопуюча інфляція, стратегія зовнішнього утримання, девальвація гривні та стрімке зростання тарифів ЖКХ – фактично держава функціонує лише завдяки міжнародній фінансовій підтримці. Системна криза ускладнюється сторічною практикою моральної зради свого народу українською політичною елітою⁴.

Метою статті є аналіз та систематизація досліджень українських та зарубіжних вчених проблеми політичної кризи в сучасній Україні та шляхів її подолання.

До важливості феномену політичної кризи звертається ряд вітчизняних авторів. Спробу узагальнити і систематизувати теоретичні підходи щодо сутності і типології криз на суспільному та політичному рівнях, складових кризових комунікацій і кризового менеджменту, було зроблено в роботах таких дослідників, як Т. Пояркова, О. Запорожець, А. Черній, О. Рогозян, В. Фельдман, О. Петренко, А. Корякіна. Дослідженням кризових ситуацій в політиці, кризової дипломатії та політичного менеджменту займалися О. Шевченко, Б. Гончар, А. Черній, О. Запорожець, Я. Варивода, В. Ткачук, О. Марков. Також цими дослідниками було визначено теоретико-методологічні основи дослідження політичних криз в країнах пострадянського простору та показано специфіку факторів їх розвитку, проаналізовано політичні системи у кризових і перехідних станах, визначено шляхи підвищення ефективності кризового управління в Україні, окреслено системотворчі компоненти врегулювання політичних криз.

У монографії Т. Пояркової⁵ кризові події розглядаються в рамках авторської версії «кризового синдрому модернізації» як тривалий патологічний процес набуття політичною системою дисфункціональності, що не долається засобами модернізації. Автор зосереджує увагу на природі політичної кризи з латентними періодами та часом загострення, в якому система опиняється перед вибором можливого сценарію (деградації, руйнації або зависання), що визначить не тільки подальше життя політичної системи, а й саму якість кризових проявів. Дослідниця запропонувала теорію «кризового синдрому модернізації» як трифазового процесу: з латентним періодом; точкою загострення у вигляді п'яти послідовних криз – легітимності, ідентифікації, участі, поширення та розподілу; хронічною стадією (яка виникає в разі відсутності оновлення), що діагностуються за такими внутрішніми параметрами: 1) наявність соціальних розривів; 2) розширення/звуження допуску до лав політичної еліти; 3) вертикальний комунікаційний канал між правлячим прошарком і соціумом.

Т. Пояркова стверджує що антикризові засоби потенційно можуть стати причинами розгортання кризових явищ, зводячи політичну систему на стадію накопичення протиріч. Автор вивела два глобальних сценарії розгортання системних кризових циклів, де в рамках одного – політична система долає існуючі дисфункції та опиняється на новому етапі системного розвитку,

¹ Захаров, Е. (2011). 20 лет благих намерений. Обзор развития прав человека в Украине. *Зеркало недели*, 29.

² Комплексна оцінка бідності в Україні та регіонах. *Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ*. <www.idss.org.ua/arhiv/Bidnist_2013.doc>. (2013).

³ Економіст: ВВП України у 2016 році не виріс на 2,2, а скоротився на 4,2%. *Патріоти України*. <<http://patrioty.org.ua/blogs/ekonomist-vvp-ukrainy-u-2016-rotsi-ne-vyris-na-22-a-skorotyvsia-na-42-157430.html>>.

⁴ Дарнопих, Г.Ю. (2013). Історичні передумови кризи суспільної довіри до держави як гаранта захисту прав громадян. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*, 3 (14), 94.

⁵ Пояркова, Т.К. (2015). *Кризовий синдром модернізації незалежної України: причини виникнення та засоби подолання*. Монографія. Суми: Університетська книга, 124.

а в рамках іншого – відтворення кризового підґрунтя загрожує життєздатності політичної системи. Автор пропонує розглядати системні політичні кризи сучасної України як інерцію модернізаційної хвилі "перебудови". Феномен "Майдану" висвітлює як крайній ступінь дисфункціональності політичної системи з множиною взаємозумовлених криз – легітимності, ідентифікації, участі, поширення та розподілу¹.

Ряд науковців пов'язують політичну кризу з політичним конфліктом, або ж ототожнюють їх значення. Так, з погляду А. Ішмуратова та О. Валевського криза є результатом виникнення політичного конфлікту, вирішення якого сприяє подоланню кризи. Автори вважають, що демократичне суспільство з високим рівнем захисту прав людини є конфліктним за своєю природою, тому кризові явища неодмінно будуть виникати і до них потрібно бути готовими².

Шукаючи шляхи врегулювання конфлікту, як передумови виникнення політичної кризи, Ю. Білецька³ виводить, що коли конфлікт набуває свого повноцінного розвитку, його досить важко розв'язати і методи традиційного врегулювання не сприймаються сторонами. Амбіції та силові протистояння стають основою взаємовідносин протилежних сторін конфлікту. Важливе значення відіграє чітка поінформованість органів державної влади про ситуацію у регіонах країни, де існують причини для виникнення протиріччя. Необхідно володіти інформацією про потреби окремих соціальних груп, які висловлюють своє пряме занепокоєння діяльністю влади; при прийнятті нового законодавчого акта потрібно враховувати структуру, потреби, інтереси, сподівання кожної національної меншини; важливо, щоб інформація про політичні погляди населення була об'єктивно-реальною.

Автор виділяє два демократичні напрямки розв'язання політичних конфліктів, які актуальні в українському суспільстві: перший – розв'язання політичних конфліктів шляхом безпосередньої взаємодії сторін за допомогою консенсусу та компромісу у переговорному процесі; другий – правові способи врегулювання політичного конфлікту, передбаченні національним законодавством та міжнародним правом, із залученням міжнародних організацій.

Натомість Г. Жекало відзначає, що політико-правові зусилля, спрямовані на врегулювання конфліктів не дають очікуваних результатів. Наприклад, політичні переговори між опозицією та владою під час Революції Гідності та Угода про врегулювання кризи не підтрималися суспільством⁴; Мінські, Женевські та Паризькі домовленості, а також угоди і комплекси заходів розроблені для імплементації цих домовленостей спрямовані на врегулювання конфлікту на Сході України тільки на певний час призупиняють насильство, однак багаторазово порушуються сторонами конфлікту. Мінські угоди як основний політико-правовий інструмент регулювання «гібридної війни» на території України суперечить законодавству держави, зокрема унітарності, визначеній Конституцією а також основним принципам укладання міжнародних договорів (підписаний неофіційними представниками державної влади та не засвідчений підписами керівників держав, не ратифікований парламентом).

Нормативно-правове забезпечення процесу управління конфліктами на державному рівні, що є найголовнішою умовою дієвості всіх інших заходів супроводжується певним створенням «неякісних» чи ухвалених поспіхом законів, відставанням законодавчого процесу від реальної конфліктної динаміки, суперечливістю прийнятих нормативних документів один одному, Конституції України та усталеним правилами, принципам і нормам політичних відносин, наявністю зовнішнього тиску, несприйняттям правового документа всіма суб'єктами конфлікту, а також протиріччями з приводу внесення самих правових поправок (зокрема що стосується змін до Конституції України)⁵.

¹ Пояркова, Т. (2015). *Системні кризові явища в умовах політичної модернізації: історико-політологічний аналіз*. Автореф. дис. д-ра політ. Наук. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 28.

² Валевський, О.Л., Ішмуратов, А.Т. (1997). *Політичний конфлікт у сучасній Україні: культурні виміри, структура, принципи аналізу*. Монографія. Київ: НІСД, 74.

³ Білецька, Ю.В. (2015). *Політичні конфлікти: сутність та способи вирішення (специфіка прояву в політичному процесі сучасної України)*. Автореф. дис. канд. політ. наук. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія». 12.

⁴ Опозиція уклала угоду з Януковичем. *Deutsche Welle*. <<http://www.dw.com/uk/%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%8F-%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%BB%D0%B0-%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%83-%D0%B7-%D1%8F%D0%BD%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BC/a-17449550>>

⁵ Жекало, Г.І. (2016). *Політико-інституційні механізми регулювання політичних конфліктів в Україні*. Автореф. дис. канд. політ. Наук. Львів: нац. ун-т ім. Івана Франка, 20.

Однак, важливо надавати правову оцінку кризам та конфліктам. Так, міжнародно-правовий аналіз подій в Україні з кінця листопада 2013 р. до літа 2014 р. надає авторський колектив монографії «Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право»¹. Значна увага приділена захисту прав і свобод громадян під час цих подій. Автори стверджують, що Революція гідності стала наслідком не лише відмови тогочасної української влади від декларованого європейського вектору розвитку, але і нехтування правами та свободами людини і громадян, перш за все – правом на мирні збори, мітинги, демонстрації. Українське суспільство, реалізуючи право на мирні зібрання та гинучи за свої свободи та права, довело усвідомлення українцями сутності свободи та можливості за допомогою цього права протистояти навіть авторитарній владі. Нова влада зобов'язана виконати обов'язок покарання за грубі порушення прав людини попереднім режимом.

З 2004 р. українські політологи все активніше зосереджують свої дослідження на вивченні впливу політичної кризи на діяльність влади, політичні процеси як всередині країни, так і за її межами. Так, О. Запорожець² приділяє велику увагу впливу політичної кризи на репутацію представників органів влади та владних інституцій, стверджує, що на державному рівні діють ті ж самі принципи і стратегії управління кризами, що використовуються організаціями для захисту своєї репутації. Однак державний репутаційний менеджмент у кризових ситуаціях, поряд з корпоративними технологіями, містить елементи публічної дипломатії, пов'язані з інформаційним забезпеченням політичних дій і рішень керівництва країни, з метою впливу на громадську думку як всередині країни, так і за її межами. Особливим механізмом кризового управління виступають також «кольорові революції», що відбуваються за певною схемою й спираються, насамперед, на діяльність неурядових організацій. Інструментарій таких «революцій» включає комунікаційні методи: мирні збори та мітинги, брендинг, засоби інформаційно-психологічного впливу на масову свідомість тощо. У разі успішної реалізації «кольорові революції» завершуються не лише суспільно-політичними перетвореннями всередині країни, а й сприяють підвищенню іміджу держави на міжнародній арені.

Також комунікаційну складову впливу кризи на політичну систему вивчав Я. Варивода³. Вчений виокремив сучасні тенденції в організації міжнародних комунікаційних потоків за кризових умов та практику діяльності у даній сфері держав. Автор висловлює думку, що якщо інформація про внутрішню кризу виходить та розповсюджується поза межами країни, інформаційна «м'яка сила» має істотний пріоритет перед силою традиційною – матеріальною. Тому важливість ефективної комунікації в умовах внутрішньої кризи з зарубіжними ЗМІ важлива для органів державної влади не менше, ніж комунікація з національними журналістами.

Вплив криз на процес трансформування суспільно-політичних систем розглядає А. Черній⁴ й зазначає, що криза має як деструктивний, так і конструктивний виміри. Такий діаметрально протилежний іншим дослідженням погляд на кризу як феномену дав підстави вченій констатувати, що тенденція перманентного загострювання політичної кризи в Україні (особливо під час чергових виборів) разом з тим каталізує процес реформування держави на засадах демократії та ринкових економічних відносин. Це, у свою чергу, позитивно позначається на реалізації стратегічної мети – входження України до цивілізованої спільноти.

Подібний погляд на кризу висловлює Р. Ключник⁵, який розглядає політичну кризу як фактор розвитку політичних інститутів і політичної системи в цілому. Криза може мати не лише негативні, а й позитивні наслідки для розвитку політичної системи й в сучасних умовах може виникати у квазіреальному середовищі з подальшим поширенням на сферу реальної політики.

¹ Антонович, М.М., Бабін, Б.В., Баймуратов, М.О., Білас, І.Г., Березовська, І.А. (2014). *Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право*. Київ: К.І.С., 1013.

² Запорожець, О.Ю. (2005). *Кризові репутаційні стратегії держав у міжнародних відносинах (на прикладі України та Російської Федерації)*. Автореф. дис. канд. політ. наук. Київ: Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 14.

³ Варивода, Я.О. (2004). *Інформаційні стратегії у зовнішній політиці США та Росії за кризових умов*. Автореф. дис. канд. політ. наук. Київ: Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин, 9.

⁴ Черній, А.Л. (2004). *Чинник кризовості у трансформуванні суспільно-політичних систем перехідного періоду*. Автореф. дис. канд. політ. наук. Київ: Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин, 14.

⁵ Ключник, Р. (2015). *Криза як чинник розвитку політичної системи*. Автореф. дис. канд. політ. Дніпропетровськ: Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара.

О. Харченко¹ досліджує кризу на рівні соціальної держави, яка дуже влучно характеризує схему роботи органів державної влади в Україні. За словами автора кризу соціальної держави спричиняє популістська політика політичних партій щодо постійного розширення соціальних програм з метою здобуття підтримки під час виборів. Фінансові резерви використовуються політичними партіями не для попередження кризових явищ у межах антициклічної кейнсіанської політики, а для отримання перемоги на виборах шляхом збільшення видатків та кількості соціальних програм. Висока популярність соціальної держави серед усіх соціальних груп унеможливорює чергування політичних сил які розширюють та які «скорочують» соціальну державу. Постійне розширення та нецільове використання фондів соціального страхування призводить до поширення практики соціального утримання, яка характеризується використанням колективних фондів соціального страхування в індивідуальних цілях, що заперечує принцип розподілу соціальних ризиків.

І. Клим² робить спробу вивести дві категорії чинників, які зумовлюють виникнення політичних криз: безпосередні (відсутність готовності держави до реагування на незвичні ситуації, надмірна впевненість її лідерів у відсутності слабких сторін функціонування інституції або небажання усунути вже відомі із цих недосконалостей); опосередковані (відсутність порозуміння між гілками державної влади, нечесна боротьба політичних партій за владу, наявність соціокультурних суперечностей між регіонами, напруга між новими та старими елементами політичної культури й свідомості населення).

На підставі порівняльного аналізу досвіду подолання політичних криз в Україні, у країнах Заходу та пострадянського простору, Ігор Клим вивів загальну логіку й принципи застосування технологій із запобігання та врегулювання кризових ситуацій, що розкривається завдяки такій системі дій, як: 1) періодичне інформування громадян про діяльність державних структур; 2) залучення громадян до участі в державних програмах; 3) заохочення підтримки громадянами політиків і цих програм; 4) визначення об'єкта чи процесу, який може набути дисфункціональних ознак та увійти в кризу; 5) створення переліку найбільш пріоритетних завдань організації та найбільш імовірних кризових ситуацій у діяльності тої чи іншої структури; 6) створення сукупності питань, відповідей і рішень для кожного можливого кризового явища; 7) розробка стратегії стримування розвитку кризового процесу, а не лише реагування на нього; 8) уникання помилок, типових для кризового управління: нерішучості під час відповідей на питання про кризову ситуацію та її причини, ухиляння від цих питань.

Урядова нестабільність, затяжні конфлікти між парламентськими фракціями та гілками державної влади є одними з основних чинників дестабілізації політичної ситуації в Україні. Зокрема, встановлено, що специфічним саме для України чинником, який здатний загострювати політичну ситуацію в країні та зумовлювати політичну кризу, є проблема партійної дисципліни всередині парламентських фракцій. З одного боку, це може бути пояснено значною роллю в Україні законодавчого органу та розстановки політичних сил у ньому, а з іншого, – наявністю сильних антисистемних політичних партій, базованих на регіональній приналежності з її соціокультурними й етнополітичними відмінностями. У цьому контексті автор доводить, що каталізаторами політичних криз у країні є соціокультурні протиріччя між регіонами, складне економічне становище значної частини українського суспільства, а також прагнення вітчизняних політиків використовувати у своїх вузькогрупових цілях недосконалості та прогалини в нормативно-правовій підсистемі політичної системи, що призводить до зниження рівня легітимності політичного режиму серед населення.

Значна кількість наукових напрацювань зосереджена в напрямку технологій врегулювання політичних криз. Для врегулювання політико-ідеологічних криз найбільш ефективними технологіями є використання адміністративного ресурсу та оперативне розпорядження ресурсами (людськими, фінансовими, владними). О. Рогозян³ запропонував прикладні методи врегулювання кризових ситуацій:

– необхідна команда фахівців з врегулювання кризи, створення якої має вже бути завершено в передкризовий період, щоб криза не стала несподіванкою;

¹ Харченко, О. (2015). *Криза соціальної держави: причини та шляхи подолання*. Автореф. дис. канд. політ. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 15.

² Клим, І.М. (2013). *Політична криза: аналіз і технології врегулювання в сучасній Україні*. Автореф. дис. канд. політ. наук. Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 15.

³ Рогозян, О.В. (2006). *Политический кризис: анализ и технологи урегулирования (на примере Краснодарского края)*. Автореф. дисерт. канд. полит. наук. Краснодар, 9.

– найбільш важливі перші 24 години після настання кризи, протягом яких необхідно: висунути ключову версію події, якої потрібно дотримуватися весь час, виробити стратегію і тактику, поставити цілі і завдання по виходу з кризи, на основі яких і слід приймати рішення, почати залучення громадськості на свій бік, виступивши із заявами в пресі;

- привернути на свій бік авторитетних експертів, політиків та громадських діячів;
- використовуючи можливість, організувати зустріч з громадянами або прес-конференцію з журналістами, на якій відповісти на найбільш болючі питання;
- спробувати перевести кризу в політико-правове русло, і чітко окреслити рамки законності;
- почати переговори з опонентом, поступово знижуючи гостроту кризи.

Важливо враховувати, що відповідна до контекстної ситуації комунікація з боку політичного класу здатна, якщо не врегулювати повністю ситуацію, то принаймні пом'якшити її негативний вплив на політичне життя країни в цілому і зокрема на стан громадської думки¹.

Щоб вчасно зупинити розвиток кризових подій важливо передбачити виникнення кризи, а також розробити заздалегідь план реагування на неї. І. Забеліна стверджує, що політична криза діє на основі теорії стратегічного реформування суспільства та сталого розвитку в аспекті нової цивілізаційної моделі. Основною проблемою для України є не питання про формування політичного процесу в структуру якого не входить політична криза, а питання про визначення комплексної методології діагностування та прогнозування сучасних політичних криз. Це, з одного боку, дасть можливість здійснення переходу сучасної політичної ситуації на більш високий перспективний рівень розвитку, але при цьому, буде забезпечено гармонійність та рівновагу між кризовими явищами та стійкими процесами. Саме в такому випадку, можливий перехід до фази вирішення або врегулювання політичної кризи².

Д. Чемшит³ розглядає модернізаційні кризи, які проявляються в падінні ефективності окремих структурних компонентів політичної системи та наростанні дисфункцій внаслідок чого держава перестає розвиватися. Виникнення таких криз вчена пов'язує з рядом чинників. Зокрема: відсутністю базового консенсусу політичних сил щодо економічної стратегії розвитку держави; відсутністю розвиненого громадянського суспільства; неготовністю суспільства до політичних реформ; відсутністю адекватних правил гри для політичних акторів; соціокультурними розколами в суспільстві; високою поляризацією і фрагментацією соціальної структури; необмеженим впливом фінансово-промислових груп на політичний процес; деструктивною поведінкою політичних еліт; відсутністю національної ідентичності; руйнуванням соціальної інфраструктури, зростанням злочинності; делегітимацією політичної влади; зміною векторів модернізації, згасання і закостеніння політичних і економічних структур тощо.

Проблематиці розв'язання політичної кризи присвячені також праці багатьох російських дослідників, зокрема В. Фельдман⁴ на прикладі кризи виконавчої влади з'ясував що подолання кризи – це процес відновлення здатності і можливостей пануючих суб'єктів управляти діяльністю і контролювати поведінку підвладних суб'єктів за допомогою легітимних засобів в системі виконавчо-розпорядчих органів держави. Іншою складовою даного процесу є відновлення здатності уряду ефективно управляти об'єктами виконавчої влади. Дослідник виявив, що кризи виконавчої влади долаються за допомогою сили або без її застосування. До силових форм подолання кризи виконавчої влади відносяться революції, військові перевороти, придушення опозиції за допомогою військ. Можливі і ненасильницькі форми – зміна змісту політичного курсу, формування коаліційного уряду, дострокові вибори президента, зміна кабінету міністрів та ін. Подолавши кризу виконавчої влади, правлячі кола прагнуть підтримувати стабільність відносин в системі виконавчо-розпорядчих органів держави.

¹ Бальцій, М. (2013). *Формування громадської думки у кризових ситуаціях: роль інформаційного фактору (на прикладі терактів у США та Іспанії)*. Автореф. дис. канд. політ. наук. Чернівці: Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 5.

² Забеліна, І.О. (2014). *Форми політичних криз та механізми їх врегулювання*. Автореф. дис. канд. політ. наук. Одеса: Нац. ун.-т Одеська юридична академія, 14.

³ Чемшит, Д.О. (2012). *Передумови модернізаційних криз у перехідних політичних системах*. Автореф. дис. канд. політ. наук. Дніпропетровськ: Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара, 17.

⁴ Фельдман, В.Р. (1999). *Кризис исполнительной власти: Философско-политологический анализ*. Автореферат дис. кандидата политических наук. Новосибирск, 15.

О. Петренко¹ розглядає поняття криза, як соціальне явище й стверджує, що вирішення проблеми співвідношення понять «політична криза», «політичний конфлікт», «криза політичного конфлікту» полягає в чіткому їх поясненні й розділенні змісту вказаних категорій, що дозволяє констатувати первинність політичної кризи по відношенню до політичного конфлікту, який є лише результатом ескалації кризи. В свою чергу, за словами дослідниці, політичний конфлікт у своєму розвитку проходить специфічну стадію різкого загострення у відносинах двох сторін, яка може пояснюватися як «криза політичного конфлікту»

А. Корякіна² вивчає фактори виникнення політичних криз пострадянської України та фактори їх розвитку та подолання. Так, загальним для всіх країн пострадянського простору є фактор структурної напруги, пов'язаний головним чином, з економічними труднощами перехідного періоду. Порівняно успішне вирішення найбільш болючих економічних проблем служить значною основою для ліквідації кризових тенденцій в політичній сфері. У той же час, певні успіхи в економіці не можуть зняти всіх кризових тенденцій, тому облік інших факторів також вкрай важливий.

Ще одним загальним для всіх країн пострадянського простору є соціо-культурний фактор. Його специфіка пов'язана з тим, що сам факт існування демократичних цінностей у частини громадян створює основу для політичної активності і мобілізації опозиції. Вибірчий процес, при всій його недосконалоості і загальній формальності, створює ефект закріплення в суспільній свідомості цінності демократичних процедур і закладає основи для формування оцінок незадоволеності населення, в разі порушення принципів справедливості при проведенні виборів. Розширення електорату з яскраво вираженим раціонально-активістським типом політичної культури збільшує простір політичної опозиції для мобілізації участі в контрдії по відношенню до влади. З іншого боку, велика частка виборців з патріархальним типом політичної культури не створює основ для цього.

Визначальним фактором виникнення політичної кризи в пострадянських країнах, на думку дослідниці, є режимний фактор. Специфіка всіх пострадянських держав пов'язана з перехідною характеристикою їх типу політичного режиму. Тільки країни Прибалтики, тобто Литву, Латвію та Естонію, можна зарахувати до країн консолідованої демократії, де політична криза вирішується в рамках демократичних процедур. Всі інші країни в значній мірі зберігають характеристики гібридних політичних режимів. Режимні характеристики вирішальним чином впливають на специфіку прояву наступних факторів і, в кінцевому рахунку, визначають характер і механізм подолання політичних криз.

В рамках делегованої демократії всі зазначені фактори створюють сприятливий ґрунт для розвитку політичної кризи за сценарієм «кольорової революції» і зміни політичного класу. Навпаки, демократури створюють умови, при яких дані фактори виражені слабо. При цьому, якщо делегована демократія, що пройшла етап зміни політичних еліт і за умови проведення політичної реформи отримує можливість до трансформації у напрямку до консолідованої демократії, то демократура, успішно справляється з політичною кризою за допомогою придушення опозиції, трансформується в протилежному від демократизації напрямку, значно посилюючи після кризи свій режим і переходячи в стадію класичного авторитаризму.

Аналіз публікацій західних дослідників щодо кризи в Україні 2013–2014 рр. демонструє різноманітність підходів і висновків та дає більш глибоке розуміння процесів, що відбуваються в Україні, а також дослідження впливу української кризи на всю систему міжнародних відносин з огляду на виокремлені світові тенденції. Так, згідно з американським політологом Дж. Міршаймером³, шлях до вирішення кризи можна знайти, якщо Захід радикально змінить свій підхід і намагання зробити Україну нейтральною буферною державою між НАТО та Росією.

За даними дослідження Е. Вілсона⁴ поштовхи революції 2013-2014 рр в Україні продовжують ревербувати по всьому світу до сьогодні. Наслідки Євромайдану та спроби Путіна приглушити їх залишаються невизначеними. Дослідник показує, як екстравагантні дії президента Путіна, а також

¹ Петренко, О.В. (2009). *Политический кризис: генезис и эволюция теории*. Дисс. канд. полит. наук. Москва 155.

² Корякина, А.А. (2007). *Политические кризисы в странах постсоветского пространства: факторы возникновения и развития: на примере современной Украины*. Автореф. дис. канд. полит. наук. Уфа, 17.

³ Michael McFaul; Stephen Sestanovich; John J. Mearsheimer. Faulty Powers. Who Started the Ukraine Crisis? *Foreign Affairs* <www.foreignaffairs.com/articles/eastern-europe-caucasus/2014-10-17/faulty-powers>.

⁴ Wilson, A. (2014). *Ukraine Crisis: What It Means for the West Paperback*. Yale University Press.

його наміри направлені на посилення впливу РФ в усіх частинах Європи залишаються незрозумілими для європейських та американських дипломатичних кіл.

Вітчизняні політологи вважають що у Заході складається враження, що Україна сподівається на допомогу ЄС та США, однак зарубіжні дослідники думають інакше. Грунтовний аналітичний огляд був представлений Г. Соросом «The New Russia, the New Ukraine, and Europe's Future»¹. Автор стверджує, що нова Україна в багатьох розуміннях – протилежна старій державі. Це унікальний експеримент демократії, який підтримується духом волонтерства. Такий настрій вперше проявився на Майдані і живе надалі. Унікальним його робить те, що він виражається не лише в боротьбі, але й в конструктивній роботі. Після Революції Гідності багато активістів Майдану покинули свою основну роботу, щоб працювати на благо держави, створювати громадські організації, допомагати внутрішнім переселенцям, працювати радниками в міністерстві та в органах місцевого самоврядування. На кону майбутнє не лише України, але і Європейського Союзу. Автор вважає, що об'єднання сил ЄС з Україною повинно було змусити Росію зменшити свою агресію. Коли Україна отримає належну фінансову, дипломатичну та військову підтримку, відповідальність за зростаючі економічні проблеми РФ цілком ляжуть на президента Путіна, і в такому разі російське суспільство послідує прикладу України.

Дослідження Є. Румера, А. Вайса, У. Спека, Л. Хатіб, Дж. Пековича² демонструють, як російська анексія Криму та подальше вторгнення у Східну Україну впливають на зміну геополітичної карти Європи і розладнюють співпрацю між Москвою та Заходом, що неодмінно відображається на економічних показниках усіх сторін конфлікту.

Таким чином, дослідженню проблеми кризи в сучасній Україні присвячена велика кількість наукових робіт, не лише вітчизняних та російських, але і західних дослідників. Питання врегулювання конфлікту на Сході України знаходить відображення в глобальному медіа-просторі.

Аналізуючи політичну ситуацію та теоретичні вітчизняні та зарубіжні дослідження сучасної політичної кризи в Україні варто відзначити, що подальше її вивчення та пошуки шляхів розв'язання є важливою складовою демократичного розвитку українського суспільства. Систематизація вітчизняних досліджень політичної кризи показує, що наукові праці розвиваються з розвитком кризової ситуації в політичній системі нашої держави. Саме тому необхідне додаткове дослідження таких найважливіших аспектів теми, як виявлення закономірностей і особливостей політичної кризи, аналіз прикладних методик і технологій її врегулювання та розробка моделі реагування органів державної влади на кризові обставини.

Завдання виходу з кризи вимагають від учасників соціально-політичних відносин ефективної та злагодженої взаємодії, забезпечення дієвого соціального діалогу між владою та громадянами. Питання розробки ефективної моделі реагування представників органів державної влади на кризові обставини набуває особливої актуальності серед експертної та наукової спільноти. Перспективу подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо у більш детальному вивченні сутності політичної кризи, шляхів її уникнення та подолання.

References:

1. Mykhalchenko, N. (2013). *Ukrainskaya rehyonalnaya tsyvilizatsyya: proshloe, nastoyashchee, budushchee* [Ukrainian regional civilization: past, present, future]. Monohrafiya. Kyiv: YPyЭNY imeni Y.F. Kurasa NANU, 340. [in Russian].
2. Zakharov, E. (2011). 20 let blahikh namereniy. Obzor razvitiya prav cheloveka v Ukraine [20 years of good intentions. The review of the development of human rights in Ukraine]. Kyiv: *Zerkalo nedeli*, no. 29. [in Russian].
3. Kompleksna otsinka bidnosti v Ukrayini ta rehionakh. *Instytut demohrafiyi ta sotsialnykh doslidzhen NANU*. [Comprehensive assessment of poverty in Ukraine and regions. The Institute of Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine] <www.idss.org.ua/arhiv/Bidnist_2013.doc>. [in Ukrainian].
4. Ekonomist: VVP Ukrayiny u 2016 rotsi ne vyris na 2,2, a skorotyvsya na 4,2%. *Patrioty Ukrayiny*. [Economist: Ukraine's GDP in 2016 did not increase by 2.2, but decreased by 4.2%. Patriots of Ukraine]. <<http://patrioty.org.ua/blogs/ekonomist-vvp-ukrainy-u-2016-rotsi-ne-vyris-na-22-a-skorotyvsya-na-42-157430.html>> [in Ukrainian].
5. Darnopykh, H.Yu. (2013). Istorychni peredumovy kryzy suspilnoyi doviry do derzhavy yak haranta zakhystu prav hromadyan [Historical prerequisites for a crisis of public trust to the state as a guarantor of the protection

¹ Soros, G. The new Russia, the new Ukraine, and Europe's future. *ECFR*.

<http://www.ecfr.eu/article/commentary_the_new_russia_the_new_ukraine_and_europes_future417>.

² Eugene Rumer, Andrew S. Weiss, Ulrich Speck, Lina Khatib, George Perkovich, Douglas H. Paal What Are the Global Implications of the Ukraine Crisis? *Carnegie Endowment for International Peace*. <<http://carnegieendowment.org/2014/03/27/what-are-global-implications-of-ukraine-crisis>>

- of the rights of citizens]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»* [The Bulletin of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise"], no. 3 (14), 90-98 [in Ukrainian].
6. Poyarkova, T.K. (2015). *Kryzovyy syndrom modernizatsiyi nezalezhnoyi Ukrainy: prychny vynyknennya ta zasoby podolannya* [Crisis syndrome of the modernization of independent Ukraine: causes of occurrence and means of overcoming]. Monohrafiya. [Monograph]. Sumy: Universytetska knyha, 351. [in Ukrainian].
 7. Poyarkova, T. (2015). *Systemni kryzovi yavyscha v umovakh politychnoyi modernizatsiyi: istoryko-politohichnyy analiz* [Systemic crisis phenomena in the context of political modernization: historical and political analysis]. Avtoref. dys. d-ra polit. nauk. [thesis for PhD degree in Political Sciences] Kyiv: Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova, 32. [in Ukrainian].
 8. Valevskyy, O.L., Ishmuratov, A.T. (1997). *Politychnyy konflikt u suchasniy Ukraini: kulturni vymiry, struktura, pryntsyipy analizu* [Political conflict in modern Ukraine: cultural dimensions, structure, principles of analysis]. Monohrafiya [Monograph]. Kyiv: NISD, 110. [in Ukrainian].
 9. Biletska, Yu.V. (2015). *Politychni konflikty: sutnist' ta sposoby vyrishennya (spetsyfika proyavu v politychnomu protsesi suchasnoyi Ukrainy)* [Political conflicts: the essence and ways of solving (specificity of manifestation in the political process of modern Ukraine)]. Avtoref. dys. kand. polit. nauk [thesis for PhD in Political Science]. Odesa: Nats. un.-t "Odeska yurydychna akademiya". 18. [in Ukrainian].
 10. Opozytsiya uklala uhodu z Yanukovychem [Opposition has entered into an agreement with Yanukovich.]. *Deutsche Welle*. <<http://www.dw.com/uk/%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%8F-%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%BB%D0%B0-%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%83-%D0%B7-%D1%8F%D0%BD%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BC/a-17449550>> [in Ukrainian].
 11. Zhekalo, H.I. (2016). *Polityko-instytutsiyni mekhanizmy rehulyuvannya politychnykh konfliktiv v Ukraini* [Political and institutional mechanisms for the regulation of political conflicts in Ukraine]. Avtoref. dys. kand. polit. Nauk. [thesis for PhD in Political Science]. Lviv: nats. un-t im. Ivana Franka. [in Ukrainian].
 12. Antonovych, M.M., Babin, B.V., Baymuratov, M.O., Bilas, I.H., Berezovska, I.A. (2014). *Ukrayinska revolyutsiya hidnosti, ahresiya RF i mizhnarodne pravo* [Ukrainian Dignity Revolution, RF aggression and international law]. Monohrafiya. Kyiv: K.I.S., 1013. [in Ukrainian].
 13. Zaporozhets, O.Yu. (2005). *Kryzovi reputatsiyni stratehiyi derzhav u mizhnarodnykh vidnosynakh (na prykladi Ukrainy ta Rosiyskoyi Federatsiyi)* [Crisis reputational strategies of states in international relations (on the example of Ukraine and the Russian Federation)]. Avtoref. dys. kand. polit. nauk. [thesis for PhD in Political science]. Kyiv: Kyivskyy natsionalnyy un-t im. Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian].
 14. Varyvoda, Ya.O. (2004). *Informatsiyni stratehiyi u zovnishniy politytsi SSHa ta Rosiyi za kryzovykh umov* [Information Strategies in US and Russian Foreign Policy in Crisis Conditions]. Avtoref. dys. kand. polit. nauk. [thesis for PhD in Political Science]. Kyiv: In-t svit. ekonomiky i mizhnar. vidnosyn. [in Ukrainian].
 15. Cherniy, A.L. (2004). *Chynnyk kryzovosti u transformuvanni suspilno-politychnykh system perekhidnoho periodu* [Crisis factor in the transformation of socio-political systems of transition]. Avtoref. dys. kand. polit. Nauk [thesis for PhD in Political Science]. Kyiv: In-t svit. ekonomiky i mizhnar. vidnosyn. [in Ukrainian].
 16. Klyuchnyk, R. (2015). *Kryza yak chynnyk rozvytku politychnoyi systemy* [The crisis as a factor in the development of the political system]. Avtoref. dys. kand. polit. [thesis for PhD in Political Science] Dnipropetrovsk: Dnipropetr. nats. un-t im. Olesya Honchara. [in Ukrainian].
 17. Kharchenko, O. (2015). *Kryza sotsialnoyi derzhavy: prychny ta shlyakhy podolannya* [The crisis of a social state: the causes and ways of overcoming]. Avtoref. dys. kand. polit. [thesis for PhD in Political Sciences]. Kyiv: Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian].
 18. Klym, I.M. (2013). *Politychna kryza: analiz i tekhnolohiyi vrehulyuvannya v suchasniy Ukraini* [Political crisis: analysis and technology of regulation in modern Ukraine]. Avtoref. dys. kand. polit. nauk. [thesis for PhD in Political Science]. Lviv: L'viv. nats. un-t im. Ivana Franka. [in Ukrainian].
 19. Rohozyan, O.V. (2006). *Polytycheskyy kryzys: analiz y tekhnolohy urehulyrovanyya (na prymeri Krasnodarskoho kraya)* [Political crisis: analysis and technology of the settlement (on the example of the Krasnodar Territory)]. Avtoref. dysert. kand. polyt. nauk [thesis for PhD in Political Science] Krasnodar, 11. [in Russian].
 20. Baltsiy, M. (2013). *Formuvannya hromadskoyi dumky u kryzovykh sytuatsiyakh: rol' informatsiynoho faktoru (na prykladi teraktiv u SSHa ta Ispaniyi)* [Formation of public opinion in crisis situations: the role of the information factor (on the example of terrorist attacks in the USA and Spain)]. Avtoref. dys. kand. polit. nauk [thesis for PhD in Political Sciences]. Chernivtsi: Cherniv. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. [in Ukrainian].
 21. Zabyelina, I.O. (2014). *Formy politychnykh kryz ta mekhanizmy yikh vrehulyuvannya* [Forms of political crises and mechanisms for their settlement]. Avtoref. dys. kand. polit. nauk [thesis for PhD in Political Science]. Odesa: Nats. un.-t Odeska yurydychna akademiya. [in Ukrainian].
 22. Chemshyt, D.O. (2012). *Peredumovy modernizatsiynykh kryz u perekhidnykh politychnykh systemakh* [Prerequisites for modernization crises in transitional political systems]. Avtoref. dys. kand. polit. nauk. [thesis for PhD in Political Science]. Dnipropetrovsk: Dnipropetr. nats. un-t im. O. Honchara. [in Ukrainian].

23. Fel'dman, V.R. (1999). *Kryzys yspolnytel'noy vlasty: Fylosofsko-polytolohycheskyy analiz* [The crisis of executive power: Philosophical and political analysis]. Avtoreferat dys. kandydata polytycheskykh nauk [thesis for PhD in Political Science]. Novosybyrsk, 15. [in Russian].
24. Petrenko, O.V. (2009). *Polytycheskyy kryzys: henezys y evolyutsyya teoryy* [Political crisis: the genesis and evolution of the theory]. Dyss. kand. polyt. nauk. [thesis for PhD in Political Science]. Moscow. [in Russian].
25. Koryakyna, A.A. (2007). *Politicheskie krizisy v stranakh postsovetskoho prostranstva: faktory vozniknoveniya i razvitiya: na primere sovremennoy Ukrainy* [Political crises in the countries of the post-Soviet space: the factors of origin and development: the example of modern Ukraine]. Avtoref. dys. kand. polyt. nauk [thesis for PhD in Political Science]. Ufa, 18. [in Russian].
26. Michael McFaul; Stephen Sestanovich; John J. Mearsheimer. Faulty Powers. Who Started the Ukraine Crisis? *Foreign Affairs*. <www.foreignaffairs.com/articles/eastern-europe-caucasus/2014-10-17/faulty-powers>
27. Andrew Wilson (2014). *Ukraine Crisis: What It Means for the West Paperback*. Yale University Press.
28. George Soros. The new Russia, the new Ukraine, and Europe's future. *ECFR*.
<http://www.ecfr.eu/article/commentary_the_new_russia_the_new_ukraine_and_europes_future417>
(03 February, 2015)
29. Eugene Rumer, Andrew S. Weiss, Ulrich Speck, Lina Khatib, George Perkovich, Douglas H. Paal What Are the Global
30. Implications of the Ukraine Crisis? *Carnegie Endowment for International Peace*.
<<http://carnegieendowment.org/2014/03/27/what-are-global-implications-of-ukraine-crisis>>

Anastasiia Morhun

National Institute for Strategic Studies, Ukraine

SCIENTIFIC COMPREHENSION OF WAYS OF RESEARCHING POLITICAL REGIME IN UKRAINE: MODERN TENDENCIES

It is extremely important for further development of any country to determine a political regime, as it defines the interconnection between a state and political actors as well as the ways and mechanisms of power distribution and the nature of relations existing between hierarchical actors and political and non-political institutions.

The spectrum and scope of researches performed by domestic and foreign scientists are considerable, nevertheless these are insufficient to be used in practice and improve the fulfilment of the state's functions.

Works of domestic researchers are focused only on studying how changes are brought about in post-communist countries. Usually, these materials lack a clear-sighted and comprehensive analysis that would include political and sociological surveys that would describe political, social, and economic development of a country in chronological order.

Since the approval of the Constitution of Ukraine, the democracy has been chosen as the state's motion vector. Nevertheless, for our country question of defining democracy is still open, as well as determining the specifics of "Ukrainian Democracy". As nowadays, the scientists who are researching political regime in Ukraine see eye to eye only on the following: the political regime in Ukraine is not democratic.

Keywords: political regime, transition, transformation of the political regime in Ukraine, democracy.

It is extremely important for further development of any country to determine a political regime, as it defines the interconnection between a state and political actors as well as the ways and mechanisms of power distribution and the nature of relations existing between hierarchical actors and political and non-political institutions.

Nowadays, the political science in Ukraine not only considers but also describes the perspectives of the development of various potential political processes in the country. There were numerous factors that encouraged us to comprehend the research of the political regime in Ukraine from the scientific point of view, including internal and external factors. Considering available resources and external threats or, on the contrary, relying on outside support, a country chooses which way it will move during its transition. For instance, speaking about transition to democratization, D. Rustow, describing one of the internal factors of transition in such a way, wrote that to establish democratic institutions in any country it is the national unity that is required at first¹.

However, this factor is exactly not the only one. The political elites that elaborate the development strategies and, certainly, some external factors including geopolitical environment and international processes etc. are essential. For instance, the Ukrainian researchers think that the Ukrainian democratic choice has been mainly influenced by the dissolution of the USSR, support of the international community including the European Council and globalization².

Each country has its own pace of development and chooses its own motion vector to be convenient for it. In some countries, certain instruments accelerate the development, while in the others they suppress the social and political growth. According to the M. Weber's definition, any model of a political system is some kind of a reference and pattern this system seeks to follow. With the above-mentioned in view, the democracy is also no more than an ideal pattern. Thus, the compliance of a country's political regime with its characteristic features determines the democracy index of this country³.

¹ Растов, Д.А. (1996). Переходы к демократии. Попытки динамической модели. *Полис*, 5.

² Колодій, А. (2009). *Основи демократії*. Підручник для студентів ВНЗ. Львів: Астролябія.

³ Вербер, . Избранные произведения. *Библиотека Гумер*. <http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/vebizbr/index.php>

A remarkable specific feature of the transition of post-Soviet countries is mainly their movement towards democratization not from authoritarian political regime but from totalitarian one. Another characteristic feature that can be indicated is a certain formality of the democracy resulting from a specific development of post-Soviet countries. What is meant here is that in spite of having democratic attributes including elections, democratic institutions and the freedom of speech etc., the highest ranks and other political actors are unfair and biased.

Ukraine is developing too slowly and always faces different challenges and crises. To accelerate the state development and to avoid new threats to the political and national security of Ukraine it is necessary to elaborate an efficient development strategy on the basis of the result to be achieved that is the democratic political regime and civil society in the state governed by the rule of law. To achieve the goal set it is important to understand clearly what the democratic political regime is as well as what features and advantages it has. These questions can be answered through getting acquainted with practices of those countries that have already become democratic and, in particular, those the historical development of which is similar to that of Ukraine (those that developed within an empire and under authoritarian and totalitarian regimes, or had not had their own statehoods for long periods of time, or transformed slowly etc.). Through studying the specifics of the development, it will be possible to elaborate the plan of transition from nondemocratic political regimes to democratic ones and adapt them to the Ukrainian environment and, as a result, to get our own development strategy resulting finally in a free and strong democratic society in a democratic country.

Taking the above-mentioned into account, it is important and urgent to get acquainted with foreign practices of political transitions as well as transitions of countries the history of which is similar to that of Ukraine and to study the Ukrainian way of political regime transformation profoundly.

The research of political regimes is rather common among domestic and foreign scientists. Among the most famous representatives of the above-mentioned direction of the Ukrainian political science are the following: A. Kolodii, A. Kruhlashov, N. Latyhina, O. Maiboroda, Yu. Matsievskyi, M. Mykhalchenko, N. Rotar and others. Referring to foreign researchers one cannot but mention such authors as V. Bans, Z. Brzezinski, L. Diamond, S. Larsen, S. Lipset, G. O'Donnell, A. Przeworski, D. Rustow, W. Reisinger, A. Stepan, S. Huntington, Ph. Schmitter and others.

The works of domestic researchers including O. Babkina, Ye. Bystrytskyi, I. Voronov, V. Horbatenko, O. Dolzhenkov, S. Kataiev, O. Kutsenko, M. Mykhalchenko, L. Nahorna, V. Polokhalo, O. Romaniuk, F. Rudych, D. Tkach, O. Fisun, V. Khodakivskyi, O. Khoroshylov, V. Tsvietkov, V. Tsvykh and others are focused on transformational aspects of studying political regimes, transitology, transition periods and modern conditions in the countries that are transforming etc.

However, it is worth mentioning that the works of domestic researchers are characterized by the fact that they studied only how changes were being brought about in post-communist countries, while their Western colleagues focused on the transition of post-communist countries. Such a conclusion can be made not only due to numerous works dedicated to the subject mentioned but also on the basis of the problem-oriented periodicals including *Journal of Democracy*, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, *Communist and Post-Communist Studies*¹.

Upon the dissolution of the USSR, Ukraine immediately declared itself as a democratic country and got the features of a democratic political regime. Nevertheless, scientists "caught on to" the formality of this definition almost at once.

V. Polokhalo was one of the first domestic authors who started discussing the determination of the political regime in Ukraine. He characterized the Ukrainian political regime as neo-totalitarian.

He described the features of his post-communist neo-totalitarianism that, to his mind, characterized most of post-Soviet countries. The characteristic features of neo-totalitarianism are the following:

- Most people are removed from power while still being dependent on it in many aspects;
- Citizens are subject to rules and norms unilaterally, and the state fulfils its obligation without any control;
- There are no real guarantees of the declared human rights, and an individual feels helpless before officials;

¹ Шипунов, Г. Особливості становлення транзитології як напряму політичної науки. *Електронний науковий архів бібліотеки Національного університету «Львівська Політехніка»*. <<http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/7875/1/24.pdf>>

- the public property is secretly appropriated and distributed due to clientistic relations;
- the corrupted political power, shadow economy and criminal world are combined;
- the nomenclature and corporate clans rule supreme, and the oligarchy and authoritarianism exist side by side.

- oligarchs apply democratic norms and procedures in a utilitarian manner¹.

Almost all listed features have somehow been inherent in the Ukrainian society for the whole period of the Ukrainian development since its independence to the Revolution of Dignity that made citizens more active and involved in the political processes.

Some researchers (V. Bortnikov, O. Fisun, O. Derhachov) disagree with V. Polokhalo and define the political regime in Ukraine as neo-patrimonial. They describe the characteristic features of neo-patrimonial regime as follows: the right to rule is conferred to a person other than a position; the president rules the state apparatus and is above the state laws; the system is completely subject to personal relations, dependency and loyalty; some issues are declared not for social obligations to be fulfilled but for personal fortune and power to be augmented².

These researches are more recent and frankly speaking the features mentioned can be observed through present. Whereas the political system changed, the “backslapping” is still present, and decisions are rather often taken in order to get personal benefits and more powerful competencies.

An important contribution to the development of the political science and, in particular, to the Ukrainian democratization and transition research was made by A. Kolodii who represented the sociological trend of researches in the political science. The main idea of this trend is that to overcome previous crises and to ensure an efficient transition, post-authoritarian states require something more than just legal norms. Such domestic authors as V. Bebyk, O. Borovskyi, V. Bortnikov, I. Nedokus, P. Oleshchuk, V. Romanova, H. Shypunov, P. Shliakhtun, V. Yakushyk and others share this opinion in their works.

Getting acquainted with practices of the Western researchers, A. Kolodii offered 5 event scenarios for Ukraine based on the American political experts' transition model:

1) the consolidation of a current political system; a slow but permanent movement towards more mature forms of democracy;

2) the acquisition by the system of “delegative” features, i.e. features of a formal democracy where the general population's involvement is limited to periodic voting, and it is the state that has the whole power. This system may be transformed into authoritarian one;

3) the emergency of a new form of non-democratic rule through taking power by right radicals and / or establishing a one-man rule;

4) the anarchy (and criminalization) within the political system and economy resulting in a long-lasting period of political instability;

5) the reversion to a previous single-party regime on the pretence of the reestablishment of the “Soviet rule of people” if the extreme left come to power. Certainly, the first alternative is the most preferable for Ukraine. However, the probability of the development of events according to the fifth scenario is the least as, first of all, the democratization (whatever form and speed of development it can have) incarnates an important tendency of the political development of countries in a modern world. Only one of the scenarios listed provides for a step-by-step movement towards the democracy. All others, in one form or another, lead to the authoritarian rule³.

On analyzing the scenarios mentioned above we can state that all of them previously were and are still probable enough in terms of further development of Ukraine. In the period between the Orange Revolution and the Revolution of Dignity, the social mood was very close to the election of right radicals, and Yanukovych became the President because the society thought that the state needed a “strong hand” and it almost led to the one-man rule. Back then, there has been observed the system criminalization that gave rise to the social discontent in November 2013. In its turn, the situation in the East of Ukraine perfectly reflects the development of the part of the state by the last scenario offered by Mrs. Kolodii, namely,

¹ Полохало, В. (1998). Політологія посткомуністичних суспільств в Україні та Росії. *Політична думка*, 2.

² Фисун, А. (2007). Концепция неопатримониализма в современной политической теории: уроки для четвертой волны демократизации. Харьков: Ойкумена. *Альм. Сравнит. Исслед. Полит. Ин-тов., соц.-эконом. Систем и цивилизаций*, 5.

³ Колодій, А. (1999). До питання про політичний режим в Україні (спроба транзитивного підходу). *Думки з приводу. Авторський проект Антонін Колодій*. <<http://political-studies.com/?p=101>>

the reestablishment of the “Soviet rule of people” managed by an external aggressor. As of today, the question whether Ukraine will be able to move towards democratization and acquire the features of more mature forms of democracy or the society will lose its chance and continue as a “delegative democracy” to which it is accustomed remains outstanding.

While defining the political regime, A. Kolodii tends to agree with G. O'Donnell and Ph. Schmitter who refer Ukraine to transitional societies with nonconsolidated and non-pure democracy where an old political regime is destroyed and the new one cannot be considered as stable yet¹.

An important question in the political science has been raised by another domestic political expert O. Maiboroda who emphasized the complicity of the formation of the state's national identity and functioning of its institution and explained this as follows: “for the whole period of the existence of Ukraine as a state, the policy of its authorities has sought to facilitate privatization of the former national property by legislative and administrative means and to create favourable conditions for new big owners for them to run their business at the expense of the national budget. On turning the state into a tool in their hands, the Ukrainian oligarchs focused not on the language and cultural revival of the ethnic core and its consolidation but on promotion of their own interests only without taking care about the main task which is the social integration and mobilization for the common goal to be achieved².

O. Fisun studies how neoclassical forms of democracy function. The article “Perspectives of Consociation Democracy” written by Fisun and co-authored by U. Movchan says that the constitutional transition reflects the problems in the Ukrainian society related to both general structural and historical background and the structure of the existing political elite selection. In other words, within the given context, it is the combination of an objective background and a subjective political choice. Thus, what are meant here is the inverse logics of a political transition in general. One of the elements of this inverse logics is the institutions of democracy and, in particular, those of electoral democracy in Ukraine that started functioning before the rational and bureaucratic transformation of the state and creation of the apparatus of a modern state that appeared during the early Modern Period in the West that had been witnessing the democratization of rationalized bureaucratic structures from the end of the 19th till the beginning of the 20th century³.

Analyzing the democracy as a political regime seeking to be perfect, the Ukrainian researcher N. Latyhina notes that not many political thinkers of the past and present consider the democracy to be an absolute value. According to N. Latyhina, the democracy as the basis for the state administration becomes effective only when there are common interests and fundamental values recognized by most of the civil society. The minority agrees to a temporary rule of the majority not only because it hopes to be included to the majority one day but also because certain common interest, rights and freedoms prevail over those of small groups. This is exactly what makes the democratic and parliamentary administration viable and efficient. The democracy starts decaying when common values no longer exist in a civil society and when the main principles and goals are not recognized by the general population and some political parties or other institution of a civil society seek to cooperate with the state not as much as to become the state⁴.

Nevertheless, despite the fact that the spectrum and scope of researches performed by domestic scientists are rather big, these usually consider different aspects of the “social transition” concept separately and here it is worth underlining an evident absence of the clear-sighted and comprehensive analysis that would include political and sociological surveys of domestic scientists that would describe ups and downs of political and social & economic development of the country on different stages of social transformations in Ukraine in a chronological manner⁵.

¹ Колодій, А. (1999). До питання про політичний режим в Україні (спроба транзитивного підходу). Думки з приводу. Авторський проект Антонін Колодій. <<http://political-studies.com/?p=101>>

² Майборода, О. (2016). *Трансформація політичних інститутів України: Проблеми теорії і практики*. Монографія. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України.

³ Фісун, О.А., Мовчан, У.І. (2012). Перспективи консолідації демократії. Харків: *Політична теорія. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*, 1013.

⁴ Латигіна, Н. (2009). Основні критерії, принципи та рівні здійснення демократії. Київ: *Політичний менеджмент*, 3.

⁵ Рафальський, О., Кармазіна, М., Майборода, О. (2016). *Політична наука в Україні 1991-2016. Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень*. Київ: Парламентське видавництво, 39-61.

To sum all above-mentioned up, it is worth saying that domestic researchers pay much attention to the political regime transformation in Ukraine and its aspects, but their works do not provide us with profound answers to the following questions: how were these changes brought about and what did / will they result in? It is important to note that at the time when the Russian Federation and other countries endanger the national security of Ukraine all the time, the study by the Ukrainian scientist of transformational processes remains on the theoretical level only. Ukraine faces a profound crisis in almost all fields of its life. An armed conflict is witnessed in our territory and the Autonomous Republic of Crimea where the loss of territory resulted mainly not from the military forces' failure but from the weakness of authorities that had not been able to become desirable for the population of the Crimean peninsula. Thus, it is necessary to find answers not only on the question "Why?" but also "How" and "By what means?" including: "How can the burning issues be dealt with", "By what means can the society be made involved in political processes and how can the political awareness be raised to avoid the enemy propaganda?", "How can the authorities' credibility be raised and what must these authorities be?".

The Western researchers were a bit more attentive to the transitology within both their own states and the countries with post-totalitarian history. Among popular researches of the transition from nondemocratic political regimes to democratic ones, there can be noted the works of the following authors: Z. Brzezinski, L. Diamond, S. Larsen, A. Lijphart, J. Linz, S. Lipset, G. O'Donnell, R. Putnam, A. Przeworski, D. Rustow, W. Reisinger, S. Huntington, Ph. Schmitter and others.

D. Rustow was one of the first who started studying the transitology. He raised the following question namely "How do states transit from one regime to the other one? and Why do some democracies dissolve while others continue developing. In his article "*Transition to Democracy: Toward a Dynamics Model*", D. Rustow specified the national unity as the main factor and the precondition for the transition to democracy¹.

The domestic political experts underlined that the first works on the transition to democracy are too ideology-driven as they came to light in the period of the "cold war", and their authors did not doubt that the capitalism would win a victory over its ideological opponent – the communism.

In September 1989, the President of the American Association of Political Sciences L. Pai put the refinement of the general transition concept and the comparative analysis of post-authoritarian regimes on the agenda. The end of the 1980s and the beginning of the 1990s saw the tendency to optimistic evaluation of transitions to democracy. A set of scientific surveys was the grounds for such evaluation. The authors of that period thought that the democracy and market economy can be built on ruins of any non-democratic regime through following a certain set of rules and being consistent while acting².

That period was characterized by the concept of post-communist countries inclusion into a global democratization. G. DiPalma and his supporters (A. Przeworski, S. Huntington, Ph. Schmitter, G. O'Donnell, J. Linz and others) considered existing changes in post-socialist countries to be one of the components of global democratization³.

However, over the years people understood that the "global democratization" is a utopia similar to "communism" within its ideal meaning. Failures to establish democratic institutions resulted in the appearance of works focused on studying the "democratic backsliding", "electoral authoritarian regime" "authoritarian diffusion", democratic stagnation and post-democracy, "delegative democracies" as well as the typology of nondemocratic regimes etc.⁴

Basing on the historical analysis, an American political expert and sociologist S. Huntington articulated 3 waves of democratization and 2 backsliding waves that further facilitated the development of the section for studying democracy on the basis of the wave approach.

According to his theory, the first wave of democratization (1820-1926) reflected the spread of the parliamentary regime, multiparty systems and franchise in different countries and, in particular, in countries of the Western Europe and North America. The backsliding (1926-1942) resulted in totalitarian regimes in their different forms including "fascism", "stalinism", "nazism" and the reversion of some

¹ Rustow, D (1970). *Transition to Democracy: Toward a Dynamics Model. Comparative Politics, Vol. 2, № 3.*

² Стойко, О.М. (2016). *Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах.* Монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

³ DiPalma, G (1990). *To craft democracies: An essay on democratic transitions.* Los Angeles: University of California Press.

⁴ Стойко, О.М. (2016). *Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах.* Монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

countries to authoritarian regimes. The first wave saw 29 democracies, and during the backsliding period 12 countries backed out of democracy.

The second wave of democratization (1942-1962) was marked by the victory over fascism, anticolonial movement, and breakup of the colonial system, modernization of countries that became independent of the colonists as well as by developing and absolute democratization in some of them. That period saw 36 democracies. The backsliding wave (1960-1975) was characterized by the establishment of the authoritarian one-man rule in a number of countries. 6 countries backed out of democracy.

The third (global) wave of democratization (that began in 1975) was marked by the fall of authoritarian regimes in Greece, Portugal and Spain (in 1974, 1975 and 1977 respectively). Later, it spread over Latin America and some Asian countries. And the Dominican Republic, Honduras, Peru, Turkey, the Philippines and South Korea embarked on a path towards democracy¹.

S. Huntington distinguished 27 variables determining the democratization process and outcomes. One of the approaches includes three models of democratization of the “third wave” countries namely: 1) “transformation”; 2) “substitution” and 3) “shift”. Another S. Huntington’s approach includes three models of transition:

1) a classic linear model (the Great Britain, Sweden): the limitation of the monarchical power and the empowerment of citizens and a parliament are experienced step by step; at first, the subjects receive civil (personal), then – political, and later – social rights; electoral qualifications are limited and removed on a step-by-step basis; a parliament becomes the highest legislative body and controls a government;

2) a cyclic model (in many countries of Latin America, Asia and Africa): presupposes the interchange of democratic and authoritarian regimes whereas the political elites have a formally positive attitude towards democracy; in this case the rulers elected by people either pretend to be military officers or usurp power being rather afraid of losing it and facing an increasing unpopularity and a strong counteraction of the opposition; this model shows that the internal preconditions of democracy are not mature enough and, in particular, that the democracy slightly rooted itself in the predominant political culture;

3) dialectic model (Spain, Portugal, Greece): like a cyclic model, it is marked by unstable transitive political regimes but the transition to democracy is ensured under the influence of internal preconditions that are already mature for it (industrialization, numerous middle class, rather high educational level of citizens, rationalization and individualization of mass consciousness etc.); the accumulation of these and other factors causes a rather quick and sudden crash of authoritarian regimes; and this (following some changes) results in a stable and viable democracy.

It should be realized that the concept offered by S. Huntington is not an explanatory model for all cases of the regime change and democratic transitions that had happened or are happening in a modern world. Thus, over the last decades, some political regimes moved in the opposite to democratic direction (for instance, some post-Soviet states)².

At the end of 1990s scientists started discussing the essence of the modern “third wave” of democratization. There was an outstanding question whether the third wave was over, or the new phase began or an overlong process was still lasting. In his article “Is the “third wave” of democratization over?” L. Diamond stated that the “third wave” of democratization “approached to a certain end-point” and to promote further “global movement towards democracy” it is necessary to prevent the third backsliding wave of democratic disasters”. With this in view, the “consolidation of new liberal democracies” and strengthening and liberalization of “electoral democracies for their institutions to become a real value for wider and wider sections of the population” are required³.

Some Western political experts adhered to the opinion that Ukraine was a state with “delegative democracy” defined as not absolute democracy where the undeveloped political culture results in the people’s passive attitude to political events in the state, and the authorities pursue their authoritarian policy under the umbrella of democratic features⁴.

Along with the abovementioned, it is worth emphasizing those political experts T. Kuzio and T.

¹ Хантингтон, С. (2003). *Третья волна: демократизация на исходе XX века*. Москва: Росспэн.

² Годлевська, В.Ю., Денисюк, А.В. (2016). Дослідження процесів демократизації останньої чверті XX століття. Київ: *Гілея. науковий вісник*, вип. 105. <<http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11999/Hodlevska%20Denysiuk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>

³ Даймонд, Л. (1999). Прошла ли «третья волна» демократизации? *Полис*, 1.

⁴ Меркель, В.А. Крюссан (2002). Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях. *Полис*, 1, 2.

Carothers described Ukraine as a “hybrid state” with the competitive authoritarian regime defined as the regime with two tendencies including: the supremacy of oligarchs under the umbrella of centrist parties in a parliament and the opposition’s attempts to restrain oligarchic clans. T. Kuzio considered the previous variant of the “delegative democracy” as appropriate to be applied to some parts of Ukraine and, in particular, to the South and East where citizens took an interest in policy only during elections. According to the definition of scientists, the hybrid state is characterized by the combination of traces of the old Soviet system with new economic and political institutions. The political process in a hybrid state is marked by stagnation; corruption and supremacy of elites that are of no use for the country and have little support of the population¹.

T. Carothers defined Russia, Bulgaria, Bosnia and Herzegovina and Moldova as hybrid states too. These countries have the following common features:

- the citizens’ interests are either insufficiently considered or ignored;
- the low level of political involvement in the period between elections as in the “delegative democracy”;
- the frequent violation of legal norms;
- the results of elections are uncertain, and that is why elections have a low legitimacy;
- the low level of credibility to state institutions;
- imperfect functioning of the state in general.

T. Kuzio’s work supplements the statement about the hybridity of Ukraine. In his work the author proves that over the period of L. Kuchma’s presidency Ukraine was the state where non-Soviet political culture prevailed with: the centrists (ruling parties) who held the control over monopolies; the Social Democratic Party of Ukraine (united) that is an analogue of the Communist Party of Ukraine in the Soviet times; the attempts to co-opt nongovernmental institutions for them to collaborate; impatience towards opposition; nonadherence to legal norms; the attitude to the Mass Media; the Security Service of Ukraine that started applying neo-Soviet methods for combating corruption again; valid principles of the Soviet national policy (supremacy of the Russian language, celebrations); anti-Americanism and anti-Western discourse; slogans about integration to the Euro-Atlantic structures serving as an umbrella for making advances to the West².

Conclusion: The study of transformation processes is an integral part of the further development of any state. Ukraine today is instable. This condition can lead to the collapse of the state and its disappearance from the political map, or strengthen its positions and lead to a completely new level of development. It depends on choice which we made today.

Since the approval of the Constitution of Ukraine, the democracy has been chosen as the state’s motion vector. Nevertheless, for our country question of defining democracy still is open, as well as determining the specifics of “Ukrainian Democracy”. As nowadays, the scientists who are researching the political regime in Ukraine see eye to eye only on the following: the political regime in Ukraine is not democratic. The works of domestic researchers are characterized only by the study of aspects of the course of change in the post-communist countries. Usually these materials do not have a purposeful comprehensive analysis that would include political and sociological intelligence that chronologically describe the processes of political and socio-economic development.

Political transit in Ukraine lasted for a long period of time and ranged from “formal democracy” moving from one extreme to another. But today we can capture the consequences of the indifference of citizens to political processes and uncontrolled activity of government.

Ukraine needs to formulate a clear development plan based on the experience of other countries that have passed similar way and build a developed democracy. Democracy in Ukraine should become real, not formal. This means that in addition to the experience of other countries Ukraine needs to learn and understand the peculiarities of “Ukrainian transit” and implement the latest knowledge in the construction of new forms of democracy, but such will suit people and will direct our country on the new high-quality democratic transit.

¹ Carothers, T. (2002). The End of Transition Paradigme. *Jornal of Democracy*, 13(1).

² Кузьо, Т. (2004). Десять свідчень того, що Україна неорядянська держава. *Українська правда*. <<https://www.pravda.com.ua/news/2004/03/25/2998846/>>

References:

1. Rastou, D.A. (1996). Perehody k demokratii. Popytki dinamicheskoy modeli [Transitions to the democracy: an attempt of dynamic model]. *Polis*, no. 5 [in Russian].
2. Kolodiy, A. (2009). *Osnovy demokratiyi. Pidruchnyk dlya studentiv VNZ* [Fundamentals of Democracy. Textbook for college students]. Lviv: Astrolyabiya [in Ukrainian].
3. Verber, M. Izbrannye proizvedeniya [Selected works]. *Biblioteka Gumer*. <http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/vebizbr/index.php> [in Russian].
4. Shypunov, H. Osoblyvosti stanovlennya tranzytolohiyi yak napryamu politychnoyi nauky [Features of the formation of transitology as a direction of political science]. *Elektronnyy naukovyy arkhiv biblioteki Natsionalnoho universytetu Lvivska Politehnika* [Electronic scientific archive of the library of Lviv Polytechnic National University]. <<http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/7875/1/24.pdf>>
5. Polokhalo, V. (1998). Politolohiya postkomunistychnykh suspilstv v Ukrayini ta Rosiyi [Political science of postcommunist societies in Ukraine and Russia]. *Politychna dumka*, no. 2 [in Ukrainian].
6. Fisun, A. (2007). Koncepcija neopatrimonializma v sovremennoj politicheskoy teorii: uroki dlja chetvertoj volny demokratizacii [The concept of neopatrimonialism in modern political theory: lessons for the fourth wave of democratization]. Kharkiv: *Ojkumena*, no. 5 [in Russian].
7. Kolodiy, A. (1999). Do pytannya pro politychnyy rezhym v Ukrayini (sproba tranzytyvnoho pidkhodu) [To the question of political regime in Ukraine (attempt of a transitive approach)]. *Dumky z pryvodu. Avtorskyi proekt Antonin Kolodiy*. <<http://political-studies.com/?p=101>> [in Ukrainian].
8. Mayboroda, O. (2016). *Transformatsiya politychnykh instytutiv Ukrayiny: Problemy teorii i praktyky* [Transformation of Political Institutions in Ukraine: Problems of Theory and Practice]. Monohrafiya [Monography]. Kyiv: IPIEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
9. Fisun, O.A., Movchan, U.I. (2012). Perspektyvy konsotsialnoyi demokratiyi [Perspectives of consocial democracy]. Kharkiv: *Politychna teoriya. Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina*, no. 1013 [in Ukrainian].
10. Latyhina, N. (2009). Osnovni kryteriyi, pryntsyipy ta rivni zdiysnennya demokratiyi [Basic criteria, principles and levels of changing of democracy]. Kyiv: *Politychnyy menedzhment*, no. 3 [in Ukrainian].
11. Rafalskyi, O., Karmazina, M., Mayboroda, O. (2016). *Politychna nauka v Ukrayini 1991-2016. Teoretyko-metodolohichni zasady i kontseptualni pidsumky vitchyznyanykh doslidzhen* [Political Science in Ukraine 1991-2016. Theoretical and methodological principles and conceptual results of domestic research]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
12. Rustow, D (1970). Transition to Democracy: Toward a Dynamics Model. *Comparative Politics*, Vol.2, №3 [in English].
13. Stoyko, O.M. (2016). Transformatsiya politychnykh instytutiv u suchasnykh perekhidnykh suspilstvakh [Transformation of political institutions in modern transitional societies]. Monohrafiya. [Monography]. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
14. Di Palma, G (1990). *To craft democracies: An essay on democratic transitions*. Los Angeles: University of California Press [in English].
15. Hantington, S. (2003). *Tretja volna: demokratizacija na ishode XX veka* [The Third wave: democratization at the end of the twentieth century]. Moscow: Rossipen [in Russian].
16. Hodlevska, V.Yu., Denysuk, A.V. (2016). Doslidzhennya protsesiv demokratyzatsiyi ostannoyi chverti XX stolittya [Investigation of the democratization processes of the last quarter of the twentieth century]. *Hileya. Naukovyy visnyk. Vypusk 105*. <<http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11999/Hodlevska%2C%20Denysiuk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> [in Ukrainian].
17. Dajmond, L. (1999). Proshla li «tret'ja volna» demokratizacii? [Was the "third wave" of democratization?]. *Polis*, no. 1. <http://www.polisportal.ru/files/File/publication/Starie_publicacii_Polisa/D/1999-1-3-Diamond_Proshla_li_3_volna_demokratizacii.pdf> [in Russian].
18. Merkel', V. A. Kruassan (2002). Formal'nye i neformal'nye instituty v defektnykh demokratijah [Formal and informal institutions in defective democracies]. *Polis*, no. 1, no. 2. <<http://www.politstudies.ru/files/File/2002/1/Polis-2002-1-Merkel-Kruassan.pdf>> [in Russian].
19. Carothers, T. (2002). The End of Transition Paradigme. *Jornal of Democracy*, no. 13(1). <<http://www.journalofdemocracy.org/sites/default/files/Carothers-13-1.pdf>>
20. Kuzo, T. (2004). Desyat svidchen toho, shcho Ukrayina neoradyanska derzhava. *Ukrayinska pravda*. [Ten evidence that Ukraine is a neo-Soviet state] <<https://www.pravda.com.ua/news/2004/03/25/2998846/>> [in Ukrainian].

POLITICAL INSTITUTIONS AND SOCIO-POLITICAL PROCESSES

**Hadi Dolatabadi, PhD in French Studies/Political Science,
Post-doctoral researcher
Tehran University, Iran**

RIGHT/LEFT DUALISM IN POLITICS: A FRENCH INVENTION

The paper studies the origin of Right/Left dualism, its characteristics and its presence in cultural, religious and finally political concepts. It begins with some theoretical concepts on dualism and the study of dualisms on politics. We examine then this correlation in cultural contexts and try to find out some signs of Right/Left. Some biological, philosophical and artistic evidences are provided to show how long this concept has been dealt in human life: as right handed vs left handed people or religious texts for example which are reflections of civilizations' beliefs. The historical context in France before and after the French Revolution in which this dualism is born and developed is also studied according to historical and journalistic documents. The paper studies also the nature of this horizontal dualism in order to understand why it was a concept that has remained intact for two centuries not just in France but also in the four corners of the world, notably in some European and Latin American countries.

Keywords: Right/Left Dualism, French Revolution, Political Parties, Political Opposition

Introduction

Dualisms are parts of political oppositions in democratic systems where two main groups of political universe dispute to have representative positions and arrive to power. Reformers vs conservatives, traditionalists vs progressives, republicans vs democrats...and right wing vs left wing are some of these political dualisms. The right/left opposition is one of the most used between cleavages which are frequent in political world. This is a French invention which has been applying in many other countries with different languages and cultures. This shows that this cleavage is a successful one with such a meaningful power that could conquer other horizons.

This paper tries to study the nature of right/left opposition and to examine which is the origin of right/left dualism in political universe. The main question of this paper is to distinguish the characteristics of this dualism from other ones and what make it such successful.

The hypothesis which leads this paper to respond to this question is the fact that one must search the reasons of this success in the nature of right-left dualism. In order to answer the proposed questions, this paper studies some theoretical and historical researches about dualism and right-left opposition and uses content analysis methodology.

This paper is based on a plan as follow. At first some theories on dualism were studied in order to have a conceptual view of this subject and then dualisms in political context were examined. A historic approach allows this paper to get information about the origin of right/left opposition in cultures and religions. French socio-historical context is explored to have some ideas about main conflicts which led the French assembly to debate constitutional monarchy and the republic. The birth of right/left opposition in this context is then examined by some historical citation in some newspapers. The last section investigates the nature of right/left opposition to identify reasons which make this dualism a universal one.

1.1. Theories on Dualism

As Italian philosopher, Norberto Bobbio says: "There are examples in all fields of thought; the all-inclusive distinction or dyad dominates every discipline. In sociology it is society/community, in economics market/planned, in law public/private, in aesthetics classical/romantic, and in philosophy transcendent/immanent¹." Then dualisms exist everywhere and influence human life by creating conflicts.

¹ Bobbio, N. (1996). *Left and Right The Significance of a Political Distinction* (Translated by Allan Cameron). Cambridge: The University of Chicago Press, 2.

Human being has been faced the dualities since the dawn of time in the very first elements of life. It was because of “danger”, that human sought a “secure” place and it was because of feeling “hunger” that he “ate”. According to Conford¹ the alternation of day and night influencing many aspects of the life of primitive man and opposing different phenomena in his eyes as light-dark, heat-cold, security-danger, etc. would be a reason for the creation of dualisms that will later be enriched particularly by Good and Evil opposition. For Mauss², it would be especially self/others dichotomy that led to these dualities and it would be the differences distinguishing one human being from another and a group from another group that would influence the oppositions based on dualities. Then conflicts of interest of any possible order which differ ones from another would feed these antagonisms. Indeed, the very fact of opposing something involves that two elements are in conflict and the brain decides then to make a choice between the two possibilities, choose one and refuse the other or doing something and not doing other thing. Dualities are therefore the basis of numerous conflicts.

Gradually, dualisms appeared in all aspects of human life, religion was an example that could represent two supreme opposed gods or powers of demonic or divine beings that created the world. Zoroastrianism and Manichaeism, two main religions of ancient Persia, have dual principles and two opposed powers of light and darkness or beneficent and destructive which came from eternity (Ormazd opposed to *Ahriman*). The god Osiris and the god Seth represent a dualism in ancient Egyptian religion and oppose fertility and life to sterility and violence. Among Greek philosophers, Heraclitus examined the conflict of opposites such as beginning-end, day-night, hot-cold and considered it as a metaphysical principle. In Chinese philosophy, for Confucius, the notion of *yinyang* represents two poles of masculinity and activity opposed to femininity and passivity³.

Obviously, dualisms are not presented in monotheist religions and the belief into two eternal opposed powers is against religious thinking. For example, in Judaism, in Christianity and in Islam, a demonic power is not considered being able to oppose to God. Although, the people are divided into blessed and damned ones according to their actions.

With the development of social life and gradually, dualisms exceed the private sphere or abstract contexts. Influenced by different powers governing societies (economic, politic, religious, etc.) some dyads as rich-poor, dominant-dominated, sacred-profane, etc., have emerged. To show and symbolize these dualities, man has used, among other things, spatial orientations based on physical experiences. The “dominant” was represented with “up to govern better the “dominated” that was in “low”. Dualisms began then their way in political contexts.

1.2. Dualism in political context

In ancient Greece where first signs of a democratic government appeared, the principle of citizenship became a criteria which led to some dualisms. Those who were not citizens, didn't have the same rights as citizens. Then man-woman, freeman-slave, Athenian and non-Athenian dualisms distinguish citizens from others (non-citizens). Although he thanked God that he was born in the age of Socrates, Plato used to thank God too that he was born “Greek and not barbarian, freeman and not slave, man and not woman.”⁴ This quote shows how much these dualities were important in the social life of ancient Greece.

During monarchical governments, the classic dualism of up-down, as mentioned, opposing king and his court against the ordinary people was common in societies. In modern age, that was in the Great Britain of 17th century where real political opposition appeared with Tories and Whigs as political forces. In United States, since 19th century, democratic party-republican party dualism is the most powerful dualism which is always vital for presidential elections. In 18th century, with the French Revolution, one of the most famous political dualism appeared and influenced lots of political systems in all over the world, for more than two centuries. The right/left opposition began his life in revolutionary context of a France that wanted a new political system: Republic. This opposition which is used nowadays in many countries worth to be studied in order to get familiar better with its characteristics that allowed it to be such successful.

1.3. Origin of Right-Left Opposition

As Robert Hertz (1928) evokes in his *Folklore and Religious Sociology*, the origin of the right/left opposition must be searched in the superiority of the right hand on the left hand: “At the right hand go honors, flattering designations, prerogatives: it acts, it orders, it takes. Instead, the left hand is despised and

¹ Conford, F.M. (1957). *From religion to philosophy*. New-York: Harper.

² Mauss, M. (1954). *The Gift, Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. London: Cohen-West.

³ <http://www.britannica.com/topic/dualism-religion>

⁴ Durant, W. (2005) *The Story of Philosophy*, New York: Simon & Schuster paperbacks, 13.

reduced to humble auxiliary role: it can do nothing by itself; it attends, it seconds, it holds. The right hand is the symbol and model of all aristocracies, the left hand of all the plebs.¹ Sure, these characters are just valid for right handed people and the left handed people have opposite characteristics. But as studies show, the majority of human beings are right handed (between 87% and 89%), then their case is explained as a principle².

Carl Sagan thinks that since pre-industrial societies, the left hand was used to ensure the hygiene of the toilet, so its use was limited given the health risks to avoid catching diseases. Even left-handed children were forced to do the actions, such as eating with the right hand while according their nature they would do that with the left one³.

In *Right and Left: Essays on Dual Symbolic Classification*, Rodney Needham and others study the Right-Left opposition in different societies and define some common features regarding to this duality: right symbolize the good, the power and the purity⁴.

Michael Barsley states that the responsibility of the Vision of Judgment in New Testament is more important than any other statement, prejudice against left-handed; this prejudice comes from the bottom of ages and it was adopted by the inquisitors, judges, soldiers, artists, teachers, nurses and parents as the supreme example of the association between left-handed people, evil and the Devil (Barsley, 1974). In Bible, the Vision of Judgment is described as follows:

“Then will the King say to those on his right, Come, you who have the blessing of my Father, into the kingdom made ready for you before the world was.... Then will he say to those on the left, Go from me, you cursed ones, into the eternal fire which is ready for the Evil One and his angels.⁵”

As can be seen in these quotes, the Good-Evil dualism is represented by Right-Left opposition. The people who sat on the right side of Christ are blessed and those who sat on his left are damned. Then the Last Judgment scene is a context where Good and Evil are opposed by the people whose actions lead them to sit on different sides of Christ. This scene is a recurrent one which has its place in interior paintings or exterior carved stonework of churches. Overall, this theme comes from Bible teachings opposing paradise and fire for blessed people and damned ones⁶.

According to Robert Hertz: “The right is the top, the upper world, heaven; while the left came out to the lower world and the earth. It is no coincidence that, in the representations of the Last Judgment, the right hand of the Lord indicates the elected people (by their actions) their sublime stay, while the lowered left hand shows the damned gaping pole of Hell ready to swallow them.⁷”

Similar opposition based on right/left dyad leading to Heaven or Hell can be found in Koran where is stated:

“Then, as for him who will be given his Record in his right hand will say: Here! read my Record! Surely I did believe that I shall meet my Account! So he shall be in a life. In a lofty paradise.⁸”

“But as for him who will be given his Record in his left hand, will say: I wish that I had not been given my Record. And that I had never known how my Account is! Would that it had been my end (death)!⁹”

One more time, right hand is honored and the left hand is considered as a damned place. These verses and the ones of the Bible prove that right/left opposition is common between religions and cultures. As explained by Raoul and Laura Makarius (1968), even in primitive African tributes, this opposition exists with specificity: right hand is related to the man and masculinity while left hand concerns the woman and femininity¹⁰.

¹ Hertz, R. (1928). *Sociologie religieuse et folklore* (éd. 1er). Paris: Les Presses universitaires de France, 94.

² Raymond, M. et al. (1996, décembre 22). Frequency-Dependent Maintenance of Left Handedness in Humans. *Proceedings of the royal society B*, 263(1377), 1627.

³ Sagan, C. (1980). *Les dragons de l'Éden*. (Bardet, V., Trad.) Paris: Seuil.

⁴ Needham, R. et al. (1974). *Right and Left: Essays on Dual Symbolic Classification*. Chicago: University of Chicago.

⁵ Bible, New Testament, Matthew 25:34.

⁶ Dolatabadi, H. (2015) Images of Right and Left in Western and Persian Works of Art, *The International Journal of the Image*, Volume 6, Issue 3, September, 2015, pp.25-38.

⁷ Hertz, R. (1928). *Sociologie religieuse et folklore* (éd. 1er). Paris: Les Presses universitaires de France, 106.

⁸ Koran, 69: 19-22.

⁹ Koran, 69: 25-27.

¹⁰ Makarius, R., Makarius, L. (1968). Ethnologie et structuralisme: le symbolisme de la main gauche. *L'Homme et la société*, (9), 195-212.

With these examples, one knows the right/left opposition existed obviously before the political dualism emerges. The image is really powerful and opposes two extremes elements, one against the other. Now it's time to study how this cultural-religious dualism has penetrated in political sphere and has acquired a more successful and universal image.

2.1. French Socio-historical Context before the 1789's Revolution

During 18th century, France was still a monarchical government; then the French society was based on up-down dualism which determinate the differences between ordinary people and those who were related to royal court by different means. The Third Estate (*tiers état*) represent the ordinary people which was one of the classes present in General Estates composed of Aristocrats and Clerical personalities too. Convened by the king in specific situations to debate some important national questions, this institution had a consultative role and was not able to legislate laws. The session of 5 may 1789 which reunited deputies according to Louis XVI wishes to debate national debt, was the beginning of change in this assembly's function. During weeks, discussions continued about new role that the institution could acquire to control more royal decisions; they led finally to debate the problem of royal veto concerning vital questions. This question divided another time the personalities who were present in the session into two classic camps: the king's supporters composed by clerical and aristocrat personalities against ordinary people's deputies (although they were not yet elected by people and were nominated by royal order). Nougaret, a French historian who related Anecdotes about Louis XVI's reign explains about this dual opposition:

“Is the result of chance, or the identity of sentiments led the friends of the people to get closer one each other and go away from those who did not share their opinion. It appeared that they were interested in left side of the room and they never failed to meet it. Thus we saw in the National Assembly the opposite of what is seen in heaven. The righteous go to right side and the wicked people go to left side of God.”¹

As can be seen in this citation, the Third Estate (friends of the people) was on the left side while in religious image the left side is dedicated to damned people, that is why this author says there exists a contrast image in this assembly. Actually the clerical and aristocrat personalities sat on the right side because of the fact that right side is for the people who are superior and honored according to religious thinking as mentioned above. Maurice Agulhon explains this principle and thinks that it was a “protocol coming from the ancient monarchy [which] had sit on the right, deemed the most honorable, members of the privileged orders, and on the left the deputies of the Third Estate (commoners, bourgeois)”² According to Michel Winock these positions of members of same trends, are part of a “convenience and the opportunity to escape the pressures of opponents by associating geographically to those who were of the same opinion.”³ This means that the principle of getting together in a same place in the Assembly was important to show the great number of the people who join an opinion.

It was then in a revolutionary context that social orders had been impacted by deputies' discussion about king's power. Not just the royal power had been challenged in the assembly, but the Third Estate rose against the aristocracy and the clergy. That was the time for people to decide themselves for their destiny and reduce royal powers in through a democratic institution which was the French constitutional assembly.

2.2. Right/Left Opposition's birth in politics

28th august 1789 was a session where the deputies debated specifically the royal veto and then the right/left opposition emerged really in political context. Sirinelli and Vigne call this session the “founder episode” of this dual opposition. What happened during this session is explained as follow: “To the right side of the president's office are grouped constituents who are in favor of this veto; in other words the supporters of attributing extended powers to the king within this constitutional monarchy; and on the left side are found those who are hostile to such an extension.”⁴ This description is unanimous among historians and is the origin of the right/left opposition in the political universe. So this is a vis-à-vis concerning supporters and opponents of Louis XVI, French king, on a horizontal axis having as landmark the chairman of the assembly taken as referee. Basically, the supporters of king were on the left side of the room while those who were against his power, were on the right side. But, as can be seen in artistic representations of Last Judgment, the right side of painting is the left side of Christ and vice versa, the same arrangement was for assembly and its president. During this session, the chairman invites two groups to

¹ Nougaret quoted by Touchard, J. (1977). *La gauche en France 1900-1981*. Paris: Seuil, 13.

² Agulhon, M. (2005). *La gauche, l'idée, le mot*. in J.-J. B. Candar, *Histoire des gauches en France*. Paris: La Découverte « Poche/Sciences humaines et sociales », 30.

³ Winock, M. (2012). *La droite hier et aujourd'hui*. Paris: Perrin, 12.

⁴ Sirinelle J.-F.(dir.). (1992). *Histoire des droites* (Vol. 1: Politique). Paris: Gallimard, XII.

explain their opinions by calling the side where they sit. To have Third Estate's opinions, he calls "left side" and to have clerical and aristocrat personalities' opinions he calls the "right side" because they are on his right and left side as the damned and righteous people who were on these two opposed sides of Christ in the religious aspect of this dualism.

The first uses of right/left opposition in the French assembly out of this institution were limited to isolated uses by some journalists. Pierre Retat¹ presents as follows a list of the firsts uses of this vocabulary. The *Nouvelles politiques* of Berne was the first which reported: "This is how called the left side of the room where the party is usually gathers."² Or in the *Bulletin de Maret* that was reported: "[...] They ask the President to call to order and silence the part of the Assembly which is on his right."³ In *Suite des Nouvelles de Paris* was appeared: "A terrible storm rose against him (Dubois Crancé) to the right of the President."⁴ The two elements of this opposition appeared together in *Courrier de Provence*: "on the right and on the left of the President [...]"⁵.

As can be seen, these are adverbial uses of the words *right* and *left*. Desmoulin was an author who used for the first time these words as substantive in his *Revolutions*: "the left and the right oppose in the great comic scene of Consummatum Est of clergy (p. 194)⁶". He invented also "right wing" expression which takes long time to be frequent with substantive uses of these words. In January 1791, Duquesnoy writes in *L'Ami des patriotes* (Patriot's friend): "For a long time members of the right of assembly are reduced to such a nonentity that it's hard to count them in a political speculation; but the left is divided into two very distinct parties, very opposed."⁷

Obviously, during two years and even more than two decades after right/left opposition's birth in political context, the people were not so familiar with this concept. That means using the words "right" and "left" could evoke nothing for people who didn't have an image of the assembly and political opposition. That's why Marcel Gauchet (1992) considers the year 1789 as a "false start" for the right/left language⁸. Also Sirinelli & al. think the year 1815 was the moment where "the real birth" of right-left opposition happened in the period of Hundred Days (Cent-Jours) and during first months of second *Restauration*⁹.

Right-left opposition had been weakened with another dualism appearance in French political universe. Red bloc/white bloc opposition replaced for some decades this dualism and political parties used colorful flags to gather their fans. Unquestionably, colors have more vitality and could be used not just in verbal evocation but also in dress habits. During 1830-1870, members of two opposed political parties could be more identifiable by their flags and dresses while right/left dualism evokes an abstract concept for those who could not associate political ideas with the places where deputies sit in the assembly.

By the end of 19th century and with Dreyfus affair, right/left opposition got more and more powerful and one could say this dualism obtained a popular image because of a grand national line of separation between two France. Not only political parties, but a grand part of ordinary people and literary personalities had an important role in this question. Right wing party was against Dreyfus and considered him as a traitor while left wing party and some famous literary personalities as Emile Zola defended him¹⁰.

During 20th century right-left opposition went beyond French borders. With communist political movement, Second World War and the Cold War, left wing parties emerged in different political system all around the world (in Europe and Latin America) and got such strong that even with the collapse of the Soviet Union they did not really lost their power although the communist parties are now in an identity crisis.

¹ Retat, P. (1988). Partis et factions en 1789: émergence des désignants politiques. *Mots* (N°16. Numéro spécial. Langages. Langue de la Révolution française), 69-89.

² *Nouvelles politiques*, n° 73, 12 September 1789.

³ *Bulletin de Maret*, n° 108, 3 December 1789, 3.

⁴ *Suite des Nouvelles de Paris*, 12 December 1789, 7.

⁵ *Courrier de Provence*, n° 74, 2-3 December 1789, 14.

⁶ Retat, P. (1988). Partis et factions en 1789: émergence des désignants politiques. *Mots* (N°16. Numéro spécial. Langages. Langue de la Révolution française), 82-83.

⁷ Duquesnoy. (1791, janvier). *L'Ami des patriotes* (n°13, t. I. 13), 371.

⁸ Gauchet, M. (1992). La droite et la gauche. Dans P. Nora (dir.), *Les lieux de mémoire* (Vol. III, Les France. 1. Conflits et partages, pp. 394-467). Paris: Gallimard.

⁹ Sirinelle, J.-F.(dir.). (1992). *Histoire des droites* (Vol. 1: Politique). Paris: Gallimard, 13.

¹⁰ Crapez, M. (1998). De quand date le clivage gauche/droite en France? *Revue française de science politique* (48e année, n°1), 71.

This power to go beyond borders and being universal is due of some conceptual characteristics of right/left opposition that will be examined as follows.

2.3. Right/Left, a successful political dualism

As evoked above, right/left opposition was at first just a tool helping deputies' localization in the assembly and this lexicon was specific of this institution. In the first uses, the expression "...of the assembly" was always used for specify that these words concern political meanings. Because of this locator role, Jean Laponce¹ studies right/left opposition as a topology in his *Left and Right: The Topology of Political Perceptions*. These words evoke then merely the sides where two opposed political groups gather. Later, with substantives "the right" and "the left", metonymic uses explain the whole deputies who reunite in two opposed sides. In modern uses, right and left evoke not just parties or personalities, but opinions and political ideologies. Now the question is why these two words were such successful during all that period and acquired such a universal use?

At first glance, in this dualism one side is already superior to the other one according to religious teaching before political applications emerged. This religious aspect of the right/left opposition penetrated even into social orders and it was the origin of right/left arrangement in the assembly. As mentioned above, the ordinary people sitting on the left were against aristocrats and clergy who has chosen first the right side because of its advantages and considered themselves as "noble", as they wanted to be distinguished from "ignoble" people². Actually they changed then the vertical perception of society from up-down into a horizontal one. Laponce explains this procedure as follows: "As befits an egalitarian revolution, the new horizontal dimension sought to replace the traditional vertical ordering used until then to relate the subject to his priest, his king and his divinity; but the vertical, being ineradicable from our perception of politics, reentered the left/right structure; left come to signify down, while right signified what is perceived to be high³. Although according to this idea, right/left opposition seems to be based on ancient French monarchical ordering, but with a dualism on a horizontal line, equality could replace the dominant/dominated opposition.

In other terms, if right hand/left hand dualism in its religious and bodily experience is left aside, right/left opposition is a specific dual image which is different from other political dualisms such as: up-down, inside-outside, center-periphery, etc. which are all in spatial dimension too. Physically, these dualisms explain superiorities: those who are up could easily control those who are down; the people who are inside a structure are benefiting from the advantages which are out of reach for the outsiders; those who are in center have more facilities and could decide for the ones who are located in periphery. But right/left opposition is shown on a horizontal line with a mark in center which defines the separation point. None of these two sides is superior to the other according to concrete perception of this dualism. Besides, unlike other dualism, right and left are changeable in space and are then conventional. This means, with the change of the landmark's face, right and left will change their places. Accordingly the advantages are not just for one side concretely due to these possible changes of the space. Because of this egalitarian nature of right/left dualism, in spite of the superiority of the right hand, a short period of neutralization after French Revolution was sufficient for this dualism to left aside the religious perception and to acquire a new image based on assembly's topology. This natural egalitarian characteristic is one of the reasons which led to the extension of right/left dualism and its vitality after such long time.

Normally in bipolar political systems a third voice is hardly heard, especially when we talk about ancient democracies with two powerful parties. But, with a horizontal line where a central landmark which is as far as possible from the two sides, the opponents of both two parties, no-right and no-left parties, could gather in the center and thus centrists can have more chance to attract voters that right or left did not satisfy. This linear characteristic allows too different parties with some common points to be considered on a same camp; that's why right wing includes center-right, right and extreme right depending on the intensity of their ideologies.

Another reason which explains this dualism's success is the simplicity of two elements composing it. If specific political terms or parties' name are not understood by those who do not know sufficiently the political world and could not arouse people's interests during electoral periods, two simple words of "right" and "left" are such commonplace that they could stay in minds very easily for long time. People could

¹ Laponce, J. A. (1981). *Left and Right, the topology of political perceptions*. Toronto: University of Toronto.

² Sapiro, G. (2012). De l'usage des catégories de "droite" et de "gauche" dans le champ littéraire. in Le Digol, C. (dir.), & Le Bohec, J. (dir.), *Gauche / Droite. Genèse d'un clivage politique*. Paris: PUF, 285.

³ Laponce, J.A. (1981). *Left and Right, the topology of political perceptions*. Toronto: University of Toronto, 10.

simply consider some social, economic, cultural and political characteristics or images to one or other side and, knowing that the other side is against these values, they can thus easily elect their representatives who show their belonging to right wing or left wing.

One knows that political ideas can change by passing time due to different events and by different political groups or personalities. Right and left are the concepts which could evolve with time and then they could be considered as plural evolutionary concepts which lose gradually ancient characteristics and acquire the new ones. René Rémond counts thus three types of right during French history: the legitimist right (reaction and tradition), the Orleanist right (liberal), the Bonapartist right (authoritarian and sovereigntist)¹. Obviously the right wing of French Revolution period which supports Louis XVI and royal family and is against the republican forces is far from the right wing of the year 2016 which is totally different as its name (the Republicans) evokes it. On the other side, the left wing parties of early 20th century could never imagine such economic or security policies in a leftist government as can be seen with the French president, Francois Hollande, in 2016.

These characteristics made the right/left vocabulary a powerful and meaningful tool to evoke political parties, their ideas, their actions and their supporters. These two simple words are like gifts from political world for those who are not interested to difficult and complicated political jargon in some important context, the electoral periods for the most important occasion. In spite of sign of weakness with Republican-Democrat or Reformer-Conservative adversaries, this vocabulary is still alive not just in France but in some other countries in Europe and in Latin America.

Conclusion

Right-left opposition is a dualism which has nowadays a stronger meaning with political applications that French Revolution made forget religious and physical opposition which had a direct relation with right hand/left hand dualism. This happened actually by a neutralization process which removed aristocrats and clergies from powerful institutions during French Revolution with a new type of governmental which was a republic. That was due to an egalitarian revolution which changed the up-down opposition, a monarchical perception of relation between king and people, into a democratic horizontal one. Right/left opposition acquired then new concepts opposing king's supporters against the people who wished equality. Journalists and media have an important role to develop this dualism by reporting assembly's events and using this language.

After two centuries of its creation, right/left opposition is nowadays still alive, used by politicians, journalists and people in spite of some period of weakness. The evolutionary characters of these words make them flexible with plural meanings in time. They are actually simple and comprehensible concepts which allow people to make easily right choice on occasion of elections. That's why this French invention which took its origin from a human universal concept was such successful that went beyond French borders. But, today with a change in the name of the party which represent French right, from UMP to Republicans, one could ask if this is not a sign of this dualism's weakness or disappearance. The other question is if, another time, the American model attract French pro-Americans as Sarkozy who came back to lead the French right wing and then left wing will change its name to democratic party? What will be this dualism's future if the French politicians let it go into books of history?

References:

1. Agulhon, M. (2005). La gauche, l'idée, le mot. in J.-J. B. Candar, *Histoire des gauches en France* (pp. 21-32). Paris: La Découverte « Poche/Sciences humaines et sociales ».
2. Barsley, M. (1979). *Left Handed People*. North Hollywood, CA,: Willshire Book Co.
3. Bible, New Testament, Matthew
4. Bobbio, N. (1996) *Left and Right The Significance of a Political Distinction*, (Translated by Allan Cameron). Cambridge: The University of Chicago Press.
5. Conford, F. M. (1957). *From religion to philosophy*. New-York: Harper.
6. Crapez, M. (1998). De quand date le clivage gauche/droite en France? *Revue française de science politique* (48e année, n°1), 42-75.
7. Dolatabadi, H. (2015) Images of Right and Left in Western and Persian Works of Art, *The International Journal of the Image*, Volume 6, Issue 3, September, 2015, pp.25-38
8. Durant, W. (2005) *The Story of Philosophy*, New York: Simon & Schuster paperbacks,
9. Gauchet, M. (1992). La droite et la gauche. Dans P. Nora (dir.), *Les lieux de mémoire* (Vol. III, Les France. 1. Conflits et partages, pp. 394-467). Paris: Gallimard.

¹ Rémond, R. (1963). *La droite en France*. Paris: éditions Mouton.

10. Hertz, R. (1928). *Sociologie religieuse et folklore* (éd. 1er). Paris: Les Presses universitaires de France.
11. Laponce, J. A. (1981). *Left and Right, the topology of political perceptions*. Toronto: University of Toronto.
12. Makarius R., & Makarius L. (1968). « Ethnologie et structuralisme: le symbolisme de la main gauche ». *L'Homme et la société*(9), 195-212.
13. Mauss, M. (1954). *The Gift, Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. London: Cohen-West.
14. Needham, R. et al. (1974). *Right and Left: Essays on Dual Symbolic Classification*. Chicago: University of Chicago.
15. Raymond, M. et al. (1996, décembre 22). Frequency-Dependent Maintenance of Left Handedness in Humans. *Proceedings of the royal society B*, 263(1377), 1627-1633.
16. Rémond, R. (1963). *La droite en France*. Paris: éditions Montaigne.
17. Rétat, P. (1988, march). Partis et factions en 1789: émergence des désignants politiques. *Mots* (N° 16. Numéro spécial. Langages. Langue de la Révolution française), 69-89].
18. Sagan, C. (1980). *Les dragons de l'Éden*. (Bardet, V., Trad.) Paris: Seuil.
19. Sapiro, G. (2012). De l'usage des catégories de "droite" et de "gauche" dans le champ littéraire. in Le Digol, C. (dir.), & Le Bohec, J. (dir.), *Gauche / Droite. Genèse d'un clivage politique*. Paris: PUF.
20. Sirinelle J.-F.(dir.). (1992). *Histoire des droites* (Vol. 1: Politique). Paris: Gallimard.
21. The Noble Cur'an, English translation of the meanings and commentary, by Dr. Muhmmad taqî- ud-Dîn Al-Hilâlî and Dr. Muhmmad Muhsin Khân
22. Touchard, J. (1977). *La gauche en France 1900-1981*. Paris: Seuil.
23. Winock, M. (2012). *La droite hier et aujourd'hui*. Paris: Perrin.

Костянтин Іщейкін*народний депутат України***ЛЕГІТИМАЦІЯ ПУБЛІЧНИХ РІШЕНЬ
У БЮДЖЕТІ УЧАСТІ****Kostiantyn Ishcheikin***The People's Deputy of Ukraine***LEGITIMATION OF PUBLIC DECISIONS
IN PARTICIPATORY BUDGETING**

The transformation of relations between public authorities and civil society due to the introduction of the new participatory mechanism – participatory budgeting is considered. As a result, non-organized citizens, not public associations, are the focal point of interaction, which leads to a conflict between the principles of representative and deliberative democracy. The advantages and disadvantages of this shift in deliberative practices, primarily related to the legitimacy and the availability of expert knowledge and skills, are analyzed. The danger of depoliticization of public discussions and the transformation of participatory budgeting into a new form of political domination due to the low degree of self-organization of citizens is pointed out.

Keywords: representative democracy, deliberation, participatory budgeting, legitimacy, citizens.

Одна з основних відмінностей між різними видами демократії полягає у тому, які рішення можна вважати легітимними. Для представницької демократії такими є рішення, прийняті законно обраними представниками згідно законодавчо визначених процедур, в той час як для прямої – тими, кого вони безпосередньо стосуються. Коли ж йдеться про таку демократичну інновацію як бюджет участі, то у ній яскраво проявляються відмінності між учасницькою, що передбачає участь усіх зацікавлених осіб, та деліберативною демократією, що структурує публічні дебати, у тому числі й шляхом обмеження кола їх учасників до громадських об'єднань та асоціацій.

Неорганізовані індивіди є ключовим елементом у теоріях учасницької демократії. Їх залучення у політичну систему найактивніше відстоювалася філософом-прагматиком Дж. Дьюї¹. Неорганізовані індивіди можуть привнести нестратегічне знання, практичні навички, що нададуть політиці більше здорового глузду, чи, принаймні, убезпечать від скочування до захисту інтересів окремих груп. З точки зору політичного представництва, рішення розширити політичний простір шляхом його відкриття для всіх громадян сприяє кращому розумінню проблем виборців та підвищує ефективність державного управління.

Включення всіх громадян як політично активних суб'єктів також є побічним продуктом деліберативного повороту у політичній теорії. Оскільки будь-яке втручання у соціально-економічні відносини можна виправдати лише прагненням задовольнити інтереси й потреби тих, кого стосується таке втручання, тому громадяни і розглядаються як важливий суб'єкт політики.

До сьогодні громадським об'єднанням вдавалося відігравати провідну роль у взаємодії між державою та громадянським суспільством, що відповідає деліберативній теорії Ю. Хабермаса, яка розглядає публічну акцію як таку, що складається з двох етапів: 1) власне деліберация, що відбувається поза інститутами та асоціаціями, але яка включає усіх громадян у неформальному публічному просторі; 2) формалізація дискусій, зокрема і громадської думки, що висловлюється через асоціації, які можуть здійснювати вплив на інституційні деліберации². Такий підхід виходить із ліберальної ідеї про громадянське суспільство, що передбачає відділення публічної сфери від соціальної, а асоціації відіграють роль посередника і беруться за структурування неформальних дебатів між громадянами.

Однак бюджет участі (БУ) трансформує цю ідею, пропонуючи нові інституційні рамки, в яких безпосереднє структурування дискусій у публічній сфері відбувається без допомоги спеціальних

¹ Dewey, J. (1954). *The public and its problems*. Athens, OH: Ohio University Press.

² Habermas, J. (1996). *Between facts and norms*. Cambridge, MA: MIT Press.

посередників. Іншими словами громадяни включаються до процесу прийняття рішень як суб'єкти політики, що вимагає вироблення спеціальних процедур. Таким чином БУ змушує органи публічної влади змінюватися у відповідності до потреб нових учасників процесу прийняття рішень¹ і створює нові правила та процедури, що пом'якшує спонтанність громадянського суспільства².

Історія бюджету участі почалася у жовтні 1985 року, коли громадські активісти на зустрічах з кандидатами у мери в ході перших, після військового заколоту 1964 року, вільних виборів у бразильському місті Порту-Алегрі підняли питання більшого залучення громадян до вирішення міських проблем. Обраний на цих виборах мер дещо розширив можливості участі мешканців, однак лише його наступник започаткував в 1990-1991 роках певні елементи процесу, що згодом отримав назву «бюджет участі».

Спершу передбачалося, що пропозиції будуть обговорюватися в рамках народних рад, сформованих на основі пропорційного представництва громадських рухів. Однак бюджет участі, що почав реалізовуватися на початку 1990-х років відійшов від ідеї громадських організацій як посередників між міською владою та мешканцями, взявши за основу принципи відкритості і рівності: зустрічі були відкритими для усіх мешканців, незалежно від їх членства в неурядових організаціях, які мали рівне право голосу. Такий підхід вимагав певного перегляду управлінської практики, щоб враховувати побажання значної кількості громадян, а не певного кола організацій. Відповідно, виникла потреба у формуванні нового простору взаємодії між громадянами та органами місцевого самоврядування.

Реалізація бюджету участі супроводжується використанням широкого переліку механізмів та інструментів прийняття колективного рішення, які комбінуються довільним чином. Це насамперед загальні збори громадян, форуми, фокус-групи, комітети, петиції, різноманітні плебісцити, електронне голосування тощо. Зазвичай провідну роль відіграють збори мешканців, які виконують низку функцій: інформують громадян, формулюють пропозиції та ранжують їх, вибирають найоптимальніший варіант.

Традиційно процедура складається з двох етапів: 1) інформаційного, в ході якого з'ясовуються потреби та інтереси громадян; 2) підсумкового, коли за результатами обговорень пропозицій приймається остаточне рішення. Проблеми з проведенням зборів є особливо дражливим питанням, оскільки від особи, яка їх очолює, значною мірою залежить суть прийнятого рішення. Вона може бути призначена органами публічної влади для виконання як технічних, так і політичних завдань, або ж обрана громадянами чи експертами. В окремих випадках збори можуть призначати представників, які на основі визначеного мандату, виконують побажання зборів.

БУ був створений, щоб дати можливість громадянам висловити свою думку з конкретних пропозицій щодо використання публічних коштів, таких як планування інфраструктурних проєктів чи вибору варіанту надання публічних послуг. Однак з часом питання, що виносяться на обговорення, значно урізноманітнилися. Можна виділити два основних етапи еволюції БУ. На першому етапі він зосереджувався на чітко визначеному переліку проблем. Перші спроби громадського обговорення бюджетних питань характеризувалися акцентуванням уваги на потребах та варіантах вирішення проблем у сфері міського планування та інфраструктурних проєктів загалом. З часом почали розглядатися соціальні послуги, охорона здоров'я, культура, спорт та навколишнє середовище. На другому етапі органи місцевого самоврядування вдалися до експериментів, орієнтованих насамперед на вирішення соціальних питань широкого масштабу, а також на визначення напрямів діяльності самоврядного органу загалом, завдяки чому формувалася пріоритетність різних напрямів витрачання бюджетних коштів. Менш поширеним є обговорення питань місцевих податків, оскільки додаткові надходження до бюджету розширюють рамки бюджетів участі.

Еволюція БУ у Порту-Алегрі підтверджує тенденцію переходу до інклюзивної моделі участі – залучення усіх громадян до обговорення. Після першого року експерименту муніципалітет негативно оцінив діяльність асоціацій, які вимагали вирішення проблем, що не входили до його компетенції. Підозрюючи їх у маніпуляціях у ході зустрічей та схильності до популізму, місцева влада вирішила змінити спосіб залучення громадян до обговорення бюджетних питань: окрім

¹ Bassoli, M. (2011). Participatory budgeting in Italy: an analysis of (almost democratic) participatory governance arrangements. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36, 1183–2003.

² Baiocchi, G. (2001). Participation, activism, and politics: the Porto Alegre experiment and deliberative democratic theory *Politics & Society*, 29, 1, 103.

представників суспільних рухів і громадянських об'єднань суб'єктами політики стали й усі громадяни¹.

У низці випадків запровадження широкої, інклюзивної моделі залучення громадян до бюджету участі було зумовлене тим, що політики визнавали той факт, що асоціації втратили частину своєї здатності структурувати громадську думку і відірвані від потреб громадян, однак все ще виступають як представницькі структури, що має мало спільного з демократичними і горизонтальними тенденціями у сучасних суспільствах.

Прихильники БУ часто виступають із критикою діяльності громадських об'єднань, яка розглядається у низці наукових розвідок, що ставлять під сумнів позитивні наслідки діяльності асоціацій для суспільства як цілого², оскільки їх зв'язок з громадянами ослаблюється і дедалі більше уваги вони приділяють досягненню власних, вузьких цілей. З точки зору політиків асоціації ускладнюють поділ відповідальності і запобігають формуванню прозорішого демократичного середовища, а процедура бюджету участі в свою чергу пропонує новий спосіб формування публічного інтересу, що враховує інтереси індивідів як цілого.

Не дивно, що політики, підтримуючи запровадження БУ, намагаються дистанціюватися від громадянських об'єднань шляхом: 1) відкритості участі у вирішенні бюджетних питань для усіх громадян; 2) підвищення прозорості дебелеративних процедур та зростання ролі органів виконавчої влади. Асоціації перешкоджають досягненню першої цілі, а реалізація другої передбачає створення нового, відокремленого політичного простору з новими правилами і процедурами, позбавленого недоліків домінування неурядових організацій.

Так у Порту-Алегрі через незадовільні результати першого циклу процедура БУ була удосконалена, виходячи з математичних обрахунків та правила «одна особа – один голос», даючи змогу усім громадянам брати участь та контролювати діяльність виконавчого органу, що стало центральним елементом експерименту. Іншими словами, публічний інтерес повинен формуватися у результаті публічних обговорень, в яких беруть участь усі громадяни, а не представники організацій, навіть і неурядових. Така трансформація публічної сфери є проявом раціоналізації громадянського суспільства через деліберативні процедури на противагу традиційним інструментам тиску, що сприяють клієнтським відносинам між політичною сферою та громадянським суспільством.

Хоча БУ передбачає інші політичні акценти, оскільки виконавча влада безпосередньо пов'язана з громадянами, однак посилення контролю за органами виконавчої влади призводить до його ослаблення за законодавчою владою, що, до певної міри, вигідно політичним партіям, оскільки дає їм змогу діяти без достатнього соціального і політичного контролю. На цю ваду БУ слушно вказують прихильники асоціацій, ставлячи питання про те, хто зможе проконтролювати діяльність представницького органу.

Основний недолік участі неорганізованих індивідів полягає у тому, що їм важко солідаризуватися з іншими та вони схильні відстоювати власні, партикулярні інтереси. Іншими словами, індивіди представляють насамперед себе, в той час як асоціації представляють громадян перед лицем публічної влади, тобто вони є безсумнівними виразниками загального, публічного інтересу. Історично вони тривалий час захищали права індивідів, що дає їм підстави розраховувати на збереження привілеїв і сьогодні. Однак, якщо політики вважають, що асоціації більше не здатні структурувати громадську думку, то для них БУ означає перемогу індивідуалізму та неможливість структурування публічного інтересу. У цьому конфлікті проявляється суперечність між представницькими і деліберативними практиками.

Прихильники участі громадських об'єднань та асоціацій прагнуть довести, що проблеми легітимності у політичній системі, базовані на загальній участі, породжуються насамперед відсутністю належних навичок у неорганізованих індивідів, які не мають знань про законотворчий процес і суть обговорюваних питань, досвіду ведення публічних дискусій тощо. Тобто відкрита для всіх процедура буде перепорою для появи громадян-експертів з достатньою кваліфікацією, що робить громадян беззахисними перед маніпуляціями з боку органів публічної влади та політиків. Таким чином робиться спроба перегляду відносин між органами публічної влади та громадянським суспільством: замість дискусій з експертами будуть проводитися зустрічі з некваліфікованими громадянами.

¹ Baiocchi, G. (2005). *Militants and citizens*. Stanford, CA: Stanford University Press, 31-37.

² Eliasoph, N. (1998). *Avoiding politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

У контексті деліберативних практик особистий досвід громадян є радше недоліком, ніж перевагою. Неорганізовані індивіди надто переймаються власними потребами, які можуть обмежити їх спроможність: 1) розуміти суть проблем, що виходять за рамки їх повсякденного життя, 2) дотримуватися системного підходу, оскільки по мірі вирішення власних проблем, вони можуть забути про інші, більш комплексні.

Крім того універсальність та інклюзивність деліберативних процедур дає можливість органам публічної влади усувати з політичної арени конкурентів – опозиційних громадських рухів чи критично налаштованих неурядових організацій. Так, мешканці надто переймаються вирішенням конкретних проблем, не ставлячи незручних запитань про необхідність здійснення масштабних реформ щодо принципів фінансування органів місцевого самоврядування, механізмів перерозподілу матеріальних благ тощо, які піднімаються у випадку участі громадських об'єднань і соціальних рухів. У низці експериментів з БУ асоціації вимагали встановлення таких рамок дискусій, що давали б змогу обговорювати набагато серйозніші проблеми, ніж просто розподіл мізерних бюджетних ресурсів. Це викликало незадоволення у політиків, які воліли задовольняти конкретні потреби виборців, уникаючи питань про причини, що змушують мешканців конкурувати між собою за обмежені фінанси муніципалітету. Відповідно, втрата громадськими об'єднаннями свого авторитету в результаті поширення інклюзивних механізмів у рамках бюджету участі, до певної міри сприяє зміцненню ролі політичних партій.

Бюджет участі є прикладом проблеми легітимації публічних рішень. На думку членів громадських організацій та асоціацій БУ є механізмом деполітизації суспільних відносин. Беручи участь у дебатах щодо конкретних пропозицій, політики поступово втрачають свої повноваження у здійсненні адміністративної влади. Якщо громадяни розглядають пропозиції у ситуації обмежених ресурсів, то це може налаштувати мешканців одного району проти іншого. Таким чином БУ перекладає на мешканців відповідальність, що лежить насамперед на політичних представниках. Але для останніх БУ означає протилежне: політизацію публічної сфери, заради якої вони готові поступитися частиною своїх прав у законотворчому процесі. Беручись до розподілу бюджетних ресурсів громадяни краще усвідомлюють, в яких жорстких рамках, закріплених законодавством та управлінською практикою, змушені діяти члени представницького органу при вирішенні місцевих проблем.

У свою чергу пересічні громадяни як нові учасники процесу прийняття рішень не визнають важливості ролі різноманітних об'єднань, оскільки для них новий політичний простір є можливістю творити політику. Всупереч твердженням асоціацій про важливість їх експертного знання, вони обвинувачують їх у нездатності займатися будь-чим, окрім захисту власних інтересів, які справді утруднюють творення політики. Для нових учасників політика більше пов'язана з обговоренням і прийняттям найкращого з можливих рішень, ніж з протестом чи представництвом, що характерно у випадку домінування громадських об'єднань. Виходячи з наявних об'єктивних обмежень (законодавчо визначена компетенція муніципалітету, брак ресурсів) завдяки цьому вдається ділити відповідальність між політиками і громадянами. Поза рамками БУ нові учасники стикаються лише з перешкодами для участі у процесі прийняття рішень, тому вони наполегливо захищають деліберативні практики БУ. Вони не проти асоціацій, але свідомі того, що завдяки інклюзивності процедур асоціації змушені відмовитися від конкуренції між собою і намагаються демонструвати солідність та захист інтересів максимальної кількості мешканців.

Однак не зовсім зрозуміло, яким чином впровадження БУ витіснило громадські об'єднання з нового публічного простору, оскільки значна частина учасників такого експерименту є їх членами. Згідно з результатами низки досліджень неорганізовані громадяни мають ті ж самі соціально-демографічні характеристики, що й члени асоціацій, хоча вони менш активні в обговореннях, ніж члени асоціацій¹.

Отже, з одного боку інклюзивний принцип БУ до певної міри обмежує рамки публічних дискусій, утримуючи неорганізованих громадян від обговорення більш комплексних проблем, що стосуються основ політичного ладу країни і активно піднімаються різноманітними громадськими об'єднаннями. Однак саме дебати щодо конкретних питань, з якими мешканці постійно стикаються у повсякденному житті, дають можливість громадянам брати участь у творенні політики. Іншими словами, експерименти з бюджетом участі знову звертають увагу до проблеми поглиблення

¹ Ganuza, E., Frances F. (2012). The deliberative turn in participation: the problems of inclusion and deliberative opportunities in participatory budgeting. *European Political Science Review*, 4, 2, 283–302.

індивідуалізації сучасного суспільства, що загрожує розширенню прав і можливостей колективів¹. БУ пропонує новий спосіб формулювання публічного інтересу, базованого на деліберативних практиках, що актуалізує конфлікт між принципами представницької та деліберативної демократії. Незважаючи на переваги широкої участі слід визнати, що якщо громадяни не можуть дискутувати та змінювати правила, а процедури прийняття рішень непрозорі, то БУ може стати новою формою політичного панування, що немає нічого спільного з процесом демократизації. Тому громадські організації відіграватимуть важливу роль, оскільки здатність суспільства до самоорганізації, що на сьогодні проявляється в об'єднанні зусиль індивідів, дає змогу контролювати діяльність органів публічної влади.

References:

1. Baiocchi, G. (2001). Participation, activism, and politics: the Porto Alegre experiment and deliberative democratic theory. *Politics & Society*, 29, 1, 103.
2. Baiocchi, G. (2005). *Militants and citizens*. Stanford, CA: Stanford University Press, 31-37.
3. Bassoli, M. (2011). Participatory budgeting in Italy: an analysis of (almost democratic) participatory governance arrangements. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36, 1183–2003.
4. Dewey, J. (1954). *The public and its problems*. Ohio University Press.
5. Eliasoph, N. (1998). *Avoiding politics*. Athens, OH: Cambridge University Press, Cambridge.
6. Ganuza, E., Frances F. (2012). The deliberative turn in participation: the problems of inclusion and deliberative opportunities in participatory budgeting. *European Political Science Review* 4.2, 283–302.
7. Habermas, J. (1996). *Between facts and norms*. Cambridge MA: MIT Press.
8. Novy, A., Leubolt B. (2005). Participatory budgeting in Porto Alegre: social innovations and the dialectical relationship of state and civil society. *Urban Studies* 42.11, 2023–2046.

¹ Novy, A., Leubolt B. (2005). Participatory budgeting in Porto Alegre: social innovations and the dialectical relationship of state and civil society. *Urban Studies*, 42, 11, 2032.

Ярослав Ярош, к. політ. н.

*Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, Україна*

ВЗАЄМОДІЯ МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ З ПОЛІТИЧНИМИ ПАРТІЯМИ В УКРАЇНІ

Yaroslav Yarosh, PhD in Political Science

Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine

INTERACTION OF YOUTH ORGANIZATIONS WITH POLITICAL PARTIES IN UKRAINE

The article analyzes the specifics of the cooperation of political parties and youth organizations in Ukraine. The need for cooperation between political parties and public organizations is stressed. The cooperation is important because youth organizations have the opportunity to influence other social groups and society in general according to their interests, turning into an important political subjects. The specifics of the development of youth organizations and their role in political processes in Ukraine is clarified in the article. The role of NGOs in the electoral process is grounded. The attention is focused on the process of formation of civil society in Ukraine, which requires new dialogue forms of interaction between subjects involved in the political process, including political parties and youth NGOs.

Keywords: electoral process, youth non-governmental organisations, political party, political process, political participation.

Трансформаційні процеси демократизації політичного режиму України створюють сприятливі можливості для співпраці усіх учасників політичного процесу в Україні. Про актуальність проблематики взаємодії суб'єктів політичного процесу, свідчить поширеність робіт виконаних на дану проблематику.

Особливості участі об'єднань громадян у політичних процесах України широко досліджується вітчизняними науковцями. Широко її розробляють Т. Базовкін, В. Бебик, А. Білоус, В. Журавський, О. Корнієвський, В. Кремінь, М. Михальченко, М. Примуш, С. Рябов, В. Танчер, М. Томенко, Л. Угрин, Ф. Рудич¹. Однак у вітчизняній літературі залишається недослідженою проблема участі українських молодіжних організацій у виборчому процесі та їх співпраця з політичними партіями.

В Україні молодіжні організації можуть діяти легально і застосовувати різні форми впливу. В умовах структуризації суспільства, молодіжні організації трансформуються, консолідуються і є активними учасниками політичного процесу. Державотворчий процес в Україні потребує пошуку нових діалогових форм взаємодії молодіжних громадських організацій та політичних партій. У зв'язку з цим актуалізується питання їх дослідження науковцями.

Молодь є активною та динамічною соціально-демографічною групою населення і носієм нових ідей. Тому політична еліта, зокрема політичні партії, мають розглядати молодь не тільки як об'єкт політичного процесу, на який здійснюється вплив, але як такий суб'єкт, що здатний вплинути на політичні процеси в державі. На думку З. Селіванової, молодь – це субкультура, яку вважають найчутливішим “барометром” процесів, які відбуваються в суспільстві. Процес засвоєння молоддю культурних цінностей та норм політичного процесу, притаманних конкретному суспільству, приводить до формування у неї якостей і властивостей, що дають змогу адаптуватися до даної політичної системи і виконувати в ній активні політичні ролі та функції. Е. Шестопап вважає, що входження молоді в суспільство ширше, ніж політичне виховання або просвіта, бо охоплює не тільки цілеспрямований вплив на молоду особистість панівної ідеології чи політики, а й особисту політичну активність².

¹ Захаренко, К., Ярош, Я. (2013). *Молодіжні організації України: особливості функціонування*. Луцьк: [б/в].

² Чернецький, О., Ярош, Я. (2006). *Молодь. Політика. Влада*. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 9.

Специфікою функціонування молодіжних громадських організацій є те, що чисельність молодіжних інституцій незрівнянно більша, ніж усіх місцевих осередків політичних партій. По-друге, місцеві осередки політичних партій зосереджені головним чином на вирішенні своїх локальних завдань: забезпечення успіху політичної партії у ході чергових виборів. У між виборчий період їх активність досить помітно знижується. Молодіжні організації працюють постійно, їх вплив на громадян, інтереси яких вони відображають набагато сильніший, ніж вплив інших сегментів політичного процесу.

У сучасних суспільствах, хоча й існують вагомі докази зменшення рівня довіри до головних державних інституцій (президент, парламент, уряд, правоохоронні органи), але схоже, що рівень довіри до інституцій громадянського суспільства зростає, зокрема до громадських організацій.

Аналіз результатів моніторингу, що проводився «Українським інститутом соціальних досліджень ім. Яременка» спільно із «Центром «Соціальний моніторинг» вказує на те, що поточний баланс довіри суспільства до вітчизняних політичних сил є продовженням кризових тенденцій в українському політикумі, що бере свій початок у кінці 2007 р., коли відбулися позачергові парламентські вибори.

Відсутність зрушень та сталість національних та регіональних еліт за рахунок виборчих процедур вказує на наявність глибинної політичної кризи в українському соціумі. За даними дослідження на кінець 2015 року, українське суспільство найбільше довіряє волонтерським (74%) та громадським організаціям (61%). Разом із тим, Верховній Раді України і Кабінету Міністрів України довіряють відповідно 14% і 13% громадян. При цьому довіра до даних інститутів тісно пов'язана із особистою довірою до їх керівників (А. Яценюку довіряють лише 13% українців, а В. Гройсману – 15%).

Показово, що на фоні високого рівня довіри до патрульної поліції, показник довіри правоохоронним органам значно нижчий і становить лише 25%. Низьким є і рівень довіри СБУ (27%). Найменшою довірою серед правоохоронних органів сьогодні користується прокуратура (13%) та судові органи (12%). Рівень довіри до політичних партій на кінець 2015 р. становить 18%¹. Таким чином політичним партіям потрібно шукати партнерів серед громадських та волонтерських організацій для збільшення власного рівня довіри серед громадян.

В Україні формуються нові зв'язки між інституціями політичної системи. Через молодіжні громадські організації громадяни мають можливість впливати на інші групи, на суспільство загалом відповідно до власних інтересів, перетворюючись на активних суб'єктів політичного та виборчого процесів. У сучасному політичному процесі найвпливовішими суб'єктами політичного процесу залишаються політичні партії. Однак вони не можуть охопити всі форми політичної діяльності й політичної участі людей, а також представляти усе суспільство. Після партій найпоширенішою формою політичної участі в політичному, економічному житті є рухи, спілки, асоціації та громадські організації, зокрема молодіжні.

Досвід існування в ХХ столітті досить впливових молодіжних, екологічних, антивоєнних, жіночих та інших рухів у багатьох країнах світу свідчить про те, що за будь-яких умов, будь-якої партійної системи зберігається соціальна ніша для функціонування громадських асоціацій. Останні виконують функції вияву невдоволення громадян, інституційним каналом залучення громадян до політики, засобом тиску спрямованих на ефективну реалізацію державної політики.

Динаміка політичного розвитку суспільства значною мірою залежить від того, наскільки використовується такий суб'єкт і дієвий чинник суспільно-політичного життя, як молодь. У всі часи молодь була в авангарді соціальних змін. Хоча за всіма прогнозами кількість молоді за останні десять років знизилася з 22% до 20% і ця тенденція триватиме і надалі. Однак молодь складає п'яту частину в структурі населення України². І цей фактор є вагомим демографічним показником з яким політичні партії у своїй діяльності мають рахуватися.

Молодь вирізняється високим освітнім рівнем та навчальною активністю. Щоправда, останнє здебільшого стосується молодих людей віком до 25 років. Після цієї вікової відмітки численність осіб, які навчаються, доволі різко спадає і до 35 років частка осіб, які навчаються, стає вельми незначною. Серед інших проблемних моментів та негативних рис щодо освітнього рівня молоді слід вказати на істотне відставання сільської молоді від міської за освітнім рівнем та посилення поляризації у молодіжному середовищі за цією ознакою у трансформаційний період. Значною мірою це формується внаслідок відтоку більш освіченої молоді старших вікових груп (від 20

¹ Динаміка рівня довіри соціальним інститутам та органам влади наприкінці 2015 року.

<<http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/2016%2001%2014%20PR%201.pdf>> (2017, вересень, 2).

² Укрупнена соціально-економічна характеристика молоді України.

<http://www.confcontact.com/2007mart/1_lomonos.php>(2017, вересень, 4).

до 30 років) із сільської місцевості через обмежені можливості професійної самореалізації й поєднується з вибуттям із сіл на навчання у вищі навчальні заклади найбільш перспективних представників молодих контингентів (випускників шкіл), які із здобуттям освіти надалі прагнуть облаштуватися на постійне проживання у містах.

Підвищення впливу політичних партій у формуванні державної політики України вимагає більш уважного ставлення молоді до партійних програм. На думку, українського дослідника, Є. Бородіна: «суспільство має право скласти уявлення не тільки про ступінь харизматичності лідерів, короткотермінові передвиборчі гасла та інтерв'ю найбільш відомих функціонерів, але й про запропоновані шляхи розв'язання проблем. Питання про декларації та механізми реалізації у програмах політичних партій постає у цьому зв'язку на одне з перших місць у сучасних умовах»¹.

Аналіз програм політичних партій дозволяє виділити два підходи щодо визначення ролі та місця молоді: перший – словами ідеологів Ліберальної партії означає – «молодь – завтрашній день нашого суспільства», другий – цитуючи гасла ВО «Свобода», а саме: «молоде покоління не тільки в якості майбутнього, скільки в ролі нинішнього інтелектуального потенціалу, що вже сьогодні може забезпечити прогресивний поступ в усіх сферах життєдіяльності суспільства».

Є. Бородін зазначає, що основна увага в програмах політичних партій приділяється загальним оцінкам ситуації у молодіжному середовищі, завданням державної молодіжної політики. Процес створення молодіжних розділів партійних програм достатньо слабо пов'язаний з розвитком основних складових механізму державної молодіжної політики в Україні. В документах обійдене питання про джерела фінансування молодіжних програм. Конкретні пропозиції потребують дуже ретельного опрацювання і здебільшого не можуть бути втіленими у життя на сучасному етапі, до того ж, після прийняття програм самі партії дуже рідко пропонують проекти нормативно-правових документів для створення механізмів реалізації своїх ідей².

На даний час продовжуємо спостерігати тенденцію збільшення кількості молодіжних громадських організацій, хоча вони є невеликими за чисельністю. За період незалежності України кількість молодих людей, які є членами молодіжних громадських організацій, залишається майже незмінною (законодавство не вимагає від молодіжних громадських організацій обов'язкового фіксованого членства). Проблемою для молодіжного руху є те, що більшість молодіжних громадських організацій залишаються маловідомими молоді і не користуються в неї належним авторитетом та престижем.

Процеси, неминує пов'язані з розбудовою держави, значно змінили і політичне життя українського суспільства. З одного боку, формується нова структура політичної системи, з іншого – якісно змінюються її складові, одними з яких є політичні партії та молодіжні громадські організації. Непостійність політичної ситуації, вимагає від молодіжних організацій зміни форм і методів діяльності, що передбачає нові підходи до роботи молодіжних громадських організацій з суб'єктами політичного процесу.

В державотворчих процесах України молодіжний рух, як механізм здійснення молодіжної політики, практично представлений у всіх формах політичної соціалізації. Прийнято нормативно-правову базу, створено державні органи для роботи з молоддю, суттєві зміни відбулися в діяльності громадських молодіжних організацій.

З становленням багатопартійності, зміцнюють свої позиції політичні партії, які намагаються створювати «власні» молодіжні припартійні структури. Та й самі керівники багатьох молодіжних громадських організацій через матеріальну скруту, в якій перебуває більшість організацій, намагаються шукати заступництва, допомоги у політичних партіях. Особливо активно це відбувається в період виборчих кампаній.

У партійному спектрі України були представлені і «молодіжні» партії, а саме: партія «Молода Україна», Молодіжна партія України і Політична партія «Нова генерація України». Цікавим є те, що, частина молоді вважає створення об'єднаної молодіжної партії корисними для країни, але молоді люди у своїй масі не підтримали молодіжні партії на парламентських виборах. Так, за даними дослідження, проведеного у 2002 р., лише 3,4% молоді проголосувало за силу, що представляла себе як молодіжну партію – Політичну партію «Нова генерація України». Щоправда, серед усіх виборців у цілому лише 1,1% віддали перевагу цій партії.

¹ Бородін, Є. (2009). Молодіжна політика в програмах політичних партій: декларації та механізми реалізації. *Грані*, 4, 116.

² Бородін, Є. (2009). Молодіжна політика в програмах політичних партій: декларації та механізми реалізації. *Грані*, 4, 117.

Більшість громадських молодіжних організацій почали досить активно заявляти про себе під час виборчих кампаній. Одним з перших кроків об'єднання молодіжних громадських організацій на підтримку суб'єктів виборчого процесу були під час президентських виборів у 1999 р. Прикладом може бути створення коаліції "Молодь – за Леоніда Кучму" у складі 46 всеукраїнських та 450 молодіжних організацій обласного рівня.

Більшість молодіжних організацій не є первісно політичними, а багато з них взагалі не виходять на рівень політики. Це найбільш характерно для організацій культурно-просвітницької та благодійницької спрямованості. Разом із тим у молодіжному русі України існують організації, які ставлять перед собою першочергове вирішення політичних цілей. Саме ці організації є посередниками між членами молодіжних груп і політичними партіями. Такі молодіжні організації мають виразний політичний вимір, а їх активність спрямовується не лише на вузькі молодіжні проблеми, а й на широку політику.

Український дослідник, В. Головенько, відзначає певні напрямки діяльності політичних молодіжних організацій та їх регіональні особливості. Дослідник відзначає, що політичні громадські організації молоді наявні в усіх адміністративно-територіальних одиницях України, але найбільше їх у Південному та Східному регіонах країни: у Дніпропетровській області – 22 % від загальної кількості всіх молодіжних та дитячих організацій області, в Херсонській – 21 %, у Луганській – 18 %. У Західному регіоні найбільше громадських організацій патріотичного напрямку, а саме: у Рівненській області їх 14 %, у Львівській – 13 %, у Тернопільській – 9 %, в Хмельницькій – 6 %¹.

Цікавим є експертне опитування, яке проводив Фонд «Демократичні ініціативи», яке дає можливість побачити роль громадських організацій у виборчому процесі. За результатами опитування дізнаємося, що поінформованість респондентів щодо діяльності громадських організацій під час передвиборчої кампанії та власне виборів є дуже високою. Так, 61 експерт вказав, що безперечно знав про певну організацію, а ще 10 опитаних принаймні «щось про це чули»².

Серед переліку громадських організацій, що їх пригадують респонденти, перше місце за кількістю згадувань впевнено посідає діяльність громадських організацій які активно працювали під час виборів. Найактивнішими громадськими організаціями, які працювали під час виборчих процесів варто відзначити: Комітет виборців України, ПОРА, «Доба вибору» (об'єднання журналістів та громадських діячів м. Рівного), Громадська мережа «Опора» та ГАК (Громадський актив Києва) у м. Києві, «Самопоміч» та «Громадський форум» у м. Львові, «Нічна варта» в м. Сумах та інші. Їхня діяльність полягала у наступному: здійсненні контролю за законністю проведення та прозорістю виборчої кампанії; ініціативах, пов'язаних із внесенням змін до виборчого законодавства (наприклад, положення, яке дало б змогу брати участь у голосуванні членам ТВК на тій ділянці, де вони працюють в день виборів); здійснення моніторингів, таких як моніторинг виборчих програм; моніторинг виборчих списків та роботи виборчих комісій; перевірки списків виборців, навчання членів виборчих комісій та проведенні просвітницьких заходів для виборців, які голосують вперше; здійсненні паралельних підрахунків голосів.

Особлива відповідальність покладається на молодіжні громадські організації у виборчі періоди. Партійно-політична боротьба в Україні характеризується тим, що усі суб'єкти (партії, органи влади) виборчого процесу використовують усі ресурси для перемоги у досягненні результату. Саме молодіжні громадські організації повинні бути опонентами влади та політичних партій у питаннях дотримання законодавства.

Значна частина молодіжних організацій в Україні достатньо професійно виконували функцію здійснення громадського контролю за виборчими процесами. Тому важливим аспектом є визначення рівня участі та моніторингу молодіжними організаціями виборчих перегонів. У зв'язку з цим можна виділити ряд рис та особливостей участі молодіжних організацій у виборчих процесах. По – перше, найбільш поширеними видами діяльності, що їх здійснювали молодіжні організації на виборах стали: правозахисна діяльність щодо консультування виборців та захисту їх виборчих прав; просвітницька робота через правову та організаційну підготовку спостерігачів і членів виборчих комісій; інформаційні акції, що інформували та мобілізували молодих виборців щодо різних аспектів виборчої кампанії; моніторингова діяльність та стеження за дотриманням демократичних виборчих процедур, проведення соціологічних досліджень, екзит-полів.

¹ Головенько, В. (2006). Громадські структури сучасного молодіжного руху України: стан та основні тенденції. *Український соціум*, 2, 80-85.

² Захаренко, К., Ярош, Я. (2013). *Молодіжні організації України: особливості функціонування*. Луцьк: [б/в], 94.

По – друге, значна частина молодіжних організацій співпрацювала з партнерськими організаціями та створювала коаліції. Спільна співпраця дозволяла сконсолідувати та зекономити зусилля і ресурси, а також здійснювати заходи на ширшій території.

Для ефективної політичної діяльності молодіжним організаціям потрібно планувати діяльність заздалегідь, реалізуючи проекти задовго до початку виборчої кампанії. Потрібно знаходити партнерів і фінансування та підвищувати рівень стратегічного планування. Важливим аспектом є координація діяльності у спільних діях з організацією коаліцій та залучення професійних спеціалістів у виборчих кампаніях.

Молодіжні громадські організації, що підіймають актуальні питання сьогодення та мобілізують (хоча й на порівняно короткий час) окремі групи людей, які в звичайному житті не проявляють політичної та суспільної активності, більш мобільні та послідовні, а через це й більш результативні в реалізації власних інтересів.

Політичні умови, які призводять до прийняття нових нормативно-правових актів, достатньо серйозно впливають на діяльність молодіжних громадських організацій. Політичні партії, які виступають за зменшення чи збільшення витрат на державну молодіжну політику, стимулюють діяльність організацій або ж обмежують їхні можливості. Ряд молодіжних організацій (особливо припартійних) суттєво залежать від конкретних політичних партій та результатів виборів.

Сьогодні важливою є потреба уніфікації законодавства про молодіжні громадські організації України. Виборчі процеси у 1998-2012 роках, показали, що в міру посилення політичної боротьби у багатьох суб'єктів політичного процесу виникає бажання використати молодіжні громадські організації у політичній діяльності. Врегулювання законодавства, розширить можливості функціонування молодіжних організацій, та обмежить використання громадських інституцій у боротьбі за владу.

У нас і досі не вироблено системи державницьких консолідуючих цінностей, які б поділялися усіма впливовими політичними партіями. Результатом цього є криза суспільної довіри, яка виявляється у тому, що громадяни не довіряють результатам виборів, а масові фальсифікації сприймають як звичайне явище. Недовіра роз'єднує жителів різних регіонів, які підозрюють одне одного в неповазі, ігноруванні своїх інтересів, несправедливості тощо.

Отже, причинами низької політичної участі молоді через молодіжні громадські організації на нашу думку є: по-перше, недостатня компетентність молодих людей стосовно захисту своїх прав і свобод та психологічна неготовність їх захищати; по-друге, не партнерське ставлення політичних партій до молодіжних громадських організацій, яка не розглядає інституції громадянського суспільства як рівноправних суб'єктів у реалізації політики.

References:

1. Borodin Ye. (2009). Molodizhna polityka v programax politychnyx partij: deklaraciyi ta mexanizmy realizaciyi [The Youth policy in the programs of political parties: declarations and mechanisms of implementation]. *Grani*, 4, 115-118. [in Ukrainian].
2. Golovenko V. (2006). Gromadski struktury suchasnogo molodizhnogo ruxu Ukrayiny: stan ta osnovni tendenciyi. [Public structures of the modern youth movement of Ukraine: the state and main tendencies]. *Ukrayinskyj socium*, 2, 78-88. [in Ukrainian].
3. *Dynamika rivnya doviry socialnym instytutam ta organam vlady napry`kinci 2015 roku*. [Dynamics of confidence level for social institutions and authorities at the end of 2015]. <<http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/2016%2001%2014%20PR%201.pdf>> (2017, September, 2). [in Ukrainian].
4. *Zakon Ukrayiny «Pro politychni partiyyi v Ukrayini»* [The Law of Ukraine «On Political Parties»] 2001 (The Verkhovna Rada of Ukraine) Oficijnyj sajт Verxovnoyi Rady Ukrayiny. [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>> (2017, September, 3). [in Ukrainian].
5. Zaxarenko K., Yarosh Ya. (2013). *Molodizhni organizaciyyi Ukrayiny: osoblyvosti funkcionuvannya*. [Youth organizations of Ukraine: peculiarities of functioning]. Luczk: [b/v], 308. [in Ukrainian].
6. Kudina O. (2009). Zrostannya vplyvu gromadsko-politychnyx obyednan na politychni procesy: vytoky fenomenu. [The growth of the influence of public-political unions on political processes: the origins of the phenomenon]. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo universytetu. Seriya: Politologiya. Sociologiya. Filosofiya*, [The scientific bulletin of Uzhgorod National University. Series. Sociology. Philosophy]. 9. 113–119. [in Ukrainian].
7. Lacyba M. (2006). Gromadski organizaciyyi na vyborax. [Civil organizations in the elections]. *Ukrayinskyj nezalezhnyj centr politychnyx doslidzen*, 56. [The Ukrainian Independent Centre of Political researches]. [in Ukrainian].
8. *Ukrupnena socialno-ekonomichna xarakterystyka molodi Ukrayiny* [The social and economic characteristics of the young people of Ukraine are enlarged]. http://www.confcontact.com/2007mart/1_lomonos.php (2017, September, 4). [in Ukrainian].
9. Chernenckyy O., Yarosh, Ya. (2006). *Molod. Polityka. Vlada* [Young. Policy. Power]. Luczk: Volynska oblasna drukarnya, 148. [in Ukrainian].

Євген Трофімов, к. політ. н.

*Амурська регіональна Академія наук і освіти,
Російська Федерація*

РЕЛІГІЙНІ ОБ'ЄДНАННЯ У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ РОСІЇ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ НАРИС

Evgeny Trofimov, PhD in Political Science

Amur Regional Academy of Science and Education, Russian Federation

RELIGIOUS ASSOCIATIONS IN THE POLITICAL SYSTEM OF RUSSIA: POLITICAL ESSAY

The object of the study is Russian religious associations. The subject of the study is the process of reproduction and functioning of religious associations in the Russian Federation. The purpose of the study is to determine the political status of religious associations in modern Russia, to identify the main mechanisms of the non-institutionalization of religious associations in the Russian Federation. The author states, that the autocratization of the political regime and the strengthening of monocentrism in Russia lead to the clericalization of the society and to the curbing the formation of a multicultural environment in religious space. Discrimination of non-traditional religious associations promotes the emergence of a conflict space in the religious sphere and the system of "traditional religious associations – population", accelerating the disintegration of the "Russian power" system. Research methods: dialectical, sociological, formal and legal.

Keywords: monocentrism, authoritarianism, religious associations, clericalization, political and religious conflict.

Релігійні об'єднання історично відігравали важливу роль у функціонуванні російської політики. Останнє досягалося необхідністю сакралізації суверена, який за традицією виражав інтереси усього населення. Чинник сакралізації дозволяв церкві зберігати наближене положення до тирана, а осяяння самодержця «божою благодаттю» з боку церковних ієрархів винагороджувалося політичними преференціями, що визначали привілейоване становище релігійних служителів серед інших політичних акторів. Особливо активно самодержці співпрацювали з церквою за часів негативної політичної нестабільності, вбачаючи у ній опору самодержавному правлінню. Павло I, який став гротескним Мальтійським орденом, активно підтримував Російську православну церкву (РПЦ). За час царювання Миколи II у Росії було прославлено більше святих, ніж за правління усіх його попередників, кількість церков збільшилася на 10 тисяч, сягнувши в 1917 року показника у 57 тисяч, а кількість монастирів – більш ніж на 250 (до 1917 року їх було 1025)¹. В окремі періоди останні усувалися з політичного поля, але це траплялося тоді, коли релігійні ієрархи виходили за межі дозволеного, проявляли зайву самостійність, протиставляли себе самодержцю або ставили себе на один рівень з сувереном (наприклад, Никон, порівнює себе з Сонцем, а царя – з Місяцем), але навіть у цих випадках репресії проти церкви не виходили за рамки загального механізму управління соціумом, що не перетворювали церкву у вигнанця, а ставили її в становище «рівнозалежного».

Навіть у перші роки більшовизму церковні богослужіння і обряди не забороняли, а служили в храми відправляли «обновленців» – служителів, лояльних новому радянському государю та його найближчому оточенню. Декларація митрополита Сергія (Страгородського) від 29 липня 1927 року остаточно визначила ставлення Російської Церкви до «держави» до розпаду СРСР: «Ми хочемо бути православними і водночас усвідомлювати Радянський Союз нашою громадянською батьківщиною,

¹ Император Николай II и Православная Церковь. <<http://www.3rm.info/3821-imperator-nikolaj-ii-i-pravoslavnaya-cerkov.html>>. (2017, вересень, 25).

радості й успіхи якої – наші радості й успіхи, а невдачі – наші невдачі. Будь-який удар, спрямований проти Союзу, чи то війна, бойкот, яке-небудь суспільне лихо або просто вбивство з-за рогу, подібне варшавському, визнається нами як удар, спрямований проти нас»¹.

Конституція Російської Федерації 1993 року закріпила світський характер Російської держави, досі не реалізований на практиці через незмінність російської моноцентричної системи: персоніфікований лідер об'єктивно зацікавлений у сакралізації власної персони, яка значною мірою гарантує йому не тільки збереження політичного статусу, а й особисту безпеку. Крім того, самодержцтво може загрожувати полірелігійне середовище, яке орієнтує населення на поклоніння різним богам. Політичний моноцентризм вимагає репродукції релігійного моноцентризму або хоча б відтворення установки на важливість останнього для збереження «скреп», «релігійної та культурної ідентичності», «стабільності» тощо.

Механізм відтворення релігійних об'єднань в Росії визначений у Федеральному Законі «Про свободу совісті та релігійні об'єднання»². Незважаючи на те, що Основний закон РФ проголошує світський характер Російської «держави», що ставить *de jure* релігійні об'єднання в рівні умови і забороняє дискримінацію індивідів та їх об'єднань за релігійною ознакою, в преамбулі ФЗ «Про свободу...» фіксується особлива роль православ'я в історії Росії, що створює передумови для вільного тлумачення конституційних норм, що стосуються свободи совісті та рівності релігійних об'єднань, надає можливість державі здійснювати політику релігійного ізоляціонізму, зберігаючи певний ступінь солідарності традиційного російського соціуму³.

Прагнення держави підтримувати й зміцнювати моноцентризм і конфесійну ідентичність на основі традиційних релігій проявляється в репродукції дискримінаційних механізмів у відтворенні релігійних об'єднань. У позитивістському плані політична підоснова використання механізмів релігійної дискримінації пов'язана з прагнення держави захистити російську політію від впливу місіонерських рухів, що часто розглядаються як «деструктивні», «тоталітарні», «екстремістські». Разом з тим, термін «деструктивні» розпливчастий і в кон'юнктурному плані може характеризувати будь-яке релігійне об'єднання, що формується без схвалення з боку держави; в свою чергу, термін «екстремізм» у російській політико-правовій теорії не має однозначного трактування, що призводить до необґрунтованої заборони релігійних об'єднань⁴ і вбудовуванню інших у систему збереження російської влади.

Федеральним законодавством зафіксовані дві форми релігійних об'єднань: релігійна група і релігійна організація, між якими проводиться розмежування, пов'язане з обсягом прав і можливостями розширення сфери впливу. У конституційно-правовому плані поділ релігійних об'єднань на два види означає, що встановлені норми федерального законодавства порушують принцип рівності громадянських прав і релігійних об'єднань, вступаючи у суперечність з Європейською конвенцією з прав людини, а також прецедентами органів Ради Європи, які є важливим джерелом «європейського» права; у політичному – «відсувають» Росію від Європи, повертаючи її до «витоків» і релігійної відокремленості.

Прагнення держави обмежити вплив нових релігій проявляється й у встановленні 15-річного терміну діяльності релігійної групи, необхідного для реєстрації релігійного об'єднання, що також дозволяє говорити про підрив принципу рівноправності релігійних об'єднань. Встановлення часових рамок для зміни правового статусу релігійного об'єднання стримує формування мозаїчності релігійної сфери в Росії і веде до її необґрунтованої консервації, посилення впливу *status quo* на релігійні структури. Формована таким чином система всередині соціальних взаємин з примітивно прямою субординацією обмежує можливості демократичної релігійної моделі гуртожитку інтересами держави, ущемляє релігійні права вірян на віросповідання тієї чи іншої релігії.

Дискримінаційні елементи проявляються в необхідності надання реєстраційним органам документів, які розкривають основи віровчення і його практик. Очевидно, що рішення

¹ Гуляева, М. *Государственная поддержка традиционного ислама как важный фактор профилактики экстремизма и терроризма в исламской среде: на примере Челябинской области* <<http://muslem.ru/государственная-поддержка-традицион/>>. (2017, вересень, 25).

² *О свободе совести и о религиозных объединениях*. Федеральный закон № 125-ФЗ (26 сентября 1997 г.). *Собрание законодательства Российской Федерации от 29 сентября 1997 г. № 39, 4465*.

³ Элбакян, Е. С. (2013) Глобализация в эпоху религии, религия в эпоху глобализации. *Религиоведение*, 3, 153-154.

⁴ У даному випадку показова ситуація з визнанням Верховним Судом РФ 20.04.2017 року релігійної організації «Свідки Єгови» екстремістською і заборонаю її діяльності у Російській Федерації.

про визнання / невизнання об'єднання релігійним може бути пов'язано з відповіддю на питання: «Чи загрожує дана релігійна організація демократичному суспільству?», яке не належить до сфери права і здатне формувати широке поле для політичних інсинуацій і заборон з боку держави¹.

Слід звернути увагу на те, що при реєстрації релігійного об'єднання до реєстраційного органу в обов'язковому порядку надсилаються відомості про юридичну адресу, за якою буде знаходитися постійно діючий керівний орган релігійного об'єднання. У прагненні обійти прогалини й суперечності російського законодавства, пов'язані з наданням юридичної адреси, релігійні організації йдуть на домовленості з комерційними структурами, що загострює проблему їх відтворення, дозволяючи державі впливати на них опосередковано шляхом здійснення тиску на пов'язаних з ними економічних акторів.

Близько до проблеми надання юридичної адреси стоїть проблема селекції релігійних інститутів власне політичними способами, включаючи перешкоджання їх діяльності силовими і адміністративними шляхами. Загальновідомим фактом у даному випадку є тиск на релігійні організації «Свідки Єгови» в Челябінській області і церква євангельських християн «Благодать Христова» (м. Чехов, Московська область); відмова у перереєстрації саєнтологічної Церкви міста Москви. У всіх випадках Європейський суд визнав Росію порушницею ст. 11 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод (свобода зібрань та асоціацій) і ст. 9 Конвенції (свобода думки, совісті і релігії).

Вплив релігійних об'єднань на державу і процес прийняття політичних рішень визначено їх місцем в моноцентричній політиці Росії. Найбільшим політичним впливом володіють традиційні організації – Російська православна церква (РПЦ) і мусульманські об'єднання. Представники даних об'єднань входять до складу громадських палат, комісій та інших консультативно-дорадчих органів, а їх вплив на президента РФ деякими експертами оцінюється за десятибальною шкалою в 2-3 бали, що перевищує вплив глав суб'єктів РФ (за винятком м. Москва (4,11) і Петербургу (3,88), Чеченської Республіки (5,11)), законодавчих (представницьких) органів державної влади суб'єктів РФ (1,00–1,44), керівників непарламентських («малих») партій, включаючи партії «Патріоти Росії», «Яблуко» та інші (0,88); керівників міжнародних неурядових організацій (1,55); керівників російських відділень міжнародних неурядових організацій (1,77); російських громадських активістів (1,22)².

Загалом слід зауважити, що завдання релігійних об'єднань, як і інших інститутів громадянського суспільства в Росії, полягає в контролі за населенням, відтворенні релігійного світогляду у російських підданих, легітимації політичного курсу глави держави, запобіганні формування громадянськості. В іншому випадку традиційні релігійні об'єднання стають непотрібними, зайвими і потенційно небезпечними для моноцентризму. Тому члени релігійних організацій у Росії змушені демонструвати всіляку підтримку верховному суверену, у виняткових випадках допускаючи помірну критику рішень суверена і державних службовців.

Вплив традиційних релігійних конфесій на політичний процес здійснюється як безпосередньо через взаємодію з Президентом РФ і працівниками його Адміністрації, так і через спеціальні підрозділи, що функціонують в системі органів державної влади і наділені повноваженнями в сфері державно-конфесійних відносин.

Використовуючи прагнення суверен-держави ірраціоналізувати свідомість населення на основі традиційних для Росії релігійних доктрин, РПЦ та ісламським організаціям вдалося

¹ Див. детальніше: *Духовная община мусульман Республики Молдова против Молдовы* (Carmuirea Spirituala a Musulmanilor din Republica Moldova v. Moldova). Жалоба № 12282/02 от 14 июня 2005 г. (2005); *Московское отделение Армии спасения против России*: Постановление от 5 октября 2006 г.: Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia, № 72881/01 / Европейский Суд по правам человека. *Бюллетень Европейского Суда по правам человека* (2007), 4, 37 – 39; *Саєнтологіческая церковь г. Москвы против России*: Постановление от 5 апреля 2007 г.: Church of scientology Moscow v. Russia, № 18147/02. *Бюллетень Европейского Суда по правам человека*, 2007, 10, 33–35.

² Використано результати експертного опитування, проведеного нами у січні 2016 року. В експертному опитуванні взяли участь: доктор політичних наук, професор Н. А. Баранов; доктор політичних наук, професор А. Г. Большаков; доктор політичних наук, професор А. В. Глухова; доктор історичних наук, професор Ю. А. Зуляр; доктор історичних наук, професор С. І. Петров; доктор політичних наук, професор О. В. Попова; доктор політичних наук, професор А. Ю. Сунгуров, доктор політичних наук, професор А. Г. Чернишов; кандидат історичних наук, доцент В. Л. Шаповалов.

створити найбільш сприятливий для відтворення і функціонування політичний, правовий та економічний клімат.

Результатом клерикалізації стало:

а) у політичній сфері – посилення владного потенціалу політичних сил, орієнтованих на реалізацію ідеї розробки державно-національної ідеології на основі православ'я і, частково, ісламу; збільшення числа вірян, особливо серед осіб з вищою освітою, управлінських працівників і підприємців¹, тобто потенційних «локомотивів» трансформаційного процесу; розгляд РПЦ як оплоту стабільності і могутності Росії, політико-адміністративний пресинг нетрадиційних релігійних об'єднань; зростання тенденції до релігійної експансії «іншого світу»².

Слід солідаризуватися з Н. О. Зорською, що «православна етноконфесійна ідентифікація у дедалі більшої кількості російських громадян остаточно набуває рис національної приналежності, виступаючи свого роду субститутутом громадянства. Етнічна складова православної ідентифікації стала виразом спрощених форм солідарності «своїх» у протиставленні «чужим», в даному випадку – «іногородцям» (усім неросійським громадянам Росії) і «іновірцям»³. Даний процес супроводжується формуванням інформаційного середовища, що перешкоджає поширенню в суспільстві відповідних антирелігійних (антицерковних) настроїв. В останньому випадку мова може йти, наприклад, про блокування stato інформації про протести петербуржців, пов'язаних з рішенням мерії культурної столиці Росії передати Ісаакіївський собор у власність РПЦ та ін.

б) у правовій сфері – активне використання репресивного російського законодавства за критерієм віросповідання і політичної лояльності як до інодумців, так і до їх об'єднань; прийняття закону про образу почуттів вірян, що суперечить чотирьом статтям Конституції РФ: про світську державу (ст. 14), про рівність прав незалежно від переконань і ставлення до релігії (ст. 19), про свободу совісті та вільний вибір і поширення релігійних та інших переконань (ст. 28), про свободу думки і слова (ст. 29)⁴; а також статтями 18 і 19 Загальної Декларації прав людини ООН 1948 року⁵ і окремих положень резолюції ПАРС 1804, які не допускають обмеження свободи вираження думок в інтересах окремих релігійних груп, а також шанобливого ставлення до релігійних догматів (п. 18 і п. 19)⁶. Очевидно, що прийняття даного закону спрямовано на залякування суспільства і нейтралізацію світського елементу, що становить небезпеку релігійним корпораціям.

в) в економічній сфері – активна пряма і непряма підтримка РПЦ та інших православних релігійних об'єднань, а також низки ісламських організацій і груп. Якщо у випадку підтримки РПЦ мова йде насамперед про передачу у власність або в довгострокову оренду православній церкві будівель, споруд, культурних об'єктів і цінностей; то в другому – про державну фінансову підтримку ісламської науки, культури і освіти. Так, у 2006 році за участю Управління Президента Російської Федерації з внутрішньої політики був створений Фонд підтримки ісламської культури, науки і освіти, патронований президентськими структурами⁷. Крім того, за рішенням Міністерства освіти і науки РФ були визначені п'ять державних вишів, на які в рамках встановленого державного фінансування поклали обов'язок надання науково-методичної, організаційної, інформаційно-технічної допомоги п'яти ісламським центрам.

У рамках прагнення держави посилити клерикалізм системи «своїм», визнаним на території Росії релігійним організаціям, надаються значні пільги, яких позбавлені інші громадські об'єднання⁸.

¹ Зорская, Н. А. (2013) Православие в постсоветском обществе. *ОНС: Общественные науки и современность*, 1, 92, 96.

² Москва-Третий Рим. Суверенная модернизация. *Экспертный доклад* <http://www.intelros.ru/intelros/reiting/geyting_09/material_sofi/8281-tretij-rim-suverennaya-modernizaciya.html> (2017, вересень, 25).

³ Зорская, Н. А. (2013) Православие в постсоветском обществе. *ОНС: Общественные науки и современность*, 1, 94.

⁴ Эксперты негативно оценили проект закона об оскорблении чувств верующих. <<http://baznica.info/article/eksperty-negativno-otsenili-proekt-zakona/#sthash.wHAKyY8m.dpuf>> (2017, вересень, 25).

⁵ Всеобщая Декларация прав человека ООН 1948 года <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml>. (2017, вересень, 25).

⁶ Рекомендация ПАСЕ 1804 (2007) от 29 июня 2007. <<https://sites.google.com/site/fppungoru/zakonodatelstvo/dokumenty-pase-i-es>> (2017, вересень, 25).

⁷ Фонд поддержки исламской культуры науки и образования. *Официальный сайт*. <<http://www.islamfund.ru>>. (2017, вересень, 25).

⁸ Шахов, М. (2013) *Правовые основы деятельности религиозных объединений в Российской Федерации*. Москва: Издательство Сретенского монастыря, 528, 353-374.

Прагнення держави сформувати національну ідеологію з панівними елементами традиційних для Росії релігійних доктрин призводить до надмірної присутності релігійного компонента в діяльності органів державної влади, правоохоронних і армійських підрозділів, установ освіти та охорони здоров'я, що створює загрозу клерикалізації державних інститутів. Ситуація ускладнюється тим, що в Росії слабо врегульовані нормами права юридичні та етичні аспекти поведінки чиновників, що дозволяє останнім виходити з суб'єктивних уявлень при вирішенні різних питань, а в низці випадків просто проявляти неповагу до представників релігійних конфесій¹.

До того ж підтримка релігійних об'єднань *stato*, сприяє формуванню інтолерантності релігійного середовища. Релігійні монополісти, спираючись на авторитет та інші ресурси держави, починають виходити за правові рамки. Яскравим прикладом цього є вільний продаж книг, що містять елементи розпалення міжрелігійної ворожнечі і пропаганди переваги певних релігій. «Звичайно, найбільш високою і шляхетною релігією є християнство зі своїм вченням – пишеться у брошурі, що вільно розповсюджується в церковних крамницях РПЦ «Де справжня церква? Відомості про ересі й секти»,... тільки Православна Церква безперервно сходить до Церкви перших століть... Читаючи відомості про численні секти й релігійні течії (в книзі вказується понад 20 сект, до яких автори зараховують і антирелігійні групи – Авт.); мимоволі виникає питання: чому ж їх так багато у сучасному світі? Чому саме сьогодні люди стали такими охочими до усього духовно нездорового і очевидно хибного? Серед них (представників сект – Авт.) багато психічно хворих і просто невірних людей...»².

Конфліктне середовище зріє і в самих традиційних релігійних об'єднаннях, що мають складну внутрішньокорпоративну структуру³. При цьому конфлікти виходять за межі релігійних корпорацій, поширюючись на взаємини як з державою, так і суспільством⁴.

Політично встановлений в Росії процес відтворення релігійних об'єднань, що породжує клерикалізацію соціуму в рамках традиційних релігійних доктрин, вступає і у суперечність з процесами, що відбуваються в розвинених демократичних країнах. Так, дослідження Pew Research Center, проведене в жовтні 2012 року, демонструє швидке зростання кількості американців, які не ідентифікують себе з жодною релігією. За останні п'ять років кількість осіб, які не відносять себе до тієї чи іншої релігійної течії, збільшилася з приблизно 15% до 20% від усіх повнолітніх американців. На сьогодні такими вважають себе понад 13 мільйонів тих, хто називає себе атеїстом і / або агностиком (близько 6% від населення США), а також майже 33 мільйони людей, які говорять, що вони не мають певної релігійної приналежності (14 % від населення США)⁵. Не випадково на інавгураційній промові в 2009 році президент США Б. Обама виголосив: «Різноманіття суспільства дуже важливо – це сила, а не слабкість. Ми нація християн, мусульман, іудеїв, індуїстів – і безбожників»⁶, підкресливши таким чином тенденцію, характерну для американського соціуму. Де-факто сьогодні в США навіть помірні консерватори відходять від релігійної риторики, релігія витісняється із суспільної свідомості, стаючи маргінальним явищем. У масовій культурі американців атеїзм проявляється майже повсюдно, набирають вплив атеїстичні центри, серед яких виділяються фонд «Свобода від релігії», який об'єднує представників ЗМІ, вчених і політиків, а також громадська організація «Атеїсти Америки».

Навіть у сучасній європейській цивілізації, що історично відрізняється присутністю релігійного чинника в політичній сфері, спостерігається становлення атеїзму як чинника розвитку і гуманізації суспільства. Атеїзм, стверджує С. Жижек, сприяв створенню безпечного публічного

¹ Мещерякова, А. Ф. (2009) *Светское государство в современной России: конституционно-правовой анализ*. Дисс... канд. юр. наук. Саратов.

² *Где истинная церковь? Сведения о ересь и сектах*. (2001). Москва: Свято-Успенская Почаевская Лавра, 59-61.

³ Гуляева, М. *Государственная поддержка традиционного ислама как важный фактор профилактики экстремизма и терроризма в исламской среде: на примере Челябинской области*. <<http://muslem.ru/государственная-поддержка-традицион/>> (2017, вересень, 25).

⁴ Ваххабизм пришел на Урал? Имущественные конфликты с РПЦ (2000) *Возрождение Урала*, 4. <<http://ru-antireligion.livejournal.com/5112204.html>>. (2017, вересень, 25). *Три семьи могут остаться без жилья по требованию РПЦ в Ставрополе*. <<http://bloknot-stavropol.ru/news/tri-semi-mogut-ostatsya-bez-zhilya-po-trebovaniyu--808620>> (2017, вересень, 25).

⁵ «Nones» on the Rise» One-in-Five Adults Have No Religious Affiliation. <<http://www.webcitation.org/6Dk8zwMPe>> (2017, September, 25).

⁶ *Inaugural address of President Barack Obama* <<http://www.theguardian.com/world/2009/jan/20/barack-obama-inauguration-address>> (2017, September, 25).

простору для самих вірян, а сьогодні став єдиною політичною силою, яка не робить з них громадян другого сорту, незалежно від їх приналежності до будь-якої конфесії»¹.

Прагнучи зберегти моноцентричну систему російської політики й національну ідентичність на основі традиційних релігій, держава припускається стратегічної помилки. Селекція релігійних громадських об'єднань у рамках традиційних політико-релігійних цінностей призводить не лише до формування релігійного ізоляціонізму та інтолерантності, реанімує релігійно-патрімоніальні практики, але і сприяє порушенню балансу інтересів держави, особи і релігійних об'єднань; перешкоджає плідній співпраці між народом Росії і народами інших країн.

Попри те, що релігійні цінності не суперечать загальнолюдським, релігійна свідомість більшою мірою піддається маніпулюванню, а її носії менш схильні до участі в політичному житті² і більше – до залучення у терористичне середовище³, посилює страх людини за свою безпеку.

Отже, релігійні об'єднання відіграють важливу інструментальну роль у російській політиці. Діяльність традиційних релігійних об'єднань зводиться до: а) зміцнення моноцентричної організації Російської держави, б) нейтралізації громадянського елемента, в) консолідації індивідів на основі релігійної приналежності. Нетрадиційні релігійні об'єднання зазнають адміністративного тиску і розглядаються як чужі для системи. Останнім Російська держава створює істотні перешкоди на шляху до інституціоналізації, застосовує репресивні практики.

Зміцнення в Росії традиційних релігійних об'єднань вступає у суперечність із загальноцивілізаційним вектором і веде до архаїзації російського суспільно-політичного життя, сприяючи зміцненню моноцентричної організації Російської держави й системи радянської влади.

References:

1. *Differenciacija grazhdanskikh i politicheskikh praktik v Rossii: institucional'naja perspektiva*: Nauchno-analiticheskij doklad [Differentiation of Civil and Political Practices in Russia: Institutional Perspective: Analytical Report] (2013). Moscow: Institut sociologii RAN, 53. [in Russian].
2. *Duhovnaja obshchina musulman Respubliki Moldova protiv Moldovy* (Carmuirea Spirituala a Musulmanilor din Republica Moldova v. Moldova) [The spiritual Community of Muslims of Republic Moldova.] Appeal № 12282/02 dated June 14, 2005 (2005) [in Russian].
3. *Eksperty negativno ocenili proekt zakona ob oskorblenii chuvstv verujushhih* [Experts negatively assessed the draft law on insulting the feelings of believers] <<http://baznica.info/article/eksperty-negativno-otsenili-proekt-zakona/#sthash.wHAKyY8m.dpuf>>. [in Russian].
4. Elbakjan, E.S. (2013). Globalizacija v jepohu religii, religija v jepohu globalizacii [Globalization in the era of religion, religion in the era of globalization]. *Religiovedenie*, 3, 149-162 [in Russian].
5. *Fond podderzhki islamskoj kultury nauki i obrazovanija*. Oficialnyj sajt. [Fund for Support of Islamic Culture of Science and Education. The Official site]. <<http://www.islamfund.ru>> [in Russian].
6. *Gde istinnaja cerkov? Svedenija o eresjah i sektah* [Where is the true church? Information on heresies and sects] (2001). Moscow: Svjato-Uspenskaja Pochaevskaja Lavra, 59-61 [in Russian].
7. Guljaeva, M. *Gosudarstvennaja podderzhka tradicionnogo islama kak vazhnyj faktor profilaktiki jekstremizma i terrorizma v islamskoj srede: na primere Cheljabinskoj oblasti* [State support of traditional Islam as an important factor in the prevention of extremism and terrorism in the Islamic environment: the case of Chelyabinsk Oblast]. <<http://muslem.ru/gosudarstvennaja-podderzhka-tradicion/>> [in Russian].
8. Hestanov, R. (2006). Bez kresta. Ateizm kak antidot fundamentalizma [Without a cross. Atheism as the antidote of fundamentalism]. *Politicheskij zhurnal* [Political journal], 12, 60-65 [in Russian].
9. *Imperator Nikolaj II i Pravoslavnaja Cerkov* [Nicholas II of Russia and the Eastern Orthodox Church] <<http://www.3rm.info/3821-imperator-nikolaj-ii-i-pravoslavnaya-cerkov.html>> [in Russian].
10. *Inaugural address of President Barack Obama*. <<http://www.theguardian.com/world/2009/jan/20/barack-obama-inauguration-address>>.
11. Meshherjakova, A.F. (2009). *Svetskoe gosudarstvo v sovremennoj Rossii: konstitucionno-pravovoj analiz*: Diss... kand. jur. Nauk [The secular state in modern Russia: the constitutional law analysis: thesis for Candidate of Sciences degree in Juridical sciences]. Saratov [in Russian].
12. *Moskovskoe otделение Armii spasenija protiv Rossii*: Postanovlenie ot 5 oktjabrja 2006 g.: [Moscow Department of the Salvation Army v. Russia, № 72881/01, October 5, 2006]. *Bjulleten Evropejskogo Suda po pravam cheloveka*, 2007, 4, 37 – 39 [in Russian].

¹ Хестанов, Р. (2006) Без креста. Атеизм как антидот фундаментализма. *Политический журнал*, 12, 62.

² *Дифференциация гражданских и политических практик в России: институциональная перспектива*: Научно-аналитический доклад. (2013). Москва: Институт социологии РАН, 53.

³ Радилов, А. С., Цимбал, М. Ф. (2012) Технологии манипулирования сознанием и вовлечение в терроросреду. *ОНС: Общественные науки и современность*, 4, 134.

13. *Moskva – Tretij Rim. Suverennaja modernizacija. Ekspertnyj doklad* [Moscow is the Third Rome: Sovereign modernization. Expert report]. <http://www.intelros.ru/intelros/reiting/rejting_09/material_sofiy/8281-tretij-rim-suverennaya-modernizacija.html> [in Russian].
14. *Nones on the Rise. One-in-Five Adults Have No Religious Affiliation* <<http://www.webcitation.org/6Dk8zwMPe>>.
15. *Osvobode sovesti i o religioznyh objedinenijah*. Federalnyj zakon № 125-FZ (26 sentjabrja 1997 g.) [On Freedom of thought and on Religious Associations. Federal Law, September 26, 1997 No. 125-FZ]. *Sobranie zakonodatelstva Rossijskoj Federacii ot 29 sentjabrja 1997 g. № 39 st. 4465* [The collection of Russian Federation legislation] [in Russian].
16. Radilov, A S., Cimbali, M.F. (2012) Tehnologii manipulirovanija soznaniem i вовлечение в террористическую среду [The technologies of manipulation of consciousness and involvement in the terrorist environment]. *ONS: Obshchestvennye nauki i sovremennost* [Social sciences and modernity], 4, 134-137 [in Russian].
17. *Rekomendacija PASE 1804 (2007) ot 29 ijunya 2007* [PACE Recommendation 1804 (2007) of 2007, June, 29, (2017, Sept., 25)]. (2007). <<https://sites.google.com/site/fppungoru/zakonodatelstvo/dokumenty-pase-i-es>>.. [in Russian].
18. *Saentologicheskaja cerkov g. Moskvy protiv Rossii: Postanovlenie ot 5 aprelja 2007 g.*: [Moscow Church of scientology v. Russia, № 18147/02]. Evropejskij Sud po pravam cheloveka. Bjulleten Evropejskogo Suda po pravam cheloveka [Bulletin The European Court of Human Rights, 2007, 10, 33 – 35. [in Russian].
19. Shahov, M. (2013). *Pravovye osnovy dejatel'nosti religioznyh objedinenij v Rossijskoj Federacii* [Legal basis for the activities of religious associations in the Russian Federation]. Moscow: Izdatelstvo Sretenskogo monastyrja, 353-374 [in Russian].
20. *Tri semji mogut ostatsja bez zhilja po trebovaniju RPC v Stavropole* [Three families can remain without housing at the request of the ROC in Stavropol]. <<http://bloknot-stavropol.ru/news/tri-semi-mogut-ostatsya-bez-zhilya-po-trebovaniyu--808620>> [in Russian].
21. Vahhabizm prishel na Ural? [Wahhabism came to the Ural District?] (2000) *Vozrozhdenie Urala* [Revival of the Ural District] 4. <<http://ru-antireligion.livejournal.com/5112204.html>> [in Russian].
22. *Vseobshhaja Deklaracija prav cheloveka OON 1948 goda* [Universal Declaration of Human Rights 1948]. <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml> [in Russian].
23. Zorskaja, N.A. (2013). *Pravoslavie v postsovetском obshchestve* [Orthodoxy in the Post-Soviet Society]. *ONS: Obshchestvennye nauki i sovremennost* [Social sciences and modernity], no. 1, 90-97 [in Russian].

**Iryna Polishchuk, Deputy Head of Organizational Support
and Monitoring Department of the Institute
for In-Service Training of Senior Executives**

National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

ORGANIZATIONAL MECHANISM OF PROFESSIONAL POTENTIAL DEVELOPMENT: LEADERSHIP APPROACH

Globalization, principles of “good governance” as well as new challenges brought forward by the new phase in the development of civilization provides for new approaches in the organization of development of professional potential of civil servants. Human-centered approach, where a person occupies a central position and is a prerequisite for the efficient functioning of any system, calls for the improvement of organizational mechanism pertaining to the support of development of professional potential of civil servants in Ukraine. Therefore, the system of civil service should also take into account the abovementioned trend and pay special attention to leadership approach in the development of professional potential of civil servants.

Keywords: organizational mechanism, professional potential, organizational mechanism of professional potential development, leadership.

Problem setting in general and its connection with the important scientific and practical tasks.

The efficiency and effectiveness of the system of public administration is to a large extent determined by the efficiency of organizational mechanism pertaining to the support of development of professional potential of civil servants. This issue is of prime importance for Ukraine within the framework of reformation of the system of public administration, what involves the necessity to consider and develop new approaches to public administration. This calls for the elucidation of leadership approach within the framework of improvement of organizational mechanism pertaining to the support of development of professional potential of civil servants in Ukraine.

Recent publications analysis on the issues under consideration and determination of the elements of broader issue, that were not addressed to earlier.

Among Ukrainian scientists, who did research on the mechanisms of professional potential development of civil servants, were the following scientists, who devoted notable attention to the concept of professional potential: K. K. Barantseva, P. M. Vasylenko, V. L. Lapshyna, I. P. Manokha, V. R. Miliaieva, I. V. Murashko, N. R. Nyzhnyk, I. I. Nyniuk, L. A. Pashko, I. H. Surai, I. H. Utuzh. Scholarly works of the following researchers were devoted to the peculiarities of leadership approach within the framework of professional potential development: D. Chopra, S. Covey, J. Lenhart, N. Miller, D. Super.

Setting paper objectives (aim). The aim of scientific work is to figure out the ways of improvement of organizational mechanism pertaining to the support of development of professional potential of civil servants in Ukraine by application of the leadership approach.

Presentation of the main results and their substantiation. When the system of public administration is characterized by imbalance and by the low level of public trust, a special type of transformation is needed, which would consolidate the democratic system. This is possible due to the anthropocentric orientation of public administration. Such transformations require new approaches to the mechanisms of state administration. One of these approaches is to find new paradigms what concerns the mechanisms for development of professional potential of civil servants.

Modern society is characterized by the intellectualization of human activity, which in turn determines the level of country's development. The shift from the technocratic paradigm and rationalism to humanistic paradigm, where personal development is crucial for the formation of long-term development strategy of a country is the main prerequisite for the development of the system of public administration.

In order for the system of public administration to be efficient and effective it is necessary to implement such mechanisms of its insurance that would promote its innovativeness. This issue is especially important for the countries undergoing transition period on their way towards establishing contemporary

management style, within the framework of the need to reform the system of public administration, which dictates the need for identifying new approaches to the support of development of professional potential of civil servants.

Professional potential development involves mobilization of the following determinants: non-actualized opportunities, inclinations, abilities, needs, values, personality traits, latent structured resources, reserves, creative impulses, internal energy, productive forces, needs of self-actualization and others. In this process it is vital to "go beyond one's limits", to indulge into the self-creation, self-expression, self-determination, self-development.

By professional potential development civil servants have to employ both instrumental and motivational tools to widen human potencies and possibilities of self-actualization. Multidimensionality of professional potential development is confined in the fact that this process should take into account the following factors: physical and mental health, social opportunities, material and spiritual needs, sociocultural motivation.

Thus, the mechanisms for professional potential development by civil servants should include physical, social, material and spiritual levels. For maximum results in the development of professional potential the necessary prerequisite is the systematic approach.

According to the main tendencies what concern the support of the development of professional potential, in order to achieve maximum efficiency in this process, the following conditions are necessary:

- the correlation between the system of human resources management and the social environment, together with the current situation in the country, in order to understand the real needs and dangers;
- organizational support of systematic vocational education, training;
- analysis and rational use of available resources for the development of professional potential;
- definition of the goals of professional potential development for all institutions that are related to the insurance of professional development of employees (including vocational education) and to the coordination of their activities.

The common features shared by the American, European and Eastern models for the insurance of development of professional potential of civil servants are the following:

- consistency: maximization of professional potential of civil servants in order to achieve the organization's success requires the application of a systematic approach to the insurance of career development;
- existence of a system of motivations (motivational mechanism);
- application of organizational, legal and resource mechanisms.

The following characteristics are specific for each abovementioned model:

- the administrative mechanism for the development of the professional potential of civil servants for the American model (USA), which provides for program-oriented training and application of personal development programs that are determined by the administrations of specific government bodies;
- the socio-psychological mechanism for the European model (Poland), based on the concept of leadership development and the development of emotional component (carried out through the training system);
- the moral and ethical mechanisms that are peculiar to the Eastern model (Japan), with the emphasis on the development of the inner world of personality, his/her strengths.

The main tendencies for the insurance of development of professional potential of civil servants include:

- support of program-specific organization of the development of professional potential of civil servants;
- provision of organizational and legal foundations for leadership development; flexibility of human resources management system; focus on the development of intellectual and emotional and psychological potential;
- maintenance of development of inner world of a person.

The most vital element from all the above mentioned tendencies is organizational mechanism, as it serves as the basis for all other mechanisms.

Organizational mechanism pertaining to the support of development of professional potential of civil servants in Ukraine is based upon the following principles:

- the rule of law,
- legitimacy,
- patriotism,

- decency,
- transparency,
- stability,
- political neutrality,
- professionalism, etc.

Professional potential of civil servants requires the necessity for constant development and aims at the implementation of the principles of civil service in order to efficiently perform certain tasks and functions of the respective government agency. It represents a system that is being developed through the interaction of resource capabilities of a person in accordance with the external conditions of professional activity. This involves the formation of theoretical and practical foundations for efficient operation that can be achieved by means of personal development. But the most efficient tool in this process – is the development of leadership.

For Ukraine, the issue of leadership, especially what concerns the sphere of public administration, is crucial, taking into consideration the timely decentralization reform, which brings forward more powers and thus more responsibility to local self-government. In this situation, the need for a self-made, public interest oriented leader is crucial.

Under the dynamic conditions of implementation of administrative reform in Ukraine and as a result of its practical implementation it is expected that there will be gradual formation of an improved system of public administration. The basic important message of this reform is creation of a horizontal model of public management, devolution of authority, responsibility for decision-making and allocation of tangible and intangible resources directly on the local level, that is, within unified territorial communities.

Therefore, at this stage of reforming the essential prerequisite for the future success is primarily professionalization of highly qualified personnel with European direction on the issues pertaining to urban management by means of primarily leadership development, so that they are ready to implement innovative ideas. Today the vector of Ukraine's cooperation with European countries is directed at advancing the best practices and this process is most successful with regard to collaboration with the Federal Republic of Germany, which is considered an example for the development of local self-government.

One of the approaches, which determines the efficiency of public policy and therefore serves a prerequisite for the professionalization of senior executives – is leadership development approach. The efficiency of senior executives here is linked to leadership skills, management style, individual characteristics of senior officials, how the tasks are carried out, to motivation and professional development¹.

L. A. Pashko provides for the following definitions of leadership²:

- 1) senior executive position of a certain individual, social group, clan, party or state;
- 2) processes of internal self-organization and self-management of a group, which are preconditioned by the individual initiative of their members;
- 3) process, whereby one person exercises influence on another one or on a group of people;
- 4) system of interpersonal relationships in the organization between the staff members and the team leader, whose personal influence allows him to play a major role in situations that concern the interests and the nature of activities of the whole team.

Leadership involves far greater level of responsibility in achieving strategic goals than it is required by generally accepted standards. It stimulates continuous development of intellectual abilities within the individual, creative thinking, forward-looking perceptions, strategic thinking, strong will, etc., what makes it possible to set forward new goals, to introduce new ideas for the appropriate reaction of an organization to changing internal and external environment³.

In the encyclopedic sociological dictionary, it is stated that the term “leadership” has two meanings⁴:

- 1) premier position of a certain individual or social group, which is caused by the most efficient results of its activities (economic, political, scientific, sports, etc.);

¹ Human Potential and Development Project. *Union of intelligible associations*. <<http://www.un-intelligible.org/projects/homehum.php>> (2017, вересень, 27).

² Гошовська, В.А., Пашко, Л.А. (2015). *Лідерство в місцевому самоврядуванні: словник термінів*. Харків: Фактор, 94.

³ Гошовська, В.А., Пашко, Л.А. (2015). *Лідерство в місцевому самоврядуванні: словник термінів*. Харків: Фактор, 94.

⁴ Соціологія: короткий енциклопедичний словник. *Освіта – допоміжні та довідкові матеріали*. <<http://subject.com.ua/sociology/dict/249.html>> (2017, вересень, 27).

2) processes of internal self-organization and self-management of a group that are preconditioned by the individual initiative of their members.

The authors of the great psychological explanatory dictionary define leadership as “the denomination of exercise of authoritative powers or influence within the social group”¹.

It is efficient leaders that become active participants in the development process, identify their opportunities and provide support that is necessary for implementing changes².

Researchers are offering fresh ideas of what makes a good leader. As a distinct competency, moral leadership at work is attracting attention³.

While considering the process of professionalization the role of leadership is crucial for the efficiency of senior executives. Leadership here serves as a tool for human potential development and thus for the efficiency of public policy.

In order to define the practical aspects of leadership development of senior executives within the framework of organizational mechanism of professional potential development we will consider Deepak Chopra's approach to leadership. To his mind, individuals must move through seven stages, represented by the acronym L-E-A-D-E-R-S in order to be successful leaders: “At the deepest level, a leader is the symbolic soul of the group. His role is to fulfill the needs of others and, when each need is met, to lead the group on to fulfill ever higher needs, lifting the group's potential at every step”⁴.

L=Look and Listen.

Chopra expresses how the ability to use your mind, body, soul, and heart to “arrive at the point where looking and listening comes from your entire being”⁵ is critical to attaining a vision and becoming an inspired leader.

E=Emotional Bonding

He asserts that spiritual intelligence “gets us in touch with love, compassion, joy and inner peace”⁶.

A=Awareness

According to Chopra, Seven Attributes of Consciousness are centeredness, self-motivation, coherence, intuition and insight, creativity, inspiration, and transcendence⁷. The step-by-step Awareness program involves nine recommended behaviors/steps (Stop struggling; Keep listening to your inner voice; Meditate in order to reach the core of your awareness; Test your boundaries; Remain centered; Look beyond your personal beliefs; Gather information from every source; Learn to have clear intentions; and Value inner peace⁸).

D= Doing

Doing is a skill and can be developed following five sequential steps, outlined in the text as (1) Be Action Oriented; (2) Act as a Role Model; (3) Commit Yourself to Good, Honest Feedback; (4) Be Persistent; and (5) Take Time to Celebrate⁹.

E=Empowerment

Power follows certain historical principles; (1) Power accumulates. The more a leader gets, the more will come to him. (2) The powerful rise only to fall. The higher a leader climbs, the more inevitable is his downfall. (3) Power corrupts. Leaders who start out to do good wind up doing evil. (4) Power is exceptional. The ordinary person willingly or unwillingly surrenders his power to a handful of power-seekers and is left with none for himself¹⁰.

R=Responsibility

The author divides leader's responsibilities into eight ideals; “I am responsible for what I think; I am responsible for how I feel; I am responsible for how I perceive the world; I am responsible for my role in society; I am responsible for my immediate environment; I am responsible for my speech; I am responsible for my body”¹¹.

¹ Ребер, А. С. (2000). *Большой толковый психологический словарь*. Москва: Вече-ACT, 406.

² Morrison, N. (2015). *The Eight Components Of Great Professional Development*. <<http://www.forbes.com/sites/nickmorrison/2015/06/10/the-eight-components-of-great-professional-development/2/>> (2017, вересень, 27).

³ Covey, S.R. (1995). *Principle-Centered Leadership*. New York: Simon and Schuster.

⁴ Chopra, D. (2010). *The soul of leadership: Unlocking your potential for greatness*. New York, NY: Harmony Books, 10.

⁵ Chopra, D. (2010). *The soul of leadership: Unlocking your potential for greatness*. New York, NY: Harmony Books, 27.

⁶ Chopra, D. (2010). *The soul of leadership: Unlocking your potential for greatness*. New York, NY: Harmony Books, 56.

⁷ Chopra, D. (2010). *The soul of leadership: Unlocking your potential for greatness*. New York, NY: Harmony Books, 65.

⁸ Chopra, D. (2010). *The soul of leadership: Unlocking your potential for greatness*. New York, NY: Harmony Books, 79-86.

⁹ Chopra, D. (2010). *The soul of leadership: Unlocking your potential for greatness*. New York, NY: Harmony Books, 88-89.

¹⁰ Chopra, D. (2010). *The soul of leadership: Unlocking your potential for greatness*. New York, NY: Harmony Books, 109.

¹¹ Chopra, D. (2010). *The soul of leadership: Unlocking your potential for greatness*. New York, NY: Harmony Books, 137.

S=Synchronicity

Chopra is insistent that anyone can attain synchronization through practical paths. Chopra identifies this route through the following suggestions, “Regard synchronicity as normal. Look for the hidden message. Go where you are guided. Be here in the present. Understand the harmony of contained conflicts. Encourage unity; discourage divisions. Align yourself with a new belief: “I am the world”¹.

Thus, leadership development, which is aimed at the advancement of such skills and qualities as listening and looking thoroughly into every issue, emotional bonding, carrying out different tasks efficiently, empowerment, taking responsibility and perceiving the situation as it is, is a powerful tool for the insurance of management efficiency and thus it is a prerequisite for the professionalization of senior executives.

For the Ukrainian system of public administration, the following leadership principles are of great importance:

- clear, understood by the team goal-setting;
- strong faith in everyday activities, in resolving difficult situations;
- commitment;
- the ability to motivate others and simultaneously to model the behavior conduct of others;
- constructive feedback;
- ability to solve problems;
- decisiveness;
- the ability and inner desire to be a mentor for the team,
- trusting relationships

Conclusions and perspectives for further research. Thus, the ways of improvement of organizational mechanism pertaining to the support of development of professional potential of civil servants in Ukraine by application of the leadership approach involves the following directions:

L – Learning (the support of development of professional potential of civil servants in Ukraine should include organization of solid grounds for constant learning and self-improvement, revelation of strengths and weaknesses);

E – Ethics (the support of development of professional potential of civil servants in Ukraine should be based on ethical foundations);

A – Action (the support of development of professional potential of civil servants in Ukraine should be action-oriented);

D – Development (the support of development of professional potential of civil servants in Ukraine should be constantly developing);

E – Empathy (the support of development of professional potential of civil servants in Ukraine should be directed at understanding others);

R – Real value (the support of development of professional potential of civil servants in Ukraine should be measurable).

References:

1. Chopra, D. (2010). *The soul of leadership: Unlocking your potential for greatness*. New York, NY: Harmony Books, 224 [in English].
2. Covey, S. R. (1995). *Principle-Centered Leadership*. New York: Simon and Schuster [in English].
3. Hoshovska, V. A., Pashko, L. A. (2015). *Liderstvo v mistsevomu samovriaduvanni: slovnyk terminiv* [Leadership in local self-governance: glossary of terms]. Kharkiv: Faktor, 156 [in Ukrainian].
4. Human Potential and Development Project. *Union of intelligible associations*. <<http://www.un-intelligible.org/projects/homehum.php>> [in English].
5. Morrison, N. (2015). The Eight Components Of Great Professional Development. *Forbes/Education*. <<http://www.forbes.com/sites/nickmorrison/2015/06/10/the-eight-components-of-great-professional-development/2/>> [in English].
6. Reber, A.S. (2000). *Bolshoy tolkovyyi psihologicheskii slovar* [The Great explanatory psychological dictionary]. Moscow: Veche-AST, 406 [in Russian].
7. Sotsiologhiia: korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk [Sociology: brief encyclopedical dictionary]. *Osvita – dopomizhni ta dovidkovi materialy* [Education – Supporting and Reference Materials]. <<http://subject.com.ua/sociology/dict/249.html>> [in Ukrainian].

¹ Chopra, D. (2010). *The soul of leadership: Unlocking your potential for greatness*. New York, NY: Harmony Books, 164.

Ihor Kushnarev, PhD in Law

*V. M. Koretsky Institute of State and Law
of National Academy of Sciences of Ukraine*

MANIFESTATIONS OF POLITICAL CORRUPTION AND METHODS OF ITS PREVENTION IN GREAT BRITAIN

Peculiarities of forms of political corruption in Great Britain are analysed. The historical excursion of forms of corruption prevention is done. Characteristic features of the British anti-corruption strategy are noted. The experience and effectiveness of anti-corruption reforms in this country are assessed. It is stressed that Britain is not a “zero tolerance” country to political corruption. The peculiarity of British anti-corruption policy is stated to be a permanent public control over issues related to lobbying, purchasing political influence, financing of political parties, transparency of elections, malversation of local authorities, etc. Permanent public awareness is a major driver of anti-corruption policy of Great Britain.

Keywords: corruption, political corruption, anti-corruption reforms, Great Britain.

The example of Great Britain as a highly developed democratic state at the highest level demonstrates that political corruption is a “disease” that affects all the newest states, regardless of the level of development and political regime. But the level of this “affliction” is correlated with a number of factors (political, economic, legal, etc.). In general, Great Britain “reined in” a corrupt offensive on the political sphere.

Despite its leading economic position, Great Britain is not one of the leaders in rooting out political corruption, unlike Denmark, Finland, Sweden, and other states leading anti-corruption ratings. Corrupt political scandals were associated with the names of the British Conservative Party P. Crades, the former Interior Minister J. Smith, the younger Minister of Social Security T. McNulty, the chairman of the Conservative Party, E. Pickles, and others. But the consistent implementation of anti-corruption values ensures steady high positions of both countries in anti-corruption assessments, such as the Corruption Perceptions Index. This index is an indicator of corruption in the public sector, government and activity of other political actors. The index determines the place of the countries on a scale from 100 points – there is no corruption, to 0 points – strong corruption: 2012 – 74, 2013 – 76, 2014 – 78, 2015 – 81, 2016 – 81 point.

The scientist K. Friederich emphasized that in modern Britain and a number of other countries, political corruption is perceived as a special form of political pathology, rather than as a global disintegration¹. D. Canache and M. Alison rightly point out that political scandals in Great Britain have undermined citizens’ credence and confidence in actions of the government, but did not destroy the democratic system of this countries². The high level of legal and political culture in both states, and the development of civil society institutions contribute to the fact that politicians retire in the context of a corruption scandals surrounding them.

It is necessary to analyse peculiarities of forms of political corruption in Great Britain. Determine differences of national anti-corruptive strategy, assess experience and efficiency of their anti-corruptive reforms.

For several hundred years, Great Britain has been trying to solve the problems of ethics, the standards of righteousness of government officials and politicians. These issues remain on the agenda of the United Kingdom today: public opinion polls express concern about the level of corruption, and the government continues to discuss mechanisms for anti-corruption protection in politics. British civil society, especially thanks to the powerful capabilities of the new media, “holds in the sight” its politicians and parties. Obviously, this gives some positive results, considering the steady increase of the position of Great Britain in the Corruption Perceptions Index over the past five years.

¹ Friedrich, C.J. (2007). Corruption Concepts in Historical Perspective. In: A. J. Heidenheimer, M. Johnston (Eds.), *Political Corruption: Concepts and Contexts*. New Jersey: New Brunswick, 22.

² Canache, D., Allison, M. (2005). Perceptions of Political Corruption in Latin American Democracies. *Latin American Politics and Society*, 3, Vol. 47, 96.

In May 2016, the World Anti-Corruption Summit was held in London, which is another evidence of the urgency of the corruption issue for this country. For Great Britain, political corruption is the subject of active investigations and scientific analysis. Thus, one of the latest researches of the problem of British political corruption by the professor at Liverpool University D. White, is sharply stated in the title and poses a key question – “How corrupt is Britain?”¹.

Nowadays Great Britain is not a “zero tolerance” country in relation to political corruption. Moreover, it was not such in past. Yet in Medieval England, one of the important mechanisms for fighting against corruption was an independent audit, the first mention of which dates back to 1130. London City was audited already in the 1200s, and there is a mention about the election of auditors before the beginning of the 14th century². The audit was aimed at ensuring accountability of those officials who were managing money (counteracting bureaucratic corruption). At the end of the 17th century in Scotland, the first law on the prohibition of being auditors and certain officials at the same time was adopted – in such a way the Institute of Independent Audit gradually emerged. Also, the first statement of the British Parliament against the corruption of the king (Jacob I Stewart) took place in the 17th century.

Large scale reforms of British elective law were done in 19th century; they deprived political life of the whole country of the most expressive manifestations of political corruption at that time – so called “pocket” “rotten boroughs”, those were constituencies, which were literally bought and sold on parliamentary elections. In 1872 the law on secret voting was passed, in 1883 – on fight against corruption on elections (supplemented with the law of 1906) which determined maximum sums, which could be spent for electoral campaign.

By the end of 19th century peculiar significance of anti-corruption fight is clearly described in the English law; this was fixed in three laws: on bribery in public-legal organizations (1889), on corruption prevention (1906), on amendments to the law on corruption prevention and novels to it (1916). It is necessary to pay attention on emphasis in third regulatory act on corruption crimes aimed against elective rights: attention is given to different forms of forcing of voters (vote purchase, entertaining of voters, straining of the last, etc.) In virtue of conservativeness of British legal system this complex of acts was valid till 2010.

To control and resist political corruption in Great Britain, Committee on Standards in Public Life (Nolan’s Committee) – an independent advisory public body at British government – was established in 1994. Establishing of this committee was stipulated by public scandal, initiated in October 1994 by the «The Guardian». In the publication it was stated that two parliamentarians N. Hamilton and T. Smith, lobbied in the House of Commons interests of Mr. Al-Fayed with an award of £2,000 for each question. This scandal was later called “money-for-question”. Mr. T. Smith plead no defence and the fact that he received £ 25,000 from businessman and immediately left the post of younger minister in the affairs of Northern Ireland. Mr. N. Hamilton insisted on erroneousness of accusation, but under pressure of that time prime minister J. Major left the post of the minister of the Department of Trade and Industry. In the response to the reaction of the public to this case at the day of Mr. N. Hamilton re-assigning, prime-minister announced about establishment of Committee on Standards in Public Life in the House of Commons³. Activity of the Committee aimed at prevention of corruption of members of parliament, who work as company advisors, who strive to influence on state policy and ex-minister, other officials, who work in those industry spheres, regulation of which they carried previously in government. On the grounds of the results of works of this Committee the House of Commons took decision on assigning of parliamentary director for standards, prohibition of protection and publishing of additional earning of the members of parliament⁴.

An important problem in the area of political corruption is selling of deputy seats. While looking at historical excursus, it is important to state that by 1911 British parliamentarians had not received official salary. Still the seat of the deputy was considered to be extremely profitable. From the end of the 18th century and till 1911 deputies publicly sold state positions, about what announcements in press were

¹ Whyte, D. (2015). *How Corrupt is Britain?* Pluto Press, London.

² Опыт борьбы с коррупцией в Великобритании. *Стоп коррупция*. <http://stopkorupciya.blogspot.com/2014/09/blog-post_35.html> (2017, серпень, 27).

³ Підбережник, Н. (2013). Антикорупційна політика в країнах Західної Європи: досвід для України. *Ефективність державного управління*, 37, 123–132.

⁴ Підбережник, Н. (2013). Антикорупційна політика в країнах Західної Європи: досвід для України. *Ефективність державного управління*, 37, 129.

printed. This was a legal procedure, which was stopped only after increase of public indignation and substituted with remuneration of labour. By means of it, there arose possibility to minimize corruption at assigning for state positions.

There arises an idea that separate political parties of Great Britain still in modern time rather practice positions "privatization", which was characteristic for 17th century than current law: many of them openly sell privileged access to government¹. The corruption scandal in 2006 concerning the distribution of seats in the House of Lords (the case of "donations in exchange for titles") has become perhaps the loudest. There fell a suspicion on the leadership of the state (the government) in giving seats in the House of Lords in exchange for the financial support of the Labour Party before the 2005 elections. After the investigation was initiated, it turned out that at least four candidates for House of Lords had given significant amounts (which, moreover, were not declared) to the Labour Party fund. In this case, politicians of the highest rank were interrogated, including that-time British prime minister T. Blair. It is important to note that the practice of selling titles, positions was legally banned in 1925. And in 2000, the Law on Political Parties, Elections and Referendums consolidated the requirement to disclose information on sponsorship.

One of the reasons why voters did not support the conservatives in the parliamentary elections in 1997 was corruption scandals, accusations of members of the government in malversation of official authorities and financial misconduct. Then, the ruling conservatives, led by J. Major, suffered a complete defeat from T. Blair Labour party (a gap of 253 mandates). However, Labour Party also regularly became objects of criticism for the reasons of political corruption: a heated discussion was caused even by air travels of T. Blair with his family at the expense of "friends". Such public accusations devalued the most valuable thing that authorities have – the trust of the population.

In 2009, the British political system was shaken by a new corruption scandal related to the inappropriate spending of funds allocated to deputies of the House of Commons for their legislative activities. In the meantime, were reimbursed for housing costs in or near London, or housing in the constituency where the deputy spent most time (the UK had a majoritarian electoral system) was introduced for Britain's parliamentarians. The accusations of unreasonable spending on second homes related to a number of high-ranking officials, such as the Interior Minister J. Smith, the Junior Social Security Minister T. McNulty, the chairman of the Conservative Party, E. Pickles, and others. Public dissatisfaction was "warmed up" with the information that in 2007–2008 total expenditures of deputies paid from the state budget increased for 6% (to £93000000), and that took place at the background of the increase of the world economic crisis and government appeals to the public about saving and economy.

These events made that-time prime-minister G. Brown to address an independent Committee on Standards in Public Life and additionally independent auditors with instruction to carry out investigation of financing activity of members of the House of Commons².

Conducted audits revealed a massive incidence of malversation of more than 1 million pounds. Deputies of the House of Commons were sent letters with a proposal to return to the public treasury the amounts which were discovered to have been used for other purposes (i.e., for personal needs). Among the addressees were G. Brown, D. Cameron, A. Salmond, N. Klegg and other politicians from different political parties. The returns were insignificant (for example, £218, returned by D. Cameron), as well as by weighty (£40,000 returned by T. McNulty). Since the law-makers-parliamentarians appeared to be the perpetrators of the law, Prime Minister G. Brown initiated the establishment of an independent body to control the expenses of parliamentarians of the lower house. It was also decided to adopt a code of deputy behaviour, and financial declarations to be made public on the Internet. In public opinion, the story of inexpediency caused a violent dissatisfaction. As a result, in 2009 more than 150 deputies³ did not even submit their candidacy for the next election, so that the accusations against them were not reflected in the electoral preferences of voters regarding the parties to which they belonged.

The readiness of British justice to consider the question in which the defendants are parliamentarians, has sharply raised the issue of parliamentary immunity. This principle has a long history, beginning with the Bill of Rights (1689), which has protected lawmakers from prosecution. Even newer legal acts were protecting parliamentarians: in 2003, the court of highest resort decided that the parliamentary privilege

¹ Світовий досвід: політична корупція у Великобританії. Уроки для України. *Представництво Фонду Ф. Науманна в Україні та Білорусі*. <<http://ukrajina.fnst.org/content/svitoviy-dosvid-politichna-korupciya-u-velikobritaniyi-uroki-dlya-ukrayini>>.

² Громыко, А. (2010). Коррупция в верхних эшелонах власти Великобритании. *Обозреватель-Observer*, 10, 122.

³ Громыко, А. (2010). Коррупция в верхних эшелонах власти Великобритании. *Обозреватель-Observer*, 10, 123.

should serve for preservation the principle of separation of powers, which requires the judiciary powers not to interfere and not to criticize the activities of the legislature.

For the past five years, the situation with political corruption in the Great Britain has shifted towards a reduction. The jump-start for change was the large corruption scandal mentioned above in the parliament in 2009. This led to the emergence of a new system, aimed at ensuring greater transparency of funding allocated to deputies for the maintenance of their offices. Also, in 2010, the British law on bribery was passed; “it demands that organizations train their employees to see the ways in which bribery can penetrate their business practices and inform them about the steps they should take to prevent this phenomenon”¹.

British experts in the area of political corruption (in particular, D. Hamm) believe that for the effective fight against corruption among politicians and civil servants the first necessary thing is presence of information about their income publicly accessible to every citizen.

Nowadays in Great Britain two problems became urgent:

1) corruption in the upper house of parliament (lords). Previously, its members were British noblemen of their descent, but now it is possible to become the one by paying a certain amount to party leaders;

2) financing of political parties by corporations. In the UK, there are no restrictions on political contributions, unlike, for example, in the United States or France. Therefore, the dependence of political parties from a small group of donators makes corruption possible. By threatening to stop donations, sponsors from the business environment are pressing for making profitable solutions for them. Thus, even foreigners can easily make a financial donation – they only need to be registered for “business activity” in the UK. Among the latest examples can be amount of 76 million pounds, spent on a Brexit campaign. Most of these funds are donations from 10 private sponsors. It is important to note that in public opinion polls, most British favour a total prohibition of politicians’ funding by corporate entities and the private sector (59% according to the Transparency International Annual Global Corruption Barometer, 2016). British people began to express dissatisfaction with the settlement of the issue of financing the parties in the 1970s, when the report of Houghton was published and the procedure for allocation of budget funds to the opposition parties was established – that is, “Shortage Money”². As G. Monbiot states, “our system of funding political parties that has not been reformed allows very wealthy people to buy these parties”.

The problem of funding is acute in most states. In Ukraine, as it is well known, a law providing state funding of political parties was adopted as well. In Great Britain the state budget provides funds for parties, but they are very insignificant for party work and electoral races. This also requires the need for sponsorship (for example, in 2001, parties were donated about 130 million pounds). But nowadays British lawmakers are actively working to limit the amount of donations for party needs. The total prohibition of corporate sponsorship of political parties is not mentioned. Parties are legally required to report openly on their finances. This was the result of the work of Lord Noland’s committee after Labour party came to power in 1996. Mr. Noland managed to introduce a new concept of financing political parties. Foreign funding of parties is prohibited, but there are legal and regulatory gaps: as an example it is appropriate to demonstrate the movement “Better for the country”, created in 2015, which receives funding from abroad, as it is not considered as a party.

Many of the facts of political corruption in the UK are due to the practice of lobbying. Thus, in 2010, with journalists organized provocative arrangements with governmental officials of the Cabinet of G. Brown on lobbying business interests of pseudo-players of American business. All government officials to whom there were appeals³, agreed to provide paid services using their official position to promote the business interests of the customer. A journalistic investigation has shown how widespread is the practice of lobbying among the British establishment. It should be noted that under the existing rules, the deputies of the British Parliament have certain possibilities for a civilized format of lobbyism, but observing a number of rules.

A significant number of examples of British “corruption” are at the crossing of big business and politics. An example is the contracts of the military-industrial company “BAI” with Saudi Arabia, Tanzania, the Czech Republic, and others states for the supply of equipment and others, were considered

¹ Дубровик-Рохова, А. (16 берез. 2017). Британія – жертва чи бенефіціар ТОП-корупції? *День*.

² Громыко, А. (2010). Коррупция в верхних эшелонах власти Великобритании. *Обозреватель-Observer*, 10, 121.

³ It concerns those already ex-government officials, such as transport minister S. J. Bayers, health minister P. Hewitt, defense minister J. Hun. Expected reward would have amounted to £3,000-5,000 per day. Of course, such activity has led to accusations of defamation of the Labor Party.

for the subject of corruption because of suspicions of big bribery of “BAI” to foreign officials for the successful promotion of business. Separate large-scale anticorruption investigations were stopped at a certain stage, as they contradicted the practice of international anti-corruption fight. In this regard, the Organization for Economic Cooperation and Development stated that “it is disappointed and seriously concerned by the continuing failure of Britain to remove from its legislation the shortcomings that make it possible to bribe foreign state representatives and corporate propensity to give bribes to foreigners”¹.

In 2014, a scandal over D. Cameron and the British Conservative Party broke out because of suspicions of ties with lobbying companies (in particular, New Century), from which remuneration was received in the amount of £ 85,000, which came to the party account a few months before the 2010 election, however such a sum is a third of the annual income of the “New Century”. But at the same time it is important to understand: 1) a new global agenda – the fight against global corruption; 2) civilized lobbying is an effective alternative to corruption in the case of the influence of interest groups on the state. First of all, lobbyists should be in the official register. According to head of research of the Transparency International in the UK, N. Maxwell, “less than 4% of lobbyists are registered in the register, and this only concerns the lobbying of ministers and secretaries of parliament, does not take into account lobbyists who deal with parliamentarians and officials”². Therefore, at least there arose a need to: 1) create a register that would cover both private lobbyists and lobbying companies, and would publicize more information about them; 2) publish available detailed information about lobbyists’ meetings; 3) create an independent body that would monitor lobbying practices and enable compliance with the rules of civilized lobbying.

On April 27, 2017, a draft bill “Unexplained Wealth Orders” was adopted, which is aimed primarily at top corrupt officials who invest illegally received funds into luxury real estate in London. This law is not less important than the British law on fight against bribery in 2010. In 2011, the UK Bribery Act came into force, which bases on the presumption of the guilt of the subject of political and other forms of corruption. The innovation of this Act lies in the fact that its effect extends beyond the bounds of the United Kingdom – the principle of extraterritoriality applies to corruption crimes.

Still, it is necessary to emphasize that despite particular problems and legal gaps even members of Royal family do not have immunity from suspicions of being engaged in political corruption. For example, in 2010 newspaper «News of the World» accused Duchess Ferguson in organization of meetings with her ex-husband, Prince Andrew, as representative of the state in trade issues, for an award (in one of such occasions sum of £500,000 was fixed).

Great Britain is still characterized by the situation of the corruption of a person by the government, the belief that his high position will relieve its bearer of responsibility, or that a state official, politician can manipulate his authority based on his own ideas of good and evil. Therefore, in this country, the issue of “parliamentary privilege” (parliamentary immunity), which is proposed to be cancelled or narrowed considerably to for fight at least with the illegal lobbying of deputies remains in the centre of public discussion. Of course, the scale of corruption in Great Britain is not proportional to the scale of such in most countries in the world, but at present the country cannot be considered as having “zero tolerance” to political and other forms of corruption.

Peculiarity of anti-corruption policy of Great Britain is common interest of public to issues related to lobbying and buying of political influence, financing of political parties, transparency of elections, malversation of local governmental authorities, etc. Constant awareness of public is an important driver of anticorruption policy of Great Britain.

References:

1. Canache, D., Allison, M. (2005). Perceptions of Political Corruption in Latin American Democracies. *Latin American Politics and Society*, 3, 47, 91-111. [in English].
2. Dubrovsk-Rokhova, A. (2017, March, 16). Brytaniya – zhertva chy benefitsiar TOP-koruptsiyi? [Britain: victim or beneficiary of top corruption?]. *Den* [Day]. [in Ukrainian].
3. Friedrich, C. J. (2007). Corruption Concepts in Historical Perspective. In: A. J. Heidenheimer, M. Johnston (Eds.), *Political Corruption: Concepts and Contexts*. New Jersey: New Brunswick. [in English].
4. Gromyko, A. (2010). Korupciya v verkhnih yeshelonah vlasti Velikobritanii [Corruption in high echelons of power in Britain]. *Observer*, 10, 117-128. [in Russian].

¹ Громько, А. (2010). Коррупция в верхних эшелонах власти Великобритании. *Обозреватель-Observer*, 10, 127.

² Вергунов, А. Коррупция в России и Великобритании: кто берет больше? *Politrussia* <<http://politrussia.com/world/milliardy-byli-potrachenye-747/>>.

5. Opyt bor'by s korrupciej v Velikobritanii. [The experience of combating corruption in the UK]. <http://stopkorupciya.blogspot.com/2014/09/blog-post_35.html> (2017, August, 27) [in Russian].
6. Pidberezhenyuk, N. (2013). Antykorupciyna polityka v krayinakh Zakhidnoyi Yevropy: dosvid dlya Ukrainy [Anticorruption policy in the countries of Western Europe: experience for Ukraine]. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya* [Efficiency of public administration], 37, 123–132. [in Ukrainian].
7. Svitoviy dosvid: politychna korupciya u Velykobrytaniji. Uroky dlja Ukrainy [World experience: Political corruption in the UK. Lessons for Ukraine]. <<http://ukrajina.fnst.org/content/svitoviy-dosvid-politichna-korupciya-u-velikobritaniyi-uroki-dlya-ukrayini>> (2017, August, 26). [in Ukrainian].
8. Vergunov, A. Korupciya v Rossii i Velikobritanii: kto берет bol'she? [Corruption in Russia and the UK: who takes more?] <<http://politrussia.com/world/milliardy-byli-potracheny-747/>> (2017, August, 27). [in Russian].
9. Whyte, D. (2015). *How Corrupt is Britain?* London: Pluto Press [in English].

Юлія Дзюбенко, к. політ. н.

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ДЕМОКРАТИЧНІ ТА АВТОРИТАРНІ ТЕНДЕНЦІЇ У КРАЇНАХ АЗІЇ ТА ОКЕАНІЇ

Yuliya Dziubenko, PhD in Political Science

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

DEMOCRATIC AND AUTHORITARIAN TRENDS IN THE ASIA-OCEANIA

Democratic and authoritarian trends in Asia and Oceania are described based on four indicators (political participation, rule of law, political and social integration, inclusiveness and non-discrimination).

It is determined that in Indonesia and the countries of Oceania authoritarian governments continue to exceed the number of democracies in Asia; either because they have altogether endured the impetus of democratization (China, Laos, North Korea), or because reverse waves burst out until democratic consolidation (Afghanistan, Cambodia, Thailand). It has been established that, with the exception of China and some mini-states in South-East Asia and the South Pacific, all countries in the region, at least formally, have institutional attributes of representative democracy.

Key words: authoritarianism, democracy, political participation, political and social integration, inclusiveness, non-discrimination.

В останні роки хвиля пост 1970-х демократизації сповільнилася або, в разі деяких країн, повністю змінена. Відповідно до вимірювання системи Economist Intelligence Unit половина населення в світі тепер живе в демократії. Однак в останні роки, спостерігається практика повернення до авторитарного режиму.

Також, враховуючи низку культурно-історичних, географічних, релігійних, ментальних, соціо-політичних, економічних та інших особливостей було доцільно проводити даний аналіз, виходячи з регіонального розташування країн. Отже, мета даної статті – аналіз досвіду гібридних політичних трансформацій в країнах Азії і Океанії.

Існує дві точки зору стосовно розвитку демократії в Азії і Океанії на початку XXI століття. З першої точки зору, Азія пережила значне число переходів до демократії протягом останніх десятиліть. Хоча багато таких демократій залишаються дефектними, неліберальними і погано інституціоналізованими, більшість з них показали стійкість, незважаючи на складні виклики. Деякі з них досягли вражаючого (Південна Корея, Тайвань) або несподіваного (Індонезія) прогресу з точки зору демократичної консолідації.

У той же час, авторитарні режими також зазнали змін у відповідь на швидкі соціальні перетворення, на появу нових соціальних сил і мінливих політичних вимог. Таким чином, стає все більш важко для режимів будь-якого типу, отримати і утримувати політичну владу без деяких стандартних інституційних атрибутів демократії, таких як регулярні вибори і багатопартійна конкуренція.

Насправді, протягом останніх 5-10 років, в деяких автократіях вибори стали більш конкурентоспроможними (наприклад, Камбоджа, Малайзія і Сінгапур), а громадянські суспільства стали більш важливими в результаті поширення визвольних цінностей, активності соціальних медіа та нових методів політичної мобілізації. Інші автократії показали більш (М'янма) або менше (В'єтнам) далекосяжні політичні реформи, які ще мають потенціал, щоб перемістити їхні суспільства в бік більш відповідального і заснованого на участі уряду¹.

Друга точка зору підкреслює, що авторитарні уряди як і раніше перевищують число демократій в Азії, або тому, що вони витримали імпульс демократизації всі разом (Китай, Лаос,

¹ Asia-Oceania – Transformation Index (BTI). BTI. <https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Zusaetzliche_Downloads/NGD_Asia.pdf>.

Північна Корея) або тому, що почались реверсивні відкати до досягнення стадії демократичної консолідації (Афганістан, Камбоджа, Таїланд). Крім того, багато нових демократій (особливо в Південній Азії) стикаються з виснажливими проблемами, в тому числі з політичною поляризацією, швидкою політичною мобілізацією різних груп, деінституціоналізацією ролі лідерів, і нездатністю політичних інститутів йти в ногу зі зростаючим попитом на більш ефективне управління і більш широкий доступ до можливостей життя.

У таких країнах, як Бангладеш, Пакистан і Таїланд, демократичні кризи завершилися військовими переворотами, в той час як в інших країнах це призвело до тривожної ерозії демократичних властивостей (Філіппіни, Шрі-Ланка). На початку XXI століття наростання авторитарних режимів, які виявилися економічно успішним протягом тривалого періоду часу (Китай, Сінгапур і В'єтнам), можливо, є найбільш актуальною проблемою для демократії в Азії. Проте, в середньостроковій і довгостроковій перспективі, це також можливість для майбутньої демократизації. По-перше, зростання економічно успішного авторитаризму збільшує потребу нового демократичного діалогу між політичними і соціальними лідерами в демократичних країнах по всьому регіону. По-друге, економічний успіх в Китаї і В'єтнамі може змінити ці суспільства таким чином, що підтримувати демократію буде легше.

Традиційно, розгляд гібридизації в політичних трансформаціях в країнах Азії та Океанії почнемо з показника політичної участі.

Загальне виборче право і національні вибори є нормою в Азії і Океанії. Вибори є вільними та існує регулярний оборот урядів в демократичних країнах. Проте, особливо в Південній Азії, Папуа-Новій Гвінеї і деяких частинах Південно-Східної Азії, чесність виборів є низькою через організаційні проблеми, політичне насильство і обмежені можливості держави.

У більшості помірних автократій, напів-конкурентні (напів-змагальні) вибори є єдиним способом вироблення уряду, хоча в останні роки вибори стали більш конкурентоспроможними¹. Проте, на відміну від деяких інших регіонів, авторитарні вибори в Азії мають низький лібералізуючий ефект, і швидше сприяють авторитарній стійкості. Однією з тривожних тенденцій є зниження готовності політичних еліт в деяких демократичних країнах визнавати підсумки виборів, а також зростаюча поляризація через гострі соціальні розколи. Крім того, в разі затяжного конфлікту в Афганістані і в інших країнах (Бангладеш, Папуа-Нової Гвінеї і Таїланду), результати виборів, які будуть йти врозріз з їх (режимів) інтересами можуть бути знехтувані. З іншого боку, післявиборчі протести в Індонезії, Південній Кореї і на Тайвані не дестабілізували демократію, оскільки конституційні суди були здатні врегулювати ці суперечки.

Стан зі свободою зібрань в цьому регіоні істотно не змінився за останні 15 років. Проте, важливі зміни відбулися в низці країн, тому і залишаються значні відмінності між країнами. Повні права на створення і вступ до політичних або громадянських об'єднань існують тільки в 5 з 24 країн регіону. У багатьох демократичних країнах ці права обмежені, частково через юридичні обмеження існування лівих чи організацій етнічних меншин (Південна Корея, Бутан) або через неефективний захист від порушень з боку приватних збройних угруповань і сектантських екстремістів (Бангладеш, Індонезія, Філіппіни)².

Здатність політичних партій, неурядових організацій та громадських організацій працювати і збиратися без втручання з боку держави обмежена або взагалі відсутня в автократіях. У нестабільних державах, це може походити з відсутності політичної волі або можливостей держави для захисту таких груп, в той час як інші держави можуть використовувати примусові засоби для контролю політичного і громадянського суспільства. Уряди в Китаї, Лаосі та В'єтнамі порівняно готові співпрацювати з «неполітичними» НУО, в той час як уряд Північної Кореї забороняє будь-які форми соціальної самоорганізації.

Свобода засобів масової інформації та свобода преси залишаються нестабільними у багатьох країнах. Це властиво навіть деяким демократіям або з ідеологічних причин (Південна Корея) через страх порушень та насильства з боку етнічних або сектантських груп (Індонезія), або як наслідок політичного тиску з боку релігійно мотивованих груп. У всіх демократичних країнах, за частковим винятком Японії та на Тайвані, плюралізм ЗМІ порушується в результаті олігопольних структур

¹ Asia-Oceania – Transformation Index (BTI). BTI. <https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Zusaetzliche_Downloads/NGD_Asia.pdf>.

² Asia-Oceania – Transformation Index (BTI). BTI. <https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Zusaetzliche_Downloads/NGD_Asia.pdf>.

власності. Більшість авторитарних режимів дозволяють деякий ступінь свободи вираження поглядів, і деякі з них (М'янма) послабила цензуру в ЗМІ. Китай, Лаос, В'єтнам і особливо Північна Корея залишаються винятками в цьому відношенні. У деяких режимах, насильство по відношенню до медіа-активістів залишається приводом для занепокоєння (Афганістан, Бангладеш, Камбоджа і Філіппіни).

Широкі можливості, інструменти та веб-сайти, пов'язані з новими комунікаційними технологіями та соціальними медіа в даний час широко поширені в більшості (але не у всіх) суспільствах Азії та Океанії. Крім того, сайти, які були розроблені для полегшення комунікації і соціальної взаємодії, сьогодні пропонують нові можливості для активістів і реформаторів в напівдемократичних і авторитарних режимах регіону.

Конкретні приклади, такі як останні виборчі кампанії в Малайзії та Сінгапурі, рухи по боротьбі з корупцією в Індії і Пакистані, а також рух Sahbhag в Бангладеш показали, що зростання використання Інтернету, і, зокрема, наявність альтернативних засобів масової інформації та ведення критичних по відношенню до режимів блогів, явно мають політичний вплив. Крім того, Інтернет надає он-лайн публічний простір, в якому активісти в багатьох країнах мають можливість більш вільно висловлюватись.

Проте, залишається неясним, яким буде сукупний ефект всього цього на принципи демократії і автократії в Азії і Океанії. У той час як є підстави вважати, що Інтернет і нові соціальні медіа будуть продовжувати робити свій внесок у процес демократизації авторитарних і напів-демократичних режимів в Азії, також важливо застерегти від нереалістично захоплених поглядів з приводу емансипаторського, егалітарного і лібералізуючого впливу таких технологій. У той час як Інтернет може бути «різким і дуже демократичним світом», він часто відображає існуючі соціально-економічні та політичні розбіжності, і стає все більше і більше комерційним. Хоча активісти виявилися надзвичайно здібними, щоб обійти усі спроби контролю, уряди всього світу, також стають все більш витонченими в фільтрації, спостереженні і приглушенні критичних думок. Деякі авторитарні уряди, такі як в Китаї і Сінгапурі, розробили високоефективні методи регулювання і контролю Інтернету і нових соціальних медіа.

Показники верховенства права залишаються слабкими в даному регіоні. Крім Австралії і Нової Зеландії на півдні, і Японії та Тайваню на північному сході, верховенство права є одним з найслабших елементів політичного розвитку в регіоні¹.

Незважаючи на деякі помітні винятки, наприклад, в Індії (і в меншій мірі, Пакистані), загальна тенденція була негативна, особливо щодо незалежності судової системи і реалізації громадянських прав. Ці події вказують на чітку траєкторію до неліберальної демократії протягом останніх п'ятнадцяти років. Крім того, ідея щодо ліберального авторитаризму в Азії, на основі формального дотримання верховенства права, це міф: кілька автократій (Малайзія, Сінгапур) виконує відносно добре, але верховенство права застосовується в основному в економіці, а не в політичній арені.

Деякі демократичні країни пережили значні і стійкі позитивні зміни тільки в сфері розподілу влади. Слід зазначити, що системи з безпосередньо обраним президентом з повною владою над кабінетом міністрів (президентські чи президентсько-парламентські системи) показують кращі результати щодо політичної стабільності та демократичного управління, ніж країни з парламентськими системами. За винятком невеликого числа усталених демократій, таких як Австралія, Нова Зеландія, Індія та Японія, часто передбачувані переваги парламентського уряду мають тенденцію до перетворення в «елективні диктатури», тоді як президентські системи мають тенденцію справлятися краще з точки зору горизонтальної та вертикальної підзвітності.

Визнання переваг розподілу повноважень між центральними і місцевими рівнями влади і демократичної децентралізації (за винятком Індії, Індонезії і Філіппін) залишається слабким в усьому регіоні. Більшість країн мають деяку форму конституційного контролю, але суди відіграють ключову роль у зміцненні демократичної стабільності тільки в Індії, Індонезії, Південній Кореї і на Тайвані. У цих державах, однак, судова активність задає всьому руху напрямок, який заохочує дотримання конституційного порядку і дотримання основних громадянських і політичних свобод.

У більшості країн Азії та Океанії, незалежність судової влади є слабкою. Особливо слабка вона в тих країнах, які мали або досі мають соціалістичний режим, а також в нестабільних державах.

¹ Asia-Oceania – Transformation Index (BTI). BTI. <https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Zusaetzliche_Downloads/NGD_Asia.pdf>.

Важливою особливістю слабкої судової влади в Азії є загальний недолік технічного забезпечення, особливо за межами міських районів і в судах нижчого рівня. Інфраструктурні недоліки, широко поширена корупція в судовій системі, гібридні форми формальних судових систем і неформальних, традиційних систем врегулювання конфліктів провокують досить низький рівень довіри до судової системи, ускладнюючи перспективи для зміцнення законності. У багатьох випадках інституціональні рамки не забезпечують ефективних гарантій незалежності судової системи.

Крім того, у багатьох країнах, політичні лідери спираються на закон, щоб управляти, але не приймають ідею про те, що закон повинен також зобов'язувати державних і недержавних суб'єктів. В авторитарних режимах (за винятком Пакистану), суди регулярно використовуються для просування інтересів уряду, здійснення соціального контролю і моніторингу адміністративних агентів, і, таким чином, не використовуються як елемент політичної протизаваги¹.

Даний регіон продемонстрував загальну негативну тенденцію в сфері громадянських прав. Це особливо тривожно, враховуючи, що захист громадянських прав вже і так на порівняно низькому рівні. Навіть у демократичних країнах, за винятком Австралії, Нової Зеландії, Японії, і в меншій мірі Південної Кореї і Тайваню, громадяни, які шукають компенсації за порушення їх прав стикаються з численними перешкодами. Причини слабого рівня громадянських прав в Азії різноманітні, але можна ідентифікувати два основні чинники. Одним з них є переважання державного примусу, і пов'язане з цим зловживання державною владою з боку сильних урядів. Інший чинник – це нестача потенціалу у самій державі, що сприяє появі «коричневих зон» і нездатності уряду захистити права своїх громадян від порушень з боку недержавних суб'єктів.

Політична та соціальна інтеграція в регіоні доволі специфічна. Звісно автократії даного регіону або не дозволяють автономним групам інтересів організовуватись та виступати посередником між суспільством і політичною системою, або ж регулюють і уважно стежать за соціальними рухами, неурядовими організаціями, профспілками, асоціаціями студентів і професійними асоціаціями.

У деяких частинах регіону, навпаки з'явилися громадські рухи та організації чий дії підривають демократію і громадянське суспільство. Це явище з'явилося в різних формах, починаючи з етно-націоналістичних або фундаменталістських релігійних груп в деяких районах Південної Азії, Індонезії та Малайзії до масової мобілізації та боротьби з мобілізацією партизанськими акторами в Бангладеш і Таїланді.

Інші перешкоди на шляху до інституціоналізації ефективної посередницької системи включають антипатію політичних лідерів до таких автономних об'єднань, авторитарний характер держав в Південно-Східній і Східній Азії, глибокі етнічні розколи в плюралістичних суспільствах і стигматизацію «партіями підприємців» (в основному китайці) в деяких країнах. Крім того, сільські асоціації часто піддаються маргіналізації і в них проявляється відсутність організаційної влади. Проте, спадщина соціальної самоорганізації в асоціації та групи інтересів, яка зберігалася ще з колоніальних часів, незважаючи на складні обставини все ж переважає в таких країнах, як Бангладеш, Пакистан та на Філіппінах².

Переходячи до такого показника як інклюзивність, зазначимо, що в середньому, система представництва в рамках політичних систем Азії і Океанії викликає більше занепокоєння, ніж соціальна інклюзивність, хоча рівні державної ідентичності, загалом, високі. Тим не менш, деякі провідні країни, які виділяються як політично, так і соціально-економічно, як правило, уникають цієї проблеми. Таким чином, відкриті і інклюзивні Австралія, Японія та Нова Зеландія, а також такі економічно успішні країни як Сінгапур, Південна Корея і Тайвань показують низький рівень бідності, нерівності та дискримінації. Однак, що стосується політичної інтеграції, рівні соціальної самоорганізації і сила груп інтересів є значно нижчими в авторитарному Сінгапурі і Малайзії, ніж в демократичних Індонезії та Індії, які, в свою чергу, гальмуються низькими рівнями соціально-економічного розвитку та рівних можливостей.

На іншому кінці шкали, Камбоджа, М'янма, Непал і Пакистан страждають, в першу чергу, від нестабільності і низького рівня розвитку, в той час як Афганістан, Лаос і Північна Корея показують вкрай низький рівень соціально-економічного розвитку разом з відсутністю функціонуючих

¹ Asia-Oceania – Transformation Index (BTI). BTI. <https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Zusaetzliche_Downloads/NGD_Asia.pdf>.

² Asia-Oceania – Transformation Index (BTI). BTI. <https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Zusaetzliche_Downloads/NGD_Asia.pdf>.

посередників між політичною системою і громадянським суспільством. Лаос відрізняється лише тим, що рівень довіри і місцевої самоорганізації там не такий низький, як в занепадаючому Афганістані або в закритому суспільстві Північної Кореї.

Китай, Шрі-Ланка, Таїланд і В'єтнам є дуже успішними у розвитку соціально-економічної інтеграції та рівних можливостей, але показують недоліки щодо представництва інтересів. Ситуація особливо складна в суворих однопартійних системах в Китаї і В'єтнамі, але також все частіше проявляється під час етно-націоналістичного правління на Шрі-Ланці і військового правлінням у Таїланді¹.

В Бутані і Папуа-Новій Гвінеї жодного балансу між політичним доступом і соціально-економічною інклюзивністю не відбулося. Незважаючи на недавні успіхи в Бутані, сільська бідність залишається широко поширеним явищем, в той час як система посередництва між громадянським суспільством і політичною системою ще недостатньо закріпилася після довгої історії монархічного правління. У зuboжілій Папуа-Новій Гвінеї, партійна система є крихкою і тому система представництва інтересів носить клановий, а не представницький характер. Доступ і інклюзивність збалансовані на більш високому рівні в Бангладеш і на Філіппінах, з високим рівнем соціального капіталу, що існують в обох країнах.

Політичні партії і партійні системи в Австралії і Новій Зеландії є вельми інституціоналізовані і в змозі сформулювати і агрегувати соціальні інтереси, в той час як Індія і Японія мають вигоду від помірно інституціоналізованих партійних систем. Серед пізньо-демократизованих країн, Тайвань і Індонезія єдині, хто розвинули політичні партії, які або добре інституціоналізовані або, принаймні, внесли позитивний внесок в представництво і інклюзивність демократичної системи. Незважаючи на це, все одно ці партійні системи не здатні улагодити соціальне і політичне напруження, що сприяє глибоким політичним кризам і хронічній нестабільності в таких країнах, як Бангладеш, Непал, Пакистан, Таїланд і Філіппіни.

Насправді, слабка інституціоналізація політичних партій і партійних систем, а також відсутність адекватних можливостей для політичного представництва і участі для політичних партій є основними перешкодами на шляху демократичного врядування в більшості демократій Східної і Південно-Східної Азії. У Південній Азії, ці питання часто поєднуються з домінуванням конкретних сімей і політичних династій. Кілька випадків в Азії навіть підтримують той аргумент, що інституціоналізація сама по собі це не так вже й добре для демократії, і що інституціоналізація гегемоністських партійних систем або партійно-державних систем може підірвати демократичні процеси.

У помірних автократіях, таких як Малайзія та Сінгапур, добре інституціоналізовані гегемоністичні партії сприяли розвитку «залізного закон олігархії», обмежили виборчу конкурентоспроможність і зберегли самодержавну стабільність. У таких партійно-державних системах, як Китай і В'єтнам, в кінцевому рахунку тільки деінституціоналізація може відкрити можливості для демократизації.

Що стосується бідності і глибоких нерівностей, які блокують частину населення від рівноправної участі в економічному, соціальному і навіть політичному житті, існує чіткий регіональний розподіл в Азійсько-Океанському регіоні на Південну Азію з одного боку, і велику частину Східної і Південно-Східної Азії, – з іншого². У той час, як в Північно-Східній Азії і в більшості країн Південно-Східної Азії економічне зростання сприяло вражаючим успіхам в боротьбі з бідністю і значним поліпшенням в сфері людського розвитку, більшість країн Південної Азії застрягли в стані низького рівня розвитку. Через структурні, культурні і політичні причини, переважна більшість населення позбавлена доступу до усіх можливостей життя. Афганістан, Бангладеш і Пакистан в цьому відношенні є найбільш проблемними.

Деякі поліпшення відбулися в Камбоджі, Лаосі, М'янмі та Непалі, але в значно меншому обсязі, ніж, наприклад, у Китаї або В'єтнамі. Крім того, важливо відзначити чіткі відмінності між азіатськими країнами щодо відкритості політичної системи до вимог різних соціальних груп для поліпшення соціальної політики і адекватних соціальних послуг, таких як медичне страхування. У той час як уряди Індонезії, Південної Кореї, Тайваню і Таїланду адаптувалися до зростаючого тиску, обрані уряди в Індії, Папуа-Новій Гвінеї і на Філіппінах були не в змозі ефективно боротися з соціально-економічними бар'єрами в їх суспільствах.

¹ Asia-Oceania – Transformation Index (BTI). BTI. <https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Zusaetzliche_Downloads/NGD_Asia.pdf>.

² Asia-Oceania – Transformation Index (BTI). BTI. <https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Zusaetzliche_Downloads/NGD_Asia.pdf>.

Підсумовуючи, зазначимо наступне: за винятком Китаю та деяких міні-держав в Південно-Східній Азії і південній частині Тихого океану, всі країни в регіоні, принаймні формально володіють інституційними атрибутами представницької демократії – тобто, всенародні вибори в національний законодавчий орган, парламенти, та в деякій формі (найчастіше неефективній) розподіл влади. Основною відмінністю авторитарних режимів є те, що в партійно-державних режимах нібито демократичні інститути існують тільки на папері, а у виборчих авторитарних режимах інституційні структури демократії забезпечують опозиційні партії і громадянське суспільство обмеженими можливостями домагатися політичного представництва.

Серед демократій, найбільш істотний розрив існує між кількома державами, які просуваються в бік демократичної консолідації (Індонезія, Південна Корея, Тайвань), і країнами, які зазнали різкого зниження якості демократії (Шрі-Ланка, Таїланд). Зберігаються проблеми державності, особливо в Південній Азії і південній частині Тихого океану, де слабкі посередницькі організації і недостатнє дотримання верховенства права є проблематичними для більшості азійських демократій Східної і Південно-Східної Азії.

Порушення громадянських прав підкреслює найбільший дефіцит демократичних структур в регіоні, так як належні правові процедури, рівність перед законом і особиста недоторканість не гарантовані в майже двох третинах країн регіону. Це корелює з відносно низьким рівнем довіри до політичних інститутів в більшості азійських демократій, а також з ерозією в прихильності еліт до представницької демократії в таких країнах, як Бангладеш, Пакистан, Шрі-Ланка та Таїланд.

Китай, Лаос, Північна Корея і В'єтнам є авторитарними державами з однопартійним правлінням, без розподілу влади і з суворо обмеженими політичною участю і громадянськими правами. Афганістан це слабка держава з нестабільними і ненадійними політичними інститутами.

Камбоджа, Малайзія, М'янма, Непал, Пакистан, Сінгапур і Шрі-Ланка мають багатопартійність, принаймні формальне дотримання принципу верховенства права, а також обмежений доступ до громадянських прав. Права на участь, а отже, політичний і соціальний плюралізм, існують, але, як і раніше, обмежені.

У Бангладеш вибори є значущими і рівень участі громадянського суспільства є відносно високими. Однак ці позитивні аспекти запламовані недостатнім захистом громадянських прав. У Папуа-Новій Гвінеї вибори по суті є вільними, але не справедливими і скомпрометовані широким поширенням підкупу виборців, фальсифікацією результатів виборів та залякуванням. Проте, верховенство права встановлено досить добре, особливо щодо розподілу влад та незалежності судової системи. В Таїланді вибори як засіб відбору політичних лідерів є доволі спірними. Проте, конфлікти серед еліти сприяли краху демократії та військовому перевороту в травні 2014 року¹.

Бутан, Індонезія і Філіппіни, хоч і демонструють деякі недоліки в демократичному управлінні, проте вже просунулися щодо інституціоналізації демократичних процесів. Участь у політичному житті забезпечується і формальне верховенство права досить добре встановлено, хоча захист громадянських прав показують недоліки у всіх трьох країнах.

Австралія, Японія та Нова Зеландія є консолідованими демократіями, в той час як Індія і Тайвань стикаються з перешкодами в зміцненні демократичного правління, починаючи від масової бідності і соціальної дискримінації в Індії, до проблеми в державності в Тайвані. У Південній Кореї, права участі в політичному житті все більше і більше порушуються². Однак, демократія у всіх цих країнах навряд чи буде повалена. Існує нерівномірне дотримання політичних прав, а верховенство права є недосконалим в деяких випадках, але вільні і справедливі вибори є єдиним законним шляхом вибору політичних лідерів. Також в цих країнах існують розбіжності щодо ступеня інституціоналізації партійної системи, сили груп інтересів і рівня соціальної самоорганізації, але всі ці країни мають демократично єдині еліти.

References:

1. Asia-Oceania – Transformation Index (BTI). *BTI*. <https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Zusaetzliche_Downloads/NGD_Asia.pdf>. [in English].

¹ Asia-Oceania – Transformation Index (BTI). *BTI*. <https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Zusaetzliche_Downloads/NGD_Asia.pdf>.

² Asia-Oceania – Transformation Index (BTI). *BTI*. <https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Zusaetzliche_Downloads/NGD_Asia.pdf>.

Олена Чальцева, к. і. н.

*Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Вінниця, Україна*

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Olena Chaltseva, PhD in History

V. Stus Donetsk National University of Ukraine, Vinnytsia, Ukraine

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF PUBLIC POLICY

The article outlines general tendencies of effective public policy, as well as certain linear correlation between the selected indicators: the level of socio-economic status, democracy, legal indicator, quality of regulation, interactive development of institutions, level of stability, corruption, quality of institutions, development of civil society. The use of global indexes as an empirical tool for broad interstate comparisons has allowed identifying and assessing the quality of institutional development of actors in different groups of countries according to regime indicators.

Keywords: public policy, institutionalization, efficiency, global index.

Тема емпіричного аналізу публічної політики постала в політичній науці з того моменту, коли з'явилася ця дефініція в теоретичному плані і у дослідників виник інтерес до її вивчення в практичному полі. Комплексність, багаторівневість і диференціація публічної політики зумовлює її дослідження з позиції різних методологічних підходів і величезного масиву емпіричних даних.

Оцінка публічної політики в науковій літературі найчастіше відображена в показниках рівня ефективності діяльності держави та її інститутів по відношенню до суспільства. Як зауважують дослідники, що займаються вимірами ефективності політики (Б. Ротштейна, Дж. Теорелла, А. Ахременко, В. Курочкіна та ін.), емпіричні дослідження випереджає побудова цілісної теоретичної моделі. Тому на сьогоднішній день в науковій літературі існує безліч критеріїв ефективності публічної політики та публічного управління, які необхідно систематизувати і проаналізувати. Теоретично під час оцінки ефективності публічної політики слід робити наголос на двох аспектах – інституціональному (структура, функції, ресурси інститутів, розподіл владних повноважень між акторами) і рівні суспільної підтримки (легітимність) влади.

Якість реалізації інститутами прийнятих політико-управлінських рішень та залучення у цей процес громадян можуть оцінюватися виключно за результатами публічної політики. Яку роль відіграють політичні інститути в цьому процесі? Чи залежить дійсно від їх діяльності здатність системи відповідати на запити середовища й здійснювати зворотний зв'язок, забезпечуючи взаємодію з інституціоналізованими та неінституціоналізованими акторами публічного поля політики? Відповіді на ці запитання слід шукати, вивчаючи публічну політику як на глобальному, так і на регіональному та місцевому рівнях.

Основною метою статті є виявлення залежності ефективності публічної політики від якості інститутів і характеру середовища, в якому вона здійснюється. Для досягнення поставленої мети в роботі були використані показники відібраних для дослідження глобальних індексів (багатовимірних кількісних, статистичних даних, експертних оцінок), що є нашою джерельною базою, і слугуючих для операціоналізації змінних висунутих у роботі гіпотез:

Міжнародний моніторинг Світового банку The Worldwide Governance Indicators (WGI), що включає індекси ефективності уряду (Government Effectiveness (GE)), право голосу та підзвітності (Voice and Accountability (VA)), правопорядку (Rule of Law (RL)), контролю корупції (Control of Corruption (CC)), політичної стабільності й відсутності насильства (Political Stability and Absence of Violence (PS)), якості регулювання (Regulatory Quality (RQ)). Усі шість індексів можуть набувати значення від -2,5 до 2,5 (більші значення індексу відображають більш високу якість державного правління), показники розраховуються за шкалою від 0 (нижчий бал) – до 100 балів (найвищий бал).

Індекс глобальної конкуренції (Global Competitiveness Index (GCI)). GCI вимірюється в балах від 1 (найгірший результат) до 7 (кращий результат).

Індекс соціального прогресу (Social Progress Index (SPI)) вимірюється від 0 до 100 (чим вище, тим вище рівень соціального розвитку системи).

Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index (GII)). Субіндекси «входу» і «виходу» засновані на агрегуванні 81 первинного показника й розраховуються як середньоарифметичне всіх складових. Чим вище показник, тим більша інноваційна система.

Індекс Свободи міжнародної правозахисної організації Freedom House (FH). Цей агрегований індекс розраховується від 1 до 7, де 7 – це нижчий рівень свободи.

Індекс розвитку людського потенціалу (РЛП) ООН (Human Development Index (HDI)). Для розрахунку індексів, що входять в HDI (довголіття і здоров'я (ДІЗ), освіти (ІО) і індексу доходу (ІД) тощо), визначаються мінімальні й максимальні значення показників, виражених у різних одиницях для їх подальшої трансформації в індекси, значення яких знаходяться між 0 і 1 (високий – понад 0,800; високий – понад 0,700; середній – більш 0,550; низький – менше 0,550).

Індекс сприйняття корупції (The Corruption Perceptions Index (CPI)). Індекс змінюється в межах від 0 до 10 (чим нижче, тим вища корупція).

Індекс розвитку електронного уряду (The UN Global E-Government Development Index (EGDI)) вимірюється як зважене середнє трьох нормалізованих субіндексів для найбільш важливих напрямків електронного уряду, саме: можливість і якість online-сервісів, розвиненість телекомунікаційної інфраструктури й людський капітал.

Індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ICT Development Index). Цей агрегований індекс зводить 11 показників (індикаторів, підстав) у єдиний критерій. Розраховується від 0 до 100 (чим вище бал, тим нижче рівень ICT).

Індекс громадянського суспільства (Civil Society Organization Sustainability Index (CSOSI)). Показники оцінюються в балах від 1 до 7, де 7 – це найгірший показник.

Індекс Трансформації Бертельсманна (Bertelsmann Transformation Index). Індекс розраховується від 1 до 10, де 10 – це найвищий показник трансформації. Індекс ВТІ включає в себе субіндекс, а саме Статусний індекс (CI), який демонструє тенденції змін у полі публічної політики в перехідних системах країн 2 і 3 кластерів в умовах активної динаміки.

Індикатори незалежних змінних, що показують якість інститутів, взяті нами з перерахованих вище індексів, а саме: стабільність інститутів, правовий статус, відкритість, впливовість, інноваційність, соціально-економічні показники держави, рівень розвитку громадянського суспільства, розвиток інформаційно-комунікативних технологій та електронного урядування.

Окремо необхідно зазначити про включення в аналіз режимної змінної. Проблема взаємозв'язку публічної політики й режиму є в нашому дослідженні не ключовою, проте її недооцінка не дасть повноцінно проаналізувати характер функціонування інституціоналізованих і неінституціоналізованих акторів в умовах певного режимного середовища в процесі формування публічної політики. Таким чином, режимність у нашому випадку буде виконувати роль антецедентної змінної, яка представляє собою те, що відбувається перед іншою подією і може пояснити її. А також ми можемо вважати режимність середовищем, в якому відбувається процес взаємодії публічних акторів.

Залежна змінна – це рівень ефективності публічної політики, показником якого будемо вважати критерій Індексу ефективного правління Всесвітнього банку (WGI).

Для дослідження були відібрані групи країн, які можна поділити на три кластери, що розрізняються за системними характеристиками та траєкторією форматування публічного поля політики. Перший кластер представляють стабільні демократичні системи США, Великобританії, Німеччини, Франції та Ісландії, у яких спостерігається високий рівень розвиненості державних і недержавних інститутів та громадського сектора. Досвід формування публічної політики й сформовані традиції взаємодії між владою та громадянами в цих країнах можуть бути орієнтирами для країн, системи яких активно розвиваються.

Другий кластер включає в себе перехідні країни, які здійснили перехід до демократії, – такі, як Польща, Хорватія, Словаччина, де відбулися системні трансформації й спостерігається розвиток демократизації в позитивній динаміці. Варто відзначити, що ці країни успішно подолали багато управлінських, соціально-економічних труднощів і конфліктність у суспільстві в період своєї трансформації завдяки своїм інститутам, які змогли адаптуватися до нових умов, а також розвиненим інституціоналізованим каналам взаємодії акторів публічного поля політики.

І нарешті, третій кластер представляють перехідні країни, що входили раніше в СРСР з незавершеним переходом, а саме Україна, Молдова, Грузія, Вірменія, Росія, Білорусь. Ці системи

при однаковому старті й спільним радянським минулим формують свою особливу політичну історію, здійснювану традиційними й новими інститутами, що мають різну ступінь організованості, ресурсних можливостей і впливовості на публічне поле політики. Дві з шести країн, а саме Україна та Грузія мають досвід «кольорових революцій», які призвели до системних змін і зміни влади. Усі держави цього кластера характеризуються високим внутрішньополітичним конфліктним потенціалом, чотири з шести держав (Україна, Вірменія, Молдова, Грузія) мають на своїй території територіальні конфлікти, що знаходяться на різних етапах урегулювання.

Політичні процеси в країнах, які розглядаються проходять в умовах різного режимного середовища й за різними сценаріями. У результаті порівняння показників у глобальних індексах можна буде зробити висновок про роль різних факторів, що впливають на ефективність публічної політики, й тенденції, властиві різним досліджуваним кластерам.

Для виявлення рівня ефективності публічної політики були досліджені лінійні кореляційні зв'язки між відібраними показниками якості інститутів і режимного середовища. Найбільш значущими кореляційними зв'язками є наступні:

1. Рівень соціально-економічного стану та ефективність публічної політики. Зіставляючи дані Індекс соціального прогресу (SPI) та рівня ефективності публічної політики (Індекс ефективності Governance (GE) Індекс ефективного управління Всесвітнього банку (WGI)), ми прийшли до наступного висновку: в країнах з високим рівнем SPI, спостерігаються високі показники GE. Так, наприклад, Ісландія, будучи країною з високим рівнем соціального прогресу і маючи рейтинг – 4, показує високий рівень GE (WGI) – більше 90 балів. Загальна тенденція спостерігається у країн, які перебувають у статусі перехідних з позитивною динамікою розвитку демократії та ефективного правління: Словаччина має рейтинг SPI – 25, Польща – 27, Хорватія – 37, і показники GE (WGI) у них варіюються від 60 до 80 балів. *Див. табл.2.*

Однак, варто зазначити, що високі показники соціально-економічного становища країни є бажаними, але не достатніми умовами, що впливають на рівень ефективності публічної політики. Так, наприклад, Франція і США, маючи різні рейтинги глобальної конкуренції (GCI) 23 і 4 і розвитку людського потенціалу (HDI) відповідно 22 і 8, приблизно в рівній мірі володіють високими показниками ефективності публічного управління.

країни з низькими рейтингами ефективності Governance в більшості своїй мають низькі показники соціально-економічного розвитку і навпаки, свідчать про пряму кореляційну залежність між цими індикаторами. Разом з тим, ми також змогли спостерігати деяку різницю у результатах ефективності і соціально-економічних показниках (особливо на прикладі перехідних систем), що вимагає додаткової емпіричної перевірки з введенням додаткових інструментальних змінних. *Див. табл.1*

2. Демократія та ефективність публічної політики Вимірювання кореляції між показниками демократії та ефективністю управління підтвердили наше припущення про досить сильний зв'язок між ними – 0,85, і ще більш сильний кореляційний зв'язок спостерігався між демократією і такими інституціональними змінними як права голосу і підзвітності (VA) (WGI) – 0,97 і правопорядку RL (WGI) – 0,90. Нестача одного з показників відображається на інших показниках. *Див. табл.1*

3. Якість регулювання та ефективність публічної політики. Ще одним показником якості інститутів, що впливають на ефективність публічної політики, є якість регулювання. Наше припущення можна сформулювати наступним чином: чим нижче якість регулювання, тим нижче ефективність публічної політики і навпаки. При підрахунку кореляційних зв'язків ми встановили, що вона має один з найвищих показників – 0,91, тобто спостерігається дуже сильний зв'язок. У країнах нашої вибірки ми спостерігали тенденцію до прямої лінійної залежності. Лідерами країн нашої вибірки є Великобританія й Німеччина з показниками RQ – 97,1 б. і 94,2 б. відповідно і за даними індексу GE мають вище 90 балів. Країни з найнижчими показниками RQ з числа обраних нами країн є Білорусь – 13,9 б. і Україна 28,8 б., які мають GE – 35,1 і 40,4 балів.

4.Рівень корупції та ефективності управління. Загальною стійкою тенденцією для всіх країн є каузальна залежність ефективності правління від рівня корупції. Цей висновок підтверджують наші розрахунки кореляційного зв'язку, який є одним з найсильніших і відповідає показнику 0,92. *Див. табл. 1.* Так, наприклад, країни з високим рейтингом боротьби з корупцією: Німеччина – 10, Великобританія – 10, Ісландія – 13, США – 16, Франція – 23, Польща – 30, мають високі показники ефективного правління. І навпаки, на прикладі 3 кластера країн нашої вибірки, можна спостерігати, що держави, які мають високі показники корупції (Україна – 130, Росія – 119, Білорусь – 107, Молдова – 103, Вірменія – 95), в рейтингу Governance WGI займають низькі позиції. *Див. табл.2.*

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки показників публічної політики

	Індекс глобальної конкуренції	Індекс соціального прогресу	Голос	Політична стабільність	Якість регулювання	Право	Боротьба з корупцією	Індекс електронного урядування	Глобальний інноваційний індекс	Human Development	Freedom in the World	Ефективність урядування
Індекс глобальної конкуренції	1											
Індекс соціального прогресу	0,760965	1										
Голос	0,723022	0,905196	1									
Політична стабільність	0,486543	0,814141	0,698056	1								
Якість регулювання	0,636994	0,819615	0,903967	0,683472	1							
Право	0,663896	0,915146	0,938585	0,773059	0,961197	1						
Боротьба з корупцією	0,434298	0,872678	0,798987	0,760072	0,842423	0,922685	1					
Індекс електронного урядування	0,643054	0,769316	0,618322	0,461251	0,635098	0,742509	0,75266	1				
Глобальний інноваційний індекс	0,774719	0,8811	0,747152	0,585807	0,687155	0,802001	0,756424	0,891282	1			
Human Development	0,655618	0,924064	0,739787	0,706555	0,664983	0,796622	0,841939	0,86068	0,866358	1		
Freedom in the World	0,698879	0,861291	0,974143	0,711117	0,875734	0,901865	0,74589	0,493376	0,658266	0,660403	1	
Ефективність урядування	0,649817	0,919791	0,908037	0,714256	0,916851	0,959612	0,922371	0,795279	0,800419	0,876522	0,855006	1

- спостерігається дуже сильний прямий кореляційний зв'язок - 0,9 - 0,99
- спостерігається достатньо сильний кореляційний зв'язок - 0,7 - 0,9
- спостерігається помітна пряма залежність - 0,5 - 0,7
- спостерігається помірна залежність - 0,3 - 0,5

5. *Рівень правопорядку та ефективність публічної політики.* Одним із головних критеріїв якості інститутів ми виділили правовий індикатор. Допоміжну гіпотезу в такому випадку ми можемо сформулювати наступним чином: Чим вищий рівень правопорядку в країнах, тим вище ефективність публічної політики. За даними індексів ми бачимо пряму залежність (кореляційний зв'язок дуже сильний – 0,95) між показниками правопорядку та ефективністю правління у всіх країнах трьох кластерів. Див. табл. 1. Високі показники RL (WGI) правопорядку спостерігаються переважно у демократичних держав. Лідерами є Нова Зеландія (99), Фінляндія (99), Норвегія (99). Із країн нашої вибірки це Ісландія (RL – 90,9 б.; ГП – 91,4 б.), Німеччина (RL – 93,3 б.; ГП – 90,9 б.) і Великобританія (RL – 92,8 б.; ГП – 92,2 б.). Перехідні системи зі слабким правопорядком (Україна (RL – 23,1 б.; ГП – 25,7 б.), Росія (RL – 26,4 б.; ГП – 26,8 б.), Білорусь (RL – 22,6 б.; ГП – 24 б.)) показують низькі значення ефективного правління, відповідно Україна (GE – 40,4 б.), Росія (GE – 51,4 б.), Білорусь (GE – 35,1 б.). Див. табл. 2.

6. *Якість інститутів і ефективність публічного управління.* Порівнюючи показники якості інститутів та ефективності правління, ми побачили, що країни 3 кластера за рівнем ефективності правління демонструють не таку рівномірну тенденцію позитивного впливу інститутів на ефективність публічної політики, як країни 1 та 2 кластерів. Різниця в показниках 3 групи країн сягає між собою більше 20-30 балів. Так, наприклад, Грузія має показник ефективного управління GE (WGI) – 71,6 б., а Білорусь GE – 35,1б. Але якщо цей приклад нам може пояснити однозначну залежність ефективності правління від якості інститутів, то в інших випадках ми бачимо, що якість інститутів може бути вище, ніж у країн нашої вибірки, а рівень ефективності правління нижче. Наприклад, Росія має ГП – 56,6 б., (80 місце), GE (WGI) – 51,4 б., а Україна за ГП – 52,2 б., (98 місце), GE (WGI) – 40,4 б. В обох країн негативний вплив інституціональних чинників пов'язаний з низькими показниками верховенства закону, рівня стабільності й регулювання. Різниця в ефективності правління може бути пов'язана з іншими показниками неінституціонального характеру і тим самим вимагає деталізації дослідження. Проте ні одна, ні інша країна з такими показниками якості інститутів не зможуть мати високий рейтинг ефективного урядування та публічної політики. Тому припущення про вплив інститутів на ефективність публічної політики можна вважати вірним.

7. *Рівень інтерактивного розвитку інститутів та ефективність публічної політики.* Сучасні системи в епоху розвитку інформаційних технологій змушені адаптуватися до нових умов і модернізувати свої інституції у цьому напрямку. Можна припустити, що рівень інтерактивного розвитку інститутів буде впливати на ефективність публічної політики. Тенденція, яку ми можемо спостерігати серед країн нашої вибірки, така, що держави, що демонструють низький рівень інтерактивного фактору, не можуть мати високі показники ефективності публічної політики. Це твердження демонструють дані країн лідерів з числа нашої вибірки: Ісландія, США, Великобританія, Франція, Німеччина, де вплив інтерактивних технологій на процес управління знаходиться на високому рівні. Див. табл. 2. У ході дослідження ми поставили питання про зв'язок інтерактивного фактору і якості регулювання політикою. Наші зіставлення привели до наступних результатів. Незважаючи на спостережуваний помітний зв'язок між даними змінними 0,63, показники регулювання в перехідних системах меншою мірою залежать від рівня розвитку інтерактивних технологій, включення їх в управління. Такі відхилення ми можемо побачити на прикладі Білорусі, яка за якістю регулювання (RQ) знаходиться на рівні 13,9, при цьому має ICT – 36 і EGDI – 55. На контрасті можна навести приклад Грузії, яка відстає від Білорусі за ICT – 78, але має приблизно рівний показник з EGDI – 55 і високий показник RQ – 79,3. Див. табл.2.

У результаті наших спостережень ми прийшли до висновку, що розвиток інтерактивного сектора в державі та електронного уряду може створювати сприятливі умови і технологічно забезпечувати рівень взаємодії держави й суспільства, але не у всіх групах країн може однозначно гарантувати публічне управління.

8. *Рівень політичної стабільності / конфліктності та ефективність публічної політики.* Здатність державних інститутів попереджати й регулювати конфлікти в політичній і соціальній сферах показує, наскільки стабільна система. Гіпотеза в даному випадку буде наступна: чим вище рівень конфліктності, тим нижче ефективність управління.

Країна, яка є найбільш стабільною і не схильною до насильства з розглянутих країн, – це Ісландія, яка має показник PS – 93,2 і відповідно GE – 90,9, аутсайдером є Україна, у якої PS – 6,2 і ГП – 45,4 (110 місце), а GE – 40,4. Безумовно, ми можемо припустити, що така ситуація пов'язана

Таблиця 2

Загальна таблиця глобальних індексів

№	Країна	Індекс глобальної конкуренції (Global Competitiveness Index (GCI)) 2015		Індекс соціального прогресу (Social Progress Index (SPI)) 2015		Індекс ефективності урядування Світового Банку (Worldwide Governance Indicators (WGI)) 2015						Індекс електронного урядування 2015		Глобальний індекс інноваційний (Global Innovation Index (GII)) 2015		Індекс людського капіталу (Human Development Index) 2015		Індекс політичних і громадянських свобод у світі (Freedom in the World Index) 2015	
		Рейтинг	Бали	Рейтинг	Бали	Політична стабільність	Ефективність урядування	Якість регулювання	Право	Боротьба з корупцією	Індекс ІКТ (Development Index (ICT)) 2015	Рейтинг	Бали	Рейтинг	Бали	Рейтинг	Бали	Рейтинг	Бали
1.	Ісландія	10	63,67	4	87,62	94,1	93,2	90,9	88,0	90,9	3	19	0,7970	13	57,02	16	0,899	2	100 вільна
2.	Великобританія	7	64,72	11	84,68	92,1	60,7	92,8	97,1	94,2	4	8	0,8695	2	62,42	14	0,907	28	95 вільна
3.	Німеччина	14	61,78	14	84,04	96,1	79,1	94,7	94,2	93,3	14	21	0,7864	12	57,05	6	0,916	26	95 вільна
4.	США	4	68,32	16	82,85	79,8	67,0	89,9	88,5	89,9	15	7	0,8748	5	60,10	8	0,915	46	90 вільна
5.	Франція	23	56,49	21	80,82	89,2	59,2	88,9	82,2	88,5	17	4	0,8938	21	53,59	22	0,888	39	91 вільна
6.	Словаччина	31	50,73	25	78,45	75,4	85,0	75,5	78,8	69,2	47	51	0,6148	36	42,99	35	0,844	49	89 вільна
7.	Польща	39	49,11	27	77,98	81,8	76,7	74,5	81,7	77,4	44	42	0,6482	46	40,16	36	0,843	33	93 вільна
8.	Хорватія	46	43,7	37	73,30	63,5	66,0	73,6	65,9	65,9	42	47	0,6282	40	41,70	47	0,818	54	87 вільна
9.	Грузія	-	-	60	65,89	55,7	35,9	71,6	79,3	64,4	78	56	0,6047	73	33,83	76	0,754	99	64 част. вільна
10.	Вірменія	48	43,48	61	65,70	30,5	37,9	46,2	60,1	43,8	76	61	0,5897	61	37,31	85	0,733	131	46 част. вільна
11.	Україна	71	37,69	62	65,69	47,3	6,19	40,4	28,8	22,60	79	87	0,5032	64	36,45	81	0,747	105	61 част. вільн
12.	Білорусь	-	-	66	64,98	6,9	51,9	35,1	13,9	24,04	36	55	0,6053	53	38,23	50	0,798	175	17 не вільна
13.	Молдова	62	39,57	70	63,68	48,8	42,2	39,9	53,8	46,6	66	66	0,5571	44	40,53	107	0,693	106	60 част. вільна
14.	Росія	55	41,40	71	63,64	20,2	18,4	51,4	36,5	26,4	45	27	0,7296	48	39,3	50	0,798	167	22 не вільна

Джерела: Global Competitiveness Index (GCI). <<http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>>; The Global Competitiveness Report 2015–2016. <http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf>; Social Progress Index (SPI). <<http://www.socialprogressimperative.org/data/spi/>>;

Global Innovation Index (GII). <<http://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII-2015-v5.pdf>>; Development Index (ICT). <<http://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2015/>>;

Human Development Index. <<http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>>; Freedom in the World. <https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2016.pdf>;

Worldwide Governance Indicators (WGI). <<http://info.worldbank.org/governance/wgi/index>>

передусім з тим, що країна з кінця 2013 р. знаходиться в глибокій політичній кризі, яка призвела до зміни політичного керівництва, а також з тим, що вона знаходиться у стані війни з Російською Федерацією, яка також має низький показник PS – 18,4, ГП – 45,6 (108 місце), а GE – 51,4. Низькі показники стабільності та насильства у Грузії, де в рейтингах PS у неї – 35,9 і ГП – 52,7 (94 місце), а GE – 71,6, у Молдові PS – 42,2, ГП – 63,3 (68 місце), а GE – 39,9; у Вірменії PS – 37,9, ГП – 65,9 (60 місце), а GE – 46,2. Спільною рисою вищепредставлених країн можна відзначити те, що всі вони є внутрішньо нестабільними і володіють високим внутрішньосистемним потенціалом конфліктності, який виражається у вигляді конфліктів у системі влади і високим рівнем протестної участі («кольорові революції», масові народні хвилювання). Див. табл.2.

Оцінка кореляцій показала, що між показниками стабільності / відсутності насильства (PS) і ефективності (GE) спостерігається достатньо сильний зв'язок – 0,71. Високий кореляційний зв'язок також ми зафіксували між показниками PS і демократією, боротьбою з корупцією, правом і людським потенціалом. Менш сильні кореляції з якістю регулювання (0,6) та інноваційним потенціалом. Див. табл.1. Таким чином, наша гіпотеза підтвердилася і можна стверджувати, що країни, у яких рівень політичної стабільності високий, будуть більш ефективні в публічному процесі і навпаки.

9. *Залучення громадян у політичний процес і ефективність публічної політики* залучення громадян до процесу вироблення та здійснення політичних рішень виступає однією з визначальних умов ефективності публічної політики. Країни трьох кластерів демонструють єдність у даному кореляційному зв'язку, але з різною результативністю. Так, держави 1 кластера і 2 кластера демонструють високий рівень інституціоналізації громадянського сектора й успішну практику його залучення в публічний процес, тому можна з упевненістю стверджувати про чітку кореляцію між цими показниками. У той же час 3 кластер знаходиться в зоні невизначеності, а в деяких випадках внутрішньосистемної турбулентності й показує суттєві відмінності в показниках, хоча й зберігає загальну тенденцію високого зв'язку між зазначеними показниками. Таким чином, як вже було сказано, рівень залученості громадян у політико-управлінський процес є показником публічної політики, здійснюваної по траєкторії «знизу – вгору», ефективність якої в даному випадку залежить від здатності громадянського суспільства самоорганізовуватися, від можливості вільно здійснювати свій вибір і контролювати владу, від рівня професіоналізму учасників публічного процесу і багатьох інших факторів.

Підводячи підсумок, можна зазначити, що публічна політика залежить від численних факторів, що впливають на неї як «згори – вниз», так і «знизу – вгору», між якими існує сильний кореляційний зв'язок. В цілому це підтверджує нашу гіпотезу про залежність ефективності публічної політики від якості інститутів і характеру середовища, в якому вона здійснюється. Загальною для всіх держав нашої вибірки є сильна пряма лінійна залежність ефективності управління від таких показників, як право – 0,95, боротьба з корупцією – 0,92, соціально-економічного становища (індекс соціального прогресу) – 0,91, голос – 0,90, якість регулювання – 0,91. Також ми виявили сильну кореляцію між усіма показниками якості інститутів і режимності. Видимий зв'язок відповідає показникам від 0,49 до 0,9 й вище. Варто зауважити, що найнижчий рівень кореляційного зв'язку був зафіксований між показниками демократії та електронного урядування – 0,49 (помірний зв'язок). Однак, ми не виявили між показниками слабого зв'язку на рівні 0,1-0,3, що говорить про правильність наших припущень щодо каузальних відносин між показниками режимності, якості інститутів і ефективністю публічної політики. Таким чином, високий кореляційний зв'язок між показниками публічності для всіх груп країн говорить про те, що не існує якогось одного фактору, який би підвищив ефективність публічної політики, тільки комплекс чинників може бути впливовим щодо публічного простору.

Наше дослідження показало, що існують загальні тенденції ефективного управління, властиві для всіх країн нашої вибірки. Держави з високими якістю публічних інститутів, рівнем соціально-економічного розвитку, правопорядку, стабільності, якістю регулювання, низькими показниками корупції й включаючи в процес співуправління громадський сектор мають ефективну публічну політику. І відповідно, навпаки, країни, що демонструють слабкість інститутів, недостатність правопорядку, низький рівень соціально-економічного розвитку, високі показники корупції, які характеризуються конфліктністю і нестабільністю системи, низькою (або взагалі відсутньою) залученістю громадян у публічний діалоговий простір, не можуть мати ефективну публічну політику, яка найчастіше замінюється штучними або імітаційними формами взаємодії влади і суспільства.

В результаті порівняння ми змогли довести, що для ефективної публічної політики принциповим є те, в якому режимному середовищі вона реалізується: авторитарному чи демократичному. Як ми вже встигли помітити, демократичні системи показують високі показники якості інститутів державного та громадського секторів і високі показники ефективності публічної політики. Дане твердження може піддаватися критиці з боку дослідників, які не так оптимістично налаштовані на демократію, тому що показники ефективності управління можуть бути в країнах з авторитарними тенденціями вище, ніж в демократичних. Але тут, у нас є зустрічний серйозний аргумент про сильну кореляцію між демократією й іншими факторами, що підтверджує те, що тільки комплекс факторів, де одночасно спостерігаються високі показники якості інститутів і демократії, можуть впливати на ефективність публічної політики.

Дещо складніша ситуація з перехідними системами, які на загальному тлі в показниках ефективності публічної політики відстають, але все ж зберігають загальну тенденцію вже позначеного нами кореляційного зв'язку. Країни, які знаходяться в перехідному стані, демонструють різну результативність, пов'язану з рівнем розвитку систем в інституціональному плані і режимного середовища. Відмінності в показниках 2 і 3 кластерів можна пояснити тим, як країни, перебуваючи в умовах переходу, змогли подолати (або ще долають) етап інституціональної невизначеності (незабезпеченість) та уникнути інституціональних «пасток», тобто, коли старі авторитарні інститути вже були зруйновані, а нові, відсутні раніше, демократичні інститути формувалися в сприятливих або несприятливих режимних умовах.

У державах 2 кластера з позитивною динамікою інституціонального розвитку та демократії (Хорватія, Польща, Словаччина) рівень ефективності управління вище, ніж у країн, які не змогли подолати практику авторитарної моделі розвитку. У трансформаційних системах без сприйняття демократичних традицій (або зі слабким сприйняттям демократичних традицій) перехід від авторитаризму до демократії супроводжується низькою якістю інститутів і неефективністю їх діяльності в публічному полі політики. Невисокі й розрізнявальні показники публічної політики в 3 кластері країн говорять про слабкість інституціональної розбудови акторів публічного процесу і недостатньо розвинене демократичне середовище, необхідне для реалізації діалогової взаємодії між ними. У цих державах громадський сектор менш розвинений і, зважаючи на свою слабку інституціоналізованість, менш впливовий в процесі вироблення й здійснення публічної політики.

Показник участі громадянського суспільства в процесі прийняття й реалізації політичних рішень в 3 кластері, при збереженні загальної тенденції зв'язку з ефективністю публічного управління, має великий розбіг в показниках. У цьому випадку необхідно враховувати характер залученості громадян до публічної політики і вид участі, тому що не виключено, що участь може носити мобілізаційний або протестний характер.

З огляду на суперечливість емпіричних даних для третього кластера країн існує явна потреба вивчення проблем формування публічної політики в кейсовому варіанті. Аналіз результативності публічної політики у кожній окремій країні покаже властиві тільки цій національній системі проблеми, труднощі впровадження або, навпаки, специфіку успішного включення раціональної моделі публічного управління.

Таким чином, виявлені нами кореляції ще вимагають свого вивчення, операціоналізації та емпіричного підтвердження на рівні конкретних країнових контекстів, і їх ми швидше будемо вважати науковими гіпотетичними рамками для майбутніх наукових досліджень і математичних моделювань.

References:

1. Global Competitiveness Index (GCI). <<http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>> [in English].
2. The Global Competitiveness Report 2015–2016. <http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf> [in English].
3. Social Progress Index (SPI). <<http://www.socialprogressimperative.org/data/spi>> [in English].
4. Global Innovation Index (GII). <<https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII-2015-v5.pdf>> [in English].
5. Development Index (ICT). <<http://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2015/>> [in English].
6. Human Development Index. <<http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>> [in English].
7. Freedom in the World. <https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2016.pdf> [in English].
8. Worldwide Governance Indicators (WGI). <<http://info.worldbank.org/governance/wgi/index>> [in English].

MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL AND LAW DISCOURSE

Анатолій Кодинець, д. ю. н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ: ОКРЕМІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Anatolii Kodynets, ScD in Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE RIGHT TO INFORMATION: SOME PROVISIONS OF CIVIL LEGAL REGULATION

The article aims to define theoretical aspects of legal nature of the right to information; to research terminology in information relations and legal definition of methodology of civil regulation of information relations. The author analyzes from the position of legal doctrine the concept of regulation of information relations. The article substantiates the need for distribution on the regulation of information relations as general provisions of the Civil Code of Ukraine, as well as some norms of civil legislation. The right to information is defined as protected by civil law the natural right of every person to acquire, use and disseminate information, the right to be a participant of information relations, relations of information exchange and consumption. Besides with this right, the author distinguishes the system of civil rights of a person as a participant in information relations, within which there are property and personal components.

Keywords: information, information relations, the right to information, information rights, intellectual property, information legislation.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку суспільства відбувається розширення ролі та значення інформаційних відносин. У зв'язку з розвитком інформаційних технологій заявляються нові засоби доступу до інформації, її збору та переробки. За цих обставин нагальним завданням вітчизняної правової системи є ефективне регулювання відносин, які виникають у зв'язку з використанням інформації як особливого немайнового блага, законодавче закріплення гарантій додержання інформаційних прав особи та забезпечення контролю за їх реалізацією. Зазначені фактори зумовлюють актуальність дослідження природи права на інформацію у системі суб'єктивних цивільних прав.

Стан дослідження. Зазначені питання були предметом наукового дослідження представників різних галузей юридичної науки, зокрема, О.О.Городова, В.А.Дозорцева, Б.М. Гоголя, В.І.Жукова, В.О. Копилова, Є.В.Петрова, С.О.Сліпченка, Р.О.Стефанчука, В.С. Цимбалюка та інших науковців. Науковим підґрунтям дослідження проблем правової природи інформаційних прав стали чисельні публікації О.В.Кохановської, присвячені розробці теорії цивільно-правового регулювання інформаційних відносин. При написанні статті використовувалися як загальнонаукові, так і спеціально-юридичні методи дослідження правових явищ і юридичних категорій.

Метою даної публікації є дослідження теоретичних аспектів визначення юридичної природи права на інформацію у системі суб'єктивних цивільних прав, аналіз особливостей інформації як об'єкта правової охорони, окреслення концепції методології юридичної регламентації інформаційних відносин.

Виклад основного матеріалу. У межах дослідження теоретичних і методологічних проблем правової охорони інформаційних відносин важливе значення має аналіз права на інформацію як суб'єктивного цивільного права, визначення його змісту, структурних елементів, корелятивних

зв'язків та особливостей реалізації інформаційних прав особи. Відзначимо пріоритетність вирішення зазначених питань як з огляду на потреби юридичної науки у глибинному дослідженні змісту юридичної категорії «право на інформацію», вирішенні важливих методологічних засад формування теоретико-пізнавальної бази регламентації інформаційних відносин у приватному праві, так і з урахуванням практичної необхідності забезпечення ефективного правового регулювання відносин у сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства, формування договірних моделей інформаційного обміну, використання та поширення інформації.

Насамперед підкреслимо, що окремі науковці загалом заперечують потребу у регламентації інформаційних відносин та визначенні інформаційних прав у ЦК України. На їх думку, наявність конституційних положень про гарантованість кожному права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію (ст. 34 Конституції України) створює необхідний законодавчий базис найвищого рівня для реалізації суб'єктивних прав особи на інформацію. Справді, на перший погляд здається, що оскільки норми Конституції є нормами прямої дії, не потрібна додаткова регламентація інформаційних прав у приватному законодавстві.

Разом з тим, правова регламентація особистих немайнових прав на рівні Конституції є необхідною, проте недостатньою умовою забезпечення ефективної реалізації та захисту прав особи. За цих обставин правові засоби та інструментарій цивільного права як приватного права, яке базується на засадах юридичної рівності, вільного волевиявлення та майнової самостійності здатні забезпечити та гарантувати реалізацію у практичній площині конституційних положень щодо захисту особистих прав суб'єкта, у тому числі і права на інформацію.

У чинному законодавстві України право на інформацію отримало нормативне закріплення на трьох рівнях правового регулювання. Конституція України розглядає дане право у розрізі права на свободу думки і слова. Згідно ч. 1 ст. 34 кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань¹. У ч. 2 ст. 34 Конституції, наголошується на праві кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Положення Конституції, базуючись на класичному підході, проголошеному ще у Загальній декларації прав людини про інформаційні права як права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, водночас не обмежують їх перелік лише зазначеними правовими можливостями. Концептуальним конституційним положенням є закріплення інформаційних прав особи як права кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Фіксація даного права на найвищому законодавчому рівні створює необхідні передумови для визнання та реалізації інформаційних можливостей особи в умовах інформаційного суспільства.

Другий рівень правового регулювання інформаційних прав втілений у нормах ЦК України². Насамперед, йде мова про спеціальні положення ЦК України з регулювання інформаційних відносин «у чистому вигляді», як окремого інституту цивільного права. До них належать правила ст. 200 (інформація), ст.ст. 277-278 (спростування недостовірної інформації; заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права) та ст. 302 (право на інформацію).

Третій рівень правового регулювання формують норми спеціального Закону України «Про інформацію»³, які визначають поняття інформації, перелік її видів, фіксують права на інформацію та гарантії їх реалізації. Зокрема, ст. 5 Закону, визначаючи елементи права на інформацію, наголошує, що право на інформацію передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів.

Аналізуючи співвідношення норми Закону щодо права на інформацію з положеннями Конституції та ЦК України, слід акцентувати увагу на декількох моментах.

По-перше, на відміну від Конституції та ЦК України, які визначають 4 елементи права на інформацію (збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію), Закон визначає 5 складових такого права: одержання, використання, поширення, зберігання та захист інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Зазначимо, що попередня редакція

¹ Конституція України 1996 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30, 141

² Цивільний кодекс України 2003 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 40–44, 356.

³ Закон про інформацію (1992 р. в редакції Закону 2011) (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 32, 313.

Закону України „Про інформацію” у ст. 14 визначала зміст кожної із складових права на інформацію. Чинна редакція Закону не містить легального визначення зазначених категорій, що дозволяє їх досить широко тлумачити, вкладаючи в їх значення різний зміст.

По-друге, порівнявши легальні дефініції права на інформацію, можна помітити, що ч. 2 ст. 34 Конституції України та ст. 302 ЦК України закріплюють право збирати інформацію як одну із складових права на інформацію, а ст. 5 Закону України „Про інформацію” передбачає можливість вільного одержання відомостей. Існування таких розбіжностей у чинному законодавстві не можна вважати позитивним. З етимологічної точки зору право на одержання інформації відображає лише пасивну форму задоволення потреб осіб в інформації, тоді як право збирати інформацію охоплює активну та пасивну складову. Як слушно зазначено в юридичній літературі, право збирати інформацію охоплює права на її пошук та одержання, які доповнюють одне одного, позначаючи різні аспекти однієї дії¹.

По-третє, поряд із можливістю вільного одержання (за ЦК України – збирання), використання, поширення та зберігання інформації, Закон додатково встановлює можливість захисту інформації. Цивілістичною доктриною право на захист розуміється як елемент (правомочність) кожного суб’єктивного права. Суб’єктивне право не може не мати можливості захисту, інакше, воно перестає бути дієвим, набуваючи декларативного характеру, трансформується у фікцію. Наявність в особи права на інформацію вже є необхідною передумовою його захисту у разі порушення, оспорення чи невизнання. Як і будь-яке суб’єктивне цивільне право – право на інформацію автоматично охоплює у своєму складі можливість його захисту, за цих умов вважаємо більш правильною позицію, закріплену у Конституції та у ЦК України, згідно з якою у структурі інформаційних прав особи вирізняють чотири складові, не фіксуючи додатково правомочність захисту інформації.

У контексті дослідження права на інформацію як суб’єктивного цивільного права важливе значення має розгляд співвідношення права на інформацію, закріпленого у ст. 34 Конституції України та ст. 302 ЦК України.

Право на інформацію, що закріплене в Конституції України, та право на інформацію, зафіксоване в ЦК України, є змістом різних за своїм характером правовідносин (перше – конституційних, друге – цивільних). З урахуванням відмінностей між цивільними та конституційними правовідносинами можна стверджувати, що зазначені суб’єктивні права мають різну юридичну природу. Тому слід погодитися з науковцями доктрини цивільного та конституційного права, які вважають за необхідне закріплення й деталізацію у галузевому законодавстві особистих немайнових прав, зокрема й інформаційних прав, які передбачені на конституційному рівні².

В юридичній науці не має єдиного погляду на зміст права на інформацію. Окремі вчені дотримуються широкого підходу до визначення складових права на інформацію. Прикметною у цьому аспекті є позиція О. Чомахашвілі, яка вважає, що право на інформацію охоплює право знати про створення і функціонування усіх конкретних інформаційних систем, що стосуються особистого життя громадянина; право надавати згоду на збирання інформації, що має особистий характер; право перевіряти достовірність такої інформації і спростовувати недостовірну інформацію; право на достовірну інформацію про стан навколишнього середовища тощо³. У цьому контексті слід зазначити, що розширене тлумачення змісту права на інформацію має наслідком ототожнення права на інформацію з усіма суб’єктивними правами, об’єктом яких є інформація. Внаслідок такого підходу зміст права на інформацію стає розмитим, сенс його існування як юридичної категорії втрачається.

Окремі дослідники розглядають право на інформацію виключно у площині відкритості діяльності державних органів, розуміючи під ним можливість громадянина отримувати офіційну інформацію державних органів, якою останні володіють у зв’язку з реалізацією своїх повноважень⁴. Проте зведення права на інформацію лише до можливості доступу до офіційної інформації

¹ Гоголь, Б.М. (2010). *Право на інформацію в цивільному праві України*: дисертація кандидата юридичних наук. Київ, 28.

² Пунда, О.О. (2005). *Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини*: монографія. Київ: Видавництво Сергія Пантюка.

³ Чомахашвілі, О. (2005). Право громадянина на інформацію. *Юридичний журнал*, 8 (38), 121–123.

⁴ Шевердяев, С.Н. (2001). Право на інформацію: К вопросу о конституционно-правовой сущности. *Право и политика*, 10, 91–100.

уявляється занадто обмеженим розумінням змісту інформаційних прав особи. В межах публічного права реалізація прав передбачає виникнення адміністративно-правових відносин по доступу та отримання певних відомостей від суб'єктів владних повноважень, проте цивільно-правовий механізм регулювання інформаційних відносин є об'ємніший. У цивільному праві забезпечується, насамперед регулювання інформаційних відносин, які виникають між приватними особами щодо збирання, використання та поширення інформації, відтак і право на інформацію не може бути обмеженим лише можливістю доступу до інформаційних джерел органів публічної влади.

Зазначимо, що у межах цивільного права також склалися два основних підходи до розуміння сутності інформаційних прав особи. Рядом науковців – прибічників «пропріетарної концепції» регулювання інформаційних відносин була висловлена позиція щодо можливості застосування інституту права власності для регулювання інформаційних відносин. Інші вчені вважають неможливим поширення інституту права власності на інформаційні відносини в силу суттєвих відмінностей між інформаційними та речовими відносинами. Наразі не будемо акцентувати увагу на недоліках пропріетарної концепції регулювання інформаційних відносин. Аналіз її основних постулатів та їх критика вже неодноразово проводився в юридичній літературі, можемо лише підкреслити, що відомий дореволюційний цивіліст Г.Ф.Шершеневич ще на початку 20 сторіччя наголошував на недоцільності закріплення речових прав на нематеріальні об'єкти¹.

Незважаючи на те, що чинна редакція Закону України «Про інформацію» не оперує категорією «власник інформації» (на відміну від первинного тексту Закону), зазначимо, що в положеннях окремих законів, зокрема, у тексті Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах»² та інших нормативно-правових актів України збереглися категорії «володілець інформації», «власник системи» тощо. Останнім часом у положеннях багатьох законодавчих актів, які стосуються регулювання інформаційних відносин також почала активно застосовуватися категорія «розпорядник інформації». Зокрема, у преамбулі Закону України «Про доступ до публічної інформації»³ зазначено, що Закон визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становить суспільний інтерес. Закон України «Про захист персональних даних»⁴ використовує два терміни: «володілець персональних даних», та «розпорядник персональних даних».

Вважаємо, що закріплення цих категорій у текстах основних нормативно-правових актів, які регулюють інформаційні відносини свідчить, що законодавець повною мірою не відійшов від пропріетарної позиції та, використовуючи принцип юридичної економії, прагне пристосувати механізм права власності до регулювання інформаційних відносин. Принаймні на сьогодні, у законодавстві відсутні норми, які б чітко встановлювали незалежність правового режиму речей як об'єктів права власності та правового режиму інформації. Таке положення закріплене лише у межах ЦК України стосовно співвідношення права власності та права інтелектуальної власності ст. 419 ЦК України. Наведене положення необхідно поширити на всю сферу інформаційних відносин. Зокрема, норму про співвідношення інформаційних прав та прав власності цілком слушно пропонує закріпити у цивільному законодавстві О.В.Кохановська⁵.

Висновки. На підставі розгляду правової природи права на інформацію та системи інформаційних прав особи можна резюмувати. Право на інформацію є комплексним правовим утворенням, природним правом кожної особи на збирання, зберігання, поширення та використання будь-яких відомостей чи даних у формі та у спосіб не заборонених законом. Право на інформацію як невід'ємне та гарантоване державою природне право особи накопичувати та поширювати інформацію є складовою цивільної правосуб'єктності особи – цивільної правоздатності як

¹ Шершеневич, Г.Ф. (2001). *Курс гражданского права*. Тула: Автограф, 332.

² *Закон про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах 1994* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 31, 286.

³ *Закон про доступ до публічної інформації 2011* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 32, 314.

⁴ *Закон про захист персональних даних 2010* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 34, 1188.

⁵ Кохановська, О.В. (2006). *Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 242-249.

можливості мати інформаційні права, бути членом інформаційного суспільства та цивільної дієздатності, можливості створювати цивільні права та виконувати юридичні обов'язки шляхом вчинення дій, спрямованих на набуття, поширення чи використання інформації.

Закріплення прав на інформацію у нормах книги 2 ЦК України та визнання його належності до групи особистих немайнових прав, що забезпечує соціальне буття фізичної особи, не означає неможливості існування майнових елементів даного права. Право на інформацію є охоронюване цивільно-правовими нормами природне право кожної людини набувати, використовувати та поширювати інформацію, бути учасником інформаційних відносин, відносин інформаційного обміну та споживання. Поряд із даним правом вважаємо за необхідне виокремити систему цивільних прав особи як учасника інформаційних відносин, у межах якої існують майнові та особисті складові.

References:

1. *Civilniy Kodeks Ukrayiny 2003* [Civil Code of Ukraine] (The Verkhovna Rada Of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoy Rady Ukrayiny* [The news of the Verkhovna Rada of Ukraine], no. 40–44, 356 [in Ukrainian].
2. *Zakon pro informaciyu* (1992 r. v redakciyi Zakonu 2011) [The Law of Ukraine «On information»] (The Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoy Rady Ukrayiny* [The news of the Verkhovna Rada of Ukraine], no. 32, 313 [in Ukrainian].
3. *Zakon pro zaxyst personalnykh danykh* [The Law of Ukraine «On protection of personal data»] 2010 (The Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoy Rady Ukrayiny* [The news of the Verkhovna Rada of Ukraine], no. 34, 1188 [in Ukrainian].
4. Dzera, O.V., Kuznetsova, N.S., Maidanyk, R.A. (2010). *Civilne pravo Ukrainy* [Civil Law of Ukraine]. Kyiv, Yrinkom-Inter [in Ukrainian].
5. Gogol, B.M. (2010). *Pravo na informaciyu v cyvil'nomu pravi Ukrainy: dysertaciya kandydata yurydychnykh nauk* [The right on information in the civil law of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Koxanovska, O.V. (2006). *Teoretychni problemy informacijnykh vidnosyn u cyvilnomu pravi* [Theoretical problems of information relations in the civil law]. Kyiv: Vydavnycho-poligrafichnyj centr „Kyyivskyj universytet” [in Ukrainian].

Iryna Matsyshyna, PhD in Political Science
Vasyl' Stus Donetsk National University

FLEXIBLE TIME AND NEW FORMS OF CONTROL

In production conditions modern human being is forced to live under the laws of the digital age. Within it corporate ideology obliges to sacrifice for the common good. Migration flows mix borders of fixed mass. It becomes moveable and may not only change its social status, but also may be a threat of destabilization. Mass migration of people has already demonstrated incapability of power to control society, for whom time is a more significant life category than space. The digital age has created new forms of control through networking. Flexible time becomes a form of working time, but that does not mean that person became free in work. Flexitime is more a bifurcation point of social disorder that causes earnest attention on the part of company's management. Personal time becomes work time. And, therefore, private time is already a subject to control. There is a new update of trust and confidence out of the office space. New rules are added to organization of labor. Not vertical, but the horizontal forms of professional communication. But social networks are not only space for realization of professionalism, but a means of control.

Keywords: Flexible Time, Mimicry, Freelancer, Digital Nomadism

1. Introduction

Modern economy relies on labor sold by a person. Therefore, nowadays not only profession itself, but the form of its presentation together with leaders is a sale item. At present, attachment to a workplace is more like slavery than the opportunity to develop. A person is forced to live under the laws of corporate ideology, which requires sacrifices for the common good. Individualism is replaced by commonality. It stimulates production and promotes rapid job burnout of an individual. And later results a wish to leave the system. That is why many companies are looking to invest in projects which are:

- 1) local;
- 2) nongovernmental;
- 3) of short duration (short-term).

Space and time here are decisive in order of importance. Those, who have space as a priority, are more often guided by a conservative approach. And people, appreciating time more than space, are attracted by liberal values.

The ability to migrate by virtue of professional skills and career change actualizes the role of poleis, where people come into communication as equals. And issues of democracy conditions, relations with executive agencies and administrative prescriptions are addressed in addition to professional relationship. The disputes emerge and team strategies are produced. Thus, public space, appropriated earlier by media, goes through reconstruction. Z. Bauman said: "progress" implies not any history attributes, but self-confidence of present. The deepest and, perhaps, the only sense of progress is embodied in the feeling that time is on our side, because events are taking place precisely under our influence"¹.

Today, one of the most common forms to represent a profession is positioning of social significance. Connection between professional areas and civic stand, such as environmental protection or animal rights protection, make labor more attractive sector. Therefore those, who did not understand these rules of the game, now are on the brink of extinction. Let's take, for example, a repairman of clockworks. This profession becomes superfluous in electronics market, where every gadget has a built-in time of different continents. However, despite the fact that mechanics is pushed out of the sphere of production, there is a demand for mechanical things and people who are able to repair them. Positioning of a repairman in the status of time controller and the legend about global conspiracy of watchmakers makes it a niche profession, designed not for mass demand.

Changing of labor fundamentals leads to the issue of control. For authorities it may be a challenge in governing. Priority in time spent for labor increases migration flows. This, in turn, mixes borders of fixed

¹ Бауман, З. (2005). *Индивидуализированное общество*. Москва, 96.

mass. It becomes moveable and may not only change its social status, but also may be a threat of destabilization. Therefore, the ability of authorities to control moveable mass of the digital age is the subject for consideration of the phenomenon of labor through the prism of time flexibility.

2. Material and methods

The research results obtained on the basis of questionnaire survey, conducted in February-March 2016 in Ukraine. The main purpose was to determine is there a control in distance freelancing and what forms it has. There were interviewed 100 participants aged 19 to 50, who identified themselves as remote freelancers. Among them, 14.3% – men and 85.7% – women.

3. Results

Of the proposed types of work 67.9% specified text writing and processing it into computer programs (designers, photographers, front-end developers). Almost half of respondents (46.4%) indicated combination of a permanent job and freelancing.

On the question: *"If you are working remotely how you are controlled?"* The following responses were received:

- calls;
- reporting correspondence by e-mail;
- contacting via viber, skype;
- communication via private correspondence in social networks.

The average duration of remote working is about 3 hours per day.

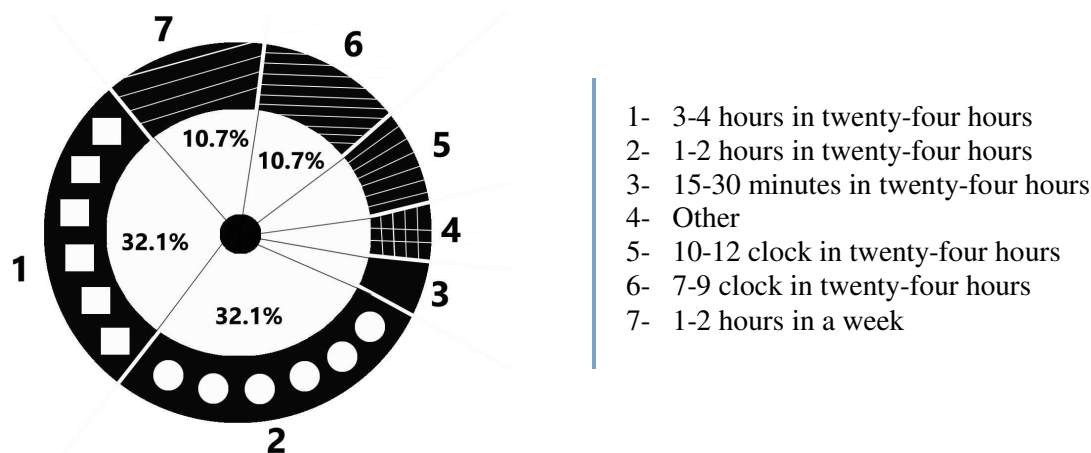

Fig. 1. Estimate the business hours of your remote work?

It is noteworthy that on the next question: *"Did you have a career promotion?"* among the proposed possible answers an attempt was made to understand what respondents meant by career promotion in such working conditions (1nd and 4th answers).

- a) Yes, I did. I was invited to go to work in the office in offline.
- b) No, I did not. I was invited to go to work in the office in offline.

It turned out that the survey participants understood career development as a stable employment offline (Figure 2). 7.1% replied that they were invited to work in the office on a permanent job as a proof of their personal professional development (the answer to the second question).

Freelance and digital nomadism differ by displacement in space, which is typical for digital nomadism. While a freelancer indeed can work remotely, but his displacement perimeter is stable. In addition, a freelancer can work offline and still have an online job. Digital nomad relies on remote work only. Many organizations are engaged in remote work after labor time. And it is often stipulated when hiring. A person comes home after work and starts working again, in constant mode (site support, its renewal, network activity). In this case *time* is the basis for choice of employment, not space. That again brings us back to liberal values.

Another property of freelancers – they do not waste time on television. It is excluded from life (unless, of course, it is a job). World view and thinking are constructed out of a different media format. Here you can consider the issue of media literacy of population and how it affects the level of national

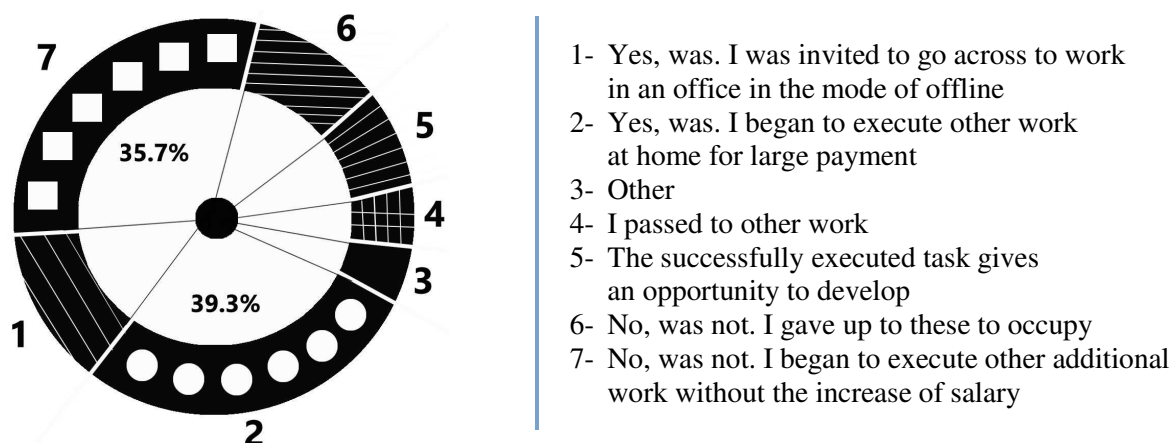

Fig. 2. If you long time executed work at home, whether you had career advancement?

security. Ukrainian scientist Tetiana Krainikova notes that media competence affects the level of career growth in general. For this a transition from first to second level of consumerism is required:

- a) on the first level media consumer will be provided with all conditions to meet the simplest needs;
- b) on the second level information interests will motivate external factors – qualitative media and media education activities ¹.

If a person is a freelancer due to demand for their skills, so they are already competent in communication matters. The ability to build relationships, to negotiate, to be responsible for work, to take own decisions and others are the qualities that a priori included in remuneration. Therefore, attitude towards television products is very selective. High demands for self-education exclude everything that is pseudo. They are beyond information wars. They have too much responsibility and work to get involved into network disputes. Such a person is difficult to manipulate and even harder to keep under control.

On the other hand, as far as a freelancer works at the computer, this work lies in development and administration of information. As a professional user, it has both visual and verbal information from. As a potential digital nomad, a freelancer can work with digital technology. They have skills to transmit information at any conditions. In the paper "How to become a digital nomad?" the most common professions are listed:

- a) Programming and Web Development;
- b) Design in all its possible forms;
- c) Tutoring, counseling, distance learning (voice and video via Skype);
- d) System administration;
- e) Photo and video shooting (photostocks, visiting photoshoots);
- f) Image processing: retouching, restoration, etc.;
- g) Text writing, search engine optimization and other adjacent activities;
- h) and many other... ².

Therefore, the forms of control over such experts are different.

- Social control at the level of consumer demand;
- Economic control over behavior of executor of work, for example, at the planning level.

"The denial of the fact that we have some planning, helped to hide this control of even those who are brought under control," – said John Galbraith [6:45].

William J. Mitchell, analyzing contemporary society in everyday life under the influence of digital technologies in 2003 noted that "today, the lack of a permanent home ceases to be a fundamental characteristic of this condition, giving way to a lack of access rights" [11]. Real space of existence is forced out by significance of virtual space. And if, for some reason, there is a loss of code, password or vanished mobile communications, the loss of access rights will become catastrophic. There is, as the urbanist notes, a shift of subjectivity. Man is still inseparable from their networks, but their condition do not fetter as

¹ Krainikova T. (2016). *How to help media ignorance?* [Yak zaradyty media bezghramotnosti?].

² How to become a digital nomad? (2014).

before. If we turn to McLuhan's understanding of media body, here also networks expand a human. Networking body interweaves with other bodies. "I am in touch – therefore I am" – concludes William J. Mitchell.

Symbols, which are coded in our communications, also lose their space and go in a journey. Movie goes beyond the limits of a cinema and migrates to other screens; paintings by famous artists became screensavers on computer desk, and flags that should flutter in the squares are captured in the symbolism of the party.

4. Discussion

Flexibility as a flaw

Phenomenon of flexible time (flexitime), according to R. Sennett forms working day of a mosaic of people, each with their individual schedule. However, this time is also taken under control. "If 'flexitime' is a reward to an employee, so it makes him/her even more dependent on given institution" [12:82]¹. Fear of losing control over a worker, which is out of sight causes suspicion that this prerogative is used for personal purposes. Therefore, a hard deadline is implemented, composed of not only a period for execution of work, but also control over the time of executor that is even more rigid.

Understanding human labor as a commodity item, the question about self-organization of working time arises. In the opinion of R. Sennett, social norms prescribe the value of labor and oppose it to dependency. And if linear relationship to evil (dependency) and good (labor) was formed through this prism for one generation, that the younger generation has flexibility towards these concepts. Digital age leaves its mark in this respect.

R. Sennett notes that flexibility as a decent quality of a human has already been promoted by J. Locke, J. S. Mill, A. Smith, D. Hume. As the virtue of entrepreneurship, perhaps in the past centuries this quality contributed to survival. However, the scientist says that "aversion towards bureaucratic routine and search for flexibility rather produced new structures of power control, than created conditions to set us free"².

According to R. Sennett, for modern humanity work has lost its meaning in shaping a personality. "... Depersonalization of personality, its estrangement from important decisions, anonymity of orders and so on – are procreation of a routine bureaucratic system" ³. Free production economy does not exclude instability. Instability is the norm and order of self-organization of labor. Any employee of a company must be prepared for layoffs, dismissal and unemployment. The digital age has already developed a mechanism of behavior in conditions of instability. The information itself, which is now available in the form of information noise designs instability. The loss of clarity and logic in messages develop at a consumer not only uncertainty but also a skill to act in conditions of instability. This is a classic scheme of order out of disorder. Or, as an option – a way out of chaotic bureaucratic labor system. "Modern society has raised a revolt against routine bureaucratic time, which can paralyze production, or the government, or other institutions" ⁴.

Z. Bauman asks a question: "Is there a place for politics in individualized society?". The author separates concepts of "power" and "politics". Power is moving, but politics stands still. "Everyone is potentially redundant or replaceable and therefore everyone is vulnerable; moreover, any social status, no matter how high and powerful it may seem, is ultimately nominal, even privileges are fragile and under threat" ⁵. On the rate of change management process, as a system, lags behind people who work there. Therefore conformity strategy for people of the digital age is a determining factor of their life position.

However, do not discard the mimicry of power. According to M. Foucault, power does not operate under obsolete signs of death, transgression, confessional and saeculum blood, but under the sign of life. Power adapts to the day. Thus, changes in organization of labor (as well as in self-organization) result in new forms of control. Here chaos in movement, caused by moving of labor in space, is put in order by the logic of power. It gets the right to violence.

G. Vattimo interprets modern society as a society of universal communication. Mass media denote this society not as enlightened, but as more complex and chaotic. The author sees the hope for salvation of society in chaos. "Emancipation here is rather in helplessness and isolation from soil, which in our time are extrication of differences, local elements and all that we can collectively call 'dialect'" ⁶.

¹ Сеннетт, Р. (2004). *Коррозия характера*. Новосибирск, 82.

² Сеннетт, Р. (2004). *Коррозия характера*. Новосибирск, 61.

³ Сеннетт, Р. (2004). *Коррозия характера*. Новосибирск, 11.

⁴ Сеннетт, Р. (2004). *Коррозия характера*. Новосибирск, 33.

⁵ Бодрийяр, Ж. (2000). *Прозрачность зла*. Москва, 63.

⁶ Ваттимо, Дж. (2002). *Прозрачное общество*. Москва, 16.

But as soon as understanding of chaos comes, that leads it to ordering, but rupture communication itself. It turns into a set of local rationalities. The world gets divided into separate communities that obtain shape and become recognizable at the level of pronunciation and vision. For example, ethnic minorities or sex minorities are entitled to be heard at the moment when media write about them. And others happen not to be heard. The media, therefore, determine the status of existence through pronunciation. As R. Debray points out, now a new version of Descartes' "I think" is more appropriate: "I am spoken about – therefore I am". Local rationalism in this sense gives a visible form for existence. Semiotic codes make previously hidden elements visible. However, continuing the thought of G. Vattimo, there is the reverse side of this rationality. By giving semantic value to local phenomena of society, the ability to reading can be different.

a) Signs may coincide and do not coincide meaning of different local entities (e.g., an image of multi-colored balloons can be understood as a birthday, and as the presence of LGBT ideology).

b) The ability to multiple reading develops and that requires a broad knowledge of different cultures and languages.

And if for us it is a threat to different interpretations and understanding, to G. Vattimo salvation of society is in emancipated "effect of dialects' intermixture". "To live in this diverse world is to have an experience of freedom, to feel it as a continuing oscillation between belonging and being lost", – said the researcher¹.

Thus, communication gap in global information exchange and its formation in local entities activates new forms of control, where the media assume powers of creating multiple narratives. "Silence is banished from screens, banished from communication. Images supplied by the media (and texts are similar to images), never fall silent: images of messages should nonstop follow each other" – writes J. Baudrillard².

The paradox of modern society is that reality is not understood as a kind of objectivity. The media point to a causal relationship, which stand for interests of specific subjects. Interweaving of variety of interpretations collide with each other picture of the world, destroying it at the base.

5. Conclusions

The digital age has created new forms of control through networking. Flexible time becomes a form of working time, but that does not mean that person became free in work. Flexitime is more a bifurcation point of social disorder that causes earnest attention on the part of company's management. Personal time becomes work time. And, therefore, private time is already a subject to control. There is a new update of trust and confidence out of the office space. Interesting were the answers of respondents who had to determine personal level of trust towards their employer.

a. Students stated that they trust an employer more than he trusts them (on a 10-point scale, 10 to 7);

b. not-students identified trust to employer lower than their own (on a 10-point scale, the average rating of trust towards an employer 7, and employer's confidence in work of executor – 9).

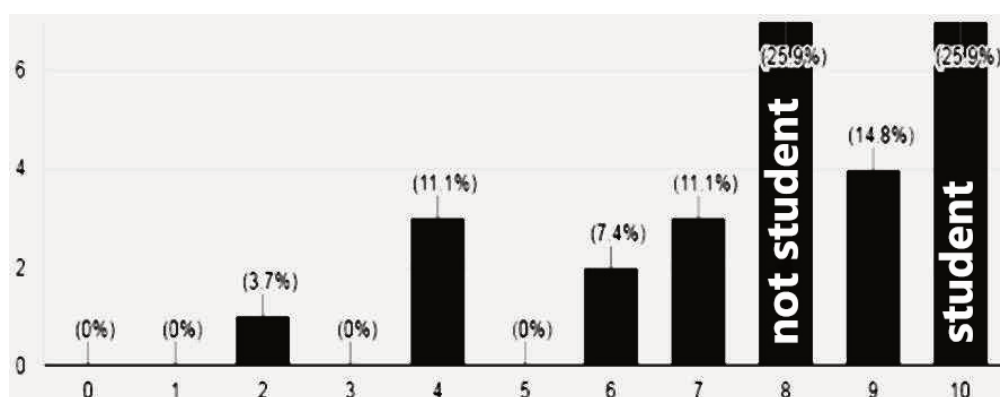

Fig. 3. You trust the leader at your remote work?

A flexible time changes understanding of the team. The hierarchy of the rule gets violated. There are people who are the face of the team, but there are also key performers, from which the result of work depends. The question of leadership changes shape. Those firms may deal exclusively with visual

¹ Ваттимо, Дж. (2002). *Прозрачное общество*. Москва, 18.

² Бодрийяр, Ж. (2000). *Прозрачность зла*. Москва, 21.

presentation through its personification. Real team players remain in shadow. Mimicry of a team is formed and the form does not match the content.

New rules are added to organization of labor. Not vertical, but the horizontal forms of professional communication. It reduces time for excessive harmonization and foster responsibility for their decisions. This gives rise to new criteria for working as a team.

Pros:

- a. flexibility;
- b. conformism;
- c. improving of trust relationships;
- d. ability to self-organization.

Cons:

- a. development of truant habits;
- b. acquisition of the right for being late;
- c. uncontrolled workspace, where isolation in production is formed. It creates different levels of communication that promotes development of different forms of control.

Freelancers so as digital nomads, form a new level of media consumption. Creativity as a professional factor allows them to reach out of limits of work. These people become active participants in social projects. On the question "*Are there any cases when distant work prompted you to engage in volunteering? If yes, give an example of your participation in one of the projects*", 85.7% said yes. These people actively participated in Streams, SMM-promotion of social ideas, blogging, development of urban projects, etc. The skill to use flexible time for civic purposes is developing.

Digital nomadism, in spite of the freedom of movement and ability to change trajectory of movement in space, is increasingly become fixed. They are not so difficult to find, as it is not difficult to determine the product of their work. As William J. Mitchell says: "In contrast to ancient nomads, wireless cyborg lives in a world where positions and trajectories are always identifiable" ¹.

Social networks are not only space for realization of professionalism, but a means of control. Publicity of information and reaction of followers to it is an indicator of performance. The circle, controlling participants in the network, expands (from employer to employer's friends and wife, as their personal opinion can affect performance analysis).

References:

1. Attalib J. (1991). Na poroge novogo tysyacheletiya [On the threshold of a new millennium.]. <<http://strategema.narod.ru/global/attali.htm#part4>>. [in Russian].
2. Baudrillard, J. (2000). *Prozrachnost zla* [The transparency of evil: essays on extreme phenomena]. Moscow [in Russian].
3. Bauman, Z. (2005). *Individualizirovannoe obschestvo* [The individualized society]. Moscow [in Russian].
4. Berger, J. (2014). *Zarazitelnyiy. Psihologiya sarafannogo radio. Kak produkty i idei stanovyatsya populyarnymi* [Contagious: Why things catch on. The psychology of «sarafan» radio]. Moscow [in Russian].
5. Bou, A. (2012). *A de Benua. Kak mozno byit yazychnikom* [A. de Benoist. How can you be a pagan]. [in Russian].
6. Galbraith, J.K. (2004). *Novoe industrialnoe obschestvo* [The new industrial society]. Moscow [in Russian].
7. Granovetter, M. (2009). Sila slabyyh setey [The strength of weak ties]. *Journal of Economic sociology*, Vol. 10 (4), 31-51. [in Russian].
8. Haller, H., Hoyer, B. (2015). *Note on the Common Enemy Effect under Strategic Network Formation and Disruption* (No. e07-49).
9. Kak stat tsifrovym kochevnikom? (2014). [How to become a digital nomad?]. <<http://zidar.ru/2014/03/30/how-to-become-digital-nomad>>. [in Russian].
10. Krainikova T. (2016). *Kak pomoch' media ignorstvy?* [How to help media ignorance?]. (http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/yak_zaraditi_mediabezgramotnosti/). [in Russian].
11. Mitchell, W.J. (2014). *Ya++: Chelovek, gorod, seti* [Me++: The cyborg self and the networked city]. <<http://mail.kinozal.co.ua/biblioteka/52815-mitchell-uilyam-ya-chelovek-gorod-seti.html>>. [in Russian].
12. Sennett, R. (2004). *Korroziya haraktera* [The corrosion of character]. Novosibirsk [in Russian].
13. Urry, J. (2012). *Socologia vne obchestv. Mobilnosti XIX veka* [Sociology beyond societies: Mobilities for the twenty-first century]. *Journal of Monitoring of public opinion*, no. 5(12), 197-252. (for http://ecsocman.hse.ru/data/2015/05/06/1251194467/2012_111_15_Urri.pdf). [in Russian].
14. Vattimo, G. (2002). *Prozrachnoe obschestvo* [The transparent society]. Moscow [in Russian].
15. Viete, S., Erdsiek, D. (2015). *Mobile information and communication technologies, flexible work organization and labor productivity: Firm-level evidence*.

¹ Митчелл, В.Дж. (2014). *Я++: Человек, город, сети*. Москва.

Maryna Edelieva

Zaporizhzhia National University, Ukraine

DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF THE STATE INFORMATION POLICY DURING MODERNIZATION OF THE POLITICAL SYSTEM

The article analyzes directions of improvement of the state information policy during modernization of the political system of Ukraine, proposes actions to refine the priority areas of state information policy. The author analyses directions of improvement of the state information policy at the stage of modernization of the political system of Ukraine, which has not only scientific but also empirical value. In a modern information society, the prospects for state development are associated with the global use of information. The state information policy, its formation and implementation in the conditions of modernization of the political system come to the fore in the political life of the country. The implementation of the state information policy has prospects for social development, directly affects the choice of social guidelines, channels of articulation and aggregation of national interests.

Keywords: state information policy, information space, information sphere, access to information, openness of power.

Formulation of the problem. At the beginning of the 21st century Ukraine has found itself in a situation of an acute systemic crisis that covered all aspects of social, public and personal life; that stipulated the search of new ways to overcome it. The urgency of this problem is also stipulated by decentralization processes that are being implemented in Ukraine. Openness of the authorities, informing the community on the course of reforms, the interaction between authorities and the media – all this is one of the main directions of modernization of the political system of Ukraine. The development of information systems, the introduction of information technology, the formation of a single information space, and the dissemination of the Internet contributes to the growth of the importance of information and political communication in the modern information society. Taken together, these changes reflect a number of democratic transformations that take place during modernization of the political system.

Analysis of recent research and publications. In the contemporary domestic research particular theoretical and practical aspects of the improvement and implementation of state information policy are considered by L. Huberskyi¹, O. Dubas², E. Makarenko³, M. Mikheichenko⁴, A. Mytko⁵, Yu. Nesteriak⁶, H. Pocheptsov⁷, O. Starish⁸, A. Chichanovskyi⁹. Today there are different approaches to improving the state information policy. The article deals with those areas of improvement that reflect contemporary challenges and threats in the information sphere of the state.

The purpose of this article is to analyze the directions of improvement of the state information policy of Ukraine, as well as to find ways to improve the state information policy during modernization of the political system of modern Ukraine.

¹ Губерський, Л.В. (2007). *Інформаційна політика України: європейський контекст*: монографія. Київ: Либідь, 360, 353-358.

² Дубас, О.П. (2004). *Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті*: Монографія. Київ: Генеза, 208, 60-65.

³ Макаренко, Є.А. (2002). *Міжнародна інформаційна політика: структура, тенденції, перспективи*. Київ, Тараса Шевченка.

⁴ Міхейченко, М. (2016). Політична участь громадянського суспільства та світова практика електронної демократії: до проблеми ефективності запровадження. Дніпро: *Грані*, 6 (134), 20-25.

⁵ Митко, А. (2014). *Інформаційна демократія: реалії та виклики часу*. Луцьк: Вежа-Друк.

⁶ Нестеряк, Ю. (2014). *Державна інформаційна політика України: теоретико-методологічні засади*. Київ: НАДУ, 292.

⁷ Почепцов, Г.Г., Чукут, С.А. (2008). *Інформаційна політика*. Київ: Знання (Вища освіта ХХІ століття), 663.

⁸ Старіш, О.Г. (2008). *Інформаційна політика держави в контексті глобалізації*.

⁹ Чічановський, А.А. (2006). *Національна держава та її засоби масової комунікації у глобалізованому світі*. Київ, Етнос, 213-225.

Presentation of the basic material. The study and analysis of the state information policy of Ukraine is necessary, since information policy is an important tool of the government, without which it is impossible to overcome the crisis in the state and carry out systemic reforms. The analysis of directions for improvement of the state information policy at the stage of modernization of the political system of Ukraine has not only scientific but also applied significance. Currently, there are a lot of important issues for improving the state information policy that require systemic analysis. This concerns the following issues: improvement of the legislative framework in the information sphere; search for new ways of interaction between the authorities and the media; access to public information without restriction; openness of power and comprehensive coverage of the reforms.

One of the important reforms implemented today is the reform of decentralization of power in Ukraine. The importance of information policy in decentralization processes is not yet a deeply investigated issue at the scientific level, although the issue of informing citizens is one of the key issues for the state and society.

Analysis of decentralization reform's coverage in Zaporizhzhia region by the newspapers "Zaporizhzhia truth" (newspaper of Zaporizhzhia Regional Council) and "Zaporizhzhia Sich" (published by Zaporizhzhia city authorities) showed that this subject is not sufficiently reflected in the newspapers of the authorities, which are a source of information for the public. The content of publications is more informative, but there is a lack of analytics and examples of effective implementation of similar reforms in leading democratic countries. Other sources of information, including television, Internet, radio are not always sufficiently used to achieve the goal of reforms and their results. For the public to be well informed, the authorities must use the entire spectrum of mass media: newspapers, television, the Internet, and radio. It is also necessary to create information drives for attracting alternative ways of informing such as: press conferences; round tables; meetings with nongovernmental organizations and the public on which to explain the position of the authorities.

Citizens' awareness of decentralization of power gives more opportunities for effective reform and reduces public opinion manipulation. The success of the reform depends on a large extent on how informed the society is. The task of reformers is to explain the causes, purpose, nature, features, expected results of reforms and those problems that may arise during their implementation. If explanatory information is sufficient, then it is more likely that the public will support reforms initiated by the authorities. Informing the public helps dialogue between government structures and society.

In developed democratic countries, socially important information is provided by the authorities for public discussion. This practice exists for a long time. Open access to information is one of the hallmarks of state democracy. For example, in the United States, the National Archives Agency developed a program called "Open Government". As stated in the program, "The Mission of the National Archives and Records Administration (NARA) clearly reflects the important role of open government, namely: citizen access to information, public participation in the political process, and strengthening US democracy through open access to valuable information"¹.

Openness of government is the standard of life of politicians and officials in developed democratic countries, because the political culture of openness of politicians and the possibility of constant control by the public has been forming for decades. Perhaps in our country, the informational closeness of politicians and officials is a reflection of the old totalitarian system, when important issues were addressed in party offices. With such a system there is no practice of genuine public discussion of important issues of public life with society. Those discussions that took place under the conditions of authoritarian regime were of a formal nature, and decisions used to be prepared long before such discussions were taken. Often public hearings in modern Ukraine have the same character. This indicates that today information policy exists on the verge between the old totalitarian system and democratic transformations that take place in the country and make changes to the political system of the state, turning it into informational state.

V. Stepanov notes that "... to eliminate the lack of trust for the authorities, the key task is to create an open information environment, including ensuring the transparency of the state power and the achievement of interaction between society and government on the principles of trust, understanding and business partnership"².

¹ Open Government Plan National Archives and Records Administration 2014-2016, 3. <<https://www.archives.gov/open>>. (2017, June, 20).

² Степанов, В.Ю. (2011). Концептуальні засади реалізації державної інформаційної політики. *Теорія та практика державного управління*, 94.

After the "Revolution of Dignity" (2013), the political elite, as a subject of information policy, should play the role of moderator of socially significant political decisions in order to eliminate public distrust of state power. If the authorities will listen to the society and the public will be included in the decision-making process, democratic transformations in the state will be implemented more effectively.

Note that for today's Ukraine not only proclamation, but the actual realization of the right of access of citizens to information is a prerequisite for the development of such positive phenomena as transparency and openness of authorities, as well as a prerequisite for preventing such a negative phenomenon as corruption. Without the right for access to information, it is impossible to build a democratic, open society.

According to A. Mytko, "The advantage of open government is that when citizens know how and why decisions have been made, they become a part of its development, and with greater probability will support its implementation. When citizens do not know how a political decision has appeared, the consequences of which they do not consider to be favorable to themselves, they are prone to suspect the authorities of corruption and ineffective work"¹.

With the process of modernization of the political system of Ukraine, the state information policy has undergone transformation, and the executive authorities are responsible for the information sphere. Its modernization was significantly influenced by democratic, European model of governance in the information sphere, information democracy, the main features of which is openness of power, the right to information and observance of constitutional norms in society. Only under such conditions it is possible to build a democratic society.

M. Mikheichenko, emphasizes that "Undoubtedly, more complete information can lead to better decisions, if only politicians will resist the temptation to follow their own motives, but of course there is no guarantee that more information will lead to more effective decisions"².

In a democratic society, the interest of citizens in obtaining socially important information is an element of political culture, a standard of living. Without this norm of social life of citizens it is impossible to actively participate in public administration and to exercise control over local self-government bodies.

In recent years, the number of NGOs in Ukraine, which exercise control and monitor local self-government, has increased significantly. This is the result of democratic transformations in society and a sign of political socialization of Ukrainian citizens who feel their participation in decision-making in the political life of the country.

During 2014-2016 public and non-governmental organizations measured the index of publicity of local self-government, which shows positive or negative dynamics of increasing publicity of local authorities and officials. According to the data of the non-governmental organization "Opora", "for 2016... compared with 2014, the average publicity rate of municipalities grew by almost 10% (from 48% to 58%), due to the progressive and expanding requirements of legislation on disclosure of information on the activities of local officials and deputies"³.

It should be noted that for the modern Ukraine ensuring implementation of the right for access of citizens to information is one of the priority directions of improvement of state information policy.

The next priority direction of improving the state information policy for today is to improve the interaction between the authorities and the media. The information policy covers a wide range of issues related to information relations, but it is the media that play an important role in shaping civil society and exercising control over state power. It must be understood that today modern information technologies, the availability of the Internet transform media from the instrument, which the authorities used in their interests, into an independent actor of the political system. The media can significantly influence the course of political processes, their nature, accelerate or slow down the transformation in society.

In Ukraine, communication between the authorities and the media takes place within the framework of press conferences and round tables (in the presence of accreditation from journalists). Each state institution has a press service that covers the activities of executive bodies (sometimes formally). Before now, press conferences, forums, round tables were attended by journalists of the media, exclusively controlled by the state; now, the situation has changed radically. Today there is a demand for a press conference of representatives of state bodies in the open mode. As a rule, independent media, as well as representatives of civic organizations, local activists, are invited to such press conferences.

¹ Митко, А. (2014). *Інформаційна демократія: реалії та виклики часу*. Луцьк: Вежа-Друк, 109.

² Міхейченко, М. (2016). Політична участь громадянського суспільства та світова практика електронної демократії: до проблеми ефективності запровадження. Дніпро: *Грані*, 24.

³ Індекс публічності 2016. <<http://publicityindex.org/pro-nas/>> (2017, July, 01).

A constructive dialogue between the government and public organizations and the media is possible if there is free access to information. State and local government bodies should pay more attention to communication with the media, informational support of topical issues in solving problems that exist in society. The mass media ensure the fulfillment of the function of informing citizens on topical political, economic and social issues.

Yu. Nysnevych draws attention to the importance of information support and the process of establishment and formation of civil society, as a real "fourth branch of power", capable not only to control but also to form state power in their interests¹.

Thus, effective public administration is largely connected to informational interaction between government and the media. The essence and content of this interaction are reflected in the priority directions of the state information policy and are determined by such normative legal acts as the Constitution of Ukraine, The Laws of Ukraine "On Information", "On Access to Public Information", "On Television and Radio Broadcasting", "On Printed Mass Media".

In 2014-2017, a number of reforms in the information sphere have been implemented, which should ensure transparency of the media market, free access to information and involvement of the public in the discussion of important socio-political issues. So in 2014, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law "On Public Television and Radio Broadcasting of Ukraine". The National Public Television and Radio Company of Ukraine was created on the basis of the National Television and Radio Company of Ukraine, aiming to meet the information needs of the society, involving citizens in the discussion and solving of the most important socio-political issues, ensuring national dialogue and promoting the formation of civil society².

The following documents were adopted and implemented: the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the action plan for the implementation of the Concept of Ukraine's promotion in the world and promotion of Ukraine's interests in the world's information space" of June 7, 2017, No. 383-p. It should be noted that Ukrainian legislators are guided by the international legislation in the information sphere, which is currently actively developing. We can say that a number of laws that were adopted in Ukraine in the field of information were adapted to European legislation and focused on civil society.

In the "Concept of the state information policy of Ukraine" the goal of the state information policy of Ukraine is defined as "creating the preconditions for building a developed information society as an organic segment of the global information community, ensuring the priority development of information resources and infrastructure, the introduction of the latest information technologies, protection of national moral and cultural values, ensuring constitutional rights to freedom of expression and free access to information"³.

Thus, until recently, the priority directions of the state information policy of Ukraine were information, communication and technology aspects, while insufficient attention was paid to the areas of information security. In 2017, amendments were made to the legislative acts concerning the media sphere, the protection of the information space. Thus, a ban was imposed on ISPs to provide users with access to Internet resources that threaten the Ukrainian state in conditions of a hybrid war, etc.

An important step towards strengthening state security was the Decree of the President of Ukraine "On the Doctrine of information security of Ukraine" of February 25, 2017. The Doctrine is about "improving the legislative regulation of the information sphere in accordance with the actual threats to national security; improvement of the powers of state regulatory bodies that carry out activities concerning the state's information space in order to achieve an adequate level of the state's ability to respond to actual and potential threats to the national interests of Ukraine in the information sphere"⁴.

The use of information technologies against Ukraine in a "hybrid" war forced the President and the Government to revise the strategy and the concept of state information policy. However, the problem of the formation of an effective state information policy remains relevant.

¹ Нисневич, Ю. Специальный курс «государственная информационная политика», 10.

² Закон про суспільне телебачення і радіомовлення України 2014 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1227-18>> (2017, June, 15).

³ Концепція державної інформаційної політики 2008 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт державного комітету телебачення і радіомовлення України*. <http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=68581&cat_id=33909> (2017, червень, 15).

⁴ Указ про Доктрину інформаційної безпеки України 2016 (Президент України). *Офіційне інтернет представництво Президента України*. <<http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>> (2017, June, 15).

There are a number of areas for improvement of state information policy, which should increase its efficiency in general:

- Development of the information space of Ukraine, creation of conditions for formation of a competitive and independent information space of Ukraine, based on the principles and foundations of civil society.
- Support for public television to engage the public in discussing important socio-political issues.
- Protection of freedom of speech, prevention of the impact on independent media as a prerequisite for development of an independent democratic Ukraine.
- Popularization of Ukraine and its values in the world through the development of the Concept of popularization of Ukraine and advancement of its interests in the world.
- Reform of the media space, introduction of anti-fake mechanisms in the Ukrainian segment of social networks.
- Information support for reforms of the Government of Ukraine, for example, support for decentralization reform as one of the key¹.

Among the main tasks of the state information policy, which require decisions to achieve the objectives, include:

- Formation of the framework for providing national information security, the creation of effective models of counteraction to the information war.
- The development of the information society in the country, which means qualitatively new formation of the information sphere in Ukraine.
- The introduction of government programs similar to those implemented in Estonia ("Tiger Leap", "Look at the World"), so that citizens acquire skills to work with PC and the Internet².
- Improvement of the system of state information services that population can get when using IT.
- Creation of state programs aimed at improving adaptation to changes in the social life of socially unprotected groups of the population (pensioners, disabled, etc.)
- Development of ministerial programs for students on the basics of media literacy.
- Legal regulation of access to information, observance of freedom of speech in the work of mass media and human rights for confidential information.

The analysis shows that in the adopted concepts of state information policy is, unfortunately, not always present understanding of the need for effective communication in the information space between government and the public.

In this direction of improvement of the state information policy, namely the creation of favorable conditions for effective communication between authorities and citizens, is very important to create public television in Ukraine. The experience of European countries shows that the best form of broadcasting, when there is no influence on information policy by the state, is the introduction of public television.

Currently, since 2014 the government determines the creation of public television as one of the priorities of the country's information policy. For example, in the report for the first quarter of 2017 The Ministry of Information Policy of Ukraine in a separate section describes the development and support for public television. H. Pocheptsov has stated: "Broadcasting needs studying and effective adjustment of its development and constant attention from the state"³.

We should note that all these positive changes take place on the background of still unsolved problems: the systemic economic crisis; information war in the information space of the country; the fall of trust for power structures; increasing influence of "oligarchic" clans on the media, which negatively affects the effectiveness of state information policy.

When defining the ways of improving the state information policy, the current conditions of social development, as well as threats that arise in the process of globalization should be taken into account.

In this regard, the author suggests a number of recommendations aimed at improving the efficiency, methods and forms of information and communication activities, mechanisms and tools for the formation and implementation of state information policy.

¹ Звіт про роботу МІП за перше півріччя 2017 року січень – червень 2017. <<http://mip.gov.ua/files/pdf/zvit-mip-2017-pivrich.pdf>> (2017, June, 15).

² Э-Эстония. Страна где живет интернет 2010. <<http://www.slideshare.net/priimagi/estonia-egovernance-leaflet-in-russian-of-2010>> (2016, May, 05).

³ Почепцов, Г.Г., Чукут, С.А. (2008). *Інформаційна політика*. Київ: Знання (Вища освіта ХХІ століття), 202.

Firstly, openness of government, that suggests providing access to information on the activities of state authorities; improvement of quality of informing the population about the activities of local authorities; coverage of the state reforms in media and implementation of state tasks at local level; improvement of the structure and quality of Internet portals of state institutions.

Secondly, the dialogue between the authorities and the media should be permanent. This will increase the effectiveness of informing the public through the media. Effective coverage of issues related to socially significant information for Ukrainian society.

Thirdly, it is necessary to involve alternative sources of information in the information and communication relations between the authorities and media.

Fourthly, the information support of reforms is of great importance for the modernization of the political system of Ukraine and formation of a democratic society. The media play an important role in shaping political culture of the nation, responsibility of the representatives of the political elite and every individual for the political decisions.

Fifthly, the improvement of the concept of state information policy in accordance with new information threats appearing in the country's information space. The creation of a national licensed antivirus product to protect the servers of domestic companies and commercial companies, banks and government agencies against cyber threats is no less important.

Conclusion. Despite the large number of scientific publications and a wide range of theoretical approaches to improving state information policy, the study of openness of the government, free access to information and an effective dialogue between the authorities and the media can not be considered sufficient.

Today it can be argued that in Ukraine, the system approach to the policy of informational openness of state bodies and public control in this area has not been formed, and there is no effective implementation of state information policy.

At this stage of development of Ukrainian society, the state should become the guarantor of the integrity of the national information space, an effective coordinator of the development of information resources, and provide information security protection. All this is possible only if the government treats the Ukrainian society, its well-being as the ultimate goal. State information policy should be guided by social, economic, and other needs of citizens.

Prospects for further research are the disclosure of ways to provide information security in the context of modernization of the political system of Ukraine.

References:

1. *Indeks publichnosti 2016* [Publicity Index 2016]. <<http://publicityindex.org/pro-nas/>> (2017, July, 1). [in Ukrainian].
2. Je-Jestonija. Strana gde zhivet internet [E-Estonia. Country where the internet lives] <<http://www.slideshare.net/priimagi/estonia-egovernance-leaflet-in-russian-of-2010>> (2016, May, 05). [in Russian].
3. *Koncepciya derzhavnoyi informacijnoyi polity`ky`* [Concept of state information policy] (The Cabinet of Ministers of Ukraine) Oficijny`j sajт derzhavnogo komitetu telebachennya i radiomovlennya Ukrayiny` [The Official site of the State Committee for Television and Radio Broadcasting of Ukraine] <http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=68581&cat_id=33909> (2017, June 15). [in Ukrainian].
4. Mixejchenko M. (2016) *Polity`chna uchast` gromadyans`kogo suspil`stva ta svitova prakty`ka elektronnoyi demokratiyi: do problemy` efekty`vnosti zaprovadzhennya* [Political participation of civil society and world practice of e-democracy: the problem of the effectiveness of implementation]. Dnipro: Naukovo-teorety`chny`j al`manax Grani [Scientific and theoretical almanac Grany], 20-25. [in Ukrainian].
5. My`tko A. (2014). *Informacijna demokratiya: realiyi ta vy`kly`ky` chasu: monografiya*. [Information Democracy: Realities and Challenges of Time: monograph] Luts'k: Vezha-Druk, 400. [in Ukrainian].
6. Nisnevich Ju. *Special`nyj kurs: gosudarstvennaja informacionnaja politika* [Special course: state information policy], 1-26. [in Russian].
7. Open Government Plan National Archives and Records Administration 2014-2016, 3. <<https://www.archives.gov/open>> (2017, June, 20). [in English].
8. Pohepczov G.G., Chukut S.A. (2008). *Informacijna polity`ka* [Information policy]. Kyiv: Znannya (Vy`shha osvita XXI stolittya), 663. [in Ukrainian].
9. Pro Doktry`nu informacijnoyi bezpeky` Ukrayiny` [About the doctrine of information security of Ukraine] (Ukaz Prezy`denta Ukrayiny`). [The Decree of the President of Ukraine] Oficijne internet predstavny`cztvo Prezy`denta Ukrayiny` [Official online representation of the President of Ukraine] <<http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>> (2017, June 15). [in Ukrainian].

10. *Pro suspilne telebachennya i radiomovlennya Ukrainy 2014* [On Public Television and Radio Broadcasting of Ukraine] (Zakon Prezydenta Ukrainy). [The Law of the President of Ukraine] Oficijnyj sajт Verxovnoyi Rady` Ukrainy` [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1227-18>>(2017, June 15). [in Ukrainian].
11. Stepanov V. Yu. (2011) *Konceptual`ni zasady` realizaciyi derzhavnoyi informacijnoyi polity`ky`* [Conceptual principles of the implementation of state information policy]. *Teoriya ta prakty`ka derzhavnogo upravlinnya* [Theory and practice of public administration], Vy`p.1 (32), 1-7. [in Ukrainian].
12. Zvit pro robotu MIP za pershe pivrichchya 2017 roku sichen` – cherven` [Report on the work of IPS for the first half of 2017 January-June.] <<http://mip.gov.ua/files/pdf/zvit-mip-2017-pivrich.pdf>>(2017, June 15). [in Ukrainian].

SOCIOLOGICAL DISCOURSE

Соломія Бубняк

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

ЗМІСТ КОНЦЕПТУ «СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ» В СИСТЕМІ СОЦІОГУМАНІТАРНИХ НАУК

Solomiia Bubniak

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

THE CONCEPT OF «SOCIAL WELL-BEING» IN SOCIAL SCIENCE

Social transformations of society lead to the use of an interdisciplinary approach to the study of socio-psychological processes, phenomena and concepts. Consequently, the integral indicator, which is intended to define these changes, is social well-being. That is why the article is devoted to the theoretical study of the concept of “social well-being” in social and humanitarian sciences, such as: psychology, philosophy, economics, sociology, in public opinion and in terms of bio-medical approach. Thus, the concept of “social well-being” describes a subjective state of society in the most general context, focuses on the study of how an individual feels as a member of a particular society or a particular social group; and just how well it sees its own place in this society, how satisfied they are receiving from society and giving to it.

Keywords: social well-being, subjective and psychological well-being, happiness, mood, life, satisfaction.

Кінець XX – початок XXI століття ознаменовані радикальними змінами, які відбуваються в сучасному українському суспільстві. Практично кожен із сфер суспільного життя торкнулися значні перетворення, які потребують від людини нових зразків поведінки, цінностей, установок, орієнтацій тощо. Як наслідок, в соціогуманітарних науках також відбуваються трансформації, які включають як переосмислення традицій у вивченні соціальних суб'єктів, так і залучення нових ресурсів. До останніх відносяться звернення до теоретичних концепцій, які були запропоновані у свій час іншими дисциплінами і знаходяться на периферії дослідницької практики. Отож, сутнісні зміни соціально-економічних, політичних, духовно-культурних, наукових сфер життя пропонують нові механізми адаптації.

«Аналіз соціальної адаптації як складного і багатогранного процесу потребує пошуку таких показників, які є операціональними визначеннями для успішного вирішення проблеми вимірювання»¹. Тому, для багатьох сучасних досліджень соціальних процесів і явищ стає необхідністю використання міждисциплінарного підходу, зокрема вивчення соціально-психологічних понять. Мова йде про «соціальний настрій», «соціальні перцепції», «соціальне чуття», «соціальне самопочуття» тощо. Вказані терміни виходять за рамки суто психологічної площини розгляду, адже пропонується вивчення і їхніх соціальних характеристик. Суб'єктивне сприйняття людиною власного життя перестало бути прерогативою тільки психологічних досліджень в силу існування впливу об'єктивних факторів, які значною мірою детермінують життєдіяльність як індивіда, так і соціальних спільнот.

Висновки, зроблені щодо особливостей соціальної адаптації по якому-небудь одному із показників є недостатніми, тому необхідно застосувати декілька інтегральних показників, одним

¹ Щербакова, В.П. (2011). Социальное самочувствие молодежи – интегральный показатель ее адаптации к общественным переменам в России. Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки, 3, 221.

із яких може виступати соціальне самопочуття людини¹. Відтак, особливого значення набуває врахування чинника соціального самопочуття населення в умовах кризової ситуації та певної нестабільності розвитку сучасного суспільства, оскільки саме він визначає рівень соціально-економічної та соціально-політичної напруженості у суспільстві, характеризує запас міцності функціонування системи суспільних відносин, стає важливим орієнтиром для правильного вибору курсу держави та здійснення необхідних суспільних перетворень².

«Категорія «соціальне самопочуття» не входить до числа найбільш вивчених понять науки. Досвід дослідження і вивчення суспільних явищ, пов'язаних із соціальним самопочуттям, які наука накопичила протягом останніх десятиріч, поки ще не дозволив ввести цей концепт в число канонізованих термінів»³, адже знання щодо його суті є досить розпорошеними і пояснюють здебільшого лише окремі аспекти формування та існування цього суспільного феномену⁴. Попри це, «соціальне самопочуття» є однією із ключових категорій, котра характеризує суб'єктивний стан суспільства в найбільш загальному контексті, котра акцентує увагу на дослідженні того, як почуває себе людина як член певного суспільства чи конкретної соціальної групи, наскільки правильним і справедливим бачить вона своє власне місце в цьому суспільстві, наскільки вона задоволена тим, що отримує від суспільства і що дає йому сама.

Вчені різних наукових галузей (психологи, філософи, економісти, соціологи тощо) визначають теоретико-методологічний та методичний зміст конструкту «соціальне самопочуття», ведеться пошук інтегральних і об'єктивних показників, що фіксують вказані зміни в ментальних, поведінкових і емоційних структурах внутрішнього світу людини⁵. Вирішити всі ці прогалини у науці дозволить розмежування двох понять: «суб'єктивне благополуччя» і «соціальне самопочуття», адже досі вони теоретично і методологічно значно пов'язані. Термін «соціальне самопочуття» активно використовують українські і російські вчені, а от категорія «суб'єктивного благополуччя» є більш традиційною і усталеною в зарубіжній, переважно психологічній, науці⁶.

Психологічні дослідження соціального самопочуття, суб'єктивного і психологічного благополуччя, щастя, задоволеності життям та морального духу на Заході можна поділити, як зазначають Е. Дайнер та Р. Бісвас-Дайнер, на три періоди⁷.

Перший період дослідження характеризується переважно описовим характером, вимірюючи середні рівні задоволеності людей і беручи до уваги такі демографічні компоненти, як вік, стать, освіта, і тому не приділялась увага психологічним процесам, які б контролювали самопочуття особистості. Відтак, перша спроба вивчення самопочуття населення у психології була зроблена в кінці 50-х рр. XX ст. у США. Американські дослідницькі організації починають ставити респондентам запитання щодо щастя і задоволеності життям. Своєю чергою, це спричинило появу таких класичних робіт: «Модель людських тривог» Х. Кентріла; «Структура психологічного благополуччя» Н. Бредберна; «Якість американського життя» А. Кемпбелла, П. Конверса і В. Роджерса. У 1967 р. В. Вільсон здійснив перший широкий огляд поняття щастя та підсумував усі попередні описові дослідження. Він писав, що щаслива людина – «молода, здорова, добре освічена особа, з хорошою зарплатнею, екстраверт, оптимістична, безтурботна, релігійна та одружена, з високим почуттям самоповаги, скромними очікуваннями, будь-якої статі і з широким кругозором»⁸.

¹ Щербакова, В.П. (2011). Социальное самочувствие молодежи – интегральный показатель ее адаптации к общественным переменам в России. *Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки*, 3, 221.

² Слейко, М.Я. (2012). *Соціальне самопочуття населення у суспільстві періоду трансформацій: методологія та методи дослідження*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук: 22.00.02 – методологія та методи соціологічних досліджень. Київ, 2.

³ Галин, И.А. (1990). *Социальное самочувствие. Социологический справочник*. Київ, 352-353.

⁴ Слейко, М.Я. (2012). *Соціальне самопочуття населення у суспільстві періоду трансформацій: методологія та методи дослідження*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук: 22.00.02 – методологія та методи соціологічних досліджень. Київ, 2.

⁵ Абаев, Р.Д. (2003). *Взаимосвязь личностных свойств и социального самочувствия студенческой молодежи*: работа на соискание ученой степени канд. псих. наук: 19.00.01 – общая психология, психология личности, история психологии. Москва, 4.

⁶ Слейко, М.Я. (2009). Від суб'єктивного благополуччя до соціального самопочуття: традиційні та сучасні підходи. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*, 15, 209.

⁷ Diener, E., Biswas-Diener, R. (2000). New directions in subjective well-being research: The cutting edge. *Indian Journal of Clinical Psychology*.

⁸ Wilson, W. (1967). Correlates of avowed happiness. *Psychological Bulletin*, 294-306.

Впродовж наступного періоду досліджень, який характеризувався більш теоретичними розробками, дослідники ретельно аналізували деякі концептуальні моделі пояснення суб'єктивного благополуччя. Увага зосереджувалась на таких факторах, як темперамент, адаптація, соціальне порівняння. За допомогою темпераменту можна пояснити людську схильність реагувати позитивно або негативно на життєві обставини, зазначають вчені з лабораторії Е. Дайнера. Таким чином, екстраверсійність чи інтраверсійність людини сильно впливають на її суб'єктивне благополуччя. Щодо адаптації, то головна ідея полягає в тому, що люди звикають до будь-яких життєвих обставин. Прикладом цього слугують результати дослідження, які показали, що переможці лотерей виявилися менш щасливими за інших, а респонденти, які мали серйозні проблеми із здоров'ям (непрацездатні), відчували себе більш щасливими, ніж очікувалося¹. Згідно іншої концептуальної моделі, яка базувалася на соціальному порівнянні, люди почуваються щасливими, якщо вони знаходяться у кращому становищі за інших. І відповідно, менш щасливими, якщо оцінюють своє соціальне положення відносно рефлексивної групи як нижче, зауважують у своїх працях Р. Венхувен, Е. Дайнер, В. Тайлор² та інші. Прихильником цієї думки виступає і Дж. Макналті, який зазначає, що люди частіше відчують позитивне соціальне самопочуття, якщо вони приймають лише хороші речі в кожному досвіді або ситуації. Навіть в минулому, якщо людина зосереджується лише на негативі – мозок тільки буде в змозі визнати негативне самопочуття. Чим більше мозок має доступ до негативу, тим легше негатив наступає, тому що це те, що більш запам'ятовується. Позитивні спогади вимагають більших зусиль для мозку, щоб згадати позитивний досвід, тому що, як правило, це дрібні дії і переживання, які мають відношення до позитиву³.

Також на цьому етапі досліджень вчені відзначають вплив цілей і цінностей на зміни у суб'єктивному самопочутті людей. У цьому контексті влучною є теза Р. Еммонса, що «найкращого результату досягають ті, хто слідує за своїми індивідуальними цілями; негативні наслідки чекають на тих, у кого цілі між собою конфліктують; а найбільш задоволеними є люди, які керують своїми важливими цілями»⁴.

Третій період досліджень суб'єктивного благополуччя характеризується впровадженням валідних гіпотез, проведенням лонгітюдних досліджень та експериментів. Дослідники зуміли пояснити різні грані психологічного самопочуття людини, щастя, задоволеності життям. Психологи розпочали все частіше користуватися соціологічними методами збору інформації, які надають більше можливостей, зокрема, для виходу на міжнародні порівняльні дослідження⁵. У зв'язку з цим, в контексті досліджень суб'єктивного самопочуття вивчаються такі його складові, як щастя, задоволеність життям і моральний дух.

Категорії «самопочуття» і «щастя» перекликаються. Вони описують все те, що є хорошим для людини в житті, і що позитивно чи негативно впливає на неї. Проте, категорія «щастя» стосується буденних, щоденних радостей і турбот особистості. Хоча, американські психологи прагнуть розширити рамки вивчення цього поняття за допомогою дослідження біологічних і соціальних факторів, які здійснюють вплив на щастя людини. Так, Е. Дайнер і Р. Бісвас-Дайнер зауважують, що «щастя є більш, ніж емоційним задоволенням: воно є певною психологічною підтримкою, яка просуває хороше самопочуття людини у різні сфери її буття». Тому, розуміння «щастя» як джерела когнітивного і афективного впливу на суб'єктивне благополуччя підтримують у своїх роботах Р. Венхувен та Е. Дайнер⁶.

Е. Дайнер і його колеги вказують на те, що суб'єктивні оцінки благополуччя мало залежать від ситуативних та психологічних факторів, адже інтенсивність сприйняття людиною позитивних емоцій, тобто сила її реакції на події не впливає на самопочуття особи, оскільки і емоційне сприйняття негативних подій у таких людей є більш сильним. Отже, не слід пов'язувати події, які

¹ Diener, E., Biswas-Diener, R. (2000). New directions in subjective well-being research: The cutting edge. *Indian Journal of Clinical Psychology*.

² Veenhoven, R. The Science of Subjective Wellbeing: A tribute to Ed Diener. <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.470.2930&rep=rep1&type=pdf>> (2017, травень, 31).

³ Самопочуття. *Вікіпедія, вільна енциклопедія*. <<http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%87%D1%83%D1%82%D1%82%D1%8F>> (2017, травень, 31).

⁴ Diener, E., Biswas-Diener, R. (2000). New directions in subjective well-being research: The cutting edge. *Indian Journal of Clinical Psychology*.

⁵ Слейко, М.Я. (2009). Від суб'єктивного благополуччя до соціального самопочуття: традиційні та сучасні підходи. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*, 15, 210.

⁶ Biswas-Diener, R., Diener, E., Tamir, M. (2004). *The psychology of subjective well-being*. Daedalus, 2, 18-25.

відбуваються у щоденному житті і впливають на настрій у певний момент часу, з глобальним сприйняттям людиною свого життя¹. Оцінюючи своє життя, люди схильні більш інертно сприймати зовнішні чинники, які тільки нещодавно щось змінили у їхньому житті. Причиною є те, що всі ці події піддаються аналізу з позиції теперішніх уявлень, сформованих на основі власної біографії і життєвого досвіду. Таким чином, простежується певна тенденція у використанні людиною однакових типів інформації для оцінки задоволеності життям, через що цей показник є переважно стабільним у короткостроковому періоді часу, але не таким стабільним у довгостроковій перспективі, що пояснюється змінами у житті людини. Навіть такі ситуативні чинники, як настрій, емоції людини у конкретний період опитування мають незначний вплив на валідність, хоча і можуть певним чином змінити відповіді².

Також варто зазначити, що суб'єктивне благополуччя у психології ототожнюють із психічним здоров'ям людини. Але такий підхід є помилковим, оскільки психічно хвора людина може бути як незадоволеною, так і абсолютно задоволеною своїм життям. Хоча, однозначно визначити рівень суб'єктивного благополуччя чи соціального самопочуття, який би погіршував психічне здоров'я складно, оскільки у кожної людини існує свій поріг сприйняття негативних життєвих обставин. Цю позицію підтримував Р. Лукас у своїй теорії множини точок, згідно з якою у кожного індивіда генетично закладений певний рівень щастя, який може лише в незначній мірі змінюватися у залежності від життєвих обставин. Тому суб'єктивне благополуччя не має піддаватися впливу таких факторів як прибуток, здоров'я, освіта тощо³.

Отже, можемо сказати, що у західній науці не існує такого усталеного терміну як «соціальне самопочуття». Вчені звикли вживати терміни «суб'єктивне благополуччя», «щастя», «задоволеність життям» тощо. Суть цих термінів зводиться до того, що благополуччя людини базується на емоціях та адаптаційному потенціалі.

Надалі увагу цій категорії приділяли такі відомі російські та українські соціальні психологи, як П. Гуралевич, А. Леонтьєв, А. Петровський, К. Платонов та інші, які розглядали самопочуття як важливу характеристику психічних процесів особистості. Було визначено, що самопочуття у психології є складним конструктом, який має три рівні: пізнавальний, емоційно-оцінний та фоновно-несвідомий.

Пізнавальний рівень, як вважають психологи, ґрунтується на дійсних умовах життя, на суспільних реаліях, на тлі яких люди здійснюють свою життєдіяльність. Тобто, як відмічає російський дослідник П. Гуревич, нарощування темпів об'єктивних суспільних змін спроможне справляти згубний вплив на психіку, порушувати внутрішню рівновагу людей, а тому погіршувати їхнє соціальне самопочуття. Однак, якщо такі зміни сприяють покращенню способу життя, вони, незважаючи на певний психологічний дискомфорт, пов'язаний з ломкою звичайних стереотипів, будуть оцінюватися людьми позитивно та покращать їхнє соціальне самопочуття⁴.

Емоційно-оцінний рівень пов'язаний із духовними характеристиками людей, такими як їхній світогляд, морально-ціннісні норми і орієнтири, політична і правова свідомість, національна самосвідомість, соціально-психологічні риси характеру, рівень освіти тощо. Тому духовний розвиток людини має вплив на її ціннісні орієнтації, які впливають на самопочуття людини. Чим вищий рівень духовних цінностей людини, тим краще у неї самопочуття, адже людина самостверджується у суспільстві, проявляє свої здібності та свій внутрішній потенціал. І навпаки, чим нижчий рівень духовних цінностей людини, тим гірше у неї самопочуття, адже вона відчуває певне відчуження зі сторони суспільства, стає нікому непотрібною.

Фоновно-несвідомий рівень проявляється в автоматизованих, переважно неусвідомлених діях людини, які можуть ставати неусвідомленим мотивом чи особистісним змістом, що з'являється у свідомості.

¹ Diener, E., Lucas, R. Subjective emotional well-being. *Handbook of emotions*. New York: Guilford. <<http://www.psych.uiuc.edu/-ediener/>> (2017, травень, 21).

² Deiner, E., Suh, E., Oishi, S. (1997). Recent findings on subjective well-being. *Indian Journal of Clinical Psychology*, 25-41.

³ Easterlin, R. (1974). *Does Economic Growth Improve the Human Lot? Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*. New-York. <<http://www.pnas.org/content/100/19/11176.full>> (2017, травень, 21).

⁴ Трошинський, В.П., Скуратівський, В.А., Ситнік, П.К. та ін. (2009). *Соціальне самопочуття населення України в контексті державної гуманітарної політики*: навч.-метод. посіб. Київ: НАДУ, 10.

Також важливою складовою соціального самопочуття у психології з точки зору В. Бехтереєва, Л. Виготського, Н. Гордеєва, Н. Новікова, С. Рубінштейна та інших вчених є настрої. Існує декілька підходів до означення соціального настрою:

- Розподіл настрою за сферами діяльності: політичний настрої, економічний, етнічний, релігійний тощо (Е. Андрющенко, Д. Ольшанський, В. Шепель);
- По кількості носіїв настрою: груповий/масовий настрої проти індивідуального/особистісного настрою (Б. Грушин, В. Ядов);
- У відповідності до полюсу сприйняття: позитивний і негативний настрої (П. Анохін, П. Симонов, Б. Паригін);
- За тривалістю: ситуативний, актуальний і константний (Б. Паригін).

С. Рубінштейн впевнений, що настрої «це не предметна, а особистісна характеристика, яка не присвячена якій-небудь події, а є загальним станом особистості»¹. Настрої формуються під впливом двох складових: чуттєвого фону і відносин особистості з оточуючими.

В. Бехтереєв зауважує, що настрої не може бути представлений одною чи двома особистісними характеристиками, для нього носій настрою – це колектив, група облич².

Соціальний психолог Н. Новіков наголошує, що «настрої відрізняється від інших компонентів емоційної сфери психіки людини. Настрої може володіти більшою стійкістю, ніж емоції. Виділяє три характеристики, які зближують настрої з емоціями: текучість, імпульсивність, тональність»³.

На думку М. Ярошевського, настрої є не тільки масовим явищем, але й одною з найбільш значущих сполук, яка мотивує людей до діяльності, накладає відбиток на поведінку різних соціальних груп, прошарків суспільства, а також класів, націй і, навіть, народів. Настрої – це стан підсвідомості⁴.

Б. Поршнев звертає увагу на настрої людини з точки зору соціальності та стверджує, що це емоційне ставлення до того, що стоїть на шляху, що заважає, чи, навпаки, що допомагає втілити бажане в життя⁵.

Ж. Тощенко і С. Харченко у своїх роботах щодо вивчення соціального настрою виділяють блок показників настроїв, що характеризують соціальну природу, їхню структуру й ієрархію, яка виникає в результаті сприйняття й оцінки суб'єктом його актуальної життєвої позиції. Вихідним структурним елементом цього блоку, на їхній погляд, є саме соціальне самопочуття⁶. З цього випливає, що психологи виділяють два аспекти у вивченні феномена соціального самопочуття і настрою, зокрема: по-перше, соціальне самопочуття виступає як явище масової свідомості чи групового феномена, по-друге, – як індивідуально-особистісний стан. Тому, «результуючим показником соціального самопочуття виступає потреба в самозбереженні себе як соціальної істоти, члена групи і суспільства, а також оцінка рівня і ступеня благополуччя безпосередньо навколишнього його мікросередовища»⁷.

В працях Б. Паригіна показано, що соціальне самопочуття залежить від таких чинників, як статус, який людина займає в колективі, сімейно-побутове положення, а також фізичне здоров'я індивіда. Автор вважає, що саме соціально-психологічний клімат колективу здійснює найбільший вплив на соціальне самопочуття⁸.

А. Русалінова визначає соціальне самопочуття як «інтегральну характеристику оціночно-емоційної сфери людини, яка одночасно виступає як самостійний суб'єктивний фактор, що впливає на всі особистісні аспекти людини; це одна з найбільш динамічних характеристик, яка чутливо

¹ Рубинштейн, С.Л. (2000). *Основы общей психологии*. Санкт-Петербург: Питер, 625.

² Станевич, А.Ю. (2015). Социальное настроение: методология и методы социологического исследования. *Вестник МГЛУ*, 26 (737), 209.

³ Новиков, В.В. (2002). *Социальная психология*. Москва: Международная академия психологических наук.

⁴ Тощенко, Ж.Т. (1998). Социальное настроение – феномен современной социологической теории и практики. *Социологические исследования*, 1, 25.

⁵ Поршнев, Б.Д. (1979). *Социальная психология и история*. Москва, 11.

⁶ Склярчук, А.В. (2007). *Соціальне самопочуття як чинник політичної поведінки особистості*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: 19.00.05 – соціал. псих.; псих. соціал. роботи. Київ, 8.

⁷ Хамдохов, Д.З. (2007). *Социальное самочувствие в современном поликультурном российском обществе (на примере Кабардино-Балкарской республики)*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук: 22.00.06 – социология культуры, духовной жизни. Майкоп, 13.

⁸ Паригин, Б.Д. (1966). *Общественное настроение*. Москва: Мысль.

реагує на суттєві зміни соціальних умов життя людини»¹. Відтак, емоції, почуття, переживання, знання – це компоненти соціального самопочуття.

А. Петровський в рамках теорії персоналізації розглядає соціальне самопочуття як соціально-психологічний феномен на основі процесів індивідуалізації (формування самовідношення і самопізнання) і об'єктивізації (процеси самореалізації ідентифікації) людиною своїх відносин. При цьому, індивідуалізація розглядається як форма існування самосвідомості людини, що складається з самодетермінації особистості завдяки її активному освоєнню і перетворенню зовнішніх умов життя в систему власного ставлення до навколишнього світу і самого себе. Об'єктивізацією виступає форма існування самопізнання, що складається шляхом самовираження і самореалізації людини².

Отож, з точки зору психології, самопочуття – це відчуття фізіологічної та психологічної комфортності або дискомфортності, яке залежить від здоров'я та настрою людини. Основними компонентами якого виступають такі показники, як «внутрішня чесність, самовпевненість, самоуправління, очікує ставлення з боку інших, самоцінність, самосприйняття, самоприв'язаність, внутрішня конфліктність, самозвинувачення»³.

Самопочуття у психології – це загальний психічний показник тілесного і духовного стану в кожний момент життєдіяльності людини, який складається з конкретних відчуттів та загальних почувань, пов'язаний з самозбереженням індивіда: нагадує організму про його потреби та вказує йому на загрози небезпеки⁴.

Як результат, психологія не може не бути комплексною наукою, вона повинна не просто вивчати які-небудь особистісні характеристики, але й досліджувати їх в сукупності з соціально-економічними і соціокультурними процесами, які відбуваються в суспільстві в певні моменти його розвитку⁵, брати до уваги чуттєво-емоційну сферу, соціальну активність особи, опосередковані як об'єктивними обставинами життєдіяльності, так і індивідуальними властивостями.

Наступним підходом, який частково наближений до психологічного є біолого-медичний. Самопочуття людини здавна нерозривно розглядалось в контексті її фізичного здоров'я і, навіть, анатомічних особливостей. Тому, біолого-медичний підхід до розуміння цього поняття полягає у з'ясуванні значення фізичного здоров'я людини в її житті, впливу цього фактору на соціальне самопочуття, а також залежність індивідуального і соціального самопочуття від таких біолого-анатомічних особливостей людини, як ріст, вага, вік, маса і конструкція тіла тощо⁶. Тобто, фізичне здоров'я людини має прямий вплив на її соціальне самопочуття. Відсутність хвороб чи фізичних вад – це здатність людини перебувати в рівновазі з соціальним світом.

З точки зору філософії самопочуття є психічним станом, тому в цьому контексті філософами обговорюються проблеми щастя, повноти людського буття, задоволеності різними аспектами життя. Тут можна відзначити внесок таких давніх філософів, як: Т. Гоббса, П. Гассенді, Дж. Локка та інших, а також більш сучасних: Н. Бердяєва, Л. Гумілева, І. Ільїна, В. Соловйова, С. Франка тощо. Соціальні теорії Т. Гоббса, Дж. Локка та П. Гассенді звернені до гедоністичних ідей. Вони вважають, що метою життя є насолода, тобто все те, що приносить людині чуттєве задоволення і робить її щасливою. Основним мотивом вчинків людини виступає уникнення розчарування, прагнення до задоволення будь-якою ціною⁷. В свою чергу, євдемоністи вважають найбільшим благом людини її прагнення до щастя, яке є «не просто тривале і гармонійне задоволення, а результат подолання прагнення до відчуттів, насолод шляхом самообмеження, вправ, аскези, звільнення від прив'язаностей до зовнішнього світу та його благ й свободи, що досягається при

¹ Русалинова, А.А. (1994). Социальное самочувствие человека в современном мире как научная проблема. *Вестник СПбГУ. Сер. 6, 1*, 49-60.

² Петровский, В.А. (1996). *Личность в психологии: парадигма субъектности*. Ростов н/Д.: Феникс.

³ Зябина, О.В. (2011). Особенности социального самочувствия студенческой молодежи. *Ярославский педагогический вестник. 4. – Том II (Психолого-педагогические науки)*, 251.

⁴ Самопочуття. *Вікіпедія, вільна енциклопедія*. <<http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%87%D1%83%D1%82%D1%82%D1%8F>> (2017, травень, 31).

⁵ Грачев, А.А. (2007). Социальное самочувствие человека в организации. *Известия РГПУ им. А. И. Герцена*, 8.

⁶ Слейко, М.Я. (2009). Від суб'єктивного благополуччя до соціального самопочуття: традиційні та сучасні підходи. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*, 15, 208.

⁷ Гедонізм. <<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC>> (2017, травень, 25).

цьому від зовнішньої необхідності й мінливості долі; це розумність тотожна справжній чесності»¹. Як результат, основний принцип цієї теорії – це боротьба з пристрастями, що поневолили людину, правильне ставлення до зовнішніх обставин життя, яке і є щастям людини. «Спільною у цих теоріях і важливою для розуміння природи людського щастя і самопочуття є потреба в обмеженні страждань та необхідності зростання задоволення, проте відмінність полягає у засобах, якими досягається ця гармонія»². Відтак, люди прагнуть не просто бути щасливими, а й жити у відповідності зі своїми моральними цінностями.

Дослідники XX ст., зокрема Н. Бердяєв, вважають, що «особистість втопили в масах і що, перш за все, особистість потрібно диференціювати не порівнюючи всіх і вся»³. Людина повинна, орієнтуючись на вищий духовний світ, подолати обмеження своєї природи, подолати свою внутрішню роздвоєність і пристрастність, свої постійні метання між добром і злом, подолати свою замкнутість на себе, стати особистістю.

Специфіка розуміння особистості Н. Бердяєвим полягає в тому, що він розглядає особистість з погляду ціннісного підходу. Для нього цінність особистості є вища ієрархічна цінність у світі, цінність духовного порядку. Цінність особистості вище цінностей держави, нації, будь-яких колективних цінностей.

Ціннісне означення особистості визначило розуміння Н. Бердяєвим співвідношення суспільства і особистості. На думку мислителя, особистість має безумовний пріоритет перед суспільством. Особистість усвідомлює своє буття як вищий сенс світобудови, вона більше і суспільства, і космосу. Н. Бердяєв переконував, що не особистість є частиною суспільства, а, навпаки, суспільство треба розглядати як частину особистості. Особистість лише частково належить суспільству, оскільки в особистості є глибина, яка зовсім непроникна для суспільства⁴.

Відтак, необхідно розглянути особистість безпосередньо у суспільстві, зокрема, вплив масової свідомості на особистість і на формування її соціального самопочуття. Тобто, ми можемо говорити про специфіку впливу громадської думки на особистість та її соціальне самопочуття.

Насамперед, варто дати означення громадської думки, а це оціночне ставлення громадськості до актуальних дискусійних проблем соціальної реальності, які мають суспільний інтерес, а також соціального інституту⁵. Першими дослідниками громадської думки виступали Б. Грушин, Т. Заславська, Ю. Левада та інші. Зокрема, Ю. Левада представив два підходи щодо вивчення громадської думки: статистичний і соціологічний. З точки зору соціологічного підходу громадська думка – це соціальний інститут з своєю структурою та певними функціями. Ключовою функцією громадської думки виступає підтримка соціально схвалюваних норм поведінки у суспільстві. В свою чергу, статистичний підхід направлений на розподіл відповідей респондентів в ході репрезентативних опитуваннях. Тобто, Ю. Левада відзначає, що такий підхід задовольняє завдання соціальних і маркетингових досліджень, виступаючи так званим соціальним барометром. Виходячи з цього, громадська думка стає близькою до поняття «соціальне самопочуття», адже обидва поняття вимірюють «суспільну температуру» і показують зріз даних в певний період часу⁶. Тому, ми можемо стверджувати, що громадська думка є складовою частиною соціального самопочуття особистості.

В свою чергу, Б. Грушин досліджуючи громадську думку відносив її до громадської свідомості. У громадській свідомості вчений виділяв такі форми: політичні ідеї, правосвідомість, мораль, релігія, наука, мистецтво, естетичні погляди і філософія. Ці форми відображають різні аспекти дійсності, і «предмет громадської думки не може бути в рамках якої-небудь однієї форми». Б. Грушин зробив висновок, що громадська думка проникає у всі сторони громадської свідомості, але в кожному з різною силою⁷. Тому, громадська думка і здійснює вплив на соціальне самопочуття особистості через різні форми/сфери суспільного життя.

¹ Евдемонізм. <<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B2%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC>> (2017, травень, 25).

² Слейко, М.Я. (2009). Від суб'єктивного благополуччя до соціального самопочуття: традиційні та сучасні підходи. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*, 15, 208.

³ Бердяєв, Н.А. (2012). *Філософія нерівності*. Москва: Інститут русскої цивілізації, 73.

⁴ Бердяєв, Н.А. (1991). *Самопознання (опыт философской автобиографии)*. Москва: Книга, 59.

⁵ Соціологія громадської думки. <<http://readbookz.com/book/195/7407.html>> (2017, травень, 23).

⁶ Левада, Ю. (2000). *От мнений к пониманию: социологические очерки 1993-2000*. Москва: Московская школа полит. исслед.

⁷ Грушин, Б. (2011). *Мнения о мире и мир мнений*. Москва: Праксис, 22.

А. Уледов зазначав, що «в своїй формі громадську думку можна визначити як судження, в якому виражається оцінка тих чи інших явищ громадського життя і ставлення людей до цих явищ»¹. Тобто, означення вченим громадської думки максимально наближене до соціального самопочуття, адже оцінка та ставлення людей до тих чи інших речей суспільної реальності і формує рівень їхнього соціального самопочуття.

Наступним підходом до означення соціального самопочуття є економічний, тому що форми і сфери громадської думки плавно перетікають у межі таких факторів, як дохід, безробіття, економічна трансформація та інші.

Існує багато методик оцінки впливу економічних перетворень на соціальне самопочуття, особливо в країнах з нестабільною економікою або в періоди кризових явищ. Усе більшої популярності набувають міжнародні порівняльні дослідження, які обов'язково включають в свою структуру питання соціального самопочуття, задоволеності життям, щастям².

Використання економічних даних щодо суб'єктивного благополуччя започаткував Р. Істерлін в середині 70-их років. Вчений зробив висновок, який полягав у тому, що незважаючи на значне зростання доходу на душу населення впродовж десятиліть, відчуття задоволеності життям у незначній мірі покращилося лише у кількох країнах, а в деяких – навіть погіршилось³. Автор зазначає, що чинники щастя і задоволеності життям не можуть бути стабільними впродовж економічних змін. Тобто, якщо матеріальні стандарти населення зростають пропорційно до реальних доходів, то збільшення доходу конкретного індивіда не завжди приносить йому таке ж задоволення. Р. Венхуєн, Е. Дайнер та інші також підтвердили цю поширену в масовій свідомості думку про пряму залежність між отриманим рівнем доходів і соціальним самопочуттям⁴. Відтак, ці висновки детально пояснюють теорії соціальної нерівності, абсолютної і відносної депривації, соціального порівняння і адаптації тощо.

Знання про соціальне самопочуття людей в економіці збагачуються теоріями ідеалів, достатку, базових потреб та утилітарними теоріями. Ідеалом може бути, наприклад, самореалізація особистості в дусі А. Маслоу. Американський психолог А. Маслоу в 1943 р. склав ієрархічну систему потреб людини. Ці потреби вчений зображує у вигляді піраміди та поділяє їх на п'ять категорій за ступенем важливості. Також, дає визначення людини як істоти, яка постійно чогось хоче. Як бачимо, ці потреби людини потрібно розглядати з низу до гори піраміди. Тобто, в першу чергу, потрібно задовольнити фізіологічні потреби, а потім – індивідуальні запити людини. Нереалізовані потреби при цьому стають для людини дуже важливими чинниками її самопочуття. На таку залежність вказували, зокрема, Е. Дайнер, Е. Лукас, Р. Венхуєн⁵.

Схожою є теорія, згідно з якою якість життя і задоволеність його різними аспектами досягаються завдяки реалізації трьох базових потреб людини, а саме «володіння», «любові» і «буття». Відповідно до утилітаристської теорії, яку ще часто називають «велферизмом» або гедонізмом, усі люди прагнуть досягти щастя, і чим більше вони мають, тим краще себе почувають у суспільстві. Такий підхід часто піддається критиці дослідниками з «третього світу», які вказують на те, що люди іноді пристосовуються до нелюдських умов. Теорія достатку також не витримує критики, оскільки існує багато прикладів, коли людей мало цікавить матеріальний бік їхнього життя, але вони почуваються значно щасливішими від людей, які перебувають у трудових відносинах і мають достатньо накопиченого багатства⁶.

Також важливою категорією є «якість життя» населення, оскільки є найважливішим фактором формування людського капіталу як джерела економічного зростання. Особливого значення проблеми

¹ Уледов, А. (1959). Общественное мнение как предмет социологического исследования. *Вопросы философии*, 3, 47.

² Diener, E., Diener, M. (1995). Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 653-663.

³ Easterlin, R. (1974). *Does Economic Growth Improve the Human Lot? Nations and Households in Economic Growth Essays in Honor of Moses Abramovitz*. New York. <<http://huwdixon.org/teaching/cei/Easterlin1974.pdf>> (2017, травень, 25).

⁴ Veenhoven, R. The Science of Subjective Wellbeing: A tribute to Ed Diener. <<https://personal.eur.nl/veenhoven/Pub2000s/2008c-full.pdf>> (2017, травень, 25).

⁵ Oishi, Sh., Diener, E., Lucas, R., Suh, E. (1999). Cross-cultural variations in predictors of life satisfaction: Perspectives from needs and values. *Personality and social psychology bulletin*, vol. 25, 8, 980.

⁶ Слейко, М.Я. (2009). Від суб'єктивного благополуччя до соціального самопочуття: традиційні та сучасні підходи. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*, 15, 211.

якості життя населення надавалося в межах інституціоналізму, який у післявоєнний період був представлений такими відомими економістами, як Дж. К. Гелбрайт, Ф. Перру, Г. Мюрдель. В 70-ті роки дослідженням якості життя займалися такі американські вчені, як Н. С. Делкі, Н. Е. Терлецький, К. Хорнбек, Б.-Ч. Лу. Активно працюють над проблемами якості життя населення і провідні українські вчені: Е. Лібанова, В. Мандибура, С. Пирожков, Д. Богиня, А. Філіпенко. Проте у вітчизняній економічній літературі ця проблема висвітлена ще недостатньо, оскільки дослідження концентруються на аспектах рівня, а не якості життя населення. Основна увага у вивченні рівня життя приділялась сфері споживання матеріальних благ та послуг без урахування умов життя, праці і зайнятості, побуту і дозвілля, здоров'я, освіти, стану довкілля, що знаходить своє повніше відображення в категорії «якість життя».

Категорія «якість життя» об'єднує низку соціально-економічних параметрів, що охоплюють всю соціоекосистему і характеризує стан задоволення матеріальних, соціальних та інших потреб в умовах існуючих економічних тенденцій та розвитку. Ця категорія трансформується разом із розвитком самих потреб у різноманітні життєві блага та залежить від психологічних аспектів її сприйняття¹.

Тому, економічний підхід до розгляду соціального самопочуття розглядає нерівність доступу до соціальних благ; стан, коли люди відчувають нестачу того, чого найбільше потребують; соціальний процес, за якого зменшуються можливості задоволення основних життєвих та соціальних потреб індивіда і, звідси, зростає незадоволеність на рівні індивідуальної, групової та масової свідомості².

В свою чергу, вивченням концепту соціального самопочуття соціологи почали займатися з 50-х рр. ХХ ст., але ще й досі немає однозначного академічного визначення цієї дефініції.

У загальному можна сказати, що специфіка соціології у розумінні соціального самопочуття полягає у «комплексній характеристиці стану свідомості людей, що виявляється в різних соціальних ситуаціях, відображає ступінь їхньої соціальної свободи, можливості всебічного розвитку, реалізації здібностей і життєвих планів, які обумовлюються сукупністю наявних у суспільстві матеріальних, політичних, соціокультурних і духовних можливостей задоволення людських потреб та реалізації їхніх інтересів»³.

Справжнім проривом у цій сфері став 1995 р., адже дослідники з Інституту соціології НАН України включили до інструментарію моніторингового дослідження інтегральний індекс соціального самопочуття (ІСС), який розробили Є. Головаха та Н. Паніна стосовно 11-ти основних сфер життєдіяльності людини (сфери соціальних відносин, соціальної безпеки, національних відносин, соціально-політична, професійно-трудова, інформаційно-культурна, рекреаційно-культурна, матеріально-побутова, сфера міжособистісних відносин, сфера якості особистості).

При підготовці конкретного інструментарію характеристика кожної із сфер обмежувалась рівною кількістю індикаторів соціального благополуччя, щоб вага кожної із сфер в формуванні загального рівня соціального самопочуття була однаковою. Внаслідок цього варіант опитувального листка включав по 4 індикатори, які описували конкретні блага кожної з 11-ти сфер життєдіяльності. Як наслідок, вимірювання цього соціального самопочуття отримало назву Інтегральний індекс соціального самопочуття (ІСС-44)⁴.

Проте цей тест був надто громіздким, що привело до формування скороченого варіанту, так званого ІСС-20. Скорочений варіант тесту відповідає основним статистичним критеріям надійності та збереження валідності (універсальність, інтегральність, якість, стандартизованість, чутливість, компактність, об'єктивність), при цьому методика достатньо компактна для того, щоб бути використаною при постійних опитуваннях для оцінки соціального самопочуття населення.

¹ Ноздріна, Л.В. (2001). *Якість життя населення у перехідній економіці України*. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук. Львів, 3.

² Котляров, С.Е. (2006). *Соціальна депривація як механізм соціально-економічного реформування сучасного російського общества*: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. соц. наук: спец. 22.00.04 «Соціальна структура, соціальні інститути і процеси». Ставрополь, 8.

³ Трошинський, В.П., Скуратівський, В.А., Ситнік, П.К. та ін. (2009). *Соціальне самопочуття населення України в контексті державної гуманітарної політики*: навч.-метод. посіб. Київ: НАДУ, 4.

⁴ Панина, Н.В. (2008). *Избранные труды по социологии*. В 3-х томах. Том 2: *Теория, методы и результаты социологического исследования образа жизни, психологического состояния и социального самочувствия населения*. Киев: Факт.

Застосування такої методики вивчення соціального самопочуття, як зазначає Г. Щербата, надає можливість визначити: ієрархію чинників соціальної захищеності; динаміку і пріоритет потреб окремих соціальних груп та суспільства в цілому; розробити та апробувати суб'єктивні критерії оцінки соціальної захищеності і соціального самопочуття; розробити діагностичну модель, яка дасть можливість створити соціальну технологію удосконалення соціально-захисних заходів та підвищення ступеня відповідності соціальних програм реальним потребам населення; методика дозволяє врахувати специфіку соціально-демографічних та статусних груп; забезпечити диференційований підхід щодо методів, прийомів та заходів соціального захисту та всебічної підтримки різних категорій населення¹.

Отже, основними детермінантами соціального самопочуття передусім виступають нижче наведені.

1. Дійсні умови життя, суспільні реалії, на тлі яких люди здійснюють свою життєдіяльність.
2. Особистий статус та роль людини в ієрархії суспільних відносин.
3. Духовні характеристики людей².

Тобто, соціальне самопочуття є узагальненим індикатором реакції населення на соціальні перетворення. Оскільки люди підтримують ті або інші зміни в суспільстві у сподіванні поліпшити своє становище в ньому, інтегральна оцінка сприйняття ними власного добробуту в найважливіших сферах соціальної життєдіяльності є вирішальним критерієм визначення їхнього соціального самопочуття. Тому у вітчизняній соціології відрізняють кілька підходів до визначення соціального самопочуття:

1. Соціальне самопочуття описують через поняття задоволеності людиною різними сторонами життя.

2. Соціальне самопочуття розглядають як інтегровану характеристику реалізації життєвої стратегії особистості, ставлення до навколишньої дійсності.

3. Соціальне самопочуття відображає ставлення до взаємозв'язку між рівнем запитів і ступенем задоволення життєво значущих потреб³.

Як висновок, соціальні трансформації суспільства зумовлюють використання міждисциплінарного підходу щодо дослідження соціально-психологічних процесів, явищ та понять. Інтегральним показником, який покликаний дати означення цим змінам є соціальне самопочуття. Це ключова категорія, яка ще не включена до числа канонізованих термінів. Відтак, ми окреслили низку підходів щодо визначення цієї дефініції, а саме – психологічний, біолого-медичний, філософський, громадської думки, економічний, соціологічний тощо. Отож, соціальне самопочуття характеризує суб'єктивний стан суспільства в найбільш загальному контексті, акцентує увагу на дослідженні того, як відчуває себе людина в якості члена певного суспільства чи конкретної соціальної групи, наскільки правильним і справедливим бачить вона своє власне місце в цьому суспільстві, наскільки вона задоволена тим, що отримує від суспільства і що дає йому сама.

References:

1. Abaev, R.D. (2003). *Vzaymosvyaz' lychnostnykh svoystv y sotsyal'noho samochuvstviya studencheskoy molodezhy* [Interrelation of personal characteristics and social well-being of student youth]: rabota na soyskanye uchenoy stepeny kand. psyk. nauk: 19.00.01 – obshchaya psikhologhiya, psikhologhiya lychnosti, ystoriya psikhologhiy [thesis fo PhD degree in Psychology]. Moscow, 21. [in Russian].
2. Berdyayev, N.A. (2012). *Fylosofyya neravenstva* [Philosophy of inequality]. Moscow: Ynstytut russkoy tsyvylyzatsyy, 624. [in Russian].
3. Berdyayev, N.A. (1991). *Samopiznannyya (Dosvid filsofs'koyi avtobiografii)* [Self-knowledge (Experience philosophical autobiography)]. Moscow: Knyha, 336. [in Russian].
4. Biswas-Diener, R., Diener, E., Tamir, M. (2004). The psychology of subjective well-being. *Daedalus*, 2, 18-25. [in English].

¹ Щербата, Г.М. (2007). Соціальне самопочуття як інтегральний показник соціальної захищеності. *Вісник міжнародного слов'янського університету. Серія «Соціологічні науки»*. Харків, Том 10, 2. <http://otherreferats.allbest.ru/sociology/00267360_0.html> (2017, травень, 26).

² Панина, Н.В. (2008). Избранные труды по социологии. В 3-х томах. Том 2: *Теория, методы и результаты социологического исследования образа жизни, психологического состояния и социального самочувствия населения*. Киев: Факт.

³ Бубняк, С.М. (2015). Теоретична інтерпретація концепту «соціальне самопочуття» в соціогуманітарних науках. *«Перспективи». Соціально-політичний журнал. Серія «Філософія»*. Одеса, 3 (65), 38.

5. Bubnyak, S.M. (2015). Teoretychna interpretatsiya kontseptu «sotsialne samopochuttya» v sotsiohumanitarnykh naukakh [Theoretical interpretation of the concept of "social well-being" in the social sciences and humanities]. *«Perspektyvy». Sotsial'no-politychnyy zhurnal. Seriya «Filosofiya»* [«Perspectives». Socio-political journal. Series «Philosophy»], no. 3 (65), 35-39. [in Ukrainian].
6. Diener, E., Suh, E., Oishi, S. (1997). Recent findings on subjective well-being. *Indian Journal of Clinical Psychology*, 25-41. [in English].
7. Diener, E., Biswas-Diener, R. (2000). New directions in subjective well-being research: The cutting edge. *Indian Journal of Clinical Psychology*, 21-33. [in English].
8. Diener, E., Diener, M. (1995). Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 653-663. [in English].
9. Diener, E., Lucas, R. Subjective emotional well-being. *Handbook of emotions*. New York: Guilford. <<http://www.psych.uiuc.edu/~ediener/>> (2017, May, 21). [in English].
10. Easterlin, R. (1974). *Does Economic Growth Improve the Human Lot? Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*. New York. <<http://www.pnas.org/content/100/19/11176.full>> (2017, May, 21). [in English].
11. Evdemonizm [Evdemonism]. <<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B2%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC>> (2017, May, 25). [in Ukrainian].
12. Halyn, Y.A. (1990). *Sotsyal'noe samochuvstvie* [Social well-being]. *Sotsyolohycheskyy spravochnyk* [The sociological reference book]. Kyiv, 352-353. [in Russian].
13. Hedonizm [Hedonism]. <<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC>> (2017, May, 25). [in Ukrainian].
14. Hrachev, A.A. (2007). *Sotsyal'noe samochuvstvie cheloveka v orhanyzatsyy* [Social well-being of a person in an organization]. *Izvestiya RHPU im. A. Y. Hertsen* [The News of Russian State Pedagogical University named after A. Y. Hertsen], 151-166. [in Russian].
15. Hrushyn, B. (2011). *Mnenyya o myre y myr mnenyy* [Opinions about the world and the world of opinions]. Moscow: Praksys, 546. [in Russian].
16. Khamdokhov, D.Z. (2007). *Sotsyal'noe samochuvstvie v sovremennom polykul'turnom rossyyskom obshchestve (na prymere Kabardino-Balkarskoy respublyky)* [Social well-being in a modern multicultural Russian society (on the example of the Kabardino-Balkarian republic)]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. sots. nauk: 22.00.06 – sotsyolohyya kul'tury, dukhovnoy zhyzny [thesis for PhD degree in Sociology: 22.00.06]. Maykop, 24. [in Russian].
17. Kotlyarov, S.E. (2006). *Sotsyal'naya depriyatsyya kak mekhanizm sotsial'no-yekonomycheskoho reformyrovannya sovremennoho rossyyskoho obshchestva* [Social deprivation as a mechanism for socially-economic reformation of modern Russian society]: avtoref. dys. na soyskanye nauch. stepeny kand. sots. nauk: spets. 22.00.04 [thesis for PhD degree in Sociology: 22.00.06]. Stavropol, 22. [in Russian].
18. Levada, Yu. (2000). *Ot mnenyy k ponymanyyu: sotsyolohycheskiye ocherky 1993-2000* [From opinions to understanding: sociological essays 1993-2000]. Moscow: Moskovskaya shkola polyt. yssled., 576. [in Russian].
19. Novykov, V.V. (2002). *Sotsyal'naya psykholohyya* [Social psychology]. Moscow: Mezhdunarodnaya akademiya psykholohycheskykh nauk, 344. [in Russian].
20. Nozdrina, L.V. (2001). *Yakist zhyttya naselennya u perekhidny ekonomitsi Ukrayiny* [The quality of life of population in the transitional economy of Ukraine]. Avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stup. kand. ekon. nauk [thesis for PhD degree in Economics]. Lviv, 20. [in Ukrainian].
21. Oishi, Sh., Diener, E., Lucas, R., Suh, E. (1999). Cross-cultural variations in predictors of life satisfaction: Perspectives from needs and values. *Personality and social psychology bulletin*, vol. 25, 8, 980-990. [in English].
22. Panyna, N.V. (2008). *Yzbrannyye trudy po sotsyolohyy. V 3-kh tomakh. Tom 2: Teoryya, metody y rezul'taty sotsyolohycheskoho yssledovannya obraza zhyzny, psykholohycheskoho sostoyannya y sotsyal'noho samochuvstvyia naselennya* [The selected works on sociology. In 3 volumes. Volume 3: Theory, methods and results of sociological research of the way of life, psychological state and social well-being of the population]. Kyiv: Fakt, 312. [in Russian].
23. Paryhyn, B.D. (1966). *Obshchestvennoe nastroyenie* [Public mood]. Moscow: Mysl', 328. [in Russian].
24. Petrovskyy, V.A. (1996). *Lychnost' v psykholohyy: paradyhma sub'ektnosti* [Personality in psychology: the paradigm of subjectness]. Rostov on Don: Fenyks, 320-335. [in Russian].
25. Porshnev, B.D. (1979). *Sotsyal'naya psykholohyya y ystorya* [Social psychology and history]. Moscow: Nauka, 235. [in Russian].
26. Rubynshhteyn, S.L. (2000). *Osnovy obshchey psykholohyy* [Fundamentals of General Psychology]. Saint-Petersburg.: Pyter, 712. [in Russian].
27. Rusalynova, A.A. (1994). *Sotsyal'noe samochuvstvie cheloveka v sovremennom myre kak nauchnaya problema* [The social well-being of man in the modern world as a scientific problem]. *Vestnyk SPbHU. Ser. 6, 1* [The Bulletin of Saint-Petersburg State University], 49-61. [in Russian].
28. Samopochuttya [Feeling]. *Vikipediya, vilna entsyklopediya* [Wikipedia, the free encyclopedia]. <<http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%87%D1%83%D1%82%D1%82%D1%8F>> (2017, May, 31). [in Ukrainian].

29. Shcherbakova, V.P. (2011). *Sotsyalnoe samochuvstviye molodezhy – yntehralnyy pokazatel' ee adaptatsyy k obshchestvennym peremenam v Rossyy* [Social well-being of youth is an integral indicator of its adaptation to social changes in Russia]. *Yzvestiya Tul'skogo gosudarstvennogo unyversyteta. Humanytarnye nauky* [The News of Tulian State University. Humanitarian sciences], no. 3, 221-232. [in Russian].
30. Shcherbata, H.M. (2007). *Sotsialne samopochuttya yak intehralnyy pokaznyk sotsialnoyi zakhyschenosti* [Social well-being as an integral indicator of social security]. *Visnyk mizhnarodnoho slov'yans'koho universytetu. Seriya "Sotsiologichni nauky"* [The Bulletin of the International Slavic University. Series "Sociological Sciences"]. Kharkiv, Tom 10, 2. <http://otherreferats.allbest.ru/sociology/00267360_0.html> (2017, traven', 26). [in Ukrainian].
31. Sklyaruk, A.V. (2007). *Sotsialne samopochuttya yak chynnyk politychnoyi povedinky osobystosti* [Social well-being as a factor in the political behavior of the individual]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psyk. nauk: 19.00.05 – sotsial. psyk.; psyk. sotsial. roboty [thesis for PhD degree in Psychology. Spec. – 19.00.05 – social psychology, the psychology of social work]. Kyiv, 24. [in Ukraine].
32. *Sotsiologhiya hromadskoyi dumky* [Sociology of public opinion]. <<http://readbookz.com/book/195/7407.html>> (2017, May, 23). [in Ukrainian].
33. Stanevych, A.Yu. (2015). *Sotsyal'noe nastroye: metodolohyya y metody sotsyologicheskoho yssledovannya* [Social mood: methodology and methods of sociological research]. *Vestnyk MHLU* [The Bulletin of the Moscow State Linguistic University], no. 26 (737), 207-219. [in Russian].
34. Toshchenko, Zh.T. (1998). *Sotsyal'noe nastroye – fenomen sovremennoy sotsyologicheskoy teoryy y praktyky* [Social mood is a phenomenon of modern sociological theory and practice]. *Sotsyologicheskyye yssledovannya* [The sociological researches], no. 1, 21-35. [in Russian].
35. Troshchynskyy, V.P., Skurativskyy, V.A., Sytnik, P.K. ta in. (2009). *Sotsialne samopochuttya naselennya Ukrayiny v konteksti derzhavnoyi humanitarnoyi polityky* [Social well-being of the population of Ukraine in the context of state humanitarian policy]: navch.-metod. posib. [manual]. Kyiv: NADU, 36. [in Ukrainian].
36. Uledov, A. (1959). *Obshchestvennoe mnenye kak predmet sotsyologicheskoho yssledovannya* [Public opinion as a subject of sociological research]. *Voprosy fylosofyy* [The issues of Philosophy], no. 3, 40-53. [in Russian].
37. Veenhoven, R. The Science of Subjective Wellbeing: A tribute to Ed Diener. <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.470.2930&rep=rep1&type=pdf>> (2017, May, 31). [in English].
38. Wilson, W. (1967). Correlates of avowed happiness. *Psychological Bulletin*, 294-306. [in English].
39. Yeleyko, M.Ya. (2009). *Vid subyektivnoho blahopoluchchya do sotsialnoho samopochuttya: tradytsiyni ta suchasni pidkhody* [From subjective well-being to social well-being: traditional and modern approaches]. *Metodolohiya, teoriya ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspilstva* [Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society], no. 15, 207-212. [in Ukrainian].
40. Yeleyko, M.Ya. (2012). *Sotsialne samopochuttya naselennya u suspil'stvi periodu transformatsiy: metodolohiya ta metody doslidzhennya* [Social well-being of people in society transformation period: methodology and research methods]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. sots. nauk: 22.00.02 – metodolohiya ta metody sotsiologichnykh doslidzhen [thesis for PhD degree in Sociology: 22.00.02 – methodology and methods of sociological researches] Kyiv, 196-211. [in Ukrainian].
41. Zyabyna, O.V. (2011). *Osobennosti sotsial'noho samochuvstviya studencheskoy molodezhy* [Features of the social well-being of student youth]. *Yaroslavskyy pedahohicheskyy vestnyk. 4. Tom II (Psykhologo-pedahohicheskyye nauky)* [The Yaroslavl pedagogical bulletin. 4. Volume II (Psychological and pedagogical sciences)], 249-252. [in Russian].

Євгенія Мороз, к. с. н.

Марія Коваль

Аліна Хелашвілі

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ДО ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: СОЦІОЛОГІЧНА СПАДЩИНА ОЛЕКСАНДРА ПОТЕБНІ

Yevheniia Moroz, PhD in Sociology

Mariia Koval

Alina Khelashvili

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE PROBLEM OF RETENTION OF NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF CIVILIZATIONAL TRANSFORMATION IN SOCIOLOGICAL HERITAGE OF OLEXANDER POTEBNYA

The authors of the article reconstruct social ideas of Olexander Potebnya on issues of language and thought connection, and a role of language practice in preserving the national identity of the individual in the context of strengthening global civilizational transformations. Such reconstruction is carried out in the context of heuristic potential of O. Potebnya's ideas in the context of the history of sociology and the specifics of socio-cultural development of Ukraine. Concepts of O. Potebnya are considered within the overall impact of advanced civilization changes, including linguistic unification, cultural exchanges and imitations, assimilation of nations. Functions of language practices in a context of mediations of individuals perception identified in the article.

Keywords: civilization, language, thought, denationalization, nation, nationalism, national identity.

Постановка проблеми. Проблема збереження національної ідентичності в контексті поширення глобалістських процесів, співвідношення колективістських та індивідуалістських тенденцій є однією з провідних тематик сьогодення. Генеза ж уявлень про подібні суспільні процеси знаходить відгук у часи масштабного перетворення суспільних систем – в процесі болісного зламу традиційності й переходу до модерного капіталізму. Так, О.Потебня в один історичний час з іншими класиками намагається осмислити якісно «інакші» виклики сучасності в контексті мовного питання, специфічної політично та ідеологічно складної ситуації в Україні та цивілізаційних змін з їх потенційними технічними здобутками та, водночас, викликами щодо зuboжіння моралі та традиційних цінностей. Саме таке дослідницьке спрямування ідей автора ми вбачаємо у якості метарефлексійної площини його міркувань щодо оцінки процесів денаціоналізації, мовної уніфікації, спрямованості зв'язку мови та мислення тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковим підґрунтям дослідження в статті виступають праці соціологів присвячені з'ясуванню механізмів та стимулів процесів цивілізаційних трансформацій в контексті мовного питання (Б.Андерсон, Р.Барт, У.Бек, П.Бергер, Т.Лукман, Е.Сміт, Ф. де Сосюр, Б.Уорф), а також вітчизняні автори, в працях яких відображено історико-соціологічне осмислення спадку О.Потебні (М.Захарченко, Л.Зубкова, Н.Левчук-Керчук, П.Селігей, В.Франчук).

Виклад основного матеріалу. Український мовознавець, класик соціологічної думки Олександр Потебня не без підстав увійшов у розвиток загального суспільствознавства як вчений, доробки якого «ігнорували» межі суто філологічних дисциплін поєднанням логіки пізнання їх усталеного об'єкту дослідження, мови, з соціальними, фольклористичними та етнографічними даними. Варто зазначити про наявність серед наукових пошуків автора й такого розрізу досліджень

окреслених тематичних напрямків, який випадає з сучасного аналізу його творчої спадщини. Особливої актуальності відтак набуває вирішення наукових питань спрямованих на дослідження оцінки перших відголосків глобалізаційних впливів класиком української соціологічної думки в контексті саме мовознавчого аспекту. Дослідження ж генези та розвитку української соціологічної думки не втрачає значення враховуючи тривалу відсутність наукових пошуків взагалі у цій площині в контексті впливу на дослідників ідеологічних вимог радянської епохи. Тож, виникає потреба звернення та спроба переосмислення ідей класика української соціології відповідно до реалій сьогодення. Виходячи з окреслених вище аспектів поставленої проблематики *метою* даної статті виступає реконструкція соціологічних уявлень О.Потебні щодо проблеми співіснування цивілізаційних трансформацій та необхідності збереження національної ідентичності в контексті українських реалій. Таку реконструкцію, вважаємо, доречно здійснювати в контексті пошуку паралелей з дотичними ідеями інших авторів задля розуміння статусу доробку О.Потебні в історії соціології.

Досить усталеною є на сьогодні точка зору, що говорячи про глобалізацію, варто в першу чергу уточнювати, про глобалізацію чого ми ведемо мову? І чи доречним є взагалі цей термін, чи можливо більш релевантним соціальним реаліям є поняття «регіоналізації»? В працях О.Потебні¹ наявний досить чіткий, розповсюджений та відомий на сьогоднішній день широкому загалу наратив про неминучість постання Всесвітнього суспільства, в якому стираються різноманітності етносів, а все населення земної кулі пов'язане єдиною мовою, ринком, культурою. Як науковець пов'язує гомогенізацію народів та «поширення цивілізації»? В даному контексті мається на увазі, що із плином науково-технічного прогресу більшість народів уподібнює засоби виробництва та форми суспільної організації. Для такого уподібнення необхідні тісні зв'язки між народами, що дозволяє шляхом дифузії поширювати новачі та водночас уможлиблює культурні «запозичення» та наслідування.

О.Потебня оцінює такі процеси культурного запозичення безумовно позитивно, адже наслідування не є синонімом слова копіювання, це поштовх для творення чогось свого. Поштовх у тому розумінні, що жодна людина і народ загалом не може абсолютно точно зрозуміти культурних рис інших народів, будь-яке явище ми будемо трактувати та сприймати відповідно до цінностей та норм нашого суспільства. Тож спроба запозичення викликає мислинневий процес переосмислення, що призведе до створення новації, яка буде з легкістю вписуватися в контекст культури народу та не викликати дисонансу в середині системи. Отже, наслідування сприяє оновленню культури, а не її перебудові відповідно до зразка². На доказ цієї думки можемо навести такий приклад. Не існує якогось єдиного світового християнства, залежно від регіону, місцевої культури, норм та цінностей релігійні істини трактується по-різному. Ми сприймаємо нове знання крізь призму свого соціального досвіду, що як фільтр запобігає появі єдиного трактування і уподібнення культур.

Деякі народи часто не наважуються на запозичення, аргументуючи це тим, що не хочуть втратити своєї національної особливості та ставати своєрідними копіями, «плагіаторами» чужих традицій. Автор стверджує, що боятись запозичень не варто, оскільки культурна ідентичність народу при цьому ніяк не може бути втрачена: мова – це форма, за допомогою якої передається певний зміст. Народ запозичує у іншого лише їх зміст, їх досвід, і цей самий досвід подається у іншій формі, тим самим перетворюється і набуває нового забарвлення, тобто певна особливість все одно зберігається³.

Навіть буденний досвід спілкування може підтвердити ці міркування: часто трапляється, коли в розмові в певний момент виникає бажання використати іншомовне слово (змінити форму), яке якнайкраще б передало той зміст, який ми хочемо донести до співрозмовника. О.Потебня як знавець багатьох мов (крім російської та української знав німецьку, польську, чеську, литовську, словенську, латинську та інші) добре це розумів.

Таким чином, фактором, який перетворює наслідування на засіб оновлення культури народу є мова. О.Потебня розуміє мову як засіб творення думки, звідси висновок: народи, які спілкуються

¹ Потебня, О. (1992). *Мова. Національність. Денаціоналізація*. Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 78.

² Потебня, О. (1992). *Мова. Національність. Денаціоналізація*. Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 79-81.

³ Потебня, О. (1992). *Мова. Національність. Денаціоналізація*. Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 121.

різними мовами, вдаються до відмінних мислинневих процесів, тож зрозуміти іноземця, навіть досконало знаючи його мову неможливо, адже ми просто не можемо сприймати світ подібно до нього.

Слово має складну трикомпонентну структуру, в межах якої вчений враховує і той суб'єктивний смисл, відтінок значення, який кожен з нас вкладає в це слово в результаті соціалізаційних процесів, нашого досвіду, а в першу чергу – залучення до певної культури. Тож, простий переклад і навіть відмінне знання іноземної мови лише почасти наблизить нас до розуміння іноземця, в цьому сенсі він назавжди залишиться для нас чужинцем. Візьмемо для прикладу британський фразеологізм «It's raining cats and dogs», що найкоректніше перекласти українською «Лле як з відра». При дослівному перекладі цього виразу неможливо зрозуміти зміст висловлювання. Та, навіть знаючи смисл цієї метафори, ми розцінюємо цілком дивним та недоречним такий спосіб порівняння. Адже суб'єктивний смисл, культурно-історичний пласт значення для української нації є прихованим, тоді ж як для британської культури є цілком зрозумілим та природним, адже сягає корінням в історію 17-18 століття з її слабкими дренажними системами. За сильних злив останні легко приходили в непридатність, руйнувались, і вулиці міста наповнювались усім, що містилося в каналізації, включаючи трупи невеликих тварин. Тож, позиція О.Потебні є чіткою: для того, щоб усвідомлювати сутність виразів якоїсь мови потрібно бути включеним у соціально-культурне середовище, де вона вживається ще з перших етапів соціалізації.

Позиція О.Потебні щодо тісного зв'язку мови та думки була підтримана феноменологічною соціологічною теорією. Так, зокрема, П.Бергер та Т.Лукман стверджують, що мова виступає єдиною знаковою системою, яка дає можливість існувати інтерсуб'єктивній близькості¹. Тобто, тільки за допомогою мови можна схопити суб'єктивність один одного, передати певну ідею чи свідому думку. «Утворення слова є досить складним процесом. Перш за все – просте відображення почуття у звуці... Потім – усвідомлення звуку... Насамкінець – усвідомлення змісту думки в звуці, яке не може обійтися без розуміння звуку іншими», – писав О.Потебня². Мислення і користування мовою – два нерозривно пов'язані боки не тільки пізнання, але й процесу спілкування. Подібної точки зору дотримувався і Ф.Соссюр, який вважав що мова є системою знаків, які виражають поняття³. Відомим є вислів О.Потебні – «зрозуміти іншого неможливо», який фактично у якості метафори прояснює розуміння українським соціологом його бачення еволюції суспільства в контексті мовного питання. Тож таке нерозуміння є нічим іншим, аніж стимулом для розвитку та інновацій. Навіть в межах єдиного народу у кожного індивіда смисл слова індивідуально забарвлений власним індивідуальним досвідом. Саме тому, під час розмови ми пропускаємо зміст слів через систему мислення та розкодовуємо їх за допомогою наших власних образів та уявлень. Прикладом та підтвердженням такої ситуації можуть слугувати психологічні експерименти поширення чуток: достатньо передати новину усього через сім осіб, щоб вона по суті «на виході» виявилась якісно інакшою від початкової суті. І справа тут не лише у недосконалості людської пам'яті та слуху, слово мов крізь фільтр проходить крізь наше мислення, знаходить відображення у образі, і лише згодом – кодується за допомогою інакшого і також обмеженого словникового запасу слухача. В результаті маємо думку, близьку за подібністю до слів мовця, проте все ж – інакшу. Так, студент, слухаючи лекцію не розуміє викладача: останній лише стимулює його думку за допомогою єдиної, спільної мовної системи кодів. Саме таке от «нерозуміння», за О.Потебнею, і складає механізм соціального розвитку та еволюції.

За О.Потебнею, саме структура мови, яка визначає наше світосприйняття та мислення, диференціює населення Землі на народи. Тут можемо помітити схожість думок науковця із гіпотезою мовленнєвої відносності Сепіра-Ворфа, про яку світ почув лише у 30-х роках ХХ століття, що свідчить про недотичну до нашої теми проблему – ізолюваність українського соціологічного доробку від світового⁴. Кожна мова є набором смислових кодів, структурованою за деякими відмінними специфічними правилами (наявність родів та відмінків; словниковий запас; переважання певних звуків та ін..), ми користуємось з народженням цим набором без права вибору

¹ Бергер, П. Лукман, Т. (1995). *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания*. Москва: «Медиум».

² Потебня, О. (1992). *Мова. Національність. Денаціоналізація*. Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 125-127.

³ Соссюр, Ф. де. (1998). *Курс загальної лінгвістики*. Київ: Основи.

⁴ Уорф, Б. (1960) Отношение норм поведения и мышления к языку. *Новое в лингвистике*. Москва, 1, 25.

і саме це обумовлює наше сприйняття світу та мислення. Безумовно, у таких та інших подібних за змістом твердженнях О.Потебні простежується явний та дещо радикальний мовленнєвий детермінізм. Варто зазначити, що відомий французький теоретик семіотики Ролан Барт у своїй праці «Міф сьогодні» піддав сумніву дану ідею О.Потебні та гіпотезу Сепіра-Ворфа. На його думку, саме міф (чи певна історія) може вкрасти мову, тобто те, що сказано не змінюється від того, як та на якій мові це сказано¹. Підтримуючи ідеї Р.Барта, можна сказати, що мова виступає відкритим для всіх засобом пізнання та транслятором ідей, але, на думку О.Потебні, людина за допомогою мови усвідомлює і видозмінює зміст своєї думки, тобто мова є не тільки транслятором, а ще й механізмом перетворення думки. Подібні уявлення про базовий вплив мови можна простежити й аналізуючи яскраво негативну оцінку О.Потебнею ситуації двомовності, такого мовного середовища, в межах якого з давніх-давен й по сьогодні виховуються українці. Такі міркування вченого знаходять відгук зі спогадів його власного дитинства, адже процеси первинної соціалізації вченого відбувались фактично на стику двох культур, території, де співіснували українці та росіяни. Вчений не заперечує стосовно доцільності вивчення іноземних мов, проте вважає за доречне вивчати їх лише після того, як людина повністю «устойється» в своєму соціокультурному просторі. Якщо ж дитина змалку зростатиме у двомовному середовищі, то це може призвести до того, що, по-перше, в неї не сформується цілісного та єдиного світосприйняття, по-друге, одне й те саме явище матиме для неї декілька значень залежно від того, якою мовою його згадано. А часта повторюваність таких випадків в подальшому може стати приводом для денаціоналізації². Важко погодитись з такими міркуваннями повною мірою. Справді, мова є важливим чинником підтримки відчуття ідентичності етнічних спільнот, але за сучасної тенденції глобалізації біографій багатомовність є обов'язковою, а отже робити ставку на мову як на хранителя нації марно³. Багато державних територій (в тому числі й Україна) розвивались у ситуації поліетнічної постійної присутності інших націй, в силу об'єктивних обставин вдалого географічного розміщення на перетині торгових шляхів. Проте, багато вчених, наприклад, М.Костомаров оцінюють такі от віхи історії у край позитивному руслі, зазначаючи про формування толерантності, відкритості до змін, демократичності української нації порівняно з іншими, які розвивались в умовно більш закритих системах⁴. Для запобігання денаціоналізації більшу роль сьогодні відіграє колективна пам'ять, адже в часи двомовності, якої дітей привчають змалечку колективна пам'ять надає необхідний для збереження відчуття ідентичності всередині однієї нації набір символів та міфів⁵.

Більше того, штучне нав'язування однієї загальнонародської мови народам можливе лише на теоретичному рівні. На практиці ж одна мова не може забезпечити потреб розумової діяльності усіх народів, більше того вона не буде придатною навіть для опису всіх народів⁶. Доказом цього може слугувати хоча б той факт, що письменники вдаються до застосування діалектів у літературних творах для того, щоб точніше передати атмосферу місцевої культури. Також візьмемо до уваги те, що залежно від способів суспільного життя у мовах різних народів можуть бути наявні чи відсутні деякі слова. Так, наприклад, в українській мові відсутній термін задля позначення рідних братів та сестер, тоді як в англійській він наявний («siblings»).

Так, на сьогодні можна спостерігати феномен, який не вдалося за життя зафіксувати О.Потебні – тотальна монополія англійської мови, зокрема у науковій сфері, в підприємстві, сфері інформаційних технологій та бізнесу. Однак, така ситуація не суперечить загалом положенням вченого, адже є результатом необхідності співпраці суб'єктів у глобальних вимірах, що не мають прямого зв'язку з соціокультурним підґрунтям. Так, можемо мати загальносвітову мову ділового спілкування, на рівні «суспільних» взаємовідносин (за термінологією Ф.Тьонніса), яка зовсім не суперечить розвитку локальних «історичних» мов та їх використання на «спільнотних» рівнях взаємовідносин.

¹ Барт, Р. (1994). Миф сегодня. *Избранные работы: Семиотика. Поэтика*. Москва: Издательская группа «Прогресс», 72–130.

² Потебня, О. (1992). *Мова. Національність. Денаціоналізація*. Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 93.

³ Бек, У. (2001). *Что такое глобализация?* Москва: Прогресс-Традиция. 130-139.

⁴ Костомаров, Н. (1861). Две русские народности. *Основа*. СПб., 3, 33-80.

⁵ Сміт, Е. (2013). *Нації та націоналізм у глобальну епоху*. Київ: Ніка-Центр.

⁶ Потебня, О. (1992). *Мова. Національність. Денаціоналізація*. Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 94-95.

Вище ми вже згадували про те, що для дифузії новацій необхідний контакт між народами, О.Потебня зазначає, що такого контакту значно більше між європейськими державами, аніж на інших континентах. Таке явище можемо пояснити лише наявністю у XIX столітті більшої зони спільності у європейських культур, ніж у будь-яких інших. Сьогодні наврядчи є підстави зазначати про наявність цієї тенденції, адже поруч з належністю до однієї мовної сім'ї та регіональної спорідненості, постає спільність ринку, в тому числі і культурних товарів. Тобто зі зміною способів та мети контакту взаємні дифузні процеси відбуваються між країнами зі схожим рівнем розвитку. Через посилення контактів між країнами виникає небезпека денаціоналізації, тож для уникнення даної проблеми народ повинен динамічно реагувати на світові зміни та не залишатися архаїчним.

Механізми, що убезпечили б індивіда від деструктивних денаціоналізаційних впливів варто шукати у сфері освіти: саме грамотність та література забезпечують доступ до інформації та письмову передачу даних. Звідси випливає, що освічені люди більш прив'язані до свого народу, менш схильні до асиміляції, адже долучені не лише до усних, але й до письмових та наукових традицій народу.

Висновки. Таким чином, міждисциплінарний погляд на означені в тексті статті предметні аспекти (стійкість мовних кодів як засобу забезпечення національної ідентичності в контексті цивілізаційних трансформацій та уніфікаційних процесів; питання співвідношення мови та мислення) надає можливість глибинно та системно підійти до їх аналізу, і в даному контексті міркування О.Потебні можуть слугувати зразком та ілюстрацією переваг, які надає поєднання лінгвістичного, соціологічного та філософського кутів зору при проведенні соціальних досліджень. Окреслений у статті аналіз дозволяє стверджувати, що розвиток цивілізації не лише не веде до гомогенізації, але й допомагає народу зберегти свою самобутність. Адже цивілізація, по-перше, створює засоби, що сприяють збереженню національної ідентичності, такі як масовий доступ до інформації, масова освіта, а по-друге ситуацію, коли національні спільноти є найбільш функціональними об'єднаннями, адже саме національна свідомість громадян, яка їм притаманна, є засобом мобілізації мас на користь розвитку культури й техніки. Функції мовних практик визначено як посередник та механізм сприйняття дійсності її носіїв; збереження наявного у нації способу мислення; передача колективної пам'яті; перетворення запозичень на поштовх до оновлення власної культури. Не менш важливим у процесі протистояння денаціоналізації є й те, що відмінність мови перетворює будь-яке запозичення на поштовх до оновлення власної культури.

References:

1. Barthes, R. (1994). Mif segodnja [Myth today] *Izbrannye raboty: Semiotika. Pojetika [Selected works: Semiotics. Poetics]*. Moscow: Progress group Univers, 72–130. [in Russian].
2. Beck, U. (2001). Chto takoe globalizacija? [What Is Globalization]. Moscow: Progress-Tradition. [in Russian].
3. Berger, P., Lukman, T. (1995). Social'noe konstruirovanie real'nosti. Traktat po sociologii znaniya [The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge]. Moscow: Medium. [in Russian].
4. Kostomarov, N. (1861). Dve russkie narodnosti [Two Russian nationalities]. *Osnova – Foundation*, no. 3, 33-80 [in Russian].
5. Potebnja, O. (1992). Mova. Nacional'nist'. Denacionalizacija [Language. Nationality. Denationalization.]. New York: Ukrainian Free Academy of Sciences in the United States. [in Ukrainian].
6. Saussure, F. (1998). Kurs zagal'noi linrvistiki [Course in General Linguistics]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
7. Smith, A. (2013). Nacii ta nacionalizm u global'nu epohu [Nations and nationalism in a global era]. Kyiv: Nika-Center. [in Ukrainian].
8. Whorf, B. (1960). Otnoshenie norm povedenija i myshlenija k jazyku. [The relation of habitual thought and behavior to language]. *Novoye v Lingvistike – New in Linguistics*. Moscow, no. 11. [in Russian].

Ірина Нестайко, к. пед. н.

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, Україна*

ПІДГОТОВКА МОЛОДИ ДО ЖИТТЯ В СІМ'Ї – ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ (ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД)

Iryna Nestaiko, PhD in Pedagogics

V. Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ukraine

YOUTH TRAINING FOR LIFE IN A FAMILY – IMPORTANT ASPECT OF SOCIALIZATION OF PERSONALITY (POLISH EXPERIENCE)

The article focuses on the Polish experience and problems of youth preparation for family life. It raises the question of the need to strengthen the role of school in conducting sex education and training young people for family life in Polish schools. The author analyzes the changes that occur in the consciousness and sexual activity of young people, the state of family education and the development of pedagogical theory on materials of the present; reveals the role of school in the process of such activity. The paper presents views of Polish scientists on the role of family in the life of a person. The educational program of the school subject "Upbringing for life in the family" and the main Polish ways to create a strong family and provide moral foundations in society were presented, the experience of Polish teachers-practitioners in improving the efficiency of education and organization of educational process were considered.

The paper also presents thematic blocks of questions for discussion with pupils of different types of schools in Poland, the purpose of the course "Youth Preparation for a Family Life" in the Polish School is defined.

Keywords: youth, family life, education, sociology of education, family education, sexual upbringing.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку суспільства докорінно змінилися вимоги до рівня вихованості, озброєності знаннями, формування характеру молоді людини, котра вступає в доросле життя. Мета сучасної школи – підготовка дітей до життя. Кожен учень має отримати під час навчання знання, що знадобляться йому в житті.

Освіта ХХІ століття – це освіта для конкретної людини і людства взагалі. Це створення сприятливих умов для врахування індивідуальних можливостей, інтересів і потреб підростаючого покоління, формування орієнтації на здоровий спосіб життя.

Розвиток особистості школяра, який відбувається протягом його перебування в школі, зазнає впливу багатьох як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Здобуваючи знання з різних галузей науки, дитина іноді „відстає” у своєму моральному розвитку. Здебільшого цьому сприяє традиційність у ставленні до навчально-виховного процесу, коли перевага віддається якості здобутих на уроках знань, умінь і навичок. Виховна спрямованість навчання відсувається на другий план. І коли учень досягає критичного підліткового віку, він має чималий запас знань, але недорозвинені особистісні якості. У нього несформована свідомість, мало сформовані навички спілкування тощо. Саме в такому стані він стикається з проблемами, яких не може розв'язати сам.

У такому контексті йде мова про соціологію виховання, котра займається середовищем виховання, а саме: групою, індивідом, процесом виховання, а також результатами процесу і зв'язками виховання із суспільною структурою. Різниця між педагогікою і соціологією виховання полягає в тому, що соціологія виховання займається в основному теорією, а педагогіка практичною діяльністю. Як вважає Znaniecki, соціологія виховання – це суспільна діяльність, яка готує індивіда до безпосередньої участі у певній суспільній групі. Середовище має значний вплив на виховання. З об'єктивної точки зору суспільне середовище це сукупність суспільних та культурних умов¹

¹ Znaniecki, F. (1973). *Sociologia wychowania*. Warszawa.

Звичайно, вирішення проблеми здоров'я дітей та підлітків потребує пильної уваги всіх зацікавлених у цьому: соціологів, педагогів, медиків, батьків, представників громадськості. Але особливе місце та відповідальність відводиться освітній системі, яка повинна і має всі можливості для того, щоб зберегти майбутнє держави – дітей.

Модернізація і шкільні реформи, орієнтовані на XXI століття, в усіх країнах світу ставлять перед дослідниками в галузі морального виховання злободенні проблеми, актуалізують дослідження взаємовпливу педагогічних процесів у загальносвітовому вимірі. Сьогодні актуальність педагогічних досліджень, пов'язаних із дотриманням норм моралі в сім'ї і поза нею, зростає і в Україні, і за кордоном.

Соціокультурні і соціологічні зміни в умовах сучасного суспільного життя вимагають пошуку нових підходів і нових адекватних часу практичних методик морально-сексуальної освіти молодих людей, яка полягає насамперед у їх підготовці до виконання ролей, пов'язаних зі статтю; у формуванні в дітей здатності досягти оптимально узгодженої взаємодії з особами протилежної статі у різних життєвих ситуаціях; у прищепленні вихованцям школи умінь адекватно репрезентувати себе як представника певної статі і самореалізуватися у ролі рівноправного члена сімейної спільноти незалежно від статевої приналежності.

В таких умовах вивчення закордонного шкільного педагогічного досвіду повинно служити формуванню відкритого педагогічного мислення, коли буде засвоюватись все доцільне, що накопичене в галузі морального, просімейного виховання за кордоном. Звернення до педагогічних реформ Польщі сприяє подоланню існуючого розриву між вітчизняною системою освіти і світовими тенденціями в проведенні необхідних освітніх реформ і запозиченні найбільш цінних ідей досвіду в перетворенні української школи. Пріоритетним стає напрямок пошуку позитивних елементів, можливості розумного впровадження їх у діяльність української школи.

Серйозні негативні зміни призводять до того, що все частіше у Польщі йде мова про кризу, яка стосується сім'ї. Йдеться не лише про кількість одружень і розлучень, народження позашлюбних дітей, але й про зменшення значення дітей для батьків, автономізацію індивідів, а також індивідуалізацію форм суспільної активності членів сім'ї. Це впливає, беззаперечно, на зменшення єдності й інтеграції багатьох польських родин. Зменшується вплив батьків на дітей, змінюються також стилі виховання в сім'ї, які підтримують вільні тенденції індивіда. Нерідко батьки звільняють себе від обов'язку виховання і розуміння дітей. Справжній психічний контакт між членами сім'ї нерідко компенсується надмірним задоволенням матеріальних потреб. Батьки все меншою мірою є джерелом зразків поведінки, норм і системи цінностей. Одночасно більший вплив на молодь мають ЗМІ, які нерідко генерують помилкові нормативні переконання, викликають диференціацію моральних норм, а також витіснення традиційних вартостей.

Отже, як бачимо, у польському суспільстві виникла потреба додаткової допомоги батькам у їх виховній ролі щодо формування прородинних і просімейних основ і здорового способу життя.

Аналіз стану просімейного виховання і розвитку педагогічної теорії на матеріалах сучасності дозволяє проаналізувати ті шляхи, якими сьогодні йде Польща до створення міцної сім'ї і забезпечення дотримання моральних засад у суспільстві.

За два останніх десятиліття в педагогіці багатьох західних країн, зокрема Польщі, відзначається посилені увага до проблем формування моральних стосунків у сім'ї – своєрідному мікросвіті, в якому сплітаються складні педагогічно-виховні, економічні, психологічні, фізіологічні та інші соціальні проблеми. Адже відомо, що сімейне життя впливає на стан національної культури, економіки, політичні події, не кажучи вже про його вплив на підрастаюче покоління.

Великі перетворення в галузі підготовки молоді до сім'ї мають місце в школах Польщі, де в даний час відбувається переорієнтація змісту освіти. В ході реалізації виховних завдань особливо звертається увага на необхідність інтеграції сімейного виховання з вихованням, організованим суспільством. Сучасна польська педагогіка все частіше звертається до гуманістичних ідей виховання¹. Дитина(учень) вже не є предметом чи об'єктом навчально-виховного впливу, а стає суб'єктом. Змінилась також концепція ролі сім'ї у вихованні і підготовці молоді людини до самостійного існування в дорослому житті. Те, яким воно буде, залежить головним чином від неї самої і від сім'ї. Тому важливим видається розгляд образу сім'ї, який складається в молодих людей у час вступу в доросле життя. Той розгляд повинен служити не тільки для знань, але передусім

¹ Czapów, Cz. (1986). *Spojrzenia na współczesną rodzinę w Polsce w kontekście wskazań soborowych*. Warszawa.

можливому втручанню таких впливів, щоб дитина мала правильний образ своєї майбутньої сім'ї, яку сама створить. Таким способом, на думку вчених, можна створювати умови для майбутнього функціонування здорових, вільних від небезпек загроз і патологій сімей¹.

В деяких сучасних дослідженнях польських вчених зроблено порівняльний аналіз уявлень, які мають діти про сім'ю, в якій живуть, і тих, що пов'язують з сім'єю, яку хочуть створити в майбутньому. Метою основних досліджень було виявлення, наскільки цих два види уявлень, що пов'язуються з оцінкою сім'ї, подібні і спільні, чи сім'ї, в яких діти живуть, виконують їх потреби і прагнення, чи діти хотіли б зразки, взяті з дому, перенести в своє доросле життя².

Розглянемо погляди деяких польських вчених на роль сім'ї в житті людини. З.Заборовські вказує, що „Родина – це натуральна група, що опирається на кровних зв'язках, подружжі або усиновленні. Це група, яка має характер спільноти”³. Д.Вал стверджує, що „першим і тому з багатьох поглядів найбільш формуючим розвиток дитини середовищем є сім'я, яка може багато досягти в галузі виховання дитини або багато занепасти”⁴. Й.Брадшав подає наступні риси сім'ї:

- вона є одиницею, яка забезпечує розвиток і дозрівання кожної людини, включаючи також батьків;

- вона є ґрунтом, який дає можливість задовольнити емоційні потреби своїх членів. Ці потреби охоплюють рівновагу між автономією і залежністю, а також наукою суспільної і сексуальної поведінки;

- вона є місцем, де розвивається почуття власного „Я”;

- є одиницею соціалізації і має вирішальне значення для збереження суспільства⁵.

Можна додати ще багато визначень сім'ї. Об'єднує їх часто підкреслення ролі сім'ї у вихованні молодшої людини. Не можна, на жаль, не зауважити, що в даний час ми переживаємо кризу сім'ї. Дискусія про сім'ю і її роль посилюється особливо (і постійно повертається) в час, коли ЗМІ постійно інформують нас про нові приклади, засвідчуючи серйозне послаблення сімейних зв'язків, а також патології, яким підлягає частина сімей. З цього погляду народжуються знову різноманітні концепції, головною метою яких є, щоб сім'я і далі могла належно виконувати свої функції. Дискусія точиться не тільки в колах психологів, педагогів і соціологів, але й також час від часу – серед політиків.

Вивчення закордонного педагогічного досвіду повинно служити формуванню відкритого педагогічного мислення, засвоєнню всього доцільного, що накопичене в галузі морального, просімейного виховання в інших країнах. Зокрема, звернення до педагогічних реформ Польщі може сприяти подоланню наявного розриву між вітчизняною системою освіти і світовими тенденціями в реформуванні освіти і запозиченні найбільш цінних ідей для вдосконалення української школи.

Порівняльний аналіз становища сучасної української та польської сімей дав змогу виділити спільні для обох країн функціональні індикатори, що актуалізують проблему підготовки молоді до життя в сім'ї: збільшення кількості неповних сімей, трансформація моделей сексуальної поведінки молоді, ранні дошлюбні статеві стосунки, низький рівень народжуваності, знецінення колишніх ідеалів та цінностей, комерціалізація дозвілля.

Аналіз стану просімейного виховання і розвитку педагогічної теорії на матеріалах сучасності дозволяє виявити ті шляхи, якими сьогодні йде Польща до створення міцної сім'ї і забезпечення дотримання моральних засад у суспільстві. Перспективні ідеї досвіду Польщі можна застосовувати для втілення в життя актуальних завдань вітчизняної теорії і практики виховання підростаючого покоління.

Важливим науковим джерелом стали для нас монографії і статті польських педагогів, присвячені проблемам сексуального виховання як однієї із невід'ємних частин підготовки молоді до сімейного життя: Józefa Augustyna, Marii Braun-Gałkowskiej, Wojciecha Brejnaka, Mareka Dziewieckiego, Włodzimierza Fijałkowskiego, Aleksandry Ewy Gały, Zbigniewa Izdebskiego, Grażyny Węglarczyk, M.Kozakiewicz, J. Sosnowskiego. У працях цих авторів розглядаються питання про сенс і мету сексуального виховання в сім'ї і школі. Зокрема, особливої уваги заслуговують праці Grażyny Węglarczyk, в яких вона розкриває головну мету сексуального виховання як підготовки молодих

¹ Jurczak, W. (2003). *Małżeństwo i rodzina: geneza, sens i powołanie*. Łwów.

² Kawula, S. (2004). Wyzwania pedagogiki społecznej w początku XXI wieku. „Rocznik Pedagogiczny”. 27, 88.

³ Zaborowski, Z. (1980). *Rodzina jako grupa społeczno-wychowawcza*. Warszawa.

⁴ Wall, D. (1986). *Twórcze wychowanie w okresie dzieciństwa*. Warszawa.

⁵ Bradshaw, J. (1994). *Zrozumieć rodzinę*. Warszawa.

людей до подружнього і сімейного життя або до життя в стані безсімейному. Вона передбачає реалізацію багатьох завдань з метою досягнення цієї мети, зокрема: формування позитивного погляду на людську сексуальність, допомогу у сприйнятті власної статі, виховання вміння протиставляти себе глобальній еротизації, охороняти власну інтимність і захист перед сексуальним використанням, зв'язок еротизму, емоційності з духовністю, виховання відповідального батьківства¹²³⁴⁵⁶.

Проблемі аналізу формування поглядів на сім'ю присвячена робота Doroty Terakowskiej i Jaceka Bomby „Być rodziną” („Бути сім'єю”)⁷. Специфіка польської системи підготовки учнівської молоді до життя в сім'ї висвітлена в працях Grażyny Kowalczyk, Marty Komorowskiej-Pudło, Wandy Elżbiety Papis, Teresy Król, Krystyny Maśnik, Grażyny Węglarczyk, Krystyny Ostrowskiej, Marii Ryś.

Всі ці дослідження показують різноманітні педагогічні умови формування моральних основ сім'ї у Польщі, стосунки між підлітками різної статі, методи керування цим процесом.

Особливий інтерес у галузі морально-статевого виховання, підготовки молоді до сімейного життя становлять праці Іоанна Павла II: „List do rodzin”⁸, „Mężczyzną i niewiastą stworzył ich”⁹, „Familiaris Consortio”¹⁰.

Серед сучасних авторів, що присвятили свої праці проблемам підготовки молоді до життя в сім'ї, проблемам сексуального виховання необхідно назвати Marię Ryś, яка у працях „Przygotowanie do pełnienia ról małżeńskich i rodzinnych” („Підготовка до виконання подружніх і сімейних ролей”), „Dorastać do życia w małżeństwie” („Доростати до життя у шлюбі”), „Psychologia małżeństwa” („Психологія подружжя”) відводить неабияку роль співпраці сім'ї і школи в підготовці молоді до сімейного життя¹¹.

Великий інтерес представляють багаточисленні статті різних авторів, присвячені як підготовці молоді до життя в сім'ї, так і багатьом соціальним явищам польського суспільства, пов'язаним з питанням виховання молоді. В книзі за ред. Krystyny Ostrowskiej i Marii Ryś „Przygotowanie do życia w rodzinie”¹² („Підготовка до життя в сім'ї”) автори статей звертають увагу на головні функції сім'ї, підготовку до виконання подружніх і сімейних ролей, інтегрування статі, аспекти, методи, критерії оцінки пренатального розвитку дитини, розвиток статі людини, роль контрацептивів в програмі, контроль за народженням, хвороби, що переносяться статевим шляхом. Праці названих авторів є доброю передумовою і джерелом для вивчення досліджуваної проблеми. Однак вони не дозволяють твердити, що це дослідження в рамках реформи шкільної освіти в Польщі в світлі програми 90-х років, сучасної моделі особистості і демократичного суспільства можна вважати вичерпаним.

Важливим джерелом дослідження стала польська педагогічна і суспільно-політична періодика. Ми ретельно вивчили матеріали преси і, в першу чергу, журнали „Nowy przegląd wszechpolski”, „Służba życiu”, „Wychowawca”, „Problemy opiekuńczo-wychowawcze”, „Rodzice w szkole”, „Wychowanie na co dzień”, „Niebieska linia”, „Charaktery”, „Inspiracje”, „Po lekcjach”, у яких розглядаються питання, присвячені психології, соціології, проблемам навчання і виховання підлітків і молоді, дослідженню потреб і проблем дітей і молоді, наявних небезпек і загроз здоров'ю молоді (наркотики, алкоголь, тютюнопаління, СНІД), а також проблемам методики навчання і виховання підростаючого покоління. Наводяться й результати досліджень, описи діагностично-інтервенційних процедур, а також описи конкретної діяльності.

¹ Augustyn, J. (2000). *Dojrzenie do życia w miłości. Materiały pomocnicze do wychowania prorodzinnego*. Kraków.

² Braun-Gałkowska, M. (1995). Wpływ telewizyjnych obrazów na psychikę dzieci. Artykuł przygotowany na zlecenie Biura Studiów i Analiz Kancelarii Senatu RP w związku z seminarium „Wolny Rynek Mediów a Wychowanie”. Warszawa „Remedium” 8/30, 20-27.

³ Brejnak, W. (1993). *Kocham i wychowuję*. Warszawa.

⁴ Węglarczyk, G. (1999). *Scenariusze zajęć z „Wychowania do życia w rodzinie”*. Kraków.

⁵ Kozakiewicz, M. (1984). Wprowadzenie wychowania seksualnego do szkół w krajach europejskich. „Problemy Rodziny” 6, 6-9.

⁶ Gała, A.E. (1992). *Uwarunkowania wychowawcze dojrzałej moralności*. Lublin-Wrocław.

⁷ Terakowska, D., Bomba, J. (2004). *Być rodziną*. Kraków.

⁸ Jan Paweł, II. (1994). *List do Rodzin*. Radom.

⁹ Jan Paweł, II. (1986). *Mężczyzną i niewiastą stworzył ich*. Odkupienie ciała a sakramentalność małżeństwa. „Citta del Vaticano”.

¹⁰ Jan Paweł, II. (1987). *Familiaris Consortio*. Częstochowa, 11, 11.

¹¹ Ryś, M. (1999). *Psychologia małżeństwa*. Warszawa.

¹² Ostrowska, K., Ryś, M. (1997). *Przygotowanie do życia w rodzinie, cz. 1*. Warszawa.

Jan Kłys у книжці „Ich dwoje”¹ („Їх двоє”) пояснює, що виховання до життя в сім’ї має навчити розуміння ролі в житті, пов’язаної із статтю.

Виховання до життя в сім’ї в польських школах проходило різні шляхи розвитку. Спочатку це були факультативні заняття, які мали назву „Пристаосування до життя в соціалістичній сім’ї”. Пізніше слово „соціалістичній” відкинено і від 10 липня 1981 року рішенням Міністра освіти і виховання впроваджено їх як предмет обов’язковий, для 5 – 8 класів у школах podstawових (II ступеня, базова), а також на всіх рівнях ponadpodstawових (III ступеня, ponadбазова) шкіл. Вихователь чи призначений вчитель зобов’язаний був присвятити цьому предмету кожен другу виховну годину (19 годин в рік)².

У 1973/74 році до навчального плану останніх двох класів було введено предмет „Підготовка до життя в сім’ї” як факультативний курс. Програма передостаннього класу включала в себе такі 4 розділи: „Основні проблеми спільного життя людини в сім’ї і суспільстві”, „Соціально-психологічні проблеми юнацького віку”, „Еротичні проблеми юнацького віку”, „Значення сім’ї для юнацького віку”. Програма випускного класу містила 5 розділів: „Сім’я в сучасному суспільстві”, „Подружнє життя”, „Організація життя в сім’ї”, „Проблема виховання в сім’ї”, „Правовий захист сім’ї”³.

Заняття з цього предмета проводились у формі добровільної співбесіди, обміну думками, порад молоді більш досвідченими в цьому питанні наставниками. Згодом ці заняття почали проводити на виховних годинах. З 1984 року цей навчальний предмет став обов’язковим, і його включено до навчального плану, однак з орієнтацією на виховні години, з усвідомленням того, що він є типовим шкільним предметом, як біологія чи історія. На його реалізацію виділено 19 годин на рік у кожному класі навчання. Детальну програму „Підготовка молоді до життя в сім’ї” вчителі отримали 4 червня 1984 року.

Нова навчальна програма 1986 року складається з двох частин: перша – для I – II класів старшої школи, друга – для III – IV класів. Кожна частина включає по три розділи.

У розділі I – „Розвиток особистості людини” – розглядаються питання: фази розвитку особистості, потреби людини, їх задоволення і значення, самопізнання, самооцінка і оцінка інших, особистість і суспільна група, стосунки між людьми.

У розділі II – „Еротичне життя людини” – розглядаються такі теми: психосексуальний розвиток людини; сексуальна поведінка до ініціації, її значення для психосексуального розвитку; можливі форми ослаблення сексуальної напруги; сексуальні ініціації, цнотливість та її значення в різних культурах; фізіологія вагітності і пологів, свідомо регуляція народжуваності, наслідки переривання вагітності.

У розділі III – „Сім’я в житті людини” – вивчаються теми: роль сім’ї в житті людини; співжиття в сім’ї, стосунки між батьками і підростаючими дітьми; права і обов’язки у власному домі.

У програмах III – IV класів реалізуються ті ж розділи і подібні теми, але більш розширено і з урахуванням віку учнів. Значно більша увага звертається на шлюбно-сімейні проблеми.

Аналіз програми курсу „Підготовка молоді до життя в сім’ї” показує, що вона має на меті:

- ✓ усвідомлення молоддю суттєвих процесів, що відбуваються в період дозрівання, і формування переконання про можливість управління власним розвитком;
- ✓ розуміння учнями зв’язків між фізіологічним і морально-психологічним та соціальним дозріванням;
- ✓ формування почуття відповідальності в особистому житті, розуміння важливості перших сексуальних контактів;
- ✓ усвідомлення ролі сім’ї в задоволенні потреб її членів;
- ✓ формування почуття відповідальності за дім та сім’ю;
- ✓ навчання користуватися відповідною літературою та іншими формами допомоги;
- ✓ підготовка до психосексуального партнерства.

Таким чином, польська модель формування майбутнього сім’янина намагалася дати молодій людині сексологічні знання з одночасним формуванням її особистості, нормальної поведінки і

¹ Kłys, J. (1991). *Ich dwoje*. Księgarnia Świętego Wojciecha. Poznań, 41.

² Ministerstwo Edukacji Narodowej o wychowaniu w szkole (Marzec 2001) nr 13. Warszawa. „Biblioteczka reformy”.

³ Ministerstwo Edukacji Narodowej o wychowaniu do życia w rodzinie (2001, nr 31). Warszawa. „Biblioteczka reformy”.

правильного ставлення до партнера. Сексуальне виховання молоді є складовою частиною підготовки молоді до життя в сім'ї. Психолого-педагогічна література польських авторів свідчить, що сексологічна проблематика більше цікавить учнів середніх класів, а психологічна проблематика, виконання подружніх ролей – учнів старших класів. Соціально-правові проблеми, питання, пов'язані із сімейним господарством, залишаються, зазвичай, нецікавими для перших і других.

Авторами програм і підручників, призначених для учнів, було відкинуто питання ставлення сім'ї до любові і питань сексу. Проте згодом питання запобігання вагітності неповнолітніх дівчат стало актуальним, оскільки вчені причиною появи малолітніх матерів вважали те, що молодь не має достатніх знань. І школа як місце всебічного навчання повинна протидіяти цій необізнаності.

У січні 1993 року Сейм Речі Посполитої Польщі ухвалив закон „Про планування сім'ї, охорону людського плоду і умови допущення переривання вагітності”. Стаття 4 пункт 2 поданого закону ставила вимогу перед Міністерством народної освіти створення детальної програми цього аспекту навчання¹.

Виявлення і творче використання ідей польського досвіду сприятиме теоретико-методологічному обґрунтуванню положень національної концепції підготовки учнівської молоді до сімейного життя та впровадження її в практику роботи навчальних закладів.

Отож, нами визначено специфіку польського досвіду підготовки учнівської молоді до сімейного життя, виокремлено його прогресивні ідеї, а саме: підготовка молоді до виконання важливих суспільних ролей – батьківських, подружніх, професійних, громадянських; присвоєння певної квоти біологічних, медичних, сексуальних, психологічних, філософських, теологічних знань про людину як особистість; установка на зміцнення процесу ідентифікації з власною статтю; забезпечення права вибору програми навчання учителями та учнями; надання прав батькам приймати рішення про участь дитини у заняттях; гуманістично-демократичний стиль взаємодії учителя і учня; особистісно орієнтований підхід до школярів.

Етапами еволюції та основними напрямками розвитку сучасної польської системи підготовки молоді до життя в сім'ї є: зміцнення моральних і духовних цінностей молоді; формування навичок культури здоров'я; комплексний підхід до виховання; урахування вікових особливостей учнівської молоді; формування почуття відповідальності за власні дії.

References:

1. Augustyn, J. (2000). *Dojzhevanje do zhycja v milos'ci. Materialy pomocnicze do wyhovanja prorodzinnego* [Maturation to live in love. Materials auxiliary to the family]. Krakov. [in Polish].
2. Bradshav. (1994). *Zrozumiec' rodzine* [Understand the family]. Warsaw. [in Polish].
3. Braun-Galkovska, M. (1995). *Vplyv televizyjnyh obrazov na psyhike dzjechi*. [The impact of television images on the psyche of children]. Warsaw: Remedium", 8/30, 20-27. [in Polish].
4. Brejnak, V. (1993). *Koham i vyhovuje* [I love and educate]. Warsaw. [in Polish].
5. Chapov, Ch. (1986). *Spojzhenja na vspulchesnov rodzine v Polsce v konteks'chie wskazan' soborovyh* [Looks at contemporary family in Poland in the context of the council]. Warsaw. [in Polish].
6. Gala, A.E. (1992). *Uvarunkovanja vyhovavche dojzhalej moralnos'chi* [Aging conditions of mature morality]. Lublin-Vroclav. [in Polish].
7. Jan Pavel, II. (1994). *List do Rodzin* [Letter to families]. Radom. [in Polish].
8. Jan Pavel, II (1986). *Meuzhchyznov i njevjastov stvozhyl ih. Odkupjenje chiava a sakramentalnos'ch' malzhen'stva* [The man and the woman created them. Redemption of the body and the sacramentality of marriage]. Citta del Vatikano. [in Polish].
9. Jan Pavel, II. (1987). *Familiaris Consortio* [Familiaris Consortio]. *Chenstohova*, 11, 11 [in Polish].
10. Jurchak, V. (2003). *Malzhen'stvo i rodzina: geneza, sens i povolanje* [Marriage and family: genesis, sense and vocation]. Lviv. [in Polish].
11. Kavula, S. (2004). *Vyzvanja pedagogiki spolechnej v pochontku XXI vjeku* [Challenges of social pedagogy in the beginning of the 21st century]. *Rochnik Pedagogichny*, T.27. [in Polish].
12. Kozakjevich, M. (1984). *Vprovadzenje vyhovanja seksualnego do shkul v krajah evropejskih* [Introduction of sexual education in schools in European countries]. *Problemy rodziny*, 6, 6-9. [in Polish].
13. Klys, J. (1991). *Ih dvoje* [Their two]. *Ksjen'garnja S'vjentego Vojcjeha*. [Book of St. Adalbert, Poznan]. [in Polish].
14. *Ministerstvo Edukacji Narodowej o vyhovanju v shkole* (mazhec 2001). [Ministry of National Education about schooling]. Warsaw, 13. [in Polish].
15. *Ministerstvo Edukacji Narodowej o vyhovanju do zhycja v rodzinye* (2001). [Ministry of National Education on education for family life]. *Bibliotechka reformy*, 31. Warsaw. [in Polish].

¹ DzU nr 17, poz. 78.

16. Ostrovska, K., Rys', M. (1997). *Pshygotovanie do zhycja v rodzinje* [Preparing to live in the family]. Warsaw, 1 [in Polish].
17. Rys', M. (1999). *Psyhologija malzhen'stva* [Psychology of marriage]. Warsaw. [in Polish].
18. Terakovska, D., Bomba, J. (2004). *Byc' rodzinov* [To be a family]. Krakov. [in Polish].
19. Vall, D. (1986). *Twurche vyhovanje v okresje dziecin'stva* [Creative education in childhood]. Varshava [in Polish].
20. Venglarchyk, G. (1999). *Scenarjushe zajenc' z „Vyhovanja do zhycja v rodzinje”* [Scenarios of classes from "Raising to Family Life"]. Krakov [in Polish].
21. Zaborovski, Z. (1980). *Rodzina jako grupa spolectno-vyhovavcha* [Family as a social and educational group]. Warsaw. [in Polish].

Zveme vás k účasti v časopise!

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Časopis vychází šestkrát ročně.

Články pro zveřejnění v **prvním (únor)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. ledna a musí být publikovány do dne 28. února.

Články pro zveřejnění v **druhém (duben)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. března a musí být publikovány do dne 30. dubna.

Články pro zveřejnění v **třetím (červen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. května a musí být publikovány do dne 30. června.

Články pro zveřejnění ve **čtvrtém (srpen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. července a musí být publikovány do dne 31. srpna.

Články pro zveřejnění v **pátém (říjen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. září a musí být publikovány do dne 31. října.

Články pro zveřejnění v **šestém (prosinec)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. listopada a musí být publikovány do dne 31. prosince.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10 - 30 stranek.

Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 700-900 znaků, název článku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, pracovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.

Odkazy na zdroje na konci článku - volitelný.

Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytovány na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí být uvedený ve formátu

TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).

Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustraci že v časopisu není použit barevný tisk.

Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:

E-mail: admedit@eppd13.cz

eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: <http://eppd13.cz>

Adresa:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Vzorec bibliografického popisu zdrojů a literatury v rámci dohod APA (American Psychological Association) ve srovnání s **ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 (Státní Rada ze standartizace a metrologie Ukrajiny)**:

Všeobecné pravidlo: odkazy na originální zdroje a literaturu jsou předloženy v původním jazyce, t.j. není přeložený a ne přepsaný.

Měsíc přečtení web-stránky je uveden v jazyce sepsání článku.

Citáty z jazykových verzí zahraničních, pokud jsou k dispozici, obsahuje také jazykově původní článek.

1. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:

Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Kelsen, H. *General Theory of Law and State* / H. Kelsen. – Harvard : Harvard University Press, 2009. – 516 p.]

Když se odkazuje na stránku 17:

Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press, 17.

2. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

Když se odkazuje na stránky 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Алмонд Г. *Сравнительная политология сегодня* / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

3. Giumelli, F. (2013). How EU sanctions work: a new narrative. *Chaillot Papers*, 129.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Giumelli, F. *How EU sanctions work: a new narrative* / F. Giumelli // Chaillot Papers. – 2013. – P.129.]

4. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Манхейм К. *Диагноз нашего времени*: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

5. Nigro, F., Nigro, L. (1970). *Modern Public Administration*. New York: Harper and Row. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Nigro F. *Modern Public Administration* / F. Nigro, L. Nigro. – New York : Harper and Row, 1970. – 490 p.]

6. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1*, (p. 405). London, New York. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Rosenau J. N. *Governance* / J. N. Rosenau // *Global Governance. Critical Concepts in Political Science*; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

7. Když se uvádí odkazy na webové stránky, položka musí obsahovat jméno autora té stránky, titulní stránku (*anebo její název*), název webu (uvedený kurzívou), webovou adresu (URL) zvýrazněnou znaky <>, a také, pokud je to možné, datum, kdy naposledy byla webová stránka aktualizovaná (v závorkách) autorem odkazu:

EU Creating Court for Kosovo War Crimes. *EPOCH Times*. <<http://www.theepochtimes.com/n3/601421-eu-creating-court-for-kosovo-war-crimes/>>

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru*. <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (21. listopadu 2013).

8. Odkazy na právní předpisy a právní dokumenty:

Dohody:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (21. listopadu 2013);

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (21. listopadu 2013).

Když se odkazuje na článek Úmluvy (Konvence):

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (21. listopadu 2013).

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (21. listopadu 2013).

Dvoustranné dohody:

(Dohoda mezi Vládou Ukrajiny a Vládou Ruské federace o spolupráci v oblasti hledání v letectví a záchraně. (Dohoda je schválena usnesením Kabinerz Ministrů Ukrajiny № 1094 ode dne 28.11.2012) (je přijaté dne 28. listopadu 2012, vstoupila v platnost pro Ukrajinu 18-ho února 2013). *Офіційний вісник України*, 29, 130.)

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

Doporučení COH (Služba uspořádání dopravy):

MOT Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, листопад, 21).

MOT Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Oficiální webová stránka Nejvyšší rady Ukrajiny* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21. listopadu 2013).

Dokumenty OSN:

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <<http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm>> (21. listopadu 2013)

Dokumenty soudů**Dokumenty Mezinárodního soudu:**

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 <<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5>> (13. července 2013).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004 <<http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm>> (13. července 2013).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

Soudní usnesení jednotlivých zemí:

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Zákony a jiné právní úkony etc.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14>> (21. listopadu 2013).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (21. listopadu 2013).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Odkaz na článek zákoníku, zákona, Konstituce, atd.

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (21. listopadu 2013).

Become a Contributor for the Journal

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

The Journal is issued 6 times per year.

Articles for publication in the first (February) issue of the journal are accepted until January, 15 and will be published until February, 28.

Articles for publication in the second (April) issue of the journal are accepted until March, 15 and will be published until April, 30.

Articles for publication in the third (June) issue of the journal are accepted until May, 15 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the fourth (August) issue of the journal are accepted until July, 15 and will be published until August, 31.

Articles for publication in the fifth (October) issue of the journal are accepted until September, 15 and will be published until October, 31.

Articles for publication in the sixth (December) issue of the journal are accepted until November, 15 and will be published until December, 31.

Deadlines for acceptance of articles to the relevant journal issues are approximate. The editorial board may arbitrarily change these dates because of the large number of articles in the editorial portfolio. The dates of journal's publishing are unchangeable: the end of each pair of months.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages.

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, the following is required in English:
an abstract (700-900 characters), a title of the article and complete data
of an author – full first and last name, academic title,
academic degree, position, and place of employment.

Footnotes are allowed, no endnotes.

Bibliography after the article is optional.

Bibliography should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA).

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:

E-mail: admedit@eppd13.cz

eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: <http://eppd13.cz>

Mailing Address:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Samples of bibliography formatting in accordance with the APA (American Psychological Association) Agreements in comparison to State Standard of Russia and Ukraine 7.1:2006:

1. For reference to a book as a whole:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право.

For reference to page 62:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право, 62.

[Reference according to the State Standard: Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв, В. П. Колісник, О. Г. Кушніренко; В.о. Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого"; за ред. Ю. Г. Барабаш, А. О. Селіванов. – Харків : Право, 2012. – 165 с.]

Гидденс, Э. (2005). *Устроение общества: Очерк теории структуризации*. 2-е изд. Москва: Академический Проект.

[Reference according to the State Standard: Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – 2-е изд. Москва: Академический Проект, 2005]

Оборотов, Ю.Н. (ред.) (2011). *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник*. Одесса: Фенікс.

[Reference according to the State Standard: Оборотов Ю. Н. Общеотетическая юриспруденция: учебный курс : учебник / Ю. Н. Оборотов. – Одесса: Фенікс, 2011]

2. For reference to a book as a whole:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

For reference to pages 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Reference according to the State Standard: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

Алісов, Є.О., Воронова, Л.К., Кадькаленко, С.Т. та ін. (1998). *Фінансове право: підручник*. Харків: Фірма «Консум», 127.

[Reference according to the State Standard: Фінансове право : підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін. – Харків: Фірма «Консум», 1998. – С. 127.]

3. Гарбузов, В.Н., Попович, А.П. (2002). Губернатор штата: статус и полномочия *США. Канада: Экономика, политика, культура*, 7, 55–70. [Reference according to the State Standard: Гарбузов В. Н. Губернатор штата: статус и полномочия / В. Н. Гарбузов, А. П. Попович // США. Канада : Экономика, политика, культура. – 2002. – №7. – С. 55-70.]

4. Петришин, О.В. (2000). Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності. *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. Харків, 35–48.

[Reference according to the State Standard: Петришин О. В. Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності / О. В. Петришин // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. –Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – С. 35–48.]

5. Горобець, К.В. (2012). *Аксіосфера права та її компоненти*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса.

[Reference according to the State Standard: Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. В. Горобець. – Одеса, 2012.]

6. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Reference according to the State Standard: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

7. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science*, 1, (p. 405). London, New York.

[Reference according to the State Standard: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

8. For reference to a volume:

Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. (1914). (*Т. 1. 1866-1889*). Екатеринослав: Типография губернского земства, 334.

[Reference according to the State Standard: Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914. – Т. 1. 1866-1889. – С. 334.

9. Laws of the Russian empire (have features of essential elements in comparing to the modern laws):
without reference to the article:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36657*.

[Reference according to the State Standard: Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657.]

with the reference to an article of the Law:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, ст. 27, II, п. 3. (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36660.*

[Reference according to the State Standard: Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – №36660.]

10. Collections of materials of official office work:

Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года (1873). Екатеринослав: В типографии губернского правления, 153-156.

[Reference according to the State Standard: Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринослав : В типографии губернского правления, 1873, – С. 153–156.]

11. For referring to materials of websites, a reference includes name of the author, the title of webpage, *the title of website (in italics)*, the address of website (URL) given in symbols <>, and possibly the date of last visit to website in parentheses:

Монтеские Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.* <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (2013, November, 21)

Малиновська, О. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави. *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України.* <niss.gov.ua> (2014, грудень 21).

12. References to legislative acts and legal documents:

Treaties

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (2013, November, 21)

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (2013, November, 21)

For reference to an article in a Convention:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (2013, ноябрь, 21)

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (2013, November, 21)

Bilateral Treaties:

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування (Угоду затверджено Постановою КМ № 1094 від 28.11.2012) (прийнята 28 листопада 2012 року, набрала чинності для України 18 лютого 2013 року). *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

ILO Recommendations:

MOT Рекомендація № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, November, 21).

UN Documents

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <<http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm>> (2013, November, 21)

Judicial Documents

ICJ Documents

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 <<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5>> (2013, July, 21).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004. <<http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm>> (2013, July, 21).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

ECHR Cases:**(before Oct. 31 1998)***Delta v. France* (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A*Allenet de Ribemont v. France* (interpretation), 7 August 1996, § 17, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-III*Garnieri v. Italy*, no. 22256/88, Commission decision of 18 May 1992, unreported**(beginning November 1, 1998)***Campbell v. Ireland*, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II*Campbell v. Ireland* [GC], no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II*Campbell v. Ireland* (dec.), no. 45678/98, ECHR 1999-II*Campbell v. Ireland* (dec.) [GC], no. 45678/98, ECHR 1999-II*Campbell v. Ireland* (preliminary objections), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II*Campbell v. Ireland* (just satisfaction), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II**Judgements of National Courts:**

Дело о проверке конституционности положений части первой статьи 237 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобой гражданина Республики Узбекистан Б.Т. Гадаева и запросом Курганского областного суда (постановление), № 16-П, КС РФ 2013. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (2013, November, 12).

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Laws and so forth*Закон про виконавче провадження* 1999 (Верховна Рада України). Офіційний вісник України, 19, 194.*Закон про виконавче провадження* 1999 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14>> (2013, November, 21).*Цивільний кодекс* 2003 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, November, 21).*Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства* 2007 (Кабінет Міністрів України). Офіційний вісник України, 89, 89.**Reference to an article in a Code, Law, Constitution, etc.***Цивільний кодекс*, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, November, 21)